

PÁZMÁNY PÉTER KATOLIKUS EGYETEM
Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar

DUDÁS ANIKÓ

Információs műveltség felsőfokon

**Szakirodalmi forráskutatás
a bölcsészet- és társadalomtudományokban**

egyetemi jegyzet

ISBN 978-963-308-270-6

Budapest – Piliscsaba, 2016.

Dudás Anikó

Információs műveltség felsőfokon

**Könyvtárinformatika – szakirodalmi forráskutatás
a bölcsészet- és társadalomtudományokban**

Pázmány Péter Katolikus Egyetem

Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar

Budapest – Piliscsaba

Dudás Anikó: Információs műveltség felsőfokon

A mű a Pázmány Péter Katolikus Egyetem

Bölcsészet- és Társadalomtudományi Karának támogatásával készült

2016.

Lektorálta: Murányi Péter

Átdolgozott, javított változat

2018.

ISBN 978-963-308-270-6

Bevezetés

Információs műveltség vagy *információs írástudás* (*information literacy*) azt az általános tájékozottságot és funkcionális képességet értik, ami hozzásegít bennünket a releváns információk felismeréséhez, megszerzéséhez és megítéléséhez; el tudjuk sajátítani a hozzáférést biztosító eszközök használatát, felismerjük, mi mire szolgál és mi mire használható. Magas szintű információs műveltséggel akkor rendelkezünk, ha a tudásszerzés folyamatában körültekintően, felelősségteljesen, tudatosan és értelmesen használjuk fel az összegyűjtött forrásokat.

A felsőoktatási tanulmányok és továbbképzés valamint a kutatások eredményességét nagy mértékben befolyásolja a tudományos szakirodalomról való tájékozottság és a megfelelő forrásokhoz való hozzáférés. A szakirodalmi háttér biztosítása hagyományosan a könyvtárak feladata, ezek az intézmények gondoskodnak a dokumentumokba foglalt szellemi termékek beszerzéséről, megőrzéséről és közvetítéséről az érdeklődők számára. A digitális kommunikációs csatornák változatosak és változékonyak -- a digitális átállás nagy változásokat hozott a tartalomszolgáltatás területén is. A rendelkezésre álló információforrások célirányos kiaknázásához szert kell tenni szakirodalom-kutatói információs műveltségre. Ez a műveltség kiterjed a gyűjtemények használatához szükséges készségekre, a tájékoztató eszközök, illetve a legalapvetőbb adatbázisok ismeretére, a keresési technikák rutinjának megszerzésére, a digitális információs világ jellemzőinek megértésére, és magában foglalja a felhasználás korlátainak belátását is. Mindezek együttesen vezethetnek céltudatos kereséshez és forráshasználathoz.

E munka előzménye *Könyvtárinformatika* címmel jelent meg 2011-ben. A tartalomszolgáltatások az online technológiai fejlesztésekkel lépést tartva rendkívüli iramban változnak, a frissítések követése, az újdonságok alkalmazása megkerülhetetlen. A hangsúlyeltolódásokat és a tartalmi megújítás mértékét a főcím változása is jelzi (*Információs műveltség felsőfokon*).

Az összeállítás elsődleges célja a korszerű könyvtári rendszer és a kapcsolódó szolgáltatások ismertetése, a szakirodalmi információforrások és felhasználásuk áttekintése. Ezen túlmenően olyan kézikönyv szerepét is be szeretné tölteni, amely kiegészítője lehet a kutatómódszertani bevezetőknek, segítséget nyújthat az önálló tanuláshoz, a szakirodalmi és egyéb információforrások megismeréséhez, a kutatómunka megkezdéséhez és az újfajta digitális műveltséget igénylő más foglalkozásokhoz is. Vezérfonalként, a tartalomszolgáltatások új trendjeinek áttekintéseként, a bölcsész- és társadalomtudományi területeken tevékenykedő valamennyi elhivatott szakembernek is ajánlható. Kézikönyvként mindazok számára hasznos lehet, akik tájékoztatni szeretnék a szakterületi forrásokról szerzett tudásukat, be szeretnék pillantani a korszerű szakirodalmi adatbázisok világába, és ezeket az eszközöket kreatívan szeretnék hasznosítani a saját munkájuk során.

Szerkezet és használat

Az egyes fejezetekben a törzsanyag tárgyalása után, a fejezetek végén járulékos részek segítik a gyakorlati alkalmazást vagy a kérdéskör továbbgondolását és fogódzót adnak a további tájékozódáshoz. Az egyes fejezetek beosztása az elméleti megfontolásokat is tartalmazó részekben egységes: *Kérdések, feladatok*; *Kislexikon*; valamint a *Források, szakirodalom* szakaszokra tagolódik. A szemleszerű fejezetek végéről elmarad a fogalmi kislexikon. A *Könyvtárinformatika* jegyzethez hasonlóan, a fejezetek felépítésében is Havasréti József *Tudományos írásmű* c. tankönyvének modelljét követtem (2006, Bölcsész Konzorcium) A *Kérdések és feladatok* szakasz a gyakorlást, az adatgyűjtést és az egyes felvetett kérdések átgondolását segítik. A példaképpül szolgáló tankönyvhöz hasonlóan a fejezetek végén a *Kislexikon*ban olyan fontosabb szakkifejezések meghatározása szerepel, amelyek előfordulnak ugyan az adott fejezetben, de meghatározásukra és részletesebb kifejtésükre nem került sor, mert az túlságosan terhelte volna az adott fejezet törzsanyagát. Az elméleti összefüggésekkel is foglalkozó részek végére összefoglalót illesztettem. A fejezeteket a *Források, szakirodalom* szakasz zárja a fontosabb, további tájékozódást segítő irodalomjegyzékkel és a felhasznált források jegyzékével. A *Mutatók* rész tartalmazza az *ábrajegyzéket*, az *adatbázisok jegyzékét* (többnyire rövidítések szerint), valamint a

kislexikonok fogalmainak mutatóját, amelynek segítségével a szöveg már pontjain is követhetővé válnak a szószerkezetbe kiemelt kifejezések.

Az elektronikus kiadás megkönnyíti az internetes hivatkozások követését és a szöveg szabad szavas keresését. A fejezetek megszerkesztésénél és a linkek elhelyezésénél figyelembe vettem azt, hogy a kötetbe foglalt tudásanyag nyomtatható formában is tanulmányozható legyen, ezért a világhálón található forrásokra utalok, a legfontosabb webes kiindulópontokat feltüntettem, de csak mértékkel iktattam be hiperhivatkozásként működő URL-címeket.

A kiadvány tartalma igazodik az írás időpontjában érvényes magyarországi kutatási feltételekhez. Elsősorban a használói szempontokat érvényesíti. Az anyag összeállításakor a Pázmány Péter Katolikus Egyetem bölcsészeti és társadalomtudományi képzéseinek tárgyait tartottam szem előtt, az e képzéseken részt vevő diákok kutatási feltételeire voltam tekintettel, s ez a figyelembe vett forráshelyek és tartalomszolgáltatások említésében is érezhető. A szolgáltatások köre és elérhetősége intézményenként és országos viszonylatokban is folyamatosan változik, az aktuális lehetőségekről és hozzáférésekről a szolgáltatások weboldalain ajánlatos aktuálisan tájékozódni.

Reményeim szerint a kiadvány hasznosítható információkat tud nyújtani a bölcsészeti- és társadalomtudományok iránt érdeklődő diákok, pedagógusok, felhasználóképzési tanfolyamokat tartó könyvtárosok, a proszemináriumok vagy propedeutika tárgyak egyetemi oktatói számára.

Köszönettel tartozom a *Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészeti- és Társadalomtudományi Karának*, amiért a mű megírását támogatta és elektronikus megjelenését lehetővé tette. Ezúton mondok köszönetet *Murányi Péternek* is, a Nyugat-magyarországi Egyetem Könyvtár- és Információtudományi Intézeti Tanszék koordinátorának, egyetemi docensének igényes lektori munkájáért.

Dudás Anikó

1. AZ INFORMÁCIÓS MŰVELTSÉG, A TANULÁS ÉS A KUTATÁS ÖSSZEFÜGGÉSEI.....	1
1.1 AZ INFORMÁCIÓS MŰVELTSÉG	1
1.2 AZ INFORMÁCIÓ NYELVE	3
1.3 AZ INFORMÁCIÓS KOMPETENCIÁK	7
1.4 HOGYAN HASZNÁLJUK AZ INFORMÁCIÓS ESZKÖZÖKET, HOGYAN OLVASUNK A WEBEN?	11
1.5 KÉRDÉSEK, FELADATOK.....	16
1.6 KISLEXIKON.....	16
1.7 FORRÁSOK, SZAKIRODALOM	17
2. HAGYOMÁNYOS, DIGITÁLIS – KÖZREADÁS, JOGSZERŰSÉG	19
2.1 AZ ELŐÁLLÍTÁS TECHNIKÁJA	19
2.2 ELEKTRONIKUS, VIRTUÁLIS HOZZÁFÉRÉS	20
2.3 A TUDOMÁNY ÉS A TUDOMÁNYOS KOMMUNIKÁCIÓ.....	24
2.4 A KIADÓK	27
2.5 A FORMÁLIS KIADÁSI FOLYAMAT	28
2.6 NYÍLT HOZZÁFÉRÉS	29
2.7 A FELHASZNÁLÁS JOGI VONATKOZÁSAI.....	33
2.8 KÉRDÉSEK, FELADATOK.....	34
2.9 KISLEXIKON.....	34
2.10 FORRÁSOK, SZAKIRODALOM	35
3. A KÖNYVTÁRAK SZEREPE A KORSZERŰ ISMERETSZERZÉSBEN	37
3.1 A KÖNYVTÁRAK ALAPFELADATAI.....	37
3.2 MI A KÖNYVTÁR?	38
3.2.1 A könyvtár szolgáltató intézmény.....	38
3.2.2 Tájékoztató.....	40
3.2.3 Gyűjtemény: Mekkora egy könyvtár?	40
3.2.4 Dokumentumok tárolására alkalmas hely.....	42
3.2.5 Különböző szempontok szerint lehet keresni a dokumentumok között.....	44
3.2.6 Írásos anyagokat, információkat tesz elérhetővé az emberek számára	45
3.3 XXI. SZÁZADI PARADIGMAVÁLTÁS.....	46
3.3.1 A digitális hálózat hatása	46
3.3.2 Komplex információkezelés.....	48
3.4 KÖNYVTÁRTÍPUSOK.....	48
3.4.1 A nemzeti könyvtárak	49
3.4.2 A magyar nemzeti könyvtár.....	52
3.4.3 A közkönyvtár.....	53
3.4.4 Az iskolai könyvtár	54
3.4.5 A szakkönyvtár	54
3.4.6 A felsőoktatási könyvtár.....	55
3.4.7 Az egyházi könyvtárak.....	56
3.4.8 Az elektronikus, virtuális könyvtár és a repozitórium	57
3.5 KÉRDÉSEK, FELADATOK.....	62
3.6 KISLEXIKON.....	62
3.7 FORRÁSOK, SZAKIRODALOM	64
4. DOKUMENTUMTÍPUSOK.....	68
4.1. A DOKUMENTUM.....	68
4.2. DOKUMENTUMTÍPUSOK	69
4.2.1 A dokumentumtípusok kategóriái általánosabb szempontok szerint	71
4.2.2 A megjelenési forma szerinti dokumentumtípusok.....	71
4.2.3 A specifikusabb jellemzők szerinti dokumentumtípusok.....	73
4.2.4 Média típus.....	73
4.3 A TUDOMÁNYOS SZAKIRODALOM	74
4.3.1 A tudományos írásmű.....	74
4.3.2 A tudományos írásművek műfajai.....	75
4.3.3 Elsődleges, másodlagos, harmadlagos források.....	76
4.4 A KÖNYV ÉS AZ E-KÖNYV	78
4.4.1 A könyv fogalma.....	78
4.4.2 Könyves műfajok	81

4.4.3	A könyv részei.....	82
4.5	FOLYÓIRAT, E-FOLYÓIRAT, SOROZAT.....	85
4.5.1	Folyóirat, e-periodikum	85
4.5.2	Szakfolyóiratok.....	86
4.5.3	Kis folyóirat-történet.....	87
4.5.4	Mai folyóirat – dinamikusabb közlési forma.....	88
4.5.5	Könyvsorozatok.....	91
4.6	MI A TUDOMÁNYOS, MI A NÉPSZERŰSÍTŐ ÉS MI AZ ÁTMENETI IRODALOM?.....	93
4.7	KÉRDÉSEK, FELADATOK.....	96
4.8	KISLEXIKON.....	96
4.9	FORRÁSOK, SZAKIRODALOM.....	96
5.	INFORMÁCIÓS KIINDULÓPONTOK ÉS KERESŐRENDSZEREK	99
5.1	HONLAP	99
5.2	KATALÓGUS, KERESŐFELÜLETEK	100
5.3	KERESÉS A KATALÓGUSBAN	100
5.3.1	Gyorskeresés	101
5.3.2	Egyszerű keresés	101
5.3.3	Összetett keresés (pontos keresés, haladó keresés).....	102
5.3.4	Böngészés	103
5.3.5	Kereséstörténet.....	106
5.4	LOGIKAI MŰVELETEK.....	107
5.5	A KERESÉS EGYÉB KÉRDÉSEI.....	108
5.5.1	Mi a szövegszó?.....	108
5.5.2	Mi a különbség a tárgyszó és a szövegszó között?	109
5.5.3	A relevancia-alapú keresés	110
5.4	A BIBLIOGRÁFIAI LEÍRÁS – KÖNYVÉSZETI ADATOK.....	111
5.4.1	Bibliográfiai tételek – katalógusrekord.....	112
5.4.2	A katalógusrekord változatai	113
5.4.3	Összefoglaló és analitikus leírás	115
5.4.3.1	Többkötetes mű – többlépcsős leírás	115
5.4.3.2	Többkötetes mű – monografikus leírás	116
5.4.3.3	Analitikus feltárás (leírás).....	117
5.6	FOLYÓIRATOK, CIKKEK.....	120
5.7	KÖNYVSOROZATOK	121
5.8	BIBLIOGRÁFIAI ADATOK A DOLGOZATBAN	121
5.9	AZONOSÍTÓK, INTERNETCÍMEK.....	123
5.10	KÉRDÉSEK, FELADATOK.....	128
5.11	KISLEXIKON.....	129
5.12	FORRÁSOK, SZAKIRODALOM.....	130
6.	A BIBLIOGRÁFIA	131
6.1	A BIBLIOGRÁFIÁK TÍPUSAI	131
6.2	NEMZETKÖZISÉG, TÁJÉKOZTATÁSI RENDSZER	133
6.3	A NEMZETI BIBLIOGRÁFIA.....	133
6.4	A MAGYAR NEMZETI BIBLIOGRÁFIA	134
6.4.1	A retrospektív nemzeti bibliográfia	134
6.4.2	Hungarikum.....	135
6.4.3	A kurrens magyar nemzeti bibliográfia.....	136
6.4.4	Sajtóbibliográfiák, cikcrepertóriumok	136
6.5	KÉRDÉSEK, FELADATOK.....	138
6.6	KISLEXIKON.....	139
6.7	SZAKIRODALOM.....	139
7.	INFORMÁCIÓKERESŐ NYELVEK.....	141
7.1	AZ INFORMÁCIÓKERESŐ NYELVEK TÍPUSAI.....	142
7.1.1	Természetes és mesterséges nyelven alapuló IKNY.....	142
7.1.2	Szerkezet szerinti típusok.....	143
7.2	TÁRGYSZAVAK, KULCSSZAVAK, KERESÉSI TAKTIKÁK	145
7.3	EGYETEMES TIZEDES OSZTÁLYOZÁS.....	147

7.4	TEZSAURUSZ	153
7.5	KÉRDÉSEK, FELADATOK.....	154
7.6	KISLEXIKON.....	155
7.7	FORRÁSOK, SZAKIRODALOM.....	155
8.	AZ ADATBÁZISOK JELLEMZŐI	157
8.1	HATÓKÖR	158
8.2	KIADÓ, SZOLGÁLTATÓ	158
8.3	TÍPUS	158
8.3.1	<i>Folyóiratok tartalomjegyzéke.....</i>	<i>159</i>
8.3.2	<i>Bibliográfiai adatbázisok.....</i>	<i>159</i>
8.3.3	<i>Teljes szövegű tartalomszolgáltatás: folyóiratok, e-könyvek</i>	<i>161</i>
8.4	AZ ADATELEMEK KÉSZLETE, KERESHETŐSÉGE, HOZZÁFÉRÉS	161
8.5	EGYEDI VAGY AGGREGÁLT?	165
8.6	LÁTJA-E AZ ADATBÁZIS TARTALMÁT A GOOGLE?.....	166
8.7	KÉRDÉSEK, FELADATOK.....	167
8.8	KISLEXIKON.....	168
8.9	SZAKIRODALOM.....	168
9.	HIVATKOZÁSI STÍLUSOK	169
9.1.	A SZAKIRODALMI FORRÁSKUTATÁS SZAKASZAI	169
9.2.	HIVATKOZÁSI STÍLUSOK	172
9.2.1.	<i>Általános formázási kérdések.....</i>	<i>172</i>
9.2.2.	<i>Internetes dokumentumok.....</i>	<i>174</i>
9.3.	ELTERJEDTEBB HIVATKOZÁSI STÍLUSOK	176
9.3.1.	<i>Magyar irodalomtudomány.....</i>	<i>176</i>
9.3.2.	<i>A Magyar Nyelv és a Magyar Nyelvőr</i>	<i>177</i>
9.3.3.	<i>Fons.....</i>	<i>178</i>
9.3.4.	<i>MLA.....</i>	<i>179</i>
9.3.5.	<i>Chicago Style</i>	<i>181</i>
9.3.6.	<i>APA</i>	<i>183</i>
9.4	KÉRDÉSEK, FELADATOK.....	184
9.5	FORRÁSOK, SZAKIRODALOM.....	184
10.	HIVATKOZÁSKEZELŐ SEGÉDPROGRAMOK.....	186
10.1	TUDÁSSZERVEZÉS KÖZÖSSÉGBEN: A CÍMKÉZÉS	186
10.2	SZEMÉLYES IRODALOMGYŰJTÉS: HIVATKOZÁSKEZELŐK	187
10.3	ZOTERO	188
10.4	KÉRDÉSEK, FELADATOK.....	193
10.5	KISLEXIKON.....	194
10.6	FORRÁSOK, SZAKIRODALOM.....	194
11.	SZAKTERÜLETI ADATBÁZISOK	195
11.1	MULTIDISZCIPLINÁRIS, ÁLTALÁNOSABB GYŰJTŐKÖRŰ KÖNYVTÁRI FORRÁSOK	195
11.1.1	<i>Nemzetközi tájékoztatósi pontok.....</i>	<i>195</i>
11.1.2	<i>Hazai általános gyűjtőkörű információforrások.....</i>	<i>196</i>
11.2	SZAKTERÜLETI ADATBÁZISOK – ITTHON	200
11.3	KÜLFÖLDI SZAKIRODALMI FORRÁSOK	206
11.4	ELŐFIZETETT SZOLGÁLTATÁSOK ORSZÁGOS PROGRAMJA (EISZ).....	208
11.5	KORLÁTOZOTT HOZZÁFÉRÉSŰ SZAKIRODALMI ADATBÁZISOK	208
11.6	WEBES TUDOMÁNYOS KERESŐMOTOROK	212
11.7	KÉRDÉSEK, FELADATOK.....	213
11.8	KISLEXIKON.....	214
11.9	FORRÁSOK, SZAKIRODALOM.....	214
FÜGGELÉK.....	215	
1.1	ÁBRAJEGYZÉK	215
1.2	TÁBLÁZATOK JEGYZÉKE	217
1.3	AZ ADATBÁZISOK ÉS A KISLEXIKONOK FOGALMAINAK* MUTATÓJA.....	217

1. Az információs műveltség, a tanulás és a kutatás összefüggései

„To be is to be interactable, even if the interaction is only indirect.”

„Lenni annyi, mint interaktívnak lenni, még akkor is, ha az interakció csak közvetett.”

(Luciano Floridi)

Az emberi tudás, a képességek és tapasztalatok nagyban meghatározzák azt, hogy milyen tartalommal töltjük ki életünket, milyen az életminőségünk, milyen környezet vesz körül bennünket, hogyan érezzük magunkat ebben a környezetben, miképp reagálunk a bennünket ért örömekre és megpróbáltatásokra, hogyan tudunk mi magunk hozzájárulni környezetünk fenntartásához és alakításához. Új ismeretek és készségek megszerzésére egész életünk során szükség van, az egyetemi tanulmányok alatt pedig különösen fontos szerepe van az önálló információszerzésnek, ezen belül is a megfelelő szakirodalmi források felkutatásának.

A nyitó fejezetben szót ejtünk az *információs műveltség* átlényegüléséről a digitális környezetben, néhány bevezető gondolattal megvilágítjuk az *információ* mibenlétét, a vele kapcsolatos jelenségek szemléletalkító erejét mai korszakunkban. Közelebbről is szemügyre vesszük azokat az *információs kompetenciákat*, amelyek kialakítását és fejlesztését a felsőoktatási tanulmányok is elősegítik, végül konkrét vizsgálatok eredményeinek ismertetésével rámutatunk azokra a jellemzőkre, amelyek a hallgatók *információszerzési stratégiáját* jellemzik a feladatmegoldások közben. Az utóbbi szakasznak egyéni önismereti hozadéka is lehet az internetes keresőmotorok használatáról és a webes szövegek olvasásáról.

1.1 Az információs műveltség

Az *információ* napjaink kulcsfogalmává vált. Gyakran halljuk, hogy az információ korában élünk és információs forradalom kellős közepében vagyunk; ez a korszak mindent megváltoztat a földkerekségen, legyen szó államigazgatásról, gazdaságról, egészségügyről, oktatásról, tanulásról, szórakozásról vagy saját életünk bármilyen más vonatkozásáról. Az információ-előállítás és az adatfelhasználás felértékelődésének, valamint az információs technológia (IT), a digitális eszközök és az internet elterjedésének hatását látva a társadalomtudósok jelenünket *információs társadalomnak* hívják. Érthető, hogy a műveltség fogalmába is beépül ez a sokat emlegetett jelzős szókapcsolat.

Információs műveltség vagy *információs írástudás* (*information literacy*) általánosan azt a tájékozottságot és funkcionális képességet értik, amelyek révén az információkkal és a hozzáférést segítő eszközökkel, valamint magukkal a forrásokkal is bánni tudunk; felismerjük, mi mire szolgál, mire használható. Az információs műveltség elvárt szintjein az információkat képesek vagyunk értelmezni, körültekintően, felelősségteljesen és tudatosan használni. Az információs írástudás fogalomköre magában foglalja a digitális, a vizuális és médiaműveltséget, a tudományos tájékozottságot, az információkezelést és készségeket, az adatgondozás és adatkezelés képességét (SCONUL). A fogalom pár az 1970-es évek derekán tűnt fel (Koltay 2011), a terminológia azonban még ma sem egységes (Koltay – Boda 2010). Ez természetes velejárója az intenzív változásokkal szembesülő korszakoknak. *Luciano Floridi* a digitalizáció büvkörébe került jelent olyan fához hasonlítja, amelyik hamarabb növesztett terebélyes koronát, mint gyökereket. A technológia immár fél évszázada egyfolytában zúdítja vívmányait és az adatokat az élet valamennyi területére, zettabyte¹ éréről beszélünk, miközben az információs társadalom olyan fára emlékeztet, amelyik a magasban pompásan lombosodik, ágai gyorsabban és kaotikusabban növekszenek, mint ahogyan a fogalmi, etikai és kulturális gyökerekkel meg tudna kapaszkodni (Floridi 2010:6-8). A földkerekség egészét érintő, a digitális és hálózati világ hatására átlényegülő kultúra egyre inkább kiterjeszti ennek a műveltségformának a tereit. Együtt van jelen hagyományos és új: a hosszú ideje bejáródott informálódási szokások és a hagyományos információs intézmények (köztük vannak a könyvtárak is) párhuzamosan léteznek és együtt

¹ zettabyte (ZB) = 1000 exabyte = 1000⁷ byte = 10²¹ byte, azaz 1 billió terrabyte vagy 1 trillió gigabyte.

kezelendők az agresszíven dominánssá váló, IT-alapú, sokszínű információs világgal. Ez utóbbi használatának kérdései, a kapcsolódó jelenségek kutatása a szakmai és a mindennapi életben is egyre divatosabb témává válik, ennek megnyilvánulásait a szakirodalomban is tetten érhetjük.

Az információs kultúra napjainkban érezhetően új korszakába lép – jegyzi meg Z. Karvalics László az információs kultúráról írt cikkében (Karvalics 2012: 8). Mi jellemzi ezt a kultúrát? Az információáradat, a számítógépes eszközök intenzív használata, a szövegközpontúságról a vizualitás felé való elmozdulás (gondoljunk a képernyőkön megjelenő ábrázolásokra, ikonokra, indexekre, hiperlinkekre, szimbólumkörnyezetre és beágyazott médiára), és egy sor más változás és hatás, mint például „a sebesség, a pontosság, az újdonságra való szakadatlan törekvés. Nem szűnő vágy és eltökéltség az irányítás és ellenőrzés, a kontroll (*control*) folyamatainak kézben tartására, de a normáktól való eltérések megjelenítésére is [...] az elektromosságra ráépül a hálózatiság és a digitális platform diadalmenete (beleértve ebbe természetesen a kiterjedt digitalizációs projekteket is). Az új típusú kapcsolatokat és műveletvégzést lehetővé tévő eszközökörnyezetben naponta születnek meg és fejlődnek azonnal tovább a termelés és az irányítás új rendszerei, amelyek túloldalán is új típusú, számítógépes írástudással, mobil eszközökkel és komoly információ- és tudásvagyonnal rendelkező polgárok tömegei állnak. Az információ- és adatfelhasználás még intenzívebbé lett („Big Data”), az egyre jobban integrált tartalom-fogyasztási térbe új szinterek vonódtak be (köztük az iskolák, a múzeumok, a levéltárak, a közlekedés rendszerei, de az élő online közvetítéseken keresztül még az előadóművészetek templomai, a koncerttermek, színházak is). Mostanra az információs kultúra legtagabb meghatározása szerint [...] hozzá tartozik az információknak a társadalomban való aktív részvételhez és működéshez folyamatosan szükséges megértése és szintetizálása, valamennyi formájában.” (Karvalics 2012: 7-8)

Az információs műveltséghez sokféle szempontból közelíthetünk, jelen munkának nem célja átfogóan és általánosságban tárgyalni a kérdéskört, koncentráltabban csak azokra a vonatkozásokra térünk ki, amelyek az elsődlegesen kitűzött célunkhoz, a könyvtári és más egyéb gyűjteményi műveltség révén a felsőfokú tanulmányok alatt kiemelkedően fontos forráskutatás kérdésköréhez és a tudományos kutatómunkához közel állnak.

Ilyen megfontolásból, az információs önismeret és önértékelés kibontakozását is segítő, érdekes aspektusként emeljük ki Karvalics elemzéséből az információs kultúrát a makro – mezo – mikroszint hármában boncolgató elméleti javaslatát, amelyben a mikroszint fókuszába helyezi a *személyes információs kultúrát*. Ennek komponenseit hármass rétegződésben vázolja fel: *elemi, középfokú és a felsőfokú* információs műveltségi szinten mutatja be megnyilvánulásait.

A személyes információs kultúra szintjei a koncepció szerint (Karvalics 2012: 21-36) (1. ábra):

a) *Elemi információs írástudás*

Az elemi szint az alapvető *digitális és hálózati készségeket* foglalja magában, amelyek az írással, olvasással és számolással párhuzamosan alakulnak ki. A legalapvetőbb készségek szintjéhez rendelődik hozzá az információ keresésének, azonosításának, kezelésének és felhasználásának a képessége. Az eszközök gazdagodásával és a felhasználási lehetőségek kiszélesedésével az alapkészségek köre is bővül és összetettebbé válik. Dinamikus változás jellemzi az IT-eszközfüggő kompetenciákat és elvárásokat az oktatásban is.

b) *Középfokú információs műveltség*

A középszint a „*játékszabályok*” ismeretét feltételezi és a *funkcionális alkalmazásra* való törekvésben nyilvánul meg, „[a]mikor a mozgósított információs írástudás valamilyen fontos élethelyzethez (munka, kapcsolattartás, szabadidős tevékenység) kapcsolódó nem automatikus tevékenységet támogat” (Karvalics 2012: 26). Ez két nagy csoportra oszlik: a *domainfüggetlen* (az internet világában általánosan előforduló) jártasságokra és készségekre, valamint a digitális térben megvalósuló *társadalmi gyakorlat új formáira* bontható. A domainfüggetlen csoportba a szerző a következőket sorolja: vizuális műveltség, tájékozódási műveltség, médiaműveltség, interoperábilis angol nyelvtudás és játék-írástudás. A társadalmi gyakorlatot meghatározó komponensek között pedig a pénzügyi, a részvételi, a tudományos, jogi és a pszichológiai írástudást említi. (1. táblázat)

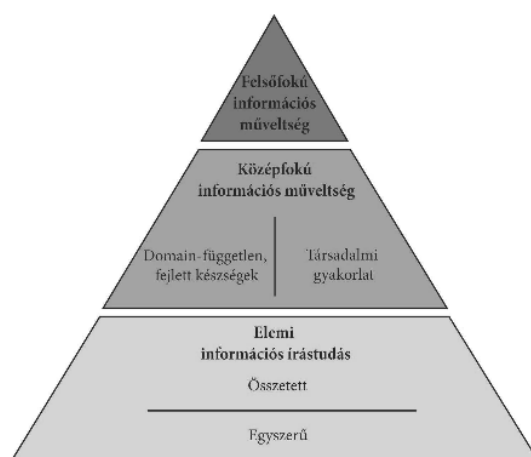
A személyes információs kultúra középszintű írástudás-formái	
Domainfüggetlen készségek	Társadalmi gyakorlatok
Vizuális írástudás	Pénzügyi írástudás
Navigációs írástudás	Részvételi írástudás
Médiaműveltség és kritikai írástudás	Tudományos írástudás
Angol nyelvtudás	Jogi írástudás
Játék-írástudás	Pszichológiai írástudás

1. táblázat Az információs műveltség középszintű formái (Karvalics 2012: 33)

c) Felsőfokú információs műveltség

Felsőfokon mesterien, alkotó hozzáállással bánunk a műveletekkel, a tényanyaggal /adatokkal, az összefüggések kifejezésével. Az információs tevékenység nemcsak a befogadásra és reprodukálásra korlátozódik, hanem az újdonságok meglátására és megalkotására is. A műveletek végrehajtása párosul a színvonal és a minőség iránti igénnyel, a használó értékelné tudja az információs

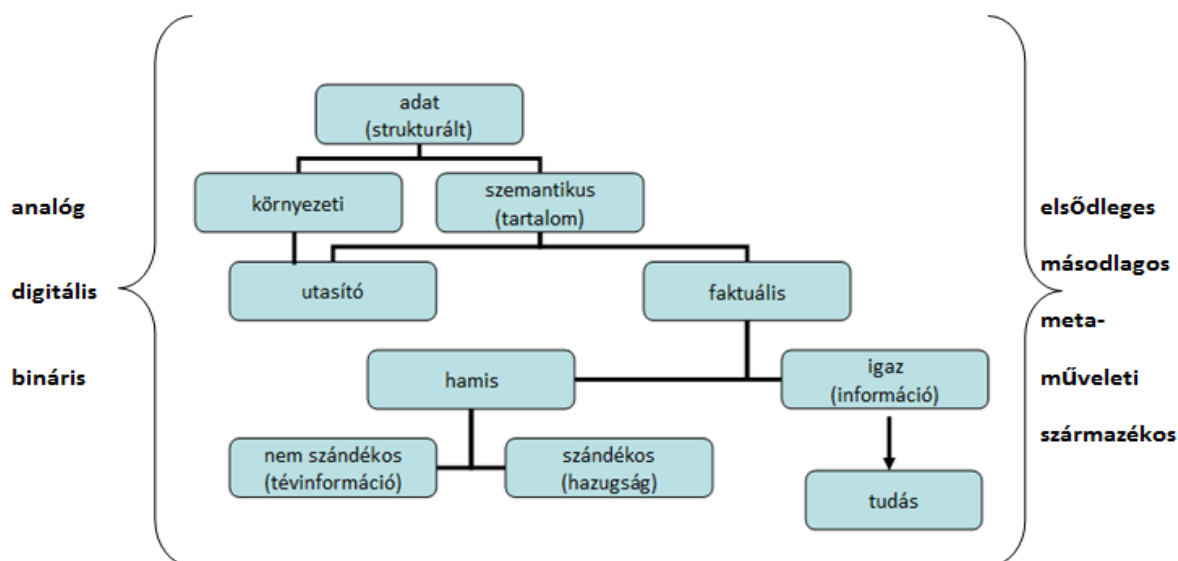
történeket és távolságtartóan tud reflektálni rájuk. Tisztában van a tágabb információs tér adottságaival, meg tudja ítélni előnyeit és veszélyeit. Már nemcsak céltudatosságot, hanem az átlényegülő digitális kultúra mélyebb megértését és működési modelljeinek átlátását is tapasztaljuk, s kialakul egyféle „információs (világ)nézet”. (Karvalics 2012: 34-36)

1. ábra A személyes információs kultúra rétegződésének sematikus modellje (Karvalics 2012: 23)

1.2 Az információ nyelve

Luciano Floridi filozófus kismonográfiájának (*Az információ: nagyon rövid bevezető (Information: a very short introduction)*) második fejezete az információ jelentéstani labirintusába leegyszerűsített fogalmi térkép segítségével vezeti be az olvasót (Floridi 2010: 19-36). (2. ábra)

2. ábra Az információ fogalmi térképe (Floridi 2010: 20 alapján)

Az információról nem tudunk egyetlen egy, minden szöveggörnyezetben érvényes meghatározást adni. Maga *Claude Shannon* (1916–2001), akit az információelmélet atyjának tartanak, jegyezte meg, hogy aligha képzelhető el olyan egységes információfogalom, amelyik akár az információelmélet tág tudományterületén is kielégítően volna használható a számtalan lehetséges szöveggörnyezetben (Floridi 2010: 1 alapján). A fogalmak áttekintéséhez ajánlhatjuk *Horváth Péter* nyolc részből álló cikksorozatát 2001–2002-ből, a *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás* c. szakmai folyóirat hasábjairól.

Akár mennyire változatos is egy kifejezés jelentésköre a használatban, mégis szükséges rögzítenünk azt a tartalmat, amit egy-egy probléma tárgyalásánál a *terminus technicus*okkal (azaz a szakkifejezésekkel) meg szeretnénk ragadni. Kiindulásképp Horváth Péter cikksorozata első részéből a leginkább ide vonatkozó szócikket idézzük, majd *Luciano Floridi*, az információ filozófiájával foglalkozó rövid, összefoglaló monográfiájából ismertetjük a szerző meglátásait.

Az *Oxford English Dictionary* hármas megfogalmazást használ:

- *"Információ-mint-folyamat:* Amikor valakit informálnak, ismeretei megváltoznak. Ebben az értelemben az információ az informálás cselekedete; ismeret vagy valamely tény vagy esemény hírének közlése; az elmondás vagy valamiről értesülés ténye.
- *Információ-mint-ismeret:* Az információ szóval jelölik azt is, amit az *információ-mint-folyamat* során felfogunk: a közölt ismeretet valamely egyedi tényről, tárgyról vagy eseményről; azt, amit valakinek mondanak, amiről valakit tájékoztatnak; hírszerzés, újság. Az információ olyan használata, mint ami a bizonytalanságot csökkenti, úgy tekinthető, mint az *információ-mint-ismeret* speciális esete. Esetenként az információ növeli a bizonytalanságot.
- *Információ-mint-dolog:* Az információ kifejezést olyan objektumok jelzőjeként is használják, mint adat és dokumentum, amelyeket informatívnak lehet tekinteni, amelyek bírnak az átadandó tudás minőségével [...]" (Horváth 2001)

Floridi az információ általános meghatározására (*General Definition of Information*, GDI) tesz kísérletet. Az információ fogalmát az adatokra visszavezetve, adat-alapú definíciót alkot, melynek lényege a szemantika: a legáltalánosabb értelemben az információ az *adat + jelentés* együttese. Ez az egyszerű, sematikus kifejezett meghatározás alkalmazhatónak bizonyult különösen azokon a területeken, ahol az adatokat és az információkat tárgyasult entitásokként kezelik, gondoljunk csak például az *adattápanyászati* eljárásokra, amelyekkel az adatok strukturálatlan kavalkádjából kihámozott és konkretizált elemek rendszerezhetővé válnak. Floridi (2010: 21) a meghatározást három elemre bontja, amelyek összeolvasását táblázattal segíti (itt lásd a 2. táblázatot).

GDI) σ szemantikai (azaz jelentést hordozó) tartalom, az információ instanciája (elem, előfordulása), akkor és csak akkor, ha:		
	GDI.1)	σ <i>n</i> adattól áll, $n \geq 1$;
	GDI.2)	az adatok <i>jólformáltak</i> ;
	GDI.3)	a jólformált adatok jelentésteliek.

2. táblázat Az információ általános definíciója (Floridi 2010: 21)

A (GDI.1) sorban azt olvashatjuk, hogy az információ adattól vagy adatokból áll. A (GDI.2) sorban a „jólformált” azt jelenti, hogy az adatokat megfelelően illesztettük össze: olyan szabályok (szintaxis) szerint, amelyek a választott rendszerben, kódolásban vagy nyelvben érvényesek. A szintaxis alatt a nyelvészeti fogalomnál szélesebb jelentéskört feltételezünk: formát vagy valaminek a strukturálását – szabályrendszert, eljárásrendet, szerkezetet – az élet bármely területén.

A (GDI.3) az a szempont, amelyik a jelentést megadja. A „jelentésteli” arra utal, hogy az adatoknak a választott rendszer jelentéselemeivel összhangban kell lenniük. Ekörül sok nehezen megmagyarázható kérdés merül fel, például az, hogy egy olyan szemiotikai rendszerben, mint a természetes nyelv, az adatok hogyan nyerhetnek jelentést és hogyan tölthetnek be valamilyen szerepet. Ez a kérdés azonban már más szakterület vizsgálati körébe tartozik. Témánkat viszont szorosabban érinti az a megállapítás, hogy az információt képviselő adat, az információ befogadásától függetlenül is lehet jelentésteli. Egy rejtélyes hieroglifákkal írt szövegnek például akkor is van jelentése, ha nem tudjuk elolvasni és értelmezni a jelet vagy a jelsorozat jelentését. A jelentés ugyanakkor elszakadhat az eredeti forrásától, más környezetbe kerülve ártértekelődhet.

Az adatok természetének megértéséhez Floridi az adatok hiányának példáit hívja segítségül. Az adatok megsemmisülhetnek, elveszhetnek, megsérülhetnek. Ha rendelkezünk adatokkal, de nem tudjuk elolvasni és értelmezni, akkor nem sokat érünk velük. Az adatok velejárója, hogy valamilyen reprezentációra van szükség ahhoz, hogy kezelni és értelmezni tudjuk őket. Ha nincs adat, az is adat – az adathiánynak is lehet jelentése, a bináris rendszerekben ezt a zéró (0) képviseli. Az információt többen azzal a különbséggel magyarázzák, ami révén elkülöníthetők a dolgok, jelenségek és fogalmak. Továbbá, figyelemre méltó mozzanatok még a következők: (1) A valóságos világban az adatok nem egyformák. A nyers adatokról elmondható, hogy meghatározott forrásból származnak és az egységesség hiánya jellemzi őket. Ebben az állapotukban várnak feldolgozásra, értelmezésre. Az ilyen adatokat Floridi *dedomenának* nevezi (az *adat* szó ugyanis visszavezethető Euklidész *Dedomena* c. művére, magyarul: *Adott mennyiségek*). (2) Az adatok egyformaságának hiánya jelentkezhethet két vagy több jel vagy rendszer fizikai valójában is (ilyen például a Morze-abc). (3) Az egyformaság-hiány két vagy több szimbólum között is fennállhat (például a latin abc betűi között).

Az adat szempontjából az aktuális formátumnak, médiumnak, vagy annak a nyelvnek, amiben az információ kódolva van, gyakran nincs jelentősége. Ugyanaz az adat vagy információ megjelenhet papíron vagy képernyőn, különböző nyelveken, képi kifejezőelemekkel *analóg* vagy *digitális*, *bináris* formában.

Az adatok és az információk típusait az 2. ábra szemlélteti:

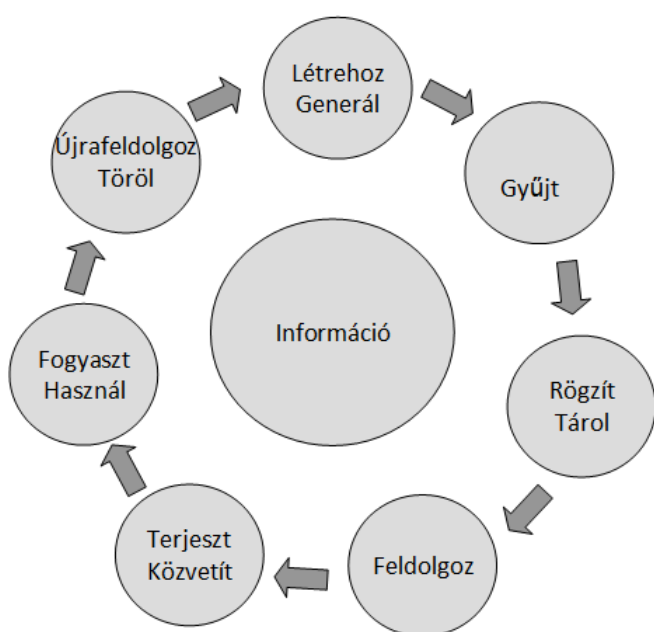
- Az *elsődleges adatok* azok az alapértelmezett adatok, amelyekkel egy rendszer működik vagy amelyek a rendszer alapegységeit képezik – például a bináris rendszer 0 és 1 jele vagy más számrendszer. Viszonylagos, hogy mit tekinthetünk egy-egy szituációban elsődleges adatoknak vagy a belőlük strukturálódó *elsődleges információknak*, sokszor csak implicit feltételezéseink vannak ezekről.
- A *másodlagos adatok* az elsődlegesek inverzei – példa lehet rá a csönd: ha a szokásos zajok hirtelen elnémulnak, abból következtetni lehet valamire.
- *Metaadat* – valamely adatról szóló jelzés, leírás, amellyel (rendszerint az elsődleges) adat tulajdonságait jellemzik (a hely, formátum, frissítés, hozzáférés, használat, korlátozások, copyright stb. leírásai). Ennek megfelelően a *metainformáció* az információ természetéről szóló információ.
- *Működési adatok* – a teljes rendszerre, a rendszer teljesítményére vonatkozó adatok. Az *operacionális (működési) információk* ennek megfelelően az információs rendszer dinamikájára utalnak.
- A *származékos adatokról* és a belőlük nyert információról akkor van szó, ha a forrásadatokat nem az eredeti állapotukban és az eredendő rendeltetésük szerint használjuk, hanem indirekt forrásként, másféle elrendezésbe és megvilágításba helyezzük őket. Ez történik akkor, amikor összehasonlító és mennyiségi elemzéseket végzünk a forrásadatok alapján (a bankkártya használatának hely szerinti elemzésével követhető például egy személy földrajzi pontok közötti mozgása az idővonalon).

Az információ szempontjából további lényeges megkülönböztetés az *analóg* és a *digitális* adat: az analógra a mechanikus, az időben lineáris, folyamatos rögzülés a jellemző (például a hang rezgéseit spirális hangsávokban rögzítő vialszhenger – a bakelit hanglemez elődje), a digitális viszont elszakadhat az idő kontinuitásától, nagyobb jelentősége van a kis információegységek kódolásának a jól reprezentálható bináris adatok és az adatkapcsolatok segítségével.

A fogalmi térkép középső térfelén nevesített adattípusok között találjuk a következőket:

- *környezeti információ* – ezt akkor használjuk, ha hangsúlyozni szeretnénk, hogy az adatok az intelligens előállítóktól/létrehozóktól függetlenül is önálló értelmet nyerhetnek a környezeti elemek függvényében. Iskolapéldaként a fatörzs koncentrikus körökben kirajzolódó évgűrűit szokták felhozni, ami alapján egy fa életkorát becsülhetjük meg. Műszaki területről hozott szemléletes példa a gépkocsi alacsony akkumulátor-töltöttségére figyelmeztető piros lámpa: erre a közvetett jelre alapozva következtetünk a gépkocsi üzemeltetési-környezeti információira. A környezeti információknak nem minden esetben feltétele a szemantikus jelentés: mintázatokból, együtt-előfordulási és egymásra ható, korrelálódó adatokból is összeállhatnak, pusztán fizikai különbségek révén is formálódhatnak.

- Az információ mint *szemantikus tartalom* az adat jól-formáltságára és értelmes voltára utal. A fogalmi térkép két változatot különböztet meg: az *utasítást* és a *faktuális információt*. Az első a szükséges cselekvésről szállít információt (például: „Töltsd fel az akkumulátort!”, de ilyenek például az élő szervezetek genetikai információi is), a második egy tényállást állapít meg („Kifogyott az energiaforrás.”) Az utasítások a környezeti információ típusát is képviselhetik, többféle logikai útvonalon, algoritmusos lépéssorozatban kínálva a megoldást: imperatív módon – receptszerűen („Először csináld ezt, aztán meg azt!”), vagy kondicionálisan – feltételelesen („Ha ez-és-ez az eset áll fenn, akkor tedd ezt-és-ezt, ha más esetről van szó, akkor...”). Floridi megjegyzi: az utasító információ nem az adott szituációról, tényről, cselekvésről szól, és nem is modellezi azokat, hanem elősegíti a történést, szituációt vagy egy állapot elérését. Az utasító információ további jellemzője, hogy nem minősíthető igaz/hamis értékkel, csak leíró értéket hordozhat. Ugyanakkor a szerző a fejezet végén még megjegyzi: a szemantikai információhoz általában deklaratív (kijelentő) vagy faktuális (tényszerű) szemantikus tartalmat társítunk, amihez értelmes módon igaz/hamis igazságértékek rendelhetők hozzá. A megértés általában az igaz jelentéstartalmak alapján történik, a tudásnak ez elengedhetetlen feltétele. Ha viszont az információt a valóság legáltalánosabb fogalmi szintjén gondoljuk el, az általánosításnak ezen a szintjén nem társíthatunk hozzá igaz/hamis ítéleteket. (Floridi 2010: 19-36)

Az információ keletkezésétől a feledésbe merüléséig vagy akár a megsemmisüléséig meghatározott életcikluson megy keresztül. A létrehozott vagy keletkeztetett információkat *gyűjtjük, rögzítjük, tároljuk, feldolgozzuk, terjesztjük, közvetítjük, felhasználjuk*. Sor kerülhet *újrafeldolgozásra* is, törlésre vagy a használatból való tartós kivonásra is. Ezek a történések és folyamatok jellemzik a dokumentumok kezelésével kapcsolatos információkat is, a későbbi fejezetek szorosan kapcsolódnak az információs folyamatok itt említett szakaszaival. Az információ életciklusát szemléletli a 3. ábra.

3. ábra Az információ tipikus életciklusa (Floridi 2010: 5 alapján)

Floridi információfelfogását sokan kommentálták és tettek hozzá javaslatokat, illetve maga a szerző is folyamatosan továbbfejleszti elméletét. Másokat is élenként foglalkoztat a téma, napjainkban is sok új cikk foglalkozik azzal, hogyan definiálható és írható körül az információt, mi a lényege, hogyan gondolkodunk róla, az információ vajon alapvető lételeme-e a világnak. „Ha a világban minden információból áll, az információtechnológia pedig megteremti azt a tudást és azokat az eszközöket, amelyekkel elemezhetjük és kezelhetjük az információt, akkor máris lenyűgöző magyarázatot kapunk az univerzum alaptermészetére alapozó IT átalakító erejére” – írja például a metafizikával foglalkozó Terrell Ward Bynum (2014: 124). Az efféle vizsgálódások azonban már más szakterületek alapjainak ismeretét is megkövetelnék tőlünk, messzire kanyarodva kitérő célunktól. Figyelemfelkeltésképp, ehelyütt csak néhány olyan mozzanatot villantottunk fel, amelyek rámutatnak arra, miként szeretnék a gondolkodók mélyebb összefüggéseiben megérteni a technológiai változásokkal telítődött világot.

1.3 Az információs kompetenciák

Egyetemre vagy más felsőfokú képzésre azért iratkozik be valaki, hogy elsajátítsa valamely szűkebb tudományterület vagy szakma alapismereteit, és olyan tudásra tegyen szert, amit alkalmazni tud majd munkája során. A *tudás* és *információ* azonos fogalomcsaládba tartozik, az ismeretszerzés velejárója pedig az információk felkutatása. A szakterületi ismeretek igazán akkor mélyülhetnek el és hasznosulhatnak, ha tudásunkat képesek vagyunk folyamatosan kiegészíteni, alakítani és frissíteni az adott szituációnak, információ- vagy ismerethiánynak megfelelően. A szükséges információk felkutatása, befogadása és új helyzetben való alkalmazása hatással van az egyén problémamegoldó képességére, gondolkodásmódjára és cselekvéseire egyaránt. A sikeres munkához, a tanuláshoz, az önálló ismeretszerzéshez szükséges kutatás összetett készségek meglétét feltételezi, ezeket a készségeket összefoglalóan *információs kompetenciának* nevezik.

A *kompetencia* kifejezést szövegkörnyezettől függően többféle értelemben használják. A latinból átvett szó (*competentia*, *cometo*) jelenthet illetékességet, jogosultságot, valamire való képességet vagy szakértelmet (Bakos 2002). A pszichológiában, általános terminusként használva, a személy általános képességeire utalnak vele. Speciálisabb, nyelvészeti-kommunikációs vonatkozásban az anyanyelvi rendszer ismeretét és adott szituációban való használatának képességét értik rajta. Jelentéskörében van tehát a hozzáértés, a kivitelezéshez szükséges ismeretek és képességek, a feladatok megértéséhez és megoldásához szükséges tehetség az adott szituációban. Az egyén által elsajátított ismereteken kívül beleértik az eszközök megfelelő kiválasztását és használatát, a közösségi beilleszkedési és együttműködési készséget is.

A kifejezést az 1970-es évek derekától használják a mai, „nem szakmaspecifikus ismeretek, készségek és képességek összessége” értelemben, amely „olyan általános képesség, amely tudáson, gyakorlaton, értékeken, a tanulás során megszerzett hajlamokon alapul. A kompetencia inkább a «tudni hogyan», mint a «tudni mit» területéhez tartozik: nem redukálható sem tiszta tudásra, sem pedig rutinokra.” (Frank 2006).

Szakmai szervezetek egész sora foglalkozott az alapkompentenciák körvonalazásával, abból a célból, hogy definiálják a mai társadalom információs, tudásbeli és szakmai igényeinek megfelelő készségeket, ezeken belül pedig elkülönítsék azokat a kulcskompetenciákat, amelyek a korszerű műveltség pilléreit képezik. Ezek között szerepel többek között az *információkezelés* (az információ megkeresése és feldolgozása – információs írástudás) és az *információs technológia* (IT) alkalmazása (*digitális írástudás*) (Frank 2006).

Szakterületenként más-más megközelítésből van jelentősége a legáltalánosabb emberi készség-együtteseknek, így ezekkel párosítva, szó lehet *kommunikációs kompetenciáról*, *nyelvi kompetenciáról* és így tovább. A szakirodalomból széles körben ismert a neves amerikai nyelvész-teoretikus, *Noam Chomsky* nyelvikompetencia-elmélete arról, hogy „mit kell tudnia az embernek ahhoz, hogy úgy viselkedjen, ahogyan azt valójában teszi”, akárcsak a nyelvi teljesítményt boncolgató elmélete (nyelvi performancia), amely már a nyelvi kompetencia konkrét megnyilvánulása, az, ahogyan az emberek ténylegesen használják a nyelvet (Szőke-Milinte 2012).

Témánk szempontjából azoknak a készségeknek van jelentősége, amelyek az információszerzéshez, értelmezésükhöz, kezelésükhöz és felhasználásukhoz kapcsolódnak.

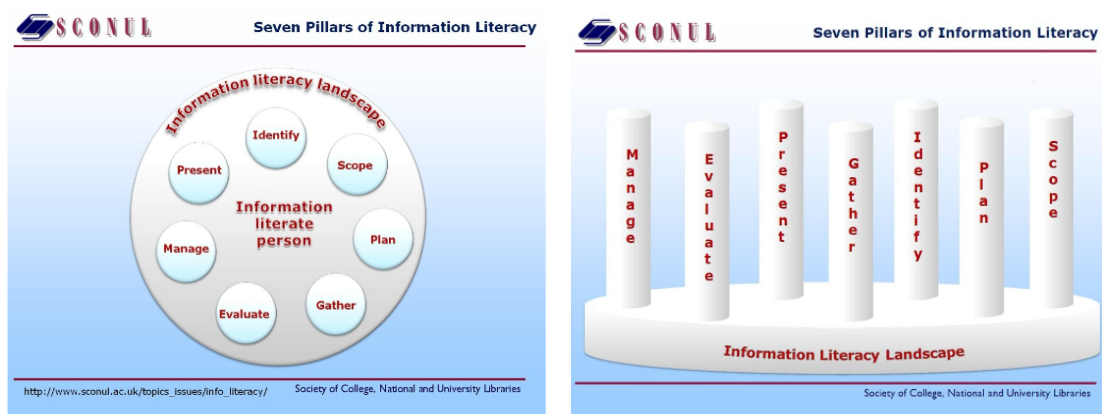
A felsőoktatási hallgatókkal szemben elvárt információs kompetenciák

Az információs műveltség tehát elsősorban azokra a képességekre vonatkozik, amelyekkel tudatosan járunk-kelünk a mai informatizált és hálózatosodott világban, kritikusan gondolkodunk, fel tudjuk kutatni és befogadjuk az új információkat, az információk segítségével pedig képesek vagyunk folyamatosan megújuló, értelmes és alkalmazható tudást teremteni.

A felsőoktatásban elvárható információs műveltséggel és kompetenciákkal, illetve azok követelményrendszerével a kilencvenes évek óta több külföldi vagy nemzetközi szervezet is foglalkozott. A változások dinamikája az alkalmazott elvek és a figyelembe vett körülmények e dokumentumok időszakos frissítését is szükségessé teszik, hiszen az informatikai világban már néhány év alatt is olyan mértékű változások történnek, amelyek gyökeresen megváltoztatják az információs környezetet, ezzel együtt a IT-eszközök használatát, az informálódás módját és az ismeretszerzést.

Az egymásra épülő információs kompetenciák rendszerének modelljeiből szemléltetésképp a brit és ír egyetemi és nemzeti könyvtári szövetség (Society of College, National and University Libraries, SCONUL) javaslatát mutatjuk be. A modell a felsőoktatás szemszögéből foglalja össze az elvárásokat, a felsőoktatásban előtérbe kerülő, a diákok információs műveltségében meghatározó szerepet játszó képességeket – készségeket és kompetenciákat –, valamint a megértést segítő attitűdöket és magatartásformákat definiálja. Az információs műveltséget hét tartópillérre helyezi. A pillérek egy-egy általánosabb készségegyüttest (kompetenciátípust) szimbolizálnak. A felkészültségtől függően több fokozatot állapít meg a kezdőtől a szakértő alkalmasságáig.

A SCONUL-modellt 1999-ben adták közre először, a frissebb kiadás 2011-es datálású. Az infokommunikáció intenzív változásait követve a koncepciót időről-időre felülvizsgálják és hozzáigazítják az újabb terminológiához, a megváltozott környezethez és a trendekhez.

4. ábra Az információs műveltség hét alappillére, körkörös és pilléres modell (SCONUL 2011: 4)

A SCONUL elvárásrendszere szerint az információsan művelt emberekre nagyfokú tudatosság jellemző. Ez abban nyilvánul meg, ahogyan az információkat/adatokat hatékonyan gyűjtik, használják, kezelik, szintetizálják és újakat hoznak létre, miközben betartják a vonatkozó etikai normákat. Az információs műveltségnek a tanulásban is szerepe van, hiszen a tanulás szoros velejárója a megértés, ami során szakadatlanul újabb és újabb információkat kell megszereznünk. Ezeket értelmezzük és összekapcsoljuk, behelyezzük az eddigi ismereteink rendszerébe, végül alkalmazzuk akkor, amikor arra szükség mutatkozik. A hét pillér azokat a folyamatokat és tevékenységeket szemlélteti, amelyek az információs műveltséget alakítják. Az elvárások szintje különböző lehet a tanulmányi szakasztól, a környezettől vagy az egyén tapasztalata és személyes információs írástudásától függően is.

A modellnek körkörösén ábrázolt változata azokat az információs tevékenységeket szimbolizálja, amelyekkel az egyén a saját információs világát kialakítja és fejleszti. Az információs műveltség megszerzése nem lineárisan történik, a tevékenységek szimultán, egyidejűleg, de egymástól függetlenül is végbemehetnek, ugyanakkor egymással szoros kapcsolatban állnak. Az oszlopokkal szemléltetett modell alapja a hét alapkészséget is magában foglaló információs műveltség. A kétféle ábrázolás a kétféleképp, némileg más-más szempontot kidomborító elvonatkoztatott terület (információs műveltség és az információs kompetenciák) kölcsönös egymásra utaltságát is jelzi.

Az alaptevékenységek (az egyes pillérek) leírásai külön-külön elemként azokat a képességeket/kompetenciákat, attitűdöket/belátásokat sorolják fel, amelyek jellemzik azt a tevékenységet és elvárható az elsajátításuk. Várhatóan, az információs műveltség megszerzése közben az egyén egyre többet és többet tud ezekből demonstrálni, és egyre magasabbra tud „felkapaszkodni” az oszlopokon. (4. ábra) A „pillérek” tartalmi elemeit, azaz felsőoktatási hallgatókkal szemben elvárt, általános szintű kompetenciákat részletezi a mellékelt táblázat. A táblázat a 2011-es kiadású SCONUL-dokumentum alapján készült, tételesen is feltüntetve az elvárt információs műveltségi szinten jelentkező tevékenységek lényegi elemeit. (3. táblázat)

A pillérek tartalmi elemei

Azonosít	az egyén meg tudja határozni a személyes információsükségletét
Megérti	új információk és adatok folyamatosan keletkeznek, egyre több és több a tanulnivaló
	az információs műveltség a tanulási szokásokra is kiterjed, így az új információk szemmel tartása szüntelen tevékenység
	az ötletek és lehetőségek felmerülésének velejárója a tájékozódás és információkeresés
	tisztában van a fellelhető publikált és publikálatlan információk arányaival, nagyságrendjével
Képes	felismerni, mi az, ami a vizsgált szakmai kérdésben még nem ismert
	körvonalazni képes a kutatási témát vagy kérdést, képes meghatározni egyszerű terminológiával (szakkifejezésekkel)
	beszámolni a témakörre vonatkozó jelenlegi ismeretekről
	felismerni, milyen új adatra és információra van szükség ahhoz, hogy a kutatási célt megvalósulhasson, tudatában van a lehetőségek korlátaival
	kereséseihez képes felkutatni háttér-információkat (felkészül a keresésre)
	az információkeresésért személyes felelősséget vállalni
	a keresésre szánt időt hatékonyan felhasználni
Körülhatárol	felmérni a jelenlegi ismereteket és a még ismeretlen kérdésköröket
Körülhatárol	fel tudja mérni, mi az ami már ismert, és miről nem rendelkezünk még ismeretekkel
Megérti	milyen típusú információk állnak rendelkezésre
	tisztában van a számára hozzáférhető, különböző típusú információforrások jellemzőivel és a formátumokkal (digitális, nyomtatott)
	a közzétételi folyamattal, átlátja, miért születnek publikációk, mi az értéke az információnak
	a hozzáférés kérdéseivel
Képes	milyen szolgáltatások érhetők és azoknak milyen a hozzáférési módja
	belátni mit nem tud, milyen információ hiányzik
	azonosítani, milyen információk fogják a legjobban közel hozni a megoldáshoz
	megválasztani az elérhető keresőeszközöket, felismerni az általános és szakmai területekkel foglalkozó speciális forrásokat, ezek lehetőségeit különféle szinteken
	képes az információ-előállításra alkalmas különféle formátumok kezelésére
Tervez	képes új információs eszközöket használni, amint azok elérhetővé válnak
Tervez	az adatok és információk keresését tervezetten végzi
Megérti	a keresési technikák változatosságát
	a keresőeszközök közötti különbséget, felismerve az egyes eszközök kedvező jellemzőit és korlátait
	az összetett keresési stratégiákkal miért tehetünk különbséget a találati halmaz mélysége és szélessége között
	minden új problémakör más keresési szemléletet igényel, nem feltétlenül csak a legismertebb forrásokra támaszkodva juthatunk megfelelő eredményre
	az elérhető forrásoktól vagy a kapott eredményektől függően felül kell vizsgálni a kulcsszavakat és az alkalmazott keresési stratégiát
	tisztában van a kontrollált szótárak és taxonómiák szerepével a keresésben
Képes	a keresési kérdés megformálására és megfelelően formanyelven való megfogalmazására
	alakítani és szűkíteni a találati halmazt meghatározott keresési stratégia felállításával, megfelelő kulcsszavakkal és fogalmakkal
	kiválasztani a legmegfelelőbb keresési eszközöket
	ha szükséges, a keresés segítésére használni tudja az ellenőrzött szótárakat és a taxonómiákat
	megfelelő keresési technikát alkalmazni

	azonosítani azt a speciális keresési eszközt, amelyik a keresett információ jellemzőjének megfelelő
Gyűjt	meg tudja találni és ismeri a szükséges információ és adat hozzáférési módját
Megérti	hogyan vannak rendszerezve az információk és adatok a digitális és a nyomtatott forrásokban
	hogyan gondoskodnak a könyvtárak a források eléréséről
	a digitális technológiával miként lehetséges közösségi eszközökkel létrehozni és megosztani információt
	hogyan történik az adatgyűjtés az érintett kérdésről
	melyek a bibliográfiai leírás elemei és azok hogyan írják le az információforrást
	mire valók az összefoglalók (absztraktok/referátumok)
	miért van szükség arra, hogy naprakészek legyünk
Képes	számos keresőeszközt és forrást hatékonyan használjon
	a különféle digitális és nyomtatott forrásokhoz igazodóan összetett keresőkérdést megszerkeszteni arra, hogy hozzáférjen a teljes szövegű digitális és nyomtatott információhoz, olvassa és letöltse az online dokumentumokat és adatokat
	megfelelő technikákat használjon az új adatok összegyűjtéséhez
	a naprakész információk megszerzésére
	együttműködni a saját közösségén belül az információk megosztásában
	meghatározni, ha az információs igény nem teljesült
	használni az online és nyomtatott segédanyagokat és igénybe tudja venni a személyes, szakértői segítséget is
	felismerni a virtuális világ kockázatait
	tisztában van a keresési eredmények átvizsgálásának és értékelésének fontosságával
Értékel	a keresési folyamatot át tudja tekinteni, összehasonlítja és értékeli az információt és adatot
Megérti	az információk és adatok jellegét a tanulási/kutatási környezetben
	a minőség, pontosság, relevancia, elfogultság, hírnév és hitelesség kérdéseinek jelentőségét azok forrásától függően
	hogyan kell az információkat értékelni és közzétenni, hogy a személyi értékelési folyamatot megfelelően segíthessék
	a következetesség fontosságát az adatgyűjtésben
	a hivatkozás jelentőségét a tanulásban/kutatásban
Képes	megkülönböztetni az információforrásokat és az általuk nyújtott információkat
	megfelelő kritériumok érvényesítésével ki tudja választani a témához kapcsolódó dokumentumokat
	a forrást értékelni a minőség, pontosság, relevancia, elfogultság, hírnév és hitelesség szempontjából
	az összegyűjtött adatok hitelességét megítélni
	kritikusan olvasni, meg tudja határozni a kulcsfontosságú pontokat és érveket
	az eredeti keresési stratégiával összevetni a talált információkat
	kritikusan vizsgálni és értékelni a saját eredményeket másokéval szemben
Kezel	szakszerűen és az etikai elvárásoknak megfelelően tudja kezelni az információt
	a tisztességes, felelősségteljes információkezelés és -terjesztés szempontjait (a szerzői jog, a plagizálás, a szellemi tulajdon kérdései)
Megérti	annak szükségességét, hogy megfelelő kezelési módszert alkalmazzunk
	a rendszerezés szerepét
	az adatok megőrzésének és megosztásának etikai vonatkozásait
	a hivatásos adatkezelők, könyvtárosok szerepét, akik tanácsot adhatnak, segítenek és támogatják a kutatást az információszervezés valamennyi vonatkozásában
Képes	hivatkozásképző szoftver használatára
	meghatározott hivatkozási stílust alkalmazva hivatkozni a nyomtatott és elektronikus forrásokra
	következetesen formázott bibliográfiát készíteni
	kinyilvánítani tudatosságát az adatvédelem, a szerzői jog, a plagizálás és más, a szellemi tulajdonhoz kötődő kérdésekről
	megfelelni a tudományos integritás normáinak
Bemutat	számot tud adni az elsajátított tudásról: bemutatja a kutatás eredményét, az új és a régi információkat és adatokat szintetizálja, új tudást hoz létre és kreatívan terjeszti
	mi a különbség az összegzés és szintézis között
Megérti	az írott művek és bemutatók különféle stílusait jól alkalmazza a különféle közösségek előtt

	az adatok prezentálásának különféle módozatait
	a személyes felelősségvállalást az adatok megőrzésében és megosztásában
	a személyes felelősségvállalást az információ és a tudás terjesztésében
	hogyan értékeli a dolgozatokat és a munkát
	a publikálás folyamatát
	a hozzárendelést (például szerzői jogi nyilatkozatok, engedélyek – licencek – hozzárendelése egy dokumentumhoz vagy a forrás hozzárendelése egy szövegrészlethez, azaz a hivatkozás)
	az aktív egyéni hozzájárulást az információk létrehozásában a hagyományos kiadványok és a digitális technológia segítségével (blogok, wikik).
Képes	az eredeti kérdésfeltevésnek megfelelően felhasználni a talált adatokat és információt
	szóban és írásban összefoglalni a dokumentumokat és beszámolni róluk
	a meglévő tudásába beilleszteni az új információkat
	az adatokat megfelelően elemzni és bemutatni
	hatékonyan kommunikálni, megfelelő írástechnikát alkalmaz
	szóban is hatékony kommunikációra
	kiválasztani a megfelelő publikációkat, saját közlés esetén pedig megfelelő terjesztési fórumot talál arra, hogy a közösségi alkalmazásokon létrehozza a saját személyi profilját, megfelelő személyi kapcsolattartásra alkalmas digitális technológiával él (vitafórumok, közösségi helyek, blogok és hasonló felületeken)

3. táblázat Az információs kompetencia hét pillére és a tartalmi elemek (SCONUL 2011)

Összefoglalva: az információs alapkompenciák szempontjából nagy fontossága van az információkeresés forrásainak ismeretére, sokat számít a keresési technika és módszerek hatékony alkalmazása, az eredmények értékelése, feldolgozása és hasznosítása. Emellett hangsúlyossá válik a felelősségteljes felhasználás, a források megjelölése, amit bibliográfiai hivatkozások segítségével tüntetünk fel. Mindez a kommunikálással és általánosabban is az eredményességgel szoros összefüggésben áll. A könyvtári környezet kiválóan alkalmas az egyetemi tanulmányokhoz nélkülözhetetlen információs készségek fejlesztésére, ezért ezt a közeget, a könyvtári információforrások széles választékát, a keresési technikákat és a megszerzett adatok rendszerezésének kérdéseit e kötetben is kiemelten tárgyaljuk következő fejezetekben.

1.4 Hogyan használjuk az információs eszközöket, hogyan olvasunk a weben?

Az előző szakaszban az *elvárt* információs készségeket ismertettük. *Mi jellemzi* azonban a felsőoktatásba belépő diákok információkeresési szokásait? Van-e valami tennivalónk az efféle információs műveltség pallérozása terén?

A kulturális örökséget őrző közintézményeket élénken foglalkoztatja ez a kérdés, hiszen az efféle intézmények alapfeladatai közé tartozik a kulturális javak szolgáltatása. A digitális források megjelenésével ez a webes platformokon keresztüli elérhetőséget és egyben a tartalom *szolgáltatásának* – a használó szempontjából pedig a tartalom *hozzáférése*ének összetett kérdéseit jelenti.

Az egyetemi hallgatók tanulmányi feladataik során gyakran fordulnak az internethez, futtatnak webes kereséseket, hogy információt szerezzenek. Aki csak teheti, a tanulás során az online forrásoknak tulajdonít elsőbbséget. A keresések során a találati listák előkelő első helyein bukkannak fel a népszerű, bárki által szerkeszthető webes tartalmak, mint például a Wikipédia vagy a közösségi oldalak – blogok, fájlmegosztók és hasonló helyek. Ugyanakkor ezek a források az egyetemen már nem megfelelőek a tanulmányok folytatásához és a követelmények teljesítéséhez.

Külön kutatási programok során közelebbről is megpróbálták feltárni azt, hogyan használják az online információs eszközöket a diákok, van-e különbség a felsőoktatási tanulmányaikat éppen hogy csak megkezdő hallgatók és a felsőbb évfolyamok már tapasztaltabb diákjainak módszerei között. A humán és társadalomtudományi szakokon 2007-ben például azt mutatták ki, hogy a tanuláshoz inkább a könyvtári vagy az oktatók által megadott irodalmat használták szívesebben, s nem az internetes forrásokat. Alig öt évvel később a vizsgálatok viszont már azt erősítették meg, hogy az ajánlott irodalom tanulmányozásának hajlandóságát megelőzi a keresőmotorok útján beszerzett információ. A diákok által preferált online eszközök manapság: az egyetemi campusok belső hálózataról hozzáférhető tanulástámogató rendszerekből előérhető, a tanár által megszerkesztett tartalom (jegyzetek, példatárak, szöveggyűjtemények, feladatok); Google, Google Scholar, Google Books; mobil eszközök, személyes

és csoportos üzenetek; Wikipedia és tematikus weboldalak. Kimutatták azt is, hogy a diákok magabiztosnak és jártasnak érzik magukat az információszerzés területén, ennek ellenére mégis problémát jelent megválasztaniuk a legmegfelelőbb alkalmazást és forrást, megítélni a megbízhatóságot és kijelölni a releváns információt.

További megfigyelések: a használói viselkedést nagyban befolyásolja az internetes olvasás, ami jobbra az oldalakba való bepillantásra korlátozódik, a látogató kulcsszavakat csipeget fel, és előfordul, hogy végül nem csinál semmilyen olvasást. Célzatos mérések alapján megállapították, hogy a Google találati listáknál egy általános használó 2–12 másodpercig időzik. Az elsőéves egyetemisták szemében a keresőmotorok haszna abban áll, hogy „bejutni, választ kapni, kitakarodni” („get in, get the answer, get out”). Az oktatók ezért most már olyan tananyagokon gondolkodnak, amivel hatékonyan segíthetnek az internetes gyorsolvasást és a sebtiben megkaparintott információk értékelésének technikáit.

A papírfórmátum továbbra is előnyt élvez akkor, ha valaki nagyon elszánta magát arra, hogy márpedig memorizálni szeretné a szövegben leírt dolgokat. Azonban, a digitális olvasás eszközei is fejlődésben vannak, és egyre inkább megkönnyítik a „bevéséshez” hasznosnak bizonyuló lehetőségeket: a szövegkiemelést, jegyzetelést, lapszélre írást vagy a gondolatok, megjegyzések rögzítését digitális „tapadócédulákra”. Az online olvasás trendje az aktív olvasás digitális eszközrendszerének szélesedésével arányosan erősödik.

A *használói viselkedés (information behaviour)* témája közkedvelt a szakirodalomban, az érdeklődők számtalan érdekes módszert, kísérletet, adatgyűjtést, kiértékelést, illetve kutatási beszámolót olvashatnak. Ehelyütt ismételtelen, szerényebb merítéssel csak néhány alapvonásra világítunk rá, különös tekintettel a „golyák” információkeresési viselkedésére, egy 2015-ben született tanulmány alapján (Qayyum – Smith 2015).

Quayyum és Smith vizsgálata az online környezetben folytatott feladatmegoldás teljes folyamatát vette górcső alá. Mint minden hasonló kutatáshoz, ehhez a vizsgálathoz is adatokra volt szükség, ezeket video-megfigyeléssel, interjúkkal és szemmozgás-követő berendezéssel gyűjtötték össze. A folyamat követése alatt a kutatók azt fürkésztek, az alanyok milyen cselekvéssorozatban, milyen döntésekkel hogyan használják az eszközöket. Annak függvényében, hogy a diákok hogyan éltek a technikai lehetőségekkel, és hogyan bántak a megszerzett információval, többféle viselkedésformát sikerült elkülöníteni.

Online információs eszköznek tekintethetünk bármilyen számítógép-alapú alkalmazást, amit ahhoz használhatunk, hogy a webről információkat szerezzünk. Ezek közé tartoznak például a keresőmotorok, a videóterjesztő szolgáltatások (You Tube), a könyvtári katalógus, a közösségi média (közösségi oldalak, blogok, wikik), a szervezeti portálok, amelyek egyben tematikus információs gyűjtemények is. Az említett vizsgálat során megfigyelték a diákok forrás-választási stratégiáit, nyomon követték az interakciókat – ezek minőségét és hatékonyságát –, valamint követték az információkeresési és böngészési aktivitást. Az online feladatmegoldás következő fázisait különböztették meg:

- Olvasás: a feladat elolvasása és elemzése,
- Az információs eszköz kiválasztása és kezelése,
- Az információkeresés, a mérlegelés és a találat kezelése,
- Információsztézis a válaszok megformálásához.

Az olvasás fázisáról szemmozgásvizsgáló gép segítségével részletes adatokat gyűjtöttek. Az eredmények alapján megállapítható, hogy a diákokra a Nielsen-féle F-alakzatú olvasásmód a jellemző (5. ábra) azzal a megjegyzéssel, hogy az alakzat csak az első negirugaszkodáskor, az átolvasási szakaszban volt jellemző (6. ábra).

Jakob Nielsen háromféle weboldal olvasását vizsgálta a szemmozgások megfigyelésével: az 5. ábra bal szélső oldalán figyelhető meg a „Rólunk” típusú tartalom olvasásakor kirajzolódó szemmozgási mintázat; a középső ábra a szemmozgást leképező rajzolata *termékismertető* böngészésénél jött létre; a jobb oldali felvétel pedig *keresőmotoros* találati listán követi a szemmozgást. A piros foltok a szem lassúbb mozgásánál rajzolódtak ki, a sárga ritkább pillantásokat jelent, a legrövidebb ideig szemlélt terület kék, a szürke zónában a szem egyáltalán nem végzett hosszabb, horizontális szemmozgással járó fixációt. A fókuszálás iránya a legfelső vízszintes sor, a lejjebb fekvő vízszintes terület kevésbé hangsúlyos; viszont a baloldali függőleges sáv figyelemre méltó. Az ebből levonható konzekvenciák a weboldalak szerkesztőinek is tanulságul szolgálnak: a látogató nem olvas el mindent; jó, ha az első két bekezdés tartalmazza a legfontosabb információt; a bekezdések első két szava ragadja meg a figyelmet.

A vizsgálat alatt a résztvevők az első olvasást követően gyakran vissza-visszatértek a feladatleíráshoz, hogy a követelményekhez igazítsák válaszaikat. Szóbeli beszélgetésnél néhány diák elmondta, hogy a feladatok értelmezése könnyebb lett volna, ha a kérdéseket nyomtatott formában is megkaphatták volna. A feladatok olvasás közben ugyanis gyakran fordultak a felügyelő tanárhoz, hogy visszacsatolást kapjanak, jól értették-e a kérdést. A diákok úgy vélték, online munkánál szinte állandóan szükségük van személyes üzenetváltásokra, illetve visszajelzésekre arról, hogy mi a fontos, s erősen igénylik az apró mozzanatokon keresztül érkező, folyamatos segítséget a társaiktól és a tanároktól.

5. ábra Olvasás a weben: a Nielsen által vizsgált weblap-olvasási hőterképek (Nielsen 2006)

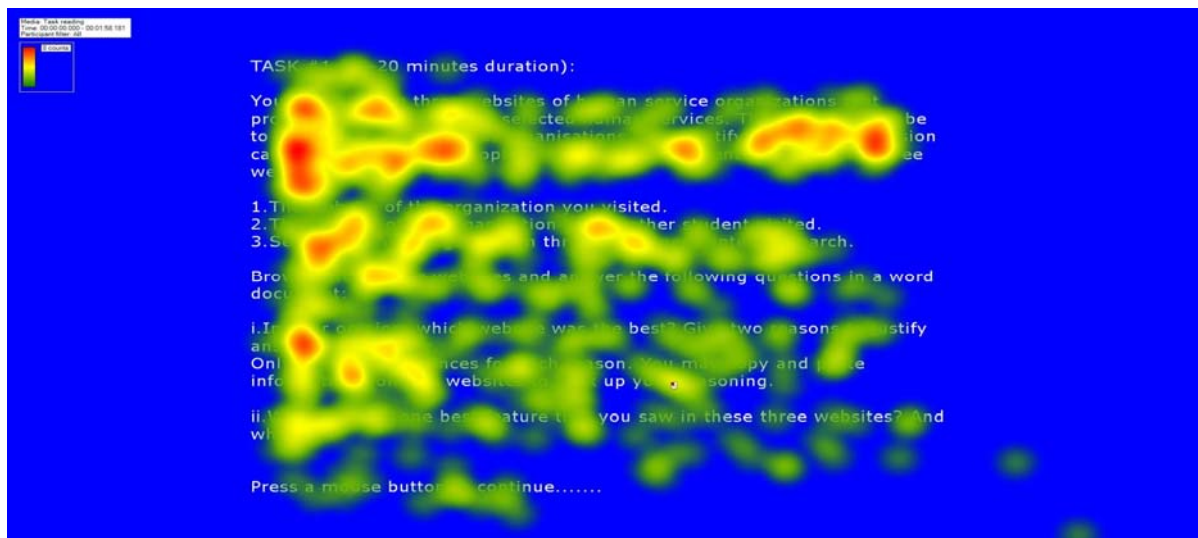
Az információs eszköz kiválasztása és kezelése tekintetében a leggyakoribb kiindulópontnak a Google, a Google Scholar, Google Books, You Tube és a Wikipedia bizonyult (a kísérletet angol anyanyelvű csoporttal végezték). A vizsgálat nem terjedt ki a helyszíni, jelen esetben az ausztrál Charles Sturt Egyetemen elérhető szakirodalmi adatbázisokra, sem egyéb sepcifikusabb tematikai eligazodást segítő keresőrendszerekre, hiszen ezekkel a diákoknak a tanulmányaik során kellene megismerkedniük. Természetes jelenség, hogy a használó az egyszerűbb megoldások felé hajlik, ennek megfelelően a Google az elsődleges olyan információs eszköz, amelyet első nekifutáskor a téma feltérképezésére a „golyák” is használnak, specifikusabb keresésre azonban a Google Scholart is bevetik. A Wikipedia népszerűsége töretlen: annak ellenére, hogy nem mondható teljesen megbízhatónak, és az egyetemeken nem ajánlott forrás, mégis hasznosnak bizonyul a tanulmányok alatt, mert a kidolgozottabb szócikkek jó áttekintést adhatnak egy-egy kérdésről – elmozdíthatnak a holtpontról.

A felmérés a weboldalakról elérhető információk összehasonlításának készségét is érintette. Kevés hallgató élt a párhuzamosan megnyitható ablakok weboldalak összevetésére alkalmas beállításával, többen el sem végezték ezt a típusú feladatot. Az interjúkban kifejtették, hogy ha az Interneten nem találnak megfelelő tartalmat, akkor a következő lehetőségek között merül fel megfelelő könyv felkutatása a könyvtári katalógusból és a könyv kölcsönzése. Ha hosszabb és elmélyültebb tanulmányokra van szükség, kidolgozottabb esszét vagy dolgozatot kell írni, akkor könyvekhez és könyvtári forrásokhoz fordulnak. Ilyenkor a kiindulópont is a helyi bibliotéka weboldala lesz.

A kísérleti feladatok többféle médiaforrás használatára buzdították a résztvevőket. Érdekes megállapítás vonható le a videók és a közösségi média tanulmányi célú használatáról: a diákok a You Tube-ra is a Google-on keresztül jutottak el. A más célokra előszeretettel használt videó csatornát nem tartották megfelelőnek az egyetemi tanulmányokhoz, ezeket legfeljebb a „csináld magad” típusú megismerésre tartották alkalmasnak. Figyelemre méltó, hogy a tanulási források között a vizsgálatban részt vevő fiatalok nem említették a közösségi alkalmazásokat: ezt személyes kommunikációra használják, nem pedig ismeretszerzésre. A Facebook-ot, elsősorban megbízhatósági és hitelességi kérdések okán, nem tartják a tanulmányi feladatok teljesítésére alkalmas információs eszköznek.

Az információkeresés közbeni szemmozgást követve és az összegyűjtött adatokat kiértékelve a keresési viselkedésről néhány eddig feltáratlan dologra derült fény. Az olvasás irányát és gyorsaságát

hőterképre hasonlító felvételen lehet követni. Piros felület jelzi azt a területet, amelyiken az olvasás ideje hosszabb és lineáris szemmozgású – ez jelenti a *figyelmes olvasást* (*careful reading*). Az *átfutásnál* vagy *gyorsolvasásnál* (*skimming, speed reading*) a szemmozgás gyorsan áttekinti a tartalmat, ez a művelet viszont nem arra szolgál, hogy az intellektus fel is fogja, mit olvasott. A *pásztázás, szemezgetés* (*scanning, bouncing*) kifejezést a kutatók arra használják, amikor az oldalon az olvasó szemének pattogó mozgását lehet megfigyelni, fókuszálás nélkül, és gyakran kevés vagy semmilyen ráirányulás nélkül.

6. ábra A szem mozgása online feladat olvasása közben (Qayyum – Smith 2015)

A Google-lel végzett kereséseknél a diákok csak korlátozottan használták a keresősávot. A gyorsolvasás és az első néhány találat közül választás volt a legjellemzőbb, az alsó sorokig ritkán jutottak el. Szemezgetéssel közepes arányban éltek, a találati lista második oldaláig pedig nem jutottak el.

Az első próbálkozásra kapott találatokat jellemzően a keresés finomítása követte. Többen véletlenszerű, céltalan kattintgatással mozogtak a lapok között, abban a reményben, hogy a keresett információ valamelyik oldalról majd csak előugrik. Gyakran visszatértek a meglátogatott, első pillantásra hasznosnak ítélt felülethez további információért.

A webes szövegek olvasásakor csak a fő tartalomra irányult figyelmes és gyorsolvasás, ez utóbbi olvasástípus volt jellemző a címek megragadására is. A lapokhoz való visszatéréskor, újraolvasás nélkül, csak átfutották a lapot. Az interjúkban ezt a jelenséget a résztvevők úgy magyarázták, hogy kulcskifejezésekért mentek vissza. A megfigyelések szerint a menüsorokra tapadó figyelem a weboldal tartalmának áttekintését célozza. A képeket elmélyültebben, hosszabb ideig nézik, mint a szöveget.

Az *információsztézis* a feladat megoldásához szükséges, ekkor kerül sor a feldolgozott ismeretek felhasználására. Egyetlen kimagasló teljesítmény született, a dolgozatok többsége közepes eredménnyel zárult. A „lassan, figyelmesen és újraolvassa” stratégia szoros korrelációt mutatott a magasabb szintű teljesítménnyel. A válaszok megformálásához a diákoknak mintegy a fele a csipegetés módszerét használta, másik részük emlékezetből írta meg a felmérést, anélkül, hogy vissza-visszatért volna a meglátogatott oldalakhoz. Viszont, érdekes, hogy több, vaktában összeállított dolgozat is született, anélkül, hogy a keresési – tájékozódási szakaszban a diákok ténylegesen ráfutottak volna releváns információkra.

Hogyan olvasunk a weben?

A megfigyelt jelenségek megértését segíti, ha figyelembe vesszük az olvasási útvonal mozzanatait. Olvasáskor a befogadás tulajdonképpen akkor történik, amikor a szemünk meg-megáll a szövegen, ezt nevezik fixációnak. Az egyirányú, a *fixációs* pontokon meg-megnyugvó szemmozgás váltakozik *szakkádikus* mozgással, amikor a szem a következő fixációs pontra ugrik előre a szövegen, balról jobbra, de akár visszafelé is, hogy ezzel az olvasó az elszalasztott tartalmi elemek befogadását pótolja és a szöveg pontjaira visszatérve próbálkozzon az információ feldolgozásával. A szakkádok alatt lényegében nem történik információfeldolgozás, ám ennek a mozgásnak szerepe van a tartalmas elemek kiválasztásban és felmérésében. (Gonda 2014:439-441)

A vizuális keresés vagy pásztázás jellemző mozgása a szakkád. Eközben a szem csak elmosódott képet lát. A befogadás az ugráló szemmozgatok közötti fixáció idején történik, ekkor a szem nem végez mozgásokat. Internetes olvasáskor a szakkádikus szemmozgás a jellemzőbb a fixálás hátrányára. Korábbi kutatások kimutatták azt is, hogy a fókuszált tekintési idő a képek és a videók esetében jobb eredményt mutat.

Az ausztrál vizsgálatban a kiinduló kutatási kérdésekre az eredmények összegzése alapján végül a következő megállapításokra jutottak: a források és az információk eszközök kiválasztása szempontjából megerősítették, hogy a Google a leginkább használatos keresőeszköz; a diákok beérik a képernyő legfelső soraiba rendeződő néhány találat áttekintésével. Az olyan népszerű forráshelyeket, mint a Wikipédiát és a Google Scholar-t is az általános Google-motoron keresztül érik el. A vizsgálat során Wikipédiát csak kiindulópontként, előzetes, általános tájékozódásra használták. A videomegosztó helyeknek – a YouTube-nak, a blogoknak és más közösségi oldalaknak – nincs magas prioritásuk a tanulási információforrások között. Ezeket nem tartják relevánsnak többek között azért, mert túl sok időt igényel a megtekintésük, illetve nem elég megbízhatóak. A Facebook-ot rövid kérdések és válaszok közvetítésére használják ugyan, de nem tulajdonítanak neki fontosságot az egyetemi tanulmányok szempontjából.

A Google Scholar megelőzi a könyvtári katalógushasználatot – ez érthető is, minthogy praktikus segédlet a cikkek kereséséhez, használata rendkívül egyszerű. Gyakran a Google Scholar felől jutnak el a könyvtári katalógusokhoz is – ha az linkelve van ehhez a keresőmotorhoz. A résztvevők beszámoltak arról, hogy a könyvtári katalógust is felkeresik, de csak akkor, ha könyvet szeretnének kézbe venni. A web-portálszerű csomópontok is hasznosnak bizonyulnak, a legfiatalabb egyetemi hallgatók ezekről is szívesen indulnak ki, illetve térnek ide vissza további információkért – de ezekhez is az általános keresőmotorokon keresztül jutnak el. Viszonylag kevesen éltek azzal a lehetőséggel, hogy több ablakot tartsanak nyitva a feladat megoldásához, ezért, a tananyagok készítőinek a szerzők azt tanácsolják, hogy a webes keresést és a tanulást könnyítő további eszközök használatát vonják be a tantervekbe.

A kutatás alátámasztja, hogy az egyetemi élet kezdetén a diákok tanulási feladataihoz szükséges keresési műveltség még nem mondható kifinomultnak. Ez a készség a feladatok bővülésével együtt fejlődik, egyre több tapasztalatot hozva a számukra. A felmérésben részt vevő diákok gyors válaszokra akartak jutni a keresőmotorokkal, a keresés finomítására minimális időt fordítottak, a megismerésre pedig felületesen összpontosítottak. A gyorsaságra való törekvés arra is utal, hogy az információk értékelésére, a megbízhatóság megítélésére, a pontosság ellenőrzésére kevés figyelmet szentelnek. Ez a körülmény összefüggésben áll a feladatok megoldásának minőségével is.

A tartalom olvasásánál a szemmozgások a gyorsolvasás erős trendjét igazolták, kevésbé jellemző a figyelmes olvasás. Az információáradat közepette a használó tizenkét másodpercnél kevesebb időt tölt el egy weboldalon. További vizsgálat kérdése, milyen kognitív feldolgozás lehetséges ilyen rövid ideig tartó tanulmányozással. A gyorsolvasás alatt is folyamatos lehet a lexikális kognitív információfeldolgozás, ezért a felsőoktatási feladatoknál ezt a körülményt is érdemes tekintetbe venniük mind a diákoknak, mind az oktatóknak.

A vizsgálat megerősítette a webes tartalom feltérképezésére jellemző, Nielsen-féle F-alakzatú vizuális észlelést, bár némi eltérést is kimutattak, minthogy a feladat megoldására változatos weboldalak voltak megfelelőek. A felhasználók hajlamosak csak a weboldal felső harmadát olvasgatni, a felület középső tájékán már gyérül a figyelem, az alsó végek pedig ritkán vonzzák a tekintetet. Az egyetemisták nem használták ki a görgetés lehetőségeit, sok esetben ehhez hozzá sem kezdtek. Ez egy olyan újabb adatelem, amire a webes technikai műveltség kérdéskörében érdemes szintén odafigyelni. A diákok sokszor nincsenek tisztában azzal, hogy mit várnak el tőlük és hogyan kellene felkutatniuk a számonkérésekhez szükséges forrásokat. A sikeres teljesítés tehát nagyban függ a szakirodalmi

információs műveltségtől, a források gazdag tárházának széleskörű ismeretétől, a keresési tippektől és trükköktől, a kulcsszavak és a szakzsargon bevetésétől a keresések futtatásánál, és egy sor olyan körülménytől, amelyekre a későbbi fejezetekben hívjuk fel az olvasó figyelmét.

Összefoglalás

Bevezető fejezetünkben utaltunk a korunkat irdatlan ütemben és mennyiségben elárasztó információkra, az infokommunikációs technológia meghatározó erejére a társadalom egészére, és arra az emberi törekvésre, hogy a változások közepette átértelmezze és megértse az őt körülvevő információs világot. A korszerű információs műveltség megszerzése meghatározott információs készségeket, kompetenciákat feltételez, ezek közé tartozik az adott probléma megoldásához szükséges információ meghatározása és felkutatása megbízható, hiteles forrásokból; a megtalált információ értékelése és hatékony, valamint felelősségteljes felhasználása. Egyre többet tájékozódunk interneten fellelhető forrásokból és egyre többet olvasunk mélyebb megismerési vagy tanulási szándékkal is a webről. A webes olvasásnak és befogadásnak természetszerűleg más jellemezői vannak, mint a hagyományos, papírlapokra jegyzett szövegeken keresztüli megismerésnek. E mozzanatok meghatározóak a tanulási folyamat eredményességére. Ha tudatában vagyunk ezek jelentőségével, a szakirodalmi kutatást is célzatosabban és hatékonyabban tudjuk megvalósítani.

1.5 Kérdések, feladatok

Mi jellemzi a saját keresési és web-böngészési tevékenységét? Az átgondoláshoz megfogalmazunk néhány szempontot és kérdést.

Keresősáv használata a böngészőben	inkább igen	inkább nem	néha	nem ismerem ezt a lehetőséget
Az oldalsávokat használom a keresés finomításához	gyakran	néha	soha	nem szoktam ezekre figyelni
Mit tesz a felbukkanó reklámokkal?	Zavarnak a reklámok, inkább semmit sem olvasok el az oldalról	Nem veszek tudomást a reklámokról, zavartalanul olvasom el a weboldaltól csak azt, ami engem érdekel	Kikapcsolom a felbukkanó ablakokat	Igyekszem minél rövidebb idő alatt átfutni az oldalt és megtalálni azt, amit kerestem
A webet csak a rövidebb információk keresésére használom		inkább igen	inkább nem	attól függ...
A weben hosszabb olvasmányokat is el tudok olvasni		Igen, nincs ezzel gondom	Ritkán	Inkább kinyomtatom és úgy olvasom a hosszabb szöveget
Ha több weboldal tűnik hasznosnak		rákattintok az első megfelelőre, tovább nem keresgélek	az első 2-3 találat közül szemezgetek	gondosan keresgélek, több oldal tartalmát elolvasom és összehasonlítom
A weboldalak tartalmának összevetésekor használ-e párhuzamosan több nyitott ablakot?		gyakran	néha	soha
Mi jellemzi a saját webes használati szokásaimat?				

1.6 Kislexikon

Big Data – Hatalmasra duzzadt információmennyiség, a rendelkezésre álló adatok teljes sokasága. Az elemzéshez speciális, nagy léptékű adatfeldolgozási technológiát alkalmaznak.

copyright – Jogvédelem alatt álló, a szerzői és a kiadói jog fenntartása

domain – Jelenthet teret, (kutatási vagy szak)területet, (jelentésbeli vagy földrajzi/hatósági) tartományt, hatáskört, tudástartományt, informatikában a hálózat elérési útjában jelölt szolgáltatási tartományt.

fogalmi térkép (vagy fogalomtérkép) – A fontos fogalmak, jelenségek, folyamatok kiragadása és más fogalmakkal való rendszerbe helyezése, valamint a fogalmak közötti kapcsolatok ábrázolása – ez hasonlíthat például egy várostérképre is, ezért jelenik meg a kifejezésben a „térkép”.

interoperábilis – Különbözőségek ellenére együttműködő, átjárható, együtt működtethető.

metaadat – Adat az adatról, az adatot leíró adatok. A leírások többféle formát ölthetnek, segíthetik a jelentéstartalmak emberi megértését, de készülhetnek speciálisan a számítógépes feldolgozás számára, kódok, sémák formájában.

szemantika – Jelentés, értelem, jelentés tan.

1.7 Források, szakirodalom

Bakos Ferenc (2002): *Idegen szavak és kifejezések szótára*. 2. kiad. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Elektronikusan, jogosultság megléte esetén Shibboleth-azonosítással:

<https://shibboleth.szotar.org/>

Buckland, Michael K. (1991): Information as thing. *Journal of the American Society for Information Science* vol. 42. no. 5., 351–360 <http://people.ischool.berkeley.edu/~buckland/thing.html>

Bynum, Terrell Ward (2014): On the possibility of quantum informational structural realism. *Minds and Machines* vol. 24 no. 1., 123–139. DOI: 10.1007/s11023-013-9323-5

<http://link.springer.com/article/10.1007%2Fs11023-013-9323-5>

Floridi, Luciano (2010): *Information: a very short introduction*. Oxford University Press, Oxford

Frank Róza (2006): Kompetenciafejlesztés az információs társadalomban. *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás*, 9. sz. 391–403. http://tmt.omikk.bme.hu/show_news.html?id=4500&issue_id=475

Gonda Zsuzsa (2014): Digitális szövegek olvasására jellemző stratégiák és mintázatok. *Magyar Nyelvőr* 138. köt. 4. sz., 439–450. <http://www.c3.hu/~nyelvor/period/1384/138405.pdf>

Horváth Péter (2001): Az információtudomány történeti háttere I. *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás* 48. évf. (2001) 4. sz. Online

http://tmt.omikk.bme.hu/show_news.html?id=1106&issue_id=37

A teljes cikksorozat: Horváth Péter (2001-2002): Az információtudomány történeti háttere I–VIII. *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás* 48. évf. (2001) 4., 5., 6–7., 8., 9–10., 11. sz.; 49. évf. (2002) 1., 3. sz. Online <http://tmt.omikk.bme.hu>

Karvalics László, Z. (2012): Információs kultúra, információs műveltség: egy fogalomcsalád értelme, terjedelme, tipológiája és története. *Információs Társadalom* 12. évf. 1. sz. 7–43. p.

http://epa.oszk.hu/01900/01963/00036/pdf/EPA01963_informacios_tarsadalom_2012_1_007-043.pdf

Koltay Tibor (2011): Információs műveltség: adalékok egy sokarcú fogalom fejlődéstörténetéhez. *Könyv és Nevelés*, 12. évf. 2. sz. 70–76. p.

http://olvasas.opkm.hu/portal/felso_menusor/konyv_es_neveles/informacios_muveltség

Koltay Tibor – Boda István (2010): Írástudások az információs társadalomban amatőröknek és szakembereknek. *Információs Társadalom* 10. köt. 1. sz., 57–76. p.

http://epa.oszk.hu/01900/01963/00032/pdf/infotars_2010_1_057-076.pdf

Nielsen, Jakob: F-shaped pattern for reading Web content. 2006. <http://www.nngroup.com/articles/f-shaped-pattern-reading-web-content/> WebCite® archívum, <http://www.webcitation.org/6YeYrG6pS>

Oxford English Dictionary (1989) 2nd ed. Oxford: Clarendon Press

Qayyum, M. Asim – Smith, David (2015): Learning from student experiences for online assessment tasks. *Information Research* vol. 20 no. 2, 674. számú cikk <http://InformationR.net/ir/20-2/paper674.html>

SCONUL (2011). The SCONUL Seven Pillars of Information Literacy: core model for higher education. SCONUL Working Group on Information Literacy, April 2011.
<http://www.sconul.ac.uk/sites/default/files/documents/coremodel.pdf>

Szóke-Milinte Enikő (2012): A kommunikációs kompetencia a 2012-es NAT vitaanyagában. *Anyanyelv-pedagógia* 2. sz. <http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=380>

2. Hagyományos, digitális – közreadás, jogszerűség

A fejezet címének első része a dokumentumok *előállítási technikáira* utal, míg a cím további szakasza a formába öntött tartalom *publikálására*, a *felhasználási jogokra*, valamint a hozzáférési *jogosultságokra* utal. Az előállítás technikája kölcsönösen összefügg a hordozó jellemzőivel, szükség van ugyanis valamilyen fizikai anyagra, amire a tartalmat rögzíteni lehet, aminek a segítségével a tartalom érzékelhetővé válik és eljuthat a befogadóig. A hordozó egyben meghatározza a tanulmányozás tárgyi-eszköztári feltételeit, illetve a hozzáférés módját is. A publikálás azt az eljárást foglalja magában, amelynek során a közölni kívánt szellemi tartalmat rögzítik, szakmai közösségi közreműködéssel kiadvánnyá szerkesztik és közzéteszik. A kiadvány szerzői és közreműködői, valamint a kiadók különféle jogokat formálnak a megjelentetett mű fölött, ezek a körülmények határozzák meg a hozzáférést és alakítják a felhasználási szabályokat is. A mű szerzői-jogi oltalom alá kerül, felhasználáskor a szellemi tulajdonjogokra is tekintettel kell lennünk.

A fejezetben ezzel a három, egymással szorosan összefüggő kérdéskörrel foglalkozunk, főként az érdekel bennünket, hogy az elektronikus, digitális technika milyen változások és kihívások elé állítja a szakirodalmi források közreadását és elérhetőségét.

2.1 Az előállítás technikája

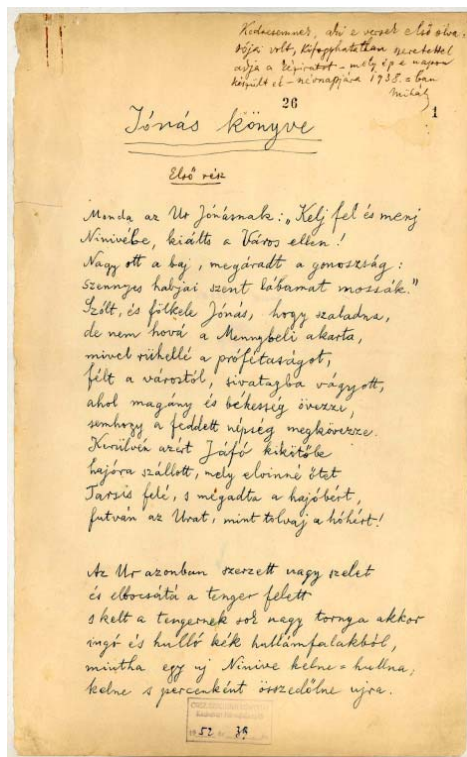
A számítógépes technológia és az internet soha nem látott léptékváltást eredményezett az információk mennyiségében és használatában. Az ezredforduló előtt még jellemzően papírkönyveket és olcsó alapanyagra nyomtatott napilapokat vagy ofszet eljárással sokszorosított fényes és színes magazinokat olvashattunk. Mára ez megváltozott: szinte nincs ember, aki ne „nyomogatna” valamilyen kütyüt ha akad egy szusszanásnyi ideje. „Az információs társadalom hozadéka igen látványos: minden zsebben ott lapul egy mobiltelefon, a hátizsákban egy-egy laptop, az irodai alkalmazottak pedig komoly informatikai háttérre hagyatkoznak.” (Mayer-Schönberger – Cukier 2014).

A nyugati műveltség kéziratos korszaka a középkor végéig tartott, Gutenberg óta pedig, a XV. század közepétől mintegy öt és fél évszázadon keresztül a könyvnek és a nyomtatott hordozóknak volt meghatározó szerepe a műveltség, a tudás és az információk közreadásában, terjesztésében és megőrzésében. A hagyományos hordozókról (nyomtatott papír) a digitális, hálózati elérésű eszközökre való áttérés gyökeres változásokat hozott a szakirodalmi források kiadásában is. Az emlékezetet meghosszabbító írás rögzítésének technikáit az írás több ezer éves története alapján követhetjük nyomon. A XX. században a híradástechnika az információipar és a tömegtájékoztatás rohamos fejlődését segítette elő, a század második felétől a digitális technika veszi át a vezető szerepet. Ma szinte minden az adatokról, a kódolásról, a digitális formátumokról és eszközökről szól. Az emberiség történetének egyes korszakait uraló információrögzítési technika – a *kéziratos*, a *nyomtatott* majd az *elektronikus* – egyben meghatározta az információ-felhalmozás sebességét, helyét, eszközrendszerét és intézményeit, egyre tágitva az ember természetadta megismerő és emlékező képességeit.

Az előállítás technikája	Példák
Kéziratos	Kódexek, oklevelek – <i>Magyar Anjou-legendárium</i> (XIV. század); <i>Balassa kódex</i> (XVII. század); <i>A tihanyi apátság alapítólevele</i> (1055); Babits Mihály: <i>Jónás könyve</i> (autográf kézirat)
Nyomtatott	Könyvek, folyóiratok, újságok – Gutenberg 42 soros Bibliája (1454 körül); <i>Nyugat</i> (1908–1941); <i>Vasárnapi Újság</i> (1854–1921)
Elektronikus	Digitalizált (eredetileg nyomtatott) – Pilinszky János digitalizált művei; a <i>Nova Posoniensia</i> (1721–1722) vagy a <i>Vasárnapi Újság</i> digitalizált lapszámai
	Digitális formában létrejövő – internetes kiadványok: <i>KuK – Kultúra és Kritika</i> ; <i>Litera</i> , az irodalmi portál; <i>Stanford Encyclopedia of Philosophy</i> ; adatbázisok, adatbankok
	Analóg média – televíziós, rádiós műsorok

4. táblázat A tartalom előállításának technikái

Az elektronikus rögzítés lehet *analóg* vagy *digitális*, a jelenünket erőteljesen alakító paradigmaváltást igazából a digitális technológia hozta meg. Sokan egyenesen úgy tartják, az információk digitális előállítása, feldolgozása és terjesztése olyan mértékben változtatja meg korunkban a kommunikációt, a tudás keletkezését és mozgósítását, ami a nyomtatás feltalálásának forradalmasító erején is tútesz. (7. ábra)

7. ábra Kéziratos vers (Babits Mihály: Jónás könyve) és Gutenberg 42 soros Bibliájának részlete²

2.2 Elektronikus, virtuális hozzáférés

Amikor a számítógépes eszközök kijelzőiről kényelmesen olvasunk vagy böngészgetünk az interneten, *elektronikusan* vagy *virtuálisan* férünk hozzá az információkhoz. Elektronikus, illetve virtuális jelzővel együtt szoktuk emlegetni világhálóról elérhető dokumentumtárakat, a kiadványarchívumokat vagy a komplex, felhasználást könnyítő alkalmazásokkal gazdagított, „értéknövelt” tartalomszolgáltatásokat.

„Az interneten minden megvan” típusú kijelentések közhiedelmek és egyben tévhitek, hiszen tudjuk, hogy az interneten nincs minden fön, ráadásul nem biztos, hogy ha az interneten keresztül érhető el valami, akkor ezt akadálytalanul meg is tudjuk szerezni. Az internet fogalmához könnyen társítjuk a szabad hozzáférést, mintha az Internet maga egy hatalmas aréna volna, aminek állandóan tárva-nyitva van a kapuja, a cirkuszi előadásra pedig nem szednek belépőjegyet. Holott a világháló az azonnal megtekinthető vagy letölthető információknál sokkal több mindent képes szállítani, ha jegyet váltunk ehhez az utazáshoz vagy ha névre szóló belépőket szerzünk, legyen szó tiszteletjegyről, ajándékutalványról vagy megvásárolt hozzáférési jogokról. A „jegy” természetesen csak analógia, az internetes hozzáférés varázsa és egyben bonyolultsága éppen a tapintható tárgyakban megtestesülő tartalmi egységek anyagi mivoltának eltűnésében rejlik. A hozzáférés kérdése bonyolódik, ha szerzői jogi oltalom alatt álló vagy egyéb módon licencelt tartalomról van szó.

A szakirodalmi és az egyéb tájékozási források online hozzáféréseinek leggyakoribb módja:

² Az illusztrációk forrása: Babits-kézirat – az autográf kézirat első oldala, Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár: Fol. Hung. 2287. <http://nemzetikonyvtar.tumblr.com/post/74183583305/>; Biblia – Göttingeni kiadás (ca. 1454), Vol. 1 - fol. 005r, Genesis, <http://www.gutenbergdigital.de/>

- *Szabad*, akadálytalan hozzáférés – a kattintgatást, a tartalomletöltését semmi sem hátráltatja, megfelelő eszköz, hálózat és az egyéb technikai–működési feltételek megléte esetén a használat bármikor, bárhol, bárki előtt lehetséges. Példa: *Magyar Elektronikus Könyvtár*, *Digitális Irodalmi Akadémia*, a *Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatala* honlapja, *Jogtár: hatályos jogszabályok gyűjteménye* (Kluwer kiadó).
- *Nyílt hozzáférés* (open access, oa) – a szakmai kommunikációt segítő specifikus „szabad” hozzáférés, aminek során az intézményesen támogatott kutatási eredményeket bemutató művek a felhasználó számára akadálytalanul hozzáférhetők. Példa: *Magyar Nyelv*, *Journal of Eurasian Studies* (folyóiratok); az *MTA-PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport* letölthető kiadványai (könyvek)
- *Licencelt tartalom*, nyilvános keresőfelülettel – a szolgáltatás a teljes szöveg vagy más fájlok letöltését egyedi vásárláshoz vagy csomagok előfizetéshez, nemzeti vagy egyéb licencekhez köti, keresőfelülete viszont nyilvánosan elérhető. Példa: a *Project MUSE* adatbázis, a *Cambridge University Press* folyóiratai, az *Oxford University Press* e-könyvei, *Nemzeti Audiovizuális Archívum* (NAVA).
- *Licencelt szolgáltatás* – a tartalom és a keresőfelület is korlátozott hozzáférésű: a teljes szolgáltatás előfizetés vagy más megállapodás függvénye. Példa: *EBSCO Academic Search Complete* adatbázis; az *Arcanum Digitális Tudománytár* platformja.

A forgalmazók által értékesített tartalom együtt jár a szolgáltatók érdekkörét és a szerzői, illetve szellemi tulajdonjogok megvédését célzó hozzáférési korlátozásokkal. A licencek tartalmazzák azokat a feltételeket és kikötéseket, amelyekkel szabályozzák a hozzáférési és felhasználási jogosultságokat.

A licencelt tartalom hálózati hozzáféréseinek legelterjedtebb technikai megoldásai a következők:

- *IP-cím-alapú hozzáférés* – A tartalomszolgáltatások körében a legelterjedtebb megoldás az intézmény IP-cím (Internet Protokoll, egyedi hálózati azonosító) tartományára korlátozott hozzáférés. A kiszolgálást egyenként megadott IP-címekre, címek csoportjára (alhálózatok) és tartomány szerint állítják be. A tartalom eléréséhez a jogosult intézmény hálózatára szükséges csatlakoztatni. A legtöbb esetben ez azt jelenti, hogy a használatnak helyben, azaz a jogosult intézményben kell tartózkodnia, ahol netre kötött számítógépet használ vagy mobil eszközét felcsatlakoztatja például az egyetem Wi-Fi-vel besugárzott hálózatára.
- *Egyedi azonosítás* – az aktuális hálózati szolgáltatótól független távoli hozzáférés, speciális autentikációs menedzseren keresztül. Erre való például a *Shibboleth*-beléptetés: az anyaintézményben nyilvántartott azonosítóval és jelszóval kapcsolódhatunk más külső szolgáltatáshoz is, amennyiben ez az útvonal élesítve van. A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy például az egyetem által előfizetett adatbázisokat távoli hozzáféréssel, bármilyen számítógépről, IP-címtől függetlenül lehívhatjuk, akár otthonról is vagy mobil interneten bárhol, ahol a térerő ezt lehetővé teszi.

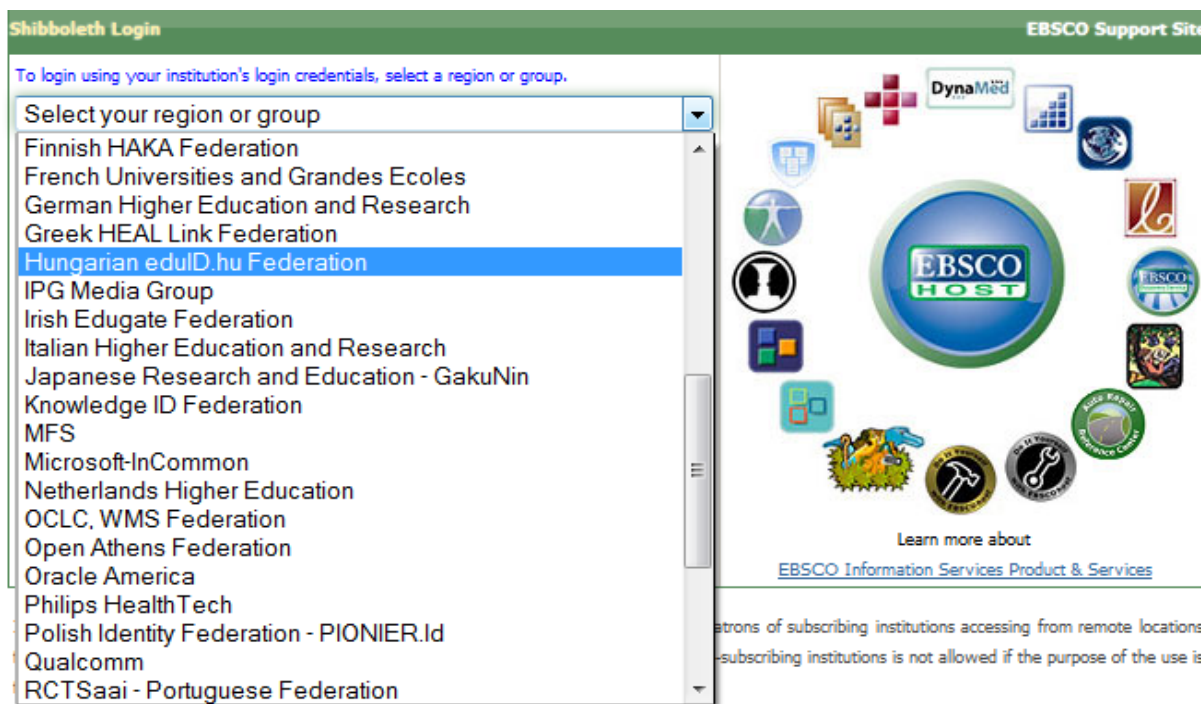
EduID, Shibboleth-authentikáció

A felhasználói azonosítás és a jogosultságok ellenőrzésével a kiszolgáló csak azokat a tartalmakat jeleníti meg, amelyek a felhasználót megilletik. Maga a rendszer állapítja meg a hozzáférési engedélyeket, valamint biztosítja a védelmet a biztonságos interakciókhoz és a sértetlen kommunikációhoz. A Shibboleth-tel a felhasználó úgy veheti igénybe a szolgáltatásokat, hogy csak egyetlen identitása van, ezt az anyaintézménynél tartják nyilván, így jogosultságát a törvényi kategóriáknak megfelelően, például a munkahelyi státusszal vagy a hallgatói jogviszonnyal együtt kezelik (Bajnok 2006). A Shibboleth közvetlenül is összekapcsolhatja az intézményt (illetve az ahhoz kapcsolódó egyént) és a kiszolgálót (8. ábra), de a kapcsolat a nemzetközi eduID beléptetőn keresztül is létrehozható, amennyiben az anyaintézmény csatlakozott ehhez a szövetséghez, így eduID-szolgáltató szerepet vállalt. Az eduID a túlbujánzó és kevésbé biztonságos jelszavak kezelésén kíván segíteni, a szövetséghez sok magyarországi egyetem csatlakozott már. Az „egyetlen azonosító” elve itt úgy valósul meg, hogy az anyaintézménynél kapott egyedi beléptető kódhoz egyben eduID személyes fiók is tartozik, ehhez a fiókhoz lehet hozzáférni más, külső szolgáltatás fiókját, ha az telepítette az eduID-beléptetést. A hozzáférést egyszer kell megtenni, s az mindaddig él, amíg az anyaintézménynél a regisztráció érvényben marad.

8. ábra Shibboleth-beléptetés: intézményválasztó – Project MUSE

Az egyetemeken előfizetett adatbázisok jellemzően egy harmadik megoldással érhetők el. Ennél a beállításnál a külső adatbázis a személyekhez rendelt intézményi azonosítókat közvetlenül nem kezeli, azokra úgy tekint, mint az intézmény titkos adataira vagy mint személyiségi adatokra. Belépéskor csak az intézményi jogosultságokat ellenőrzi, a személy „útlevelének” ellenőrzését pedig rábízza az adott intézmény autentikációs rendszerére. Ebben az esetben a beléptető felületen ki kell jelölni, melyik ország „útlevele” van a kezünkben (pl. Hungarian eduID.hu Federation), melyik régió hatáskörébe tartozunk, majd jöhet a „Shibboleth-útlevél” felmutatása, azaz az azonosító és a jelszó begépelése (9. ábra). „Az eduID segítségével minden felhasználó a saját intézménye által üzemeltetett azonosító szerveren keresztül jelentkezhet be attól függetlenül, hogy a saját intézménye vagy valaki más által nyújtott szolgáltatást szeretne igénybe venni. Egy munkamenet alatt csak egyszer kell azonosítania magát a felhasználónak (Single Sign-on), így gyorsan, kényelmesen használható.” (<http://www.eduid.hu/hu>)

9. ábra Shibboleth-beléptetés: Hungarian eduID Federation – EBSCO

Itt említjük meg, hogy a magyarországi felsőoktatási és akadémiai intézmények hálózati gerincét, integrált országos számítógép-hálózati alapszolgáltatását a *Nemzeti Információs Infrastruktúra Fejlesztési (NIIF) Program* biztosítja. A folyamatos fejlesztéseknek köszönhetően élvonalbeli alkalmazásokkal teszi lehetővé a tartalomelérés informatikai háttérét, így a korszerű autentikációs eljárásokat is országos és nemzetközi együttműködésben támogatja.

Egyéb módon is lehetséges a távoli elérés az előfizetett vagy más, például a belső intézményi elektronikus erőforrásokhoz, többek között erre szolgál a proxy szerveren keresztüli eszköz-csatlakozás vagy a virtuális magánhálózat – VPN (Virtual Private Network).

Meglepő újtással rukkolt elő a Google az egyéni kutatás támogatását segítve: a Google Scholar tudományos kereső bevonásával, valamint a tudományos kiadók együttműködésével speciális autentikációval ellátott, intelligens platformot fejlesztettek ki, aminek a *Campus Activated Subscriber Access (CASA)* elnevezést adták (magyarul: *Campuson aktiválható előfizetői hozzáférés*, l. hozzá <https://scholar.google.com/intl/en/scholar/help.html#access>).

Az „off-campus” – távoli használat feltétele ebben az esetben az, hogy a használatnak legyen egyéni Google-fiókja (G-profil), és legyen adatbázis-használati jogosultsága a saját intézményének hálózatán, valamint, hogy a szolgáltató támogassa ezt a hozzáférési módot. Az intézményből elérhető CASA-kompatibilis szolgáltatást ezután – egyszeri alkalommal – megnyitott Google-fiók mellett kell használni. A személyi profil adatai között ez alatt tárolódnak az intézményi szolgáltatás technikai adatai, a fiókra mintegy átruházódik az intézményi szerver szerepe. A „betanítás” után az intézményben használt adatbázis „off-campus” – távoli üzemmódban bárhol elérhető lesz, ha a Google-fiókba a használat bejelentkezik, és eközben tekinti meg vagy tölti le az intézmény által előfizetett tartalmat. Személyi számítógépről és mobil eszközökről egyaránt lehetséges.

Az újtás már csak azért is figyelemre méltó, mert az interneten fellelhető szakirodalom (folyóirat, könyv, konferenciakik) és egyéb tudományos információ felkutatását elősegítő Google Scholar előfizetői linkszolgáltatása a kiadók weboldalára irányítja a keresőt. Ha az intézmény előfizető, akkor a cikkek letölthetők. Megfelelő jogosultság, aktivizált fiók esetén így ez távolról, helytől függetlenül, bármely időszakban is lehetséges. A CASA-technológiát egyre több szolgáltató alkalmazza, többek között a JSTOR, a Project Muse, fejlesztések folynak a Gale, HeinOnline, a Springer Nature – Springer Link csoportnál, az Elsevier-nél és más neves külföldi kiadóknál is.

2.3 A tudomány és a tudományos kommunikáció

A tudomány

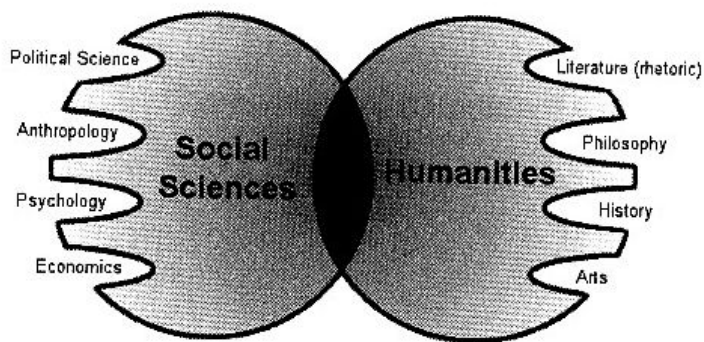
A *tudományt* felfoghatjuk olyan magas rendű megismerési formának, amely során új felismerésekre vagy eredményekre lehet jutni a világ működéséről. Ennek a megismerési formának egyik állomása a kutatási eredményeket közlő *publikációk* megjelentetése. A nyomtatott kiadványok (könyvek, folyóiratok) és a ma már egyre nagyobb arányban elérhető digitális közlemények (e-könyvek, e-folyóiratok) a tudományos kommunikáció formalizált megnyilvánulásai. Ezeket a dokumentumokat tevékenységük eredményeként a szakterület művelői hozzák létre. A szerzők számára ez azért fontos, mert a kutatók vagy egyetemi oktatók ennek révén tehetik közzé és bizonyíthatják tudományos munkásságuk eredményeit, illetve biztosíthatják találmányaik vagy más eredményeik elsőbbségét. Publikációs munkásságuk ahhoz is hozzájárul, hogy elismertséget nyerjenek a saját szakmai közösségükben itthon és külföldön; a szerzőket foglalkoztató intézmények számára pedig mindennek azért van jelentősége, mert a publikációkban közölt eredmények az intézmény sikereiről és az intézményben folyó munka színvonaláról is tanúskodnak. Végül – de nem utolsósorban – ezek a dokumentumok képezik a nélkülözhetetlen szakirodalmi forrásokat mások számára is: a publikációk rögzítik, megismerhetővé és széles körben elérhetővé teszik a tudást, hivatkozható alapot teremtenek a további munkához.

A kutatás tárgya, a megismerés módszerei és a kialakult, közös érdeklődésű közösségek szerint általában három nagy tudományterületet szokás megkülönböztetni, ezek a következők:

- a) természettudomány (Science),
- b) társadalomtudomány (Social Science)
- c) bölcsészettudomány, művészetek (Arts & Humanities).

A tudományterületek (ismeretterületek, diszciplínák) felosztására és rendszertanára irányuló törekvések egyidősek a tudományos gondolkodás kialakulásával. Az egyes ágazatok felosztásáról nem alakult ki egységes csoportosítási szemlélet. A területeket nem lehetséges élesen elhatárolni egymástól, sőt, az összetett témakörök tanulmányozásához több ágazat együttműködésére van szükség, így gyakoriak az ágazatok közötti összefonódások és összemosódások – gondoljunk például a lingvisztika (nyelvészet) összetételeire: pszicho-, szocio-, etno-, neurolingvisztika stb. A nagyobb tudományterületi felosztás a gyakorlatban általában szervezési vagy technikai célokat szolgál. A tudományterületek feltérképezésére empirikus adatok alapján is történnek kísérletek, a hasonló témával foglalkozó publikációk és hivatkozásaik elemzésével például témasűrűsödések és együttműködési mintázatok rajzolódnak ki, amelyek csoportosítást tesznek lehetővé (10. ábra, 11. ábra). A tudományterületi alapegységeket széles körben használják, ezek segítségével azonosítják a kutatói közösségeket vagy szervezik meg például a diákköri konferenciák szekcióit. A diszciplínák meghatározzák az akadémiák és az egyetemek szervezeti felépítését és a képzéseket. A tudományágak szerinti kategorizációs sémák a könyvtári szolgáltatásokba is beépülnek.

A *természettudományok* közé soroljuk általában a matematikát, a fizikát, kémiát, az orvostudományt, a műszaki tudományokat, a biológiát, a földtudományokat az agrártudományt és másokat. Ezekre az ágazatokra a tapasztalati megismerés, az empirikus – tényadatokon alapuló kutatás és kísérletezés a jellemző, elsődleges céljuk a bennünket körülvevő tárgyi világ megismerése, találmányok felfedezése, fejlesztése.

A társadalomtudományok a társadalmi jelenségeket vizsgálják. Főbb ágazatai a szociológia, a közgazdaságtan, a politikatudomány, a pszichológia, a neveléstudomány, jogtudomány.

A bölcsészettudományok – más szóval a humántudományok – olyan emberi értékekkel foglalkoznak, mint a szép, a bölcsesség, a barátság, a nyelv, az írás művészete (irodalom) és más művészetek. Ezek az ágazatok

10. ábra A kommunikáció szakterület összefonódása más ágazatokkal (Hérubel 2010: 32)

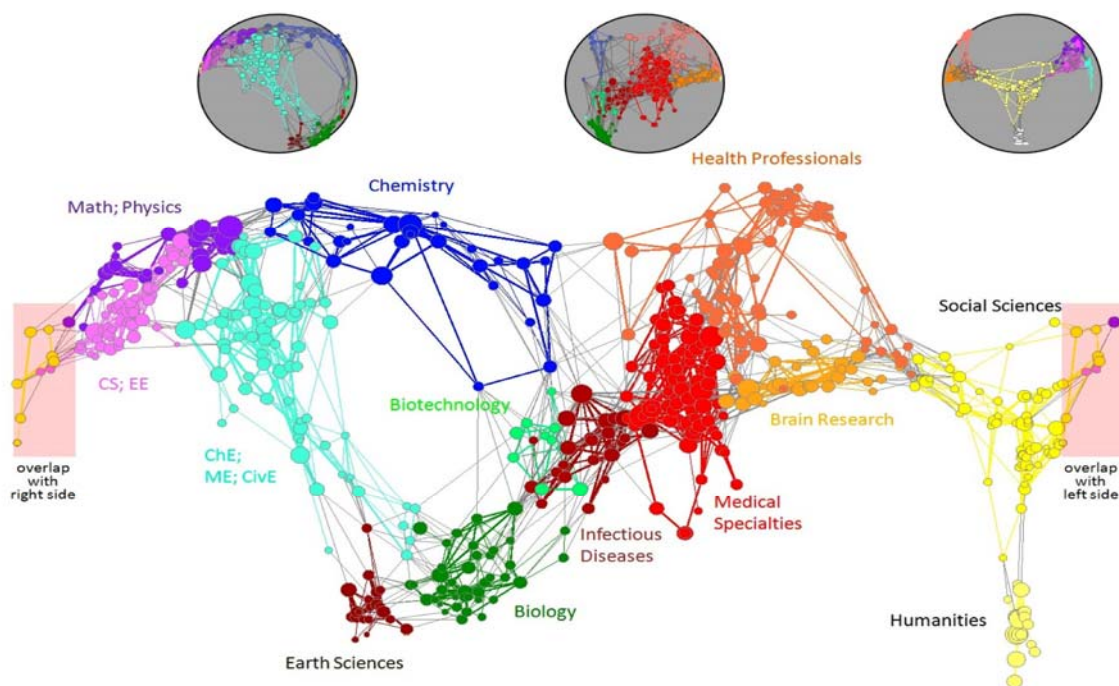
vizsgálják az ember életminőségét, kultúráját, a világról szóló tudását és a hozzá való viszonyát, hitét, motivációit, fantáziáját, gondolkodását és fogalomalkotását, reflexióit jelen és múlt vonatkozásában egyaránt. Ide sorolják a *filozófiát*, az *irodalomtudományt*, a *nyelvtudományt*, a *médiatudományt*, a *történettudományt*.

A fenti csoportosítás csak egy lehetőség a sok közül, és nem teljes körű. Ehelyütt csupán rövid kitérővel érzékeltettük a tudományágazatok csoportosításának gyakorlati szempontú alkalmazását.

A szakterületeket a különféle tudományos közösségek teremtik meg és tartják fenn. *Derek de Solla Price* (1922–1983) fizikus, tudománytörténész találóan *láthatatlan kollégiumnak* nevezte a hasonlóan gondolkodó, rokon vagy közös ágazatban tevékenykedő, egymástól akár távol élő, de egymással kapcsolatot teremtő közösségi szerveződést (Price 1963). A láthatatlan kollégium jelensége önmagában is kutatási témává vált, melynek három oldalát veszik figyelembe: a szakterület jellemzőit; a kutatót mint közösségi aktort; valamint a használt információs környezetet (Zuccala 2006).

A közösség tagjai egymás között folyamatos munkakapcsolatban vannak és aktív kommunikációt folytatnak egymással. Ezeket a kapcsolatokat konvenciók, szokások és hagyományok határozzák meg. A konvenciók egyik megnyilvánulása az, hogy a kutatók „közös publikációs teret” tartanak fenn (Laki 2006:50). A kommunikációs kapcsolatok szakmai jellegűek, az egyéni kutató pedig intézetének tagjaként a szakterületen elfogadott egységes normáknak és kritériumoknak megfelelően tevékenykedik és publikálja eredményeit. A publikációkban közölt információkat más kutatók saját kutatásaikhoz felhasználják, beépítik az ismeretek rendszerébe és értékelik az újabb eredmények fényében. A kutatók egymás munkájából merítkeznek, hogy újabb indítást nyerjenek és tovább jussanak a tudományos igazság keresésében – erre utal *Isaac Newton* (1643 – 1727) ismert kijelentése is, miszerint azért láthatott messzebbre, mert óriások vállán állt.

A tudományos írásművek alapvonása, hogy az újabb felismerések közzétételénél a régi ismeretekre is hivatkoznak, az aktuális kutatás szempontjából elemezik, értékelik és felhasználják az elődök munkáját. A formális tudományos kommunikációban hivatkozási láncok keletkeznek: *a* mű idézi *b* művet, azt idézi egy *c* mű, de az *a* művet idézheti egy *d* mű is, *d* művet az *e* és így tovább. A szerzői és a többi szokásosan jegyzett bibliográfiai adatból és a művek közötti kapcsolatokból (a hivatkozási láncból) a tudományágazatok működésének sok érdekes vonatkozása tanulmányozható. Feltérképezhetők például az új kutatási témák megjelenése és kibontakozása, kirajzolhatók a diszciplínák, a tudományos együttműködések mintázatai, az ágazatok közötti érintkezési területek, egyes adatbázisok pedig az idézettségi hatást is követik. De az egyszerű kiadási statisztikák is beszédesen jelezhetik a kiadási gyakorlat változását vagy a kutatások súlypontjainak alakulását. Ezeket a jelenségeket vizsgálja a *tudománymetria*, illetve ezen belül a *bibliometria*, ha arról van szó, hogy az elemzések kiindulópontjául a publikációk bibliográfiai adatait használják fel a különféle összefüggések megvilágítására. (11. ábra)

11. ábra A tudományos diszciplínák makro-mintázata a Web of Science (2005–2010) és a Scopus (2006–2008) időablakai alapján (Börner [et al.] 2012)

Az internet igen változatos lehetőségeket kínál a XXI. századi tudomány számára. A kommunikációs csatornák alapjaiban változtak meg: e-mail-es üzenetváltás, levelezőlisták, a fájlok egyszerű továbbítása, szinte korlátlan tárolási kapacitás, az adatok közös gyűjtése és megosztása adatbázisokban, közösségi fórumok, szakmai portálok, kutatói profilok, fájlmegosztó alkalmazások, önarchiválással gyarapított dokumentumtárak (repozitóriumok), e-könyves és e-folyóiratos portálok, kommentek–vélemények közvetlen bejegyzése és megosztása, a civilek–amatőrök hozzájárulása az adatgyűjtéshez vagy az adatoláshoz – megannyi egyéb lehetőségnek köszönhetően a szakmai életben is pörgőbb és dinamikusabb lett az információcsere.

Nem egészen közömbös azonban az, hogy mit tekintünk *informális* megnyilatkozásnak, ami – mégha a nyilvánosság előtt zajlik is a közösségi felületeken – inkább a személyes és a szóbeli kommunikációhoz áll közelebb, és mit ismer el a szakmai közösség *formális* fórumnak, amely hitelt érdemlően, „jól fészülten”, a tudományos normáknak megfelelő szerkezetben, stílusban és hivatkozási apparátussal felszerelt formában, intézményes háttérrel közvetíti a mondanivalót. Az *informális* és *formális* közreadás összemosódik a weben, a megkülönböztetés az internet környezetében olykor számos nehézséggel jár, mégis erős igény mutatkozik erre a különbségtételre a tudomány berkein belül. A hagyományos kiadás kontroll-folyamatára, úgy tűnik, az internetes platformok csábító szabadsága ellenére is szükség van, mi több, a kutatók publikációs kényszerben élnek, a jelenségre a „Publish or Perish”, azaz a „Publikálj vagy pusztulj!”, illetve más találó fordításban az „Írj, vagy leírnak!” szállóigét is rá szokták húzni. A hitelt érdemlő információforrások felismerésének képessége egyike azoknak a kompetenciáknak, amelyet a felsőfokú információs műveltség sajátjaként a tanulmányok alatt és a szakmai tevékenység során fokozatosan lehet megszerezni.

Formális és informális csatornák

A dokumentumokat forrásértékük szerint is segít értékelni, ha meg tudjuk különböztetni a tudományos kommunikáció formális és informális csatornáit:

- a *formális csatornának* tekintjük azokat a kiadványokat, amelyek a sztenderd tudományos művekre jellemző tartalmi és formai szerkezetben és eljárással, bejegyzett kiadónál jelennek meg (tudományos könyvek, folyóiratok)
- *informális csatorna* minden, ami a formális kiadványokon kívül eső közlési forma – szóbeli információ, levelezés, előadások videófelvételei, prezentációk, szakmai blogok, kutatói közösségi oldalakon közzétett vagy digitális archívumokba (repozitóriumokba) feltöltött szerzői kéziratok vagy kiadói kéziratváltozatok (Dudás 2013). (13. ábra)

Utaltunk már arra, hogy az információkat változatos eszközökön és technikákkal lehet továbbítani. Hogy valamit formális kiadványnak tekintünk-e vagy sem, az nem függ attól, hogy papíralapú vagy digitális hordozóról van-e szó. Az internetes dokumentumok esetében kétségkívül nehezebb megítélni, mi milyen kategóriába sorolható, olykor sok időt vesz igénybe tájékozódni a neten fölbukkanó információrengetegben minden egyes webhely és weboldal környezetéről, a tartalom felelősről, a közreadás idejéről, a szerzőkről vagy egyéb, a nyomtatott dokumentumokon egyébként gondosan feltüntetett forrásadatokról. A weboldalakon az impresszumadatok a lap alján vagy valamelyik eldugott sarokban szokott lenni, érthető, ha elkerüli a figyelmet. „A hálózatra bárki bármit feltehet” – szokták mondani, miközben az ellenőrzés, a hitelesség és a megbízhatóság sokszor kétséges marad. A minőség alapmértéke az internetes dokumentumok esetében is ugyanaz, mint ami a jól bejáródott nyomtatott termékek esetében szabvánnyá vált: a forráson legyenek megtalálhatók a tájékozódáshoz szükséges alapinformációk, tartalmazzon világos önleírást, önazonosítást, legyen impresszuma, amelyből megállapíthatók a tartalomért felelős személyek, szervezetek, a jogtulajdonosok és a felhasználási engedélyek, legyenek megtalálhatók a használatban elterjedt nemzetközi szabványos azonosítók (ISBN, ISSN, DOI).

2.4 A kiadók

A szakirodalmi források főként a formális kiadványok köréből kerülnek be a könyvtárakba, illetve a tudományos tartalomszolgáltatók adatbázisaiba.

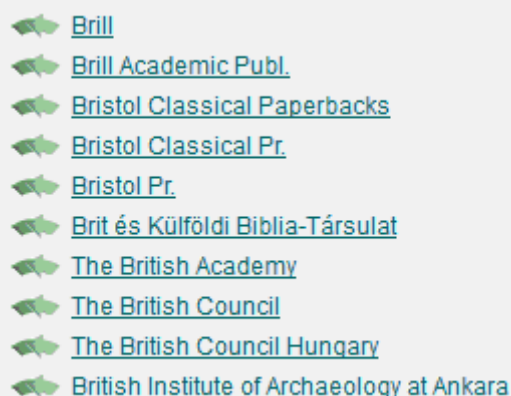
A nagy presztízsű nemzetközi kiadók jelentős része a globális tartalomiparban veszi fel a versenyt, közöttük akadnak több szakterületre fókuszáló és egy-egy ágazatra specializálódott vállalkozások is. Többféle kiadói típust különböztethetünk meg: vannak piacvezető, nyereség-orientált kiadók; nagyobb, nemzetközi spektrumú, non-profit egyetemi kiadók és sok kisebb, de szakmailag fontos műveket megjelentető szervezet is hozzájárul a tudományos tudáskincs gyarapításához. Számos kiadóház működik itthon és külföldön; egyetemekhez, akadémiákhoz, intézményekhez és intézetekhez, tudományos szervezetekhez, programokhoz, alapítványokhoz, önkormányzatokhoz is kapcsolódhat ilyen tevékenység. Néhány példa:

Piacvezető nemzetközi házak: Brill, Brepols, de Gruyter, Harrassowitz, Penguin, McMillan, Cengage Learning, Elsevier, Springer, Wiley, Taylor & Francis, Kluwer és mások.

Nagyobb nemzetközi, egyetemi kiadók: Oxford University Press, Cambridge University Press, Princeton University Press, Presses Universitaires-Louvain stb.

Magyarországon: Akadémiai Kiadó, L'Harmattan, Tinta, Scriptum, Osiris, Atlantis, Bencés Kiadó, Széphalom Könyvműhely stb. További információk a Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése honlapjáról: <http://www.mkke.hu/>.

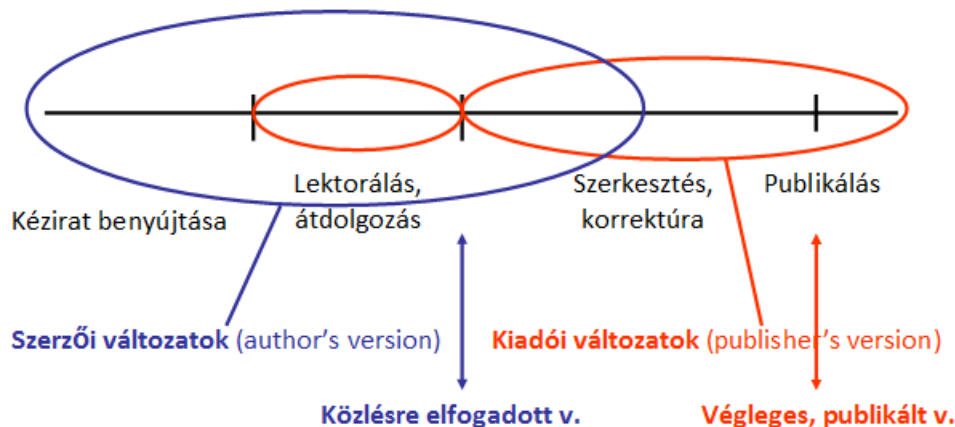
A művek kiadói bibliográfiai adatok, ezért megjelennek a könyvészeti leírásokban, illetve a könyvtári katalógusokban is (12. ábra).

12. ábra Részlet könyvtári katalógus kiadókat felsoroló indexéből (PPKE BTK)

2.5 A formális kiadási folyamat

A hivatásos szépírók műveik megjelentetésére szerződést kötnek a kiadókkal, a szerződés egyben felhatalmazza a kiadót, hogy a további ügyekben képviselje a szerzőt. A mű megjelenését – megállapodástól függően – szerzői jogdíj is kísérheti. A tudományos művek megjelentetéséért viszont a szerzők általában nem kapnak honoráriumot, a publikálás rendszeres munkájuk részét képezi.

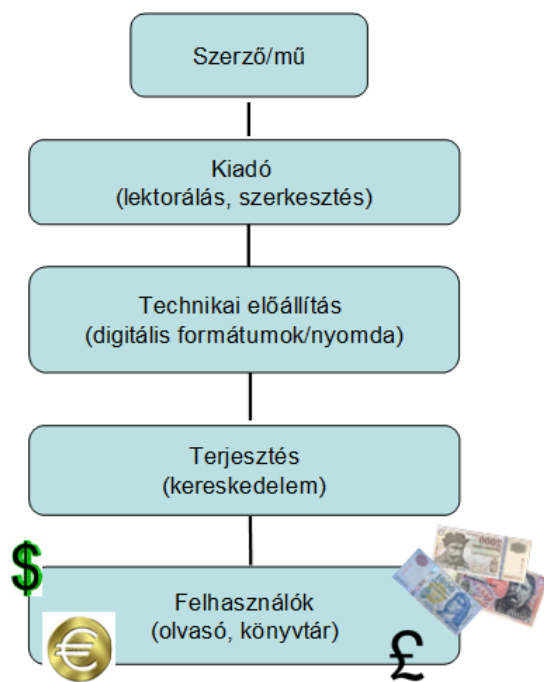

13. ábra Szövegváltozatok a kiadási folyamatban

A kutatás eredményeit írásművekben, kifejtett érveléssel és az ágazatban kialakult apparátussal jelenítik meg. A kéziratot általában a szakterület műveinek megjelentetésére vállalkozó kiadónak nyújtják be. A szerkesztőség szakértők bevonásával mérlegeli, közlésre érdemes-e a mű. A kiadási folyamat ellenőrzött módon, szakmai lektorok közreműködésével zajlik: a mű értékelői alaposan áttanulmányozzák a dolgozatot, igazolják a benne közölt téziseket, javaslatokat tesznek a javításokra, a kézirat véglegesítésében pedig a szerző figyelembe veszi ezeket az észrevételeket. Az első forduló után a közlésre elfogadott művet a szerkesztők veszik a kezükbe, figyelmük sok egyéb részletre is kiterjed: a szerkesztő megvizsgálja a dolgozat felépítését, kifejtését, következetességét; az olvasószerkesztő ügyel a nyelvhelyességre, a fogalmazás gördülékenységre, az „apparátus” (a jegyzetek, a hivatkozások és a bibliográfiai adatok) következetes formázására és pontosságára, de stílusbeli módosításokat is tehet. A műszaki szerkesztő vagy tördelő a kiadó arculati elemeinek alkalmazásával a mű technikai-megjelenési formájáról gondoskodik (betűtípus, fejlécek, szövegtükör, ábrák, egyéb formázás). Digitális előállításnál a nyomdai kivitelezés helyett a formátumok és a metaadatok terjesztési platformokra való elhelyezése a feladat, ezzel együtt jár a hozzáférési jogosultságok beállításainak a kezelése is. A terjesztés megszokott módja a kereskedelmi hálózaton keresztüli értékesítés, míg végül a kiadványok eljutnak az olvasóhoz – közvetlen vásárlással, vagy egy-egy könyvtár közvetítésével.

A kiadási láncban érintett szereplők a következők:

- *szerzők* – a kutatók, az egyetemeken, főiskolákon oktatók, más szakemberek;
- a *kiadók* – szerkesztők, lektorok;
- a technikai *előállító / gyártó* – digitális formátumok technikai előállítása, illesztése a szolgáltatási platformokra / nyomda
- *terjesztők* – kereskedők, adatbázis-szolgáltatások;
- *felhasználók* – könyvtár, olvasók / befogadók: szakemberek, kutatók, oktatók, diákok, információkeresők)
- *jogkezelők*;
- *támogatók*: a tudománypolitikai és kutatásfinanszírozók; kormányzati szervek, állami költségvetési helyek.

A hagyományos kiadási lánc egyben üzleti modellt is jelent: az előállított tartalomért a láncolat végén a vásárló – azaz az olvasó, illetve a használó fizet. Az olvasó helyett a költségeket viselheti egy könyvtár is, ekkor a dokumentum a bibliotéka tulajdona lesz, az olvasó pedig használhatja, kikölcsönözheti a művet. A könyvtár költségeit a fenntartó intézmény, például egy egyetem támogatja, az egyetem pedig állami költségvetésből, tandíjakból és egyéb oktatás- és kutatásfinanszírozási forrásokból gazdálkodik. (14. ábra)

14. ábra A kiadási folyamat sémája a hagyományos üzleti modellben

A tudományos kiadás a tartalomiparág jelentős szeletét hasítja ki és szorosan befonódik a tudás terjesztésének

intézményesült rendszerébe (Brown – Boulderstone 2008). A kiadók, a tudomány működésének szempontjából, több kulcsfontosságú szálát tartanak a kezükben: lebonyolítják a kézirat szakmai, tartalmi ellenőrzését; nyelvi, helyesírási lektorálást végeznek, ellenőrzik a szövegpontosságot; a kiadói szerkesztés folyamán egyéb szerkesztést eszközölnek az olvasás és a befogadás megkönnyítése érdekében; gondoskodnak a művek esztétikus megjelenítéséről és a szakszerű technikai kivitelezésről. Egyszóval: gondoskodnak a minőségi tartalomról és megjelenésről. Emellett magukra vállalják a kiadással járó adminisztrációs terheket, a pénzügyi és jogi ügyintézés, megszervezik a marketinget, kapcsolatot tartanak az értékesítőkkal és figyelemmel követik a terjesztést. Ma már ehhez hozzátartozik a szabványos webes szolgáltatási platformok üzemeltetése és fejlesztése is a globális világhálón. Mindezzel megteremtik az ismeretátadás alapját az alkotó és a befogadó között, a webes alkalmazásokkal pedig a globális gépi információfeldolgozásba is integrálják tartalomszolgáltatásaikat. A rangos, ismert kiadók névjegye egy-egy kiadványon önmagában is bizalomgerjesztő. Üzleti szereplők lévén a nyereségorientált kiadók viszont sokban függenek a piaci értékesítéstől, ez a körülmény viszont ellentmondásban van mindazzal, aminek értékét nem a kereskedelmi sikeresség alapján ítéljük meg. A nyugati publikációs rendszer nemzedékeken keresztül alakult ki és a kutatási eredmények terjesztésének legjelentősebb módjává vált. A publikálási eljárással olyan szilárd rendszer alakult ki, amely a tartalmak zömét hiteles, pontos információkká minősíti.

2.6 Nyílt hozzáférés

A digitális fordulat felborította a hagyományos közreadási lehetőségek rendszerét. A sztenderd lektorálási eljárás a formális elektronikus közreadásra is jellemző, emellett azonban számos más lehetőség van az információk terjesztésére és elérésére, az internet számos alternatív megoldást kínál.

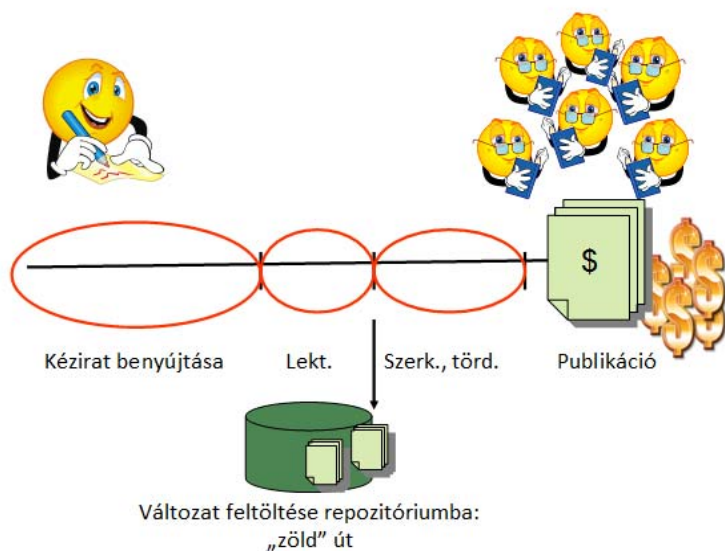
A *nyílt hozzáférés* (open access, oa) alapelve az, hogy a közpénzeken folytatott kutatás eredményei (a publikációk, kutatási adatok) legyenek akadálytalanul hozzáférhetők bárki számára az interneten keresztül. A közzétételi lehetőségek kiszélesedése és a nyílt hozzáférés koncepciója egész mozgalmat eredményezett. Az előzmények közé tartozik az 1991-ben megalapított első elektronikus repozitórium, az ArXiv, amely kéziratosszerű, előzetes cikkeket, vázlatokat (ún. preprinteket) gyűjtött a nagyenergiájú fizika területéről. A kezdeményezés bevált, az archívum ma is erőteljesen gyarapszik a fizika, matematika és informatika eredményeivel. A gyűjteménybe a szerzők önkéntesen töltik fel és teszik nyilvánossá írásait, de mivel a cikkek zöme nem ment át a szokásos szakmai lektoráláson és kiadói eljáráson, a közzétett tézisek érvényességének ellenőrzése, a hitelesség megítélésének terhe egyedül az olvasó vállát nyomja.

A kezdeményezést indokolta az is, hogy az elmúlt néhány évtizedben a tudományos kiadás alapvető ellentmondásokba ütközött, ez nagyvonalakban *Brown és Boulderstone (2008)* alapján a következőképp foglalhatjuk össze. A közpénzen folytatott kutatási eredmények közzététele tulajdonképpen piaci termékek előállítását jelenti. A kutatói szellemi alkotómunka eredményeit közlő formális publikációk más törvényeknek engedelmeskedő szektor kezébe kerülve áruvá válnak. A kommunikációs láncban ez olyan szektor közbeékelődését jelenti, amelyik nem vesz részt közvetlenül a kutatási folyamatokban. A tudományetika és a kutatókkal szembeni elvárások szerint a kutatási eredményeket hozzáférhetővé kell tenni a tudományos kommunikációs rendszerben. Tulajdonképpen ezt használja ki és változtatja nyereséges üzletté a tartalomipar for-profit ágazata, nem kis hatással a szakma iránt elkötelezett non-profit ágazatokra is – ezek működését ugyanis jelentősen megnehezítik a

piacon megjelenő nyereségorientált internetes értékesítők.

A kiadás klasszikus modelljében „az olvasó fizet”: a szerző beküldi művét a kiadónak, a kiadó előállít egy minőségi terméket, amit közvetítőkön keresztül elad a használóknak. Jellemzően a kiadók kizárólagos felhasználási jogot formálnak a közlemények fölött, megkötve ezzel a szerzők kezét és a tudományos információk szabad áramlásának az útját. (15. ábra)

Tudományos közegben a vevő tipikusan a könyvtár. A könyvtárak fenntartójuktól beszerzési keretet kapnak a vásárlásra, vagyis arra a közügyre, hogy kielégíthessék a használók információ- és ismeretszerzési igényeit. Csakhogy az ellátás és az igény e modellben

15. ábra Az „olvasó fizet” üzleti modell

koránt sincs egyensúlyban! A kutatásra fordított beruházások növekednek, ezzel együtt a publikációk száma is növekszik (évi 3,5–4 %-kal). A könyvtárak viszont nem tudnak lépést tartani ezekkel a tendenciákkal. A kutatási–publikálási–ismeretközvetítési láncolatban a dokumentumszolgáltatást és -megőrzést vállaló könyvtárak finanszírozása ugyanis fokozatosan csökken vagy a legjobb esetben is csak stagnál.

A pénzforrások befagyasztása kevesebb dokumentum vásárlását és a szolgáltatások előfizetésének (például a folyóiratok) lemondását eredményezi. Az ördögi körben a megkerülhetetlen kiadók, az előfizetők csökkenésére hivatkozva, drasztikusan emelik a folyóiratok árát. A könyvek és folyóiratok előállításának finanszírozása, valamint az árucikkszerű megvásárlást (a könyvtárakat) támogató alapok között (ellátás/kínálat és igény között) így nincs összhang. Az e téren tapasztalható durva egyenlenség is hozzájárul ahhoz a szemléletváltáshoz, ami a használói oldal finansziális tehermentesítését és az információk „felszabadítását” szorgalmazza. A hagyományos kiadást más folyamatban lévő változások is megrendítik:

- változnak a felhasználói szokások és a tudományos kommunikáció módozatai: a technológia révén terjednek a bárholonnan könnyűszerrel hozzáférhető tudományos tartalmak;
- a nyílt hozzáférés a támogatók által megkövetelt, kötelező önarchiválás révén is terjed; egyre nagyobb számban teszik kötelezővé a szponzorált programokban keletkezett művek és más kutatási adatok repozitóriumi elhelyezését;
- változik az információ-hozzáférési és ismeretsajátítási kultúra;
- a tudományos diszciplínák is változnak: nincs egységes tudományos kutatási szolgáltatás, minden ágazatnak saját kultúrája, hagyománya, igényei és értékelési formái alakulnak ki, s akár egy-egy interdiszciplináris futó programnak is támadhat sajátos kommunikációs és forrásigénye;

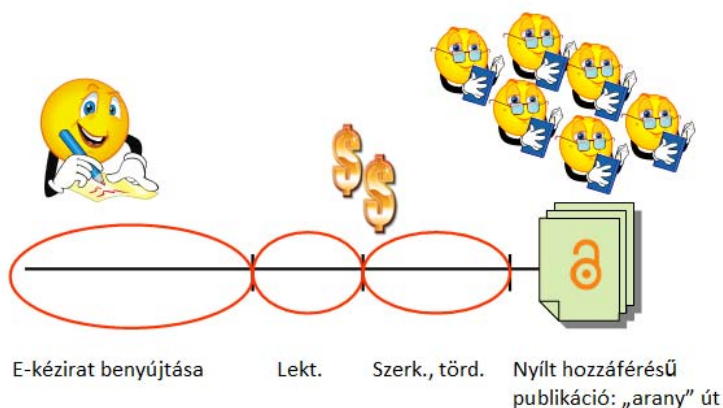
- a digitális média alkalmazása különféle irányokban halad: egyes ágazatokban sokkal gyorsabban, mások esetében lassabban vagy alig építenek rá (ez utóbbiak jellemzően a bölcsészettudományos területeken akadnak);
- változások vannak a copyright területén is: terjednek a jogkezelésre vonatkozó alternatív kezdeményezések, a kreatív közjavak és a tudományos közjavak licencei (Creative Commons, Science Commons);
- a közösségi technológiai eszközökkel a használók maguk hozzák létre a tudományos médiát.

A nyílt hozzáférés kibontakozását segítette egy sor nemzetközi deklaráció. Az alapkoncepció az 1999-ben megalakult *Nyílt Archívum Kezdeményezés* (*Open Archives Initiative*) körében merült fel, különféle találkozók alkalmával érlelődött tovább az elképzelés megvalósíthatósága. Az ehhez kapcsolódó történések és deklarációk közül néhány fontosabb állomást emelünk ki:

- *Santa Fe konvenció*, 1999 – megállapodás az archívumok közös kereshetőségéről
- *Budapesti Nyílt Hozzáférés Kezdeményezés* (Budapest Open Access Initiative, BOAI), 2001 – alapelvek és ajánlások megfogalmazása. Két, egymást kiegészítő nyílt közzétételi forma kerül előtérbe: (1) a saját archiválás (önarchiválás) és (2) alternatív, a felhasználó előtt akadálytalanul elérhető folyóiratok indítása és az ezekben való publikálás. Ezen a ponton egyben fordult a kocka a javasolt üzleti modellben is: a kiadványok előállításának költsége nem az eladásból – előfizetésekből és licenccdíjakból – származó bevételekből történik az „output” oldalon, hanem a kiadási folyamat kezdeténél, az „input”-nál, közlési díjak beszedésével. (Bánhegyi 2003).
- *Berlini deklarációk* – 2003 és 2005 között több ízben rendeztek találkozót, amelyeken továbbgondolták a koncepció megvalósításának lehetőségeit. Az oa-hozzáférés iránti elkötelezettség kiterjedt a kutatási eredményekre, a nyers adatokra, a metaadatokra, a forrásanyagokra, a multimédiára, a művészeti alkotások digitális másolataira, egyszóval a teljes digitálisan megörökíthető kulturális örökségre. A művek nyílt hozzáféréseinek és a hivatkozási szabályok betartásával történő akadálytalan felhasználás elveit megerősítve ajánlatot tettek arra is, hogy a szerzők a műveket és a kísérő anyagokat legalább egy online repozitóriumba is elhelyezzék. A munkáltatókat, finanszírozókat pedig arra biztatták, hogy a támogatott projektek munkatársait kötelezzék a publikációk önarchiválására (Holl 2013).

Az új modell szerinti publikálást egyre több nemzetközi és országonkénti kutatástámogatási programba kezdték beilleszteni. Az Európai Unió 2020-ig terjedő, nagyszabású fejlesztési programja, a *Horizon 2020* kimondja, hogy minden támogatott kutatás eredményét akadálytalan hozzáféréssel kell közzétenni. A cél az, hogy 2016-ra a közfinanszírozású kutatásokból származó cikkek 60%-a nyílt hozzáférésű legyen (Tudományos adatok 2012). A budapesti nyilatkozat még radikálisabb elképzelésekkel lépett fel a jogi korlátok megtöréséről, ennek szellemében a terjesztés teljes egészében a nyílt hozzáférést biztosító infrastruktúrára (szerzői önarchiválás és open access kiadványok) támaszkodott volna, lényegében megkerülve a kiadás hagyományos útját és jelentősen megfosztva ezt a szektort az addigi szerepvállalásaitól. A radikális elképzelések mára mérséklődtek. Az elmúlt évek alatt kétféle nyílt hozzáférési mód megkülönböztetése bizonyult praktikusnak: az ún. „*arany út*” és a „*zöld út*”.

Az „arany út” eleve open access publikálást jelent, a kiadvány közvetlenül a kiadó vagy a közreadó szervezet platformján érhető el. A közlésért a szerzők vagy a szponzorok a nagy presztízsű, nyereséges

kiadóknál publikációs díjat fizetnek, de a közzétételt, a kiadvány összeállítását és huzamos szolgáltatását más módon is megoldhatják. Gyakori például az, hogy a kutatási programok, az egyetemek és más intézmények a saját kiadványaik online szolgáltatásáról gondoskodnak. A kiadás minőségbiztosítása a szokásos lektorálási és szerkesztési eljárással történik, a használat akadálytalan. (16. ábra)

16. ábra A „szerző fizet” üzleti modell

A „zöld út” a szerzői önarchiválást jelenti. Mivel a kiadók gyakran korlátozzák az általuk szerkesztett és megjelentetett művek elektronikus hasonmásának szabad terjesztését, repozitóriumba legfeljebb a kéziratos stádium valamelyik szövegváltozata kerülhet be.

A kutatástámogatási szervezetek részéről tehát jelentős lépések történnek a nyílt hozzáférés ügyének előmozdítására. Az ehhez szükséges informatikai apparátus is egyre bővül az intézményi és tematikus repozitóriumok megalapításával. Terjednek az adatkezelést vagy az online folyóiratokat és más közlemények megjelentetését támogató szabadon használható szoftveres alkalmazások. A nemzetközi léptékű nyilvántartások ügyét is van, aki a szíven viseli: a nyílt hozzáférésű folyóiratokat összeíró index a DOAJ (Directory of Open Access Journals), a SHERPA/RoMEO jegyzék pedig a kiadók nyílt hozzáférési politikájának deklarációit gyűjti egy helyre. Számos kiadó közzétette már ezen a helyen az archiválás engedélyezéséről szóló elveit. A nyílt hozzáférés gyakorlata még nem mondható széles körben elterjedt, rendszeres gyakorlatnak, s különösen alulmaradnak a naprakészségben a bejegyzési-bejelentési információk. Néhány magyarországi bejelentés is már található a kiadók nyílt hozzáférési politikáját regisztráló jegyzéken. (17. ábra) Az open-access kérdésekkel foglalkozó magyarországi portál címe: <http://www.open-access.hu>.

Publisher (linked to the full RoMEO details)	RoMEO Colour	Default Policies	Journal List
Aggteleki Nemzeti Park Igazgatósága	Blue	Default Policies	Journal list
Agrárgazdasági Kutató Intézet	Green	Default Policies	Journal list
Akadémiai Kiadó	Green	Default Policies	Journal list
Budapesti Corvinus Egyetem, Corvinus School of Management	White	Default Policies	Journal list
Civil Szemle Alapítvány	Blue	Default Policies	Journal list
Debreceni Egyetem, Angol-Amerikai Intézet	White	Default Policies	Journal list
Debreceni Egyetem, Francia Tanszék	White	Default Policies	Journal list

17. ábra Nyílt hozzáférésű kiadványokat megjelentető kiadók – a Sherpa/RoMEO jegyzék

Fontos mozzanata az új hozzáférési szemlélet elterjedésének a szabványos technológián alapuló, ingyenes archiváló szoftverek szabad felhasználású installálása, amelyekkel lehetővé vált a dokumentumszerverek (archívumok, repozitóriumok) működtetése és az egymás közötti kölcsönös kereshetőség. A metaadatok interoperábilis kezelését és „aratását” az OAI-PMH (OAI Protocol for Metadata Harvesting) protokoll teszi lehetővé.

2.7 A felhasználás jogi vonatkozásai

A hozzáférés jogi kérdéskörének kulcsszavai a *szerzői jogok* és azok védelmi ideje, valamint a *felhasználás*. Az egyes országok törvényei rendelkeznek az erre vonatkozó szabályokról, Magyarországon a szerzői jogról szóló 1999. évi LXXVI. többször módosított törvény tartalmaz ide vágó paragrafusokat. A szerzői jogi oltalom védelmi ideje Magyarországon a szerző életében és halálától számított hetven éven át tart (31. § (1)).

A felhasználás jogi vonatkozásait közérthetően világítja meg honlapján a *Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatala* a Szerzői jogi tájékoztató menüpont alatt, itt található a *Mi az a felhasználás?* című rövid összefoglaló, amelyből részletet idézünk (s ezzel 33. és 34. §-ban lefektetett, ún. *szabad felhasználás* lehetőségével élünk):

„Felhasználásnak a szerzői jogban a mű bármiféle hasznosítását nevezzük. A [...] vagyoni jog a szerző vagyoni érdekeit szolgálja. A vagyoni érdek a mű érzékelhetővé tételével áll szoros összefüggésben.

A felhasználás, illetve vagyoni jogok körébe tartozik a következők engedélyezésének joga:

- a mű többszörözése (pl. fénymásolással, nyomtatással, internetre történő feltöltéssel),
- a mű terjesztése (pl. a mű kereskedelmi forgalomba hozatalával) és
- kiállítása,
- a mű nyilvános előadása (pl. színpadi előadás, hangverseny),
- a mű nyilvánossághoz közvetítése (azaz a műhöz interneten történő hozzáférés biztosítása) és
- továbbközvetítése (pl. televízióműsor kábelszolgáltatón keresztül történő sugárzása).

E körbe tartozik az átdolgozás joga, ami jelenti a mű fordítását, színpadi, zenei feldolgozását, filmre való átdolgozását, a filmalkotás átdolgozását és a mű minden más olyan megváltoztatását is, amelynek eredményeképpen az eredeti műből származó más mű jön létre.

A vagyoni jogok körébe tartozik az ún. merchandising jog: ez a műben szereplő jellegzetes és eredeti alak (figura) kereskedelmi hasznosítására irányuló engedélyezésének jogát jelenti.”

Az idézett összefoglalás legelején szembeötlik a mű többszörözésének esetei között említett „internetre történő feltöltés.” Ha valaki abban a tévhitben él, hogy „az internetre bárki bármit feltölthet” ezeken a ponton máris szembesülhet a korlátokkal. A szerzők ugyanis akár fel is tölthetnék mindent, de jogi korlátok miatt olykor ezt mégsem tehetik meg, s ezek az akadályok – témánk szempontjából – épp a minőségi edíciókat érintik a legnagyobb mértékben.

Amennyiben a szerző a kiadóval kötött megállapodásában a felhasználási jogokat átruházta a kiadóra, akkor – hacsak a kiadó engedményeket nem tesz – máshol már nem közzéteheti a művét, és elektronikus archívumban vagy repozitóriumban sem helyezheti el a dolgozatot. Ez azt jelenti, hogy bár a kutató szerzői joga ugyan nem vitatható el, a sokszorozás és nyilvánossá tétel feltételeit önkényesen nem változtathatja meg.

A tömeges információfeldolgozást, az interneten történő kereséseket szem előtt tartva megemlítjük, hogy a kiadók általában szívesen veszik, ha származékos termék előállításához „harmadik fél”, azaz a keresőóriások adatfeldolgozás céljából leindexelik a metaadatokat és a teljes szövegeket is, a találati listákban pedig felszínre hozzák az információkat. Ilyen hatalmas méretű feldolgozást bonyolít a közkezdelt Google keresőmotor az általános web alapján, illetve a tudományos információforrásokra kihegyezett Google Scholar (Google Tudós). A felhasználó szempontjából nem árt tudni: az, hogy a keresőmotorok mit találnak, az adat-hozzáférési és újrafelhasználási jogoktól is függ, s megtörténhet hogy az interneten az adatok keresőgépek előli elfedése okán sem lesz minden elérhető.

Összefoglalás

A hozzáférés, a tudományos kommunikáció és az alternatív kiadási modellek kérdéseit jártuk körül, előtérben azokkal a főbb szempontokkal, amelyeket a digitalizáció velejárójaként a forráskutatásban szem előtt kell tartanunk. A hálózati hozzáférés a minőségi szakirodalmi források esetében általában korlátozott: licencekhez, előfizetésekhez kötődik. A tudomány, mint megismerési forma, publikációk megjelentetésével jár együtt, amelyekre újabb felismerések és megállapítások épülnek. A formális kiadványok a szerző és a szakma képviselőinek közreműködésével, kiadói eljárás során válnak minőségi tartalommá. A kiadók működése és küldetése kapcsán merül fel: míg a hagyományos, papíralapú produktumok esetében jól bevált az a kiadási lánc, amelynek a végén a „használó fizet”, addig digitális környezetben más üzleti modell is lehetséges: nyílt hozzáférésben a „szerző fizet” elve érvényesül. Nyílt hozzáférésben a cikkek, könyvek akadálytalanul letölthetők és tanulmányozhatók. A magasabb rendű „arany” útvonalon közvetlenül a kiadók biztosítják a hozzáférést és a huzamos szolgáltatást. A „zöld” út a repozitóriumi, szerzői önarchiválást és szabad hozzáférést – esetenként kevesebb ellenőrzött tartalmat jelent, az így közzétett dokumentumokat körültekintően, kellő megfontolásokkal lehet felhasználni.

2.8 Kérdések, feladatok

1. Milyen feltételeknek kell teljesülniük ahhoz, hogy az intézményen kívül tartózkodva, távoli hozzáféréssel elérjünk egy előfizetett adatbázist?
2. Próbálja ki a Shibboleth-belépést az Akadémiai Kiadó szótárportálján! <https://shibboleth.szotar.org/>
3. A szótárprogram segítségével keresse meg a következő szavak jelentését: *interdiszciplináris*, *preprint*, *platform*!
4. Sorolja fel a kiadási láncban érintett szereplőket!
5. Mi a tudományos kiadványok nyílt hozzáféréseinek alapelve?

2.9 Kislexikon

bibliográfiai adatok – a dokumentumot legjellemzőbb ismérvei alapján azonosító és leíró, szabványossá vált adatok (szerző, cím, impresszum). Az adatelemek dokumentumtípusonként vagy a közvetítő médiától függően váltakoznak.

DOI (Digital Object Identifier) – internetes környezetre tervezett egyedi objektumazonosító, többek között az online művek azonosítására szolgál.

impresszum – a kiadás helye, ideje, a jogtulajdonosok, a felelősségviselők és az előállítók adatai. Sajtótermékek belső címlapjának hátoldalán vagy az utolsó oldalon szokták feltüntetni; weboldalakon az „Impresszum”, „Rólunk”, „Magunkról”, „Copyright” és hasonló felirat alatt található a szolgáltatás bemutatkozó, önleíró adatai.

ISBN (International Standard Book Number) – A bejegyzett könyvek szabványos nemzetközi azonosítója. A nyomtatott és az e-formátumok más-más ISBN azonosítót kapnak.

ISSN (International Standard Serial Number) – A bejegyzett időszaki kiadványok (folyóiratok és más periodikusan megjelenő folytatódó kiadványok) szabványos nemzetközi azonosítója. A nyomtatott és az online kiadások más-más ISSN azonosítót kapnak.

korlátozott hozzáférés – Felhasználói jogosultságokhoz, engedélyekhez (licenc) kötött tartalomszolgáltatás, a hozzáférés jelszóval védett, egy-egy intézmény hálózatára terjed csak ki vagy a felhasználók számára van korlátozva.

paradigma – Bejárodott, meggyökeresedett és legitimált módszer, magyarázati technika, szemlélet, álláspont és gyakorlat együttese, amely modell-értékű meggyőződésként épül be az oktatásba, a kutatásba és a gondolkodásba.

repozitórium – Egyetemeken és kutatási intézményekben működő digitális dokumentumszerver, amely tudományos anyagok archiválására szolgál. Az archivált anyagok rendszerint díjmentesen hozzáférhetők az interneten keresztül. Vannak intézményi és tematikus (szakterületenként szerveződő) repozitóriumok. Céljuk a tudományos és kulturális kommunikáció, a dokumentumok megőrzése, valamint a kutatási eredmények nyílt hozzáféréseinek elősegítése.

2.10 Források, szakirodalom

Internetes adatbázisok, webhelyek

1999. évi LXXVI. törvény a szerzői jogról. Jogtár
http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=99900076.TV

Directory of Open Access Journals <https://doaj.org/>

Open Access (Nyílt hozzáférés). Webhely <http://www.open-access.hu>

Sherpa/RoMEO <http://www.sherpa.ac.uk/romeo/>

The Life Cycle of a Book <http://publishingtrendsetter.com/wp-content/uploads/2011/11/Book-Cycle-FINAL.pdf>

Szakirodalom

Bajnok Kristóf (2006): Autentikációs és autorizációs infrastruktúrák. *Híradástechnika* 61. évf. 6. sz., 29–35. p. http://www.hiradastechnika.hu/data/upload/file/2006/2006_6/HT_0606-6.pdf

Bánhegyi Zsolt (2003): Nyílt Hozzáférés Kezdeményezés (Open Access Initiative): Kitekintés és körkép. *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás* 50. évf. 6-7. sz., 236–249. p. http://tmt.omikk.bme.hu/show_news.html?id=2093&issue_id=66

Börner, Katy [et al.] (2012): Design and update of a classification system: The UCSD [University of California, San Diego] map of science. *PLoS ONE* vol. 7 no. 7.
<http://journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371/journal.pone.0039464>

Brown, David – Boulderstone, Richard (2008): *The Impact of Electronic Publishing*. München: Saur

Dudás Anikó (2013): A tudományos kiadási eljárás kéziratváltozatainak terminológiája. *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás* 60. évf. 11-12. sz., 463–479. p.
<http://tmt.omikk.bme.hu/tmt/article/view/636/>

Glänzel, Wolfgang (2009): A tudománymetria hét mítosza: költészet és valóság. *Magyar Tudomány* 170. évf. 8. sz., 954–964. p. <http://epa.oszk.hu/00600/00691/00068/pdf/954-964.pdf>

Hérubel, Jean-Pierre V. M.: Being undisciplined; or traversing disciplinary configurations in Social Science and Humanities databases: conceptual considerations for interdisciplinarity and multidisciplinary. In: Witt, Steve – Rudasill, Lynne M. (ed.) (2010): *Social Science Libraries: Interdisciplinary Collections, Services, Networks*. Berlin; New York: De Gruyter Saur. (IFLA Publications; 144), 25–39. p. Nyílt hozzáféréssel a kiadónál
<http://www.degruyter.com/viewbooktoc/product/43874>

Holl András (2013): A nyílt hozzáférés külföldi és magyar áttekintése. *Könyv és Nevelés* 15. évf. 2. sz., 23–28. p.
http://olvasas.opkm.hu/portal/felso_menusor/konyv_es_neveles/a_nyilt_hozzaferes_nemzetkozi_es_hazai_attekintese

Laki János (2006): A tudomány mint kognitív intézmény. *Világosság* 47. évf. 3. sz., 43–57. p.
<http://www.vilagossag.hu/pdf/20060501201553.pdf>

Mayer-Schönberger, Viktor – Cukier, Kenneth (2014): *Big data: forradalmi módszer, amely megváltoztatja munkánkat, gondolkodásunkat és egész életünket*. Budapest: HVG

Mi az a felhasználás? A Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatala

<http://www.szellemitulajdon.hu/cikkek/szerzoi-jogi-tajekoztato/mi-az-a-felhasznalas-/75/4.-mi-az-a-felhasznalas%3F.html>

Price, Derek de Solla (1979): *Kis tudomány, nagy tudomány*. Budapest: Akad. K.

Torzsai Tamás (1994): *Könyvszakmai ismeretek*. Esztergom: Vitéz János Római Katolikus Tanítóképző Főiskola.

Tudományos adatok: a kutatási eredményekhez való nyílt hozzáférés lökést ad az európai innovációnak. Brüsszel, Európai Bizottság, 2012. http://europa.eu/rapid/press-release_IP-12-790_hu.htm

Zuccala, Alesia (2006): Modeling the Invisible College. *Journal of the American Society for Information Science and Technology* vol. 57 no. 2., 152–168. p.
http://individual.utoronto.ca/azuccala_web/InvisibleCollege.pdf

3. A könyvtárak szerepe a korszerű ismeretszerzésben

A bevezető fejezetben a felsőoktatásba kerülő diákokkal szemben elvárt információs műveltségről esett szó. Az elvárt kompetenciák között említettük annak megértését is, hogy mi a szerepe a bibliotéka intézményének és az ott dolgozó hivatásos szakembereknek az ismeretszerzés folyamatában. Az egyetemi tanulmányok alatt a könyvtár fizikai épülete és digitális tere is az önálló ismeretszerzés kiemelkedően fontos valós és virtuális helyszínei, potenciális lehetőségek a legmegfelelőbb források felkutatására. A soron következő fejezetben közelebbről is megvilágítjuk a könyvtárak történetileg kialakult alapfeladatait, áttekintjük főbb jellemzőit, miközben figyelemmel kísérjük mind a történeti, mind a jelen aktuális hatásait. Megismerkedünk a könyvtártípusokkal, és elkanyarodunk az egyre dominánsabbá váló elektronikus könyvtári szolgáltatások felé.

3.1 A könyvtárak alapfeladatai

A könyvtár könyvek tára, olyan hely, épület, ahol a könyvek szépen rendben sorakoznak a polcokon. Ha valami nincs kinn a szabadpolcon, azt ki lehet kérni a raktárból. A könyveket kölcsönözni is lehet, de akadnak olyan kiadványok, amelyeket csak helyben van mód olvasni. Ha egy könyvtárban elakadunk a keresgélésben, segítséget lehet kérni a könyvtárosoktól. A katalógusból tájékozódunk arról, hogy mi van meg, és van-e szabad, kölcsönözhető példány. Jó ismerősökkel lehet összefutni az előtérben, nyugalom és rend van, ahol azok, akik ott olvasgatnak, minden bizonnyal szeretik a könyveket.

Ezt a hagyományos, meghitt, de már letűnt idilli állapotot idézi föl bizonyos *Maximilianus Bibliothecarius* Szent Jeromoshoz intézett, fiktív levelének egyik mondata is, amit akár föl is írhatnánk egy hagyományos könyvtár kapuja fölé: „*Szeresd a könyvet, s szeretni fog a bölcsesség.*” A jelmondat szerzője igazából *Bánhegyi B. Miksa* (1928–2009), egykori bencés szerzetes, hosszú éveken át a Pannonhalmi Főapátság könyvtárigazgatója. A költött jelmondat *Szent Jeromos 130. levele* nyomán keletkezett: „*Ama Scripturas sanctas et amabit te sapiential*” – „*Szeresd a szent írásokat, s szeretni fog a bölcsesség!*” (Maximilianus Bibliothecarius, 1999, 54–55)

A könyvtárak hagyományos feladata több mint kétezer éve azonos. Négy alapfeladatra irányul, amelyek egymásba fonódnak, egyik a másik nélkül nem képzelhető el. A könyvtár

- (1) gyűjti,
- (2) őrzi,
- (3) feltárja, ezzel egyúttal visszakereshetővé is teszi és
- (4) biztosítja a hozzáférést a saját állományához és egyéb információkhoz.

Hogy ezek a feladatok valóban szilárdan állnak, és másokkal is bővültek, a magyarországi ide vonatkozó törvényszöveggel támasztjuk alá (1997. évi CXL. törvény 55.§):. Eszerint a nyilvános könyvtár:

- „b) gyűjteményét folyamatosan fejleszti, feltárja, megőrzi, gondozza és rendelkezésre bocsátja,
- c) tájékoztat a könyvtár és a nyilvános könyvtári rendszer dokumentumairól és szolgáltatásairól,
- d) biztosítja más könyvtárak állományának és szolgáltatásainak elérését,
- e) részt vesz a könyvtárak közötti dokumentum- és információcserében,
- g) a könyvtárhasználókat segíti a digitális írástudás, az információs műveltség elsajátításában, az egész életen át tartó tanulás folyamatában,
- h) segíti az oktatásban, képzésben részt vevők információellátását, a tudományos kutatás és az adatbázisokból történő információkérés lehetőségét,
- i) kulturális, közösségi, közművelődési rendezvényeket és egyéb programokat szervez,
- j) tudás-, információ- és kultúrákövetítő tevékenységével hozzájárul az életminőség javításához, az ország versenyképességének növeléséhez...”

A szövegben feltűnő két kulcsszó – a *digitális* és az *adatbázis* – sejteti azokat a XXI. századi kihívásokat, amelyek az alapfeladatok mögötti összetettséget és új szerepek felvállalását eredményezik. 2014-es módosításokkal a törvényhozás a mindent felforgató technikai környezet változásai közepette a felsőoktatási igényekhez is alkalmazkodik, az új környezetre és feladatokra utaló kulcsszavai: információs, virtuális, elérhetőség, tartalomgazdai feladatok. A nemzeti felsőoktatásról szóló 2011. évi CCIV. törvény, 14. § (2) szövegéből:

„A felsőoktatási intézmény könyvtára, könyvtári rendszere szakirodalmi, információs, oktatási és kutatási feladatokat ellátó nyilvános tudományos közgyűjtemény [...] Az állami egyetemi könyvtárak biztosítják a hagyományos és virtuális tanulási környezetet, a tananyagok és a szakirodalom elérhetőségét, tudományterületi szolgáltatásokat nyújtanak, ellátják az intézmény tartalomgazdai feladatait [...]”

Természetesen nemcsak az állami egyetemek elemi érdeke a jól működő bibliotéka és a vele együtt járó információs közművek biztosítása, ugyanez az egyházi és bármely más tanintézmény színvonalát is meghatározza.

Érdemes tudni: a helyben nyújtott alapszolgáltatások Magyarországon a nyilvános könyvtárak esetében törvénnyel garantált ingyenes lehetőségek, így a könyvtárlátogatás, a kijelölt gyűjteményrészek helyben történő használata, a katalógusok, a könyvtárról és a könyvtári rendszer szolgáltatásairól szóló információk minden hazai állampolgárt megilletnek. A beiratkozott olvasó ingyenesen kölcsönözheti a nyomtatott dokumentumokat (1997. évi CXL. törvény 54.§ (1) e) és 56 §) és teljeskörűen használhat minden, az adott könyvtárban elérhető információforrást.

3.2 Mi a könyvtár?

Az átlagember szeme előtt jellemzően az évszázadokon át megszokott statikus, „információs sziget”szerű (Kokas 2013:364) bibliotéka képe lebeg. A „Mi a könyvtár?” körkérdésre egyetemi hallgatók a következő gondolatokkal válaszoltak:

- A könyvtár szolgáltató intézmény.
- Tájékoztató.
- Gyűjtemény.
- Dokumentumok tárolására alkalmas hely.
- Különböző szempontok szerint lehet keresni a dokumentumok között.
- Írásos anyagokat, információkat tesz elérhetővé az emberek számára.

Valamennyi válasz érvényes, ám önmagában nem teljes. A könyvtár egyszerre minden, amiről a fenti mondatok szólnak, a korszerű ismeretszerzésben betöltött szerepének körvonalazásához nagyszerű kiindulási alapot jelentenek. Némely magyarázat hozzáadásával, a történetileg kialakult szerepkör változásaira is figyelve, valamint kiegészítve a napjainkat jellemző trendekkel, közelebről is szemügyre vesszük e kérdések részleteit.

3.2.1 A könyvtár szolgáltató intézmény

Amennyiben intézményes keretek között fenntartott gyűjteményekről beszélünk, a könyvtárat valóban szolgáltató intézménynek nevezhetjük. Feladata dokumentumok, információk nyújtása, az egyszer már közzétett szellemi alkotások tanulmányozásának lehetővé tétele, az ismeretekhez való hozzáférés elősegítése. Ám nem minden könyvtár nyitja meg kapuit éppen minden olvasni vágyó előtt, ilyen szempontból kétféle működési forma alakult ki: a *nyilvános* és a *nem nyilvános*, illetve (ez lehet egy harmadik kategória is) a *korlátozottan nyilvános* könyvtáraké. E keretek között más–más felhasználói kör számára nyílik meg az őrzött szellemi kincsek birodalma, attól függően, hogy a fenntartó milyen céllal hozta létre és milyen céllal működteti a gyűjteményt.

A nem nyilvános könyvtárak között találjuk a valódi zártkörű gyűjteményeket, ilyen a legtöbb vállalati könyvtár, a minisztériumi vagy az államhatósági szerveket közvetlenül kiszolgáló gyűjtemények, amelyek között igen speciálisak is akadnak (például az *Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltárának* könyvtára) és ide sorolhatók a részben zártkörűek (korlátozottan nyilvánosak): a magánegyetemek gyűjteményei; a múzeumok, levéltárak és más kutatóintézetek könyvtárai, amelyek a szakemberek és a kutatók igényeihez idomulnak. Engedéllyel, ajánlással, kutatási terv felmutatásával azonban ezek az intézmények mások számára is lehetőséget nyújtanak a gyűjtemény helyi használatára. Hasonlóképpen, az egyházi könyvtárak bizonyos köre sem vállal nyilvános könyvtári szerepet, ám kutatói céllal az érdeklődők bebocsátatnak.

A hagyományos könyvtár elsősorban *gyűjteménycentrikus*, szolgáltatásai szorosabban épülnek a fizikai állomány közvetlen használatára, például a következőkre:

- nyomtatott könyvek, folyóiratok, újságok olvasása a helyszínen,
- kölcsönzés,
- másolási lehetőségek, reprográfiai szolgáltatások,
- keresés a kötet- és cédulakatalógusokban, adattárakban, kézikönyvekben,
- könyvtárosi segítség kérése bibliográfia összeállításához, szakirodalom felkutatásához, a helyi és más állományokban és való tájékozódáshoz – erre hivatott a tájékoztató szolgálat,
- könyvtárközi kölcsönzés, más könyvtár átkért könyvének olvasása.

A digitális korban a könyvtárak *szolgáltatásirányultságúak*. A meglévő és folyamatosan gyarapodó fizikai gyűjtemény potenciálja nemcsak kiegészül az elektronikus, távolról elérhető lehetőségekkel, hanem ez utóbbiak dominánsan fölül is kerekedhetnek és a következőkben nyilvánulnak meg:

- keresés a hálózatról elérhető elektronikus katalógusokban,
- könyvtári ügyintézés webes platformokon (például a kölcsönzés hosszabbítása),
- elektronikus úton intézhető másolat kérése (ha az eredeti papír, akkor a másolat digitális fájlban érkezik), ez az országos és nemzetközi könyvtári dokumentumszolgáltatási rendszer igénybevételével is történhet,
- digitális adattárakról való tájékoztatás,
- digitális gyűjteményekhez való hozzáférés,
- e-tananyagok hozzáféréseinek biztosítása,
- előfizetéshez kötött tartalomszolgáltatások, a jogvédett források megszerzésének lehetősége,
- hozzáférési pontok dedikált hálózatokhoz (pl. NAVA – Nemzeti Audiovizuális Archívum) a tanulás és a kutatás elősegítésére,
- digitalizálás; e-gyűjtemény létrehozása, gondozása, bekapcsolása a világ kulturális és tudományos információit aggregáló keresőrendszerekbe,
- a nyílt hozzáférés szolgálata: intézményi repozitóriumok üzemeltetése,
- az információs műveltség terjesztése és megszerzésének elősegítése; az olvasási, információkeresési és digitális kompetenciák fejlesztése; a formális oktatás, valamint a nem formális és informális tanulás támogatása.

Egyértelmű, hogy a könyvtár ma már nem csak a magányos, olvasmányaiiba mélyen elmerülő csöndes látogatót pártolja. Számos rendezvénynek, tanfolyamnak, foglalkozásnak és programnak is otthont adhat. Kialakíthat előadások tartására alkalmas helyiségeket, oktatótermeket, tanulószobát, ahol a diáktársak együtt dolgozhatnak, miközben használhatják a könyveket, és a számítógépes eszközökről elérhető internetes erőforrásokat, beleértve azt a szakmailag jelentős többletet is, amit csak az egyetemi hálózat és a könyvtári környezet képes nyújtani.

A szolgáltatások körébe tartoznak a könyvtárak *saját készítésű* számítógépes adatbázisai (katalógus, bibliográfiai adatbázisok, teljes szövegű repozitóriumok), valamint a *külső*, megvásárolt vagy bérelt – licencelt adatbázisok, melyek korlátozódhatnak pusztán adatokra, lehetnek teljes szövegűek, de lehetnek más, összetettebb rendszerek is. Az előfizetéshez kötött tartalomszolgáltatások számos kiegészítő funkciót és használatot könnyítő korszerű megoldást kínálnak, de hátrányuk, hogy csak korlátozottan érhetőek el. Általában a könyvtár az a felhatalmazott közvetítő, amelyik megszervezi az ilyen tartalmak hozzáférését, s előfordul, hogy egyes adatbázisok csak meghatározott helyszínen vagy kijelölt munkaállomásokról érhetőek el, így ezek használatához könyvtári tagság szükséges.

Nem mellékes körülmény az sem, hogy a könyvtár intézménye mindig is igyekezett válogatott, minőségi, ellenőrizhető információforrásokat gyűjteni és ezeket sokféle szempont szerint, rendszerezve szolgáltatni. A digitális forrásokra is így tekint: az elektronikus formában gyűjteményébe ténylegesen vagy virtuálisan bekerülő dokumentumokat is válogatottan, rendezetten és ellenőrizhető módon illeszti be és teszi visszakereshetővé. Ha külső szolgáltatás megvásárlásáról, bérletéről van szó, akkor pedig igyekszik olyan adatbázisokhoz juttatni a felhasználót, amelyek igényesen kialakított elektronikus környezetben, megbízható tartalomszolgáltatásokat nyújtanak.

3.2.2 Tájékoztató

A katalógus segítségével a könyvtár tájékoztatja olvasóit a saját dokumentumairól. Ezen kívül sok másról és sok más eszközzel is tájékoztat a kézikönyvekből, bibliográfiákból, saját honlapon keresztül más könyvtárak és közgyűjtemények adatbázisaiból valamint az előfizetett tartalomgazdák platformjairól. A tájékoztatás igénybevétele többféleképp történhet:

- személyesen, a tájékoztató könyvtáros megkérdezésével;
- *virtuális referensz* szolgáltatásokkal: ha van rá mód, elektronikus eszközökön, például aszinkron technológián alapuló e-levél vagy *Kérdezd a könyvtárost!* online bejelentő felületekkel; szinkron e-ügyeleti rendszereken keresztül (chat-szoba, online telefon);
- a könyvtár honlapján közzétett információk alapján;
- közös katalógusokból (például a *Magyar Országos Közös Katalógus*, MOKKA vagy a magyarországi egyházi könyvtárak közös katalógusa, az *Unitas*, a külföldiek közül legismertebb a németországi KIT – *Karlsruher Virtueller Katalog* vagy az amerikai *WorldCat*).
- könyvtári rendezvényeken: tájékoztató előadásokon, adatbázis-bemutatókon; felhasználóképző tanfolyamokon;
- könyvtári osztályozási rendszer segítségével, a könyvtári információkereső nyelvekkel. Ehhez természetesen el kell sajátítani az alkalmazott rendszer tudnivalóit, illetve az információkereső nyelv alapjait, ezért ehelyütt külön fejezetet szánunk a témának.

3.2.3 Gyűjtemény: Mekkora egy könyvtár?

Egy-egy könyvtárban meghatározott arculatú gyűjtemény található. A gyűjteményt meghatározott gyűjtőkör alapján alakítják és folyamatosan gondozzák: új dokumentumok kerülnek be, a keresettebb könyvek szabadpolcra, a kevésbé használatosak tömörítettbe vagy zárt raktárakba kerülnek, ezeket csak a katalógus alapján lehet keresni és kikérni.

A kölcsönző könyvtárak gyűjteményének bizonyos részét a könyvtárhasználati szabályzatban közreadott időtartamra és az ott felsorolt feltételek mellett ki lehet kölcsönözni. Minden könyvtárban van viszont olyan állományrész, amely nem kölcsönözhető: *prézens* (latinul *praesens*), azaz csak helyben használható. Ezek általában a kézikönyvek, a régi és ritka könyvek, a folyóiratok és a speciális kiadványok.

A gyűjtemények jellegét döntően meghatározza az is, hogy milyen dokumentumtípust őriznek. A nyomtatott anyagokon – könyveken, folyóiratokon, újságokon – kívül sok más hordozó és dokumentumtípus is előfordul: fotók, mikrofilm, kézirat, kotta, térkép, kisnyomtatvány, újabban digitális könyvek, számítógéppel kezelhető fájlok. A zenei gyűjteményre például zenei CD, DVD és kotta a jellemző; a látássérültek számára fenntartott speciális információs részleg pedig inkább a hangoskönyvekre és braille-írású dokumentumokra szakosodott. Az egyetemi könyvtárakban az oktatott tárgyakhoz kapcsolódó tudományos szakkönyveket, folyóiratokat és adatbázisokat szerzik be. A gyűjteményalakítás tehát nem a könyvtárosok saját kénye-kedve szerint történik, hanem egyrészt attól függ, milyen történelmileg kialakult feladatkör ellátása hárul a gyűjteményre, másrészt milyen feladatot ró az aktuális fenntartó a könyvtárra, ami meghatározza a gyűjtőkörét. Meghatározó kérdés az is, kik a használói és milyen igényeket támasztanak maguk az olvasók a gyűjteménnyel szemben. A könyvtárak a fő gyűjtőkörükbe tartozó dokumentumokat igyekeznek teljesebb körűen összegyűjteni, illetve biztosítani a más forrásokból történő szolgáltatást; a mellékgyűjtőkört pedig csak reprezentatív vagy erős válogatással kialakult részleg képviseli.

Mekkora egy könyvtár gyűjteménye?

A gyűjtemény tartalmi jellemzőin, szellemi és eszmei értékén felül a dokumentumféleségekkel és a dokumentumok számával is jellemezhető egy könyvtár. Elektronikus könyvtár esetében a dokumentumok számával, a dokumentumtípusokkal és a tárolt adatok byte kiterjedésével szokták jellemezni az összállomány nagyságát, s nem mellékes az a körülmény sem, hogy az indexelők és az adatokat leíró gépi keresőmotorok mennyire tudják az aktuális keresésekre optimalizálni és szétszórni az információkat a globális világhálón.

A könyvtári honlapok általában hasznos ismertetőt nyújtanak a törzsgyűjteményről, az egyes részlegekről, felsorolják a különgyűjteményeket és adatokat közölnek a hagyományos, fizikailag vagy logikailag elkülöníthető dokumentumok számáról is, a könyvtári egységek mennyiségéről.

A középkori kolostori könyvtárak kezdeti állománya csak néhány, a vallási és a gyakorlati egyházi élethez vagy a szertartásokhoz szükséges könyv volt: Szentírás, missale, brevárium. A XVI–XVII. századi főúri könyvtárakban tipikusan néhány száz kötet volt található, a háromezer kötetes gyűjtemény nagynak számított. Egy mai, olvasást kedvelő család közepes méretű házikönyvtára ezer–háromezer könyvet számlál, egy nagyobb magánkönyvtár az öt-hatezer kötetnél kezdődik. Hogy kinek mekkora e-könyv-gyűjteménye van a saját számítógépén vagy e-olvasóján – még nem mindennapos kérdés.

A közgyűjtemények fizikai állományát tekintve a következő skála szerint szokták a könyvtárakat – gyűjteményük nagysága szerint – csoportosítani:

- Kiskönyvtár: 10.000 egységig
- Közepes könyvtár: 10.000 – 100.000 egység között
- Nagykönyvtár: 100.000 felett.

Összehasonlításképp vegyünk sorra néhány számszerű adatot a történeti és mai könyvtárakról (az adatok, ha másképp nem jelezzük, az adott könyvtár honlapjáról származnak):

- Az ókori *alexandriai* könyvtárban összegyűjtött papirusztekercsek száma több százezer lehetett. Egyes források 400.000, mások 500.000 tekercset emlegetnek, s olyan feljegyzés is van, amelyik szerint a tudományos központként működő könyvtár fénykorában 700.000 tekercset őriztek. Hogy valójában hány művet is jelentett mindez, nehéz megbecsülni. A hellénizmus korában egy-egy mű általában nem volt olyan hosszú, mint a mai könyvek szövege, s gyakran előfordult, hogy egyetlen tekercsre több művet is ráírtak. (Blum 1991: 112–117; Swiderkowna 1981: 113–118)
- A legendás ókori könyvtár szellemiségének jegyében hozták létre már a XXI. században a hatalmas, korszerűen kialakított új *Bibliotheca Alexandrinát*. 2002-ben avatták fel, a kiinduló könyvállomány 8 millió kötet, a könyveket és az ott tárolt egyéb dokumentumokat fokozatosan dolgozzák fel és adják használatba. Az új könyvtár, az ókori bibliotéka szellemiségét átörökítve a tudomány nyíltságát és szabadságát több módon is segíteni kívánja. Számos bölcsészeti, társadalomtudományi, természettudományos és informatikai kutatóintézetnek, programnak ad otthont; a legkorszerűbb digitális technológiával segíti a nemzetközi kutatási hálózatok munkáját. Itt üzemel a web-archiválására megalapított *Internet Archive* (Internet Archívum) egyik tükörszolgáltatása. A San Franciscóban alapított Internet Archívum anyaintézmény a weboldalakat válogatva, részben bejelentett igények alapján, 1996-tól folyamatosan gyűjti és tárolja. Az Alexandriai Könyvtár 2003-tól, fáziskéséssel, tükörszerverről szolgáltatja az Internet Archívumban tárolt anyag másolatát.
- A XI. század végén *Pannonhalmán* 80 kötetet, kb. 200 művet tartottak nyilván; ma mintegy 400.000 kötetet őriznek a bencés gyűjteményben. Itt őrzik *I. András* király 1055-ben kiadott hiteles oklevelét, a *Tihanyi apátság alapítólevelét* (Madas 2009; Magyar nyelvemlékek 2010).
- Pázmány Péter esztergomi érsek 1635-ben jezsuita egyetemet alapított *Nagyszombatban*, az egyetemnek az alapításkor több mint 5000 kötetes könyvtára volt. (Farkas Gábor Farkas 1997)
- A *vatikáni könyvtár* mai állománya: 1,6 millió nyomtatott kötet, ebből 8600 az ősnymtatvány, amelyek közül 65 pergamen; megközelítően 180.000 kézirat (kódexek és levéltári anyagok, a legrégebbiek II. századiak); 150.000 térkép, metszet, nyomat; 300.000 érme, 150.000 fotó.
- A washingtoni *Library of Congress* (Kongresszusi Könyvtár) állományadatai: 155 millió könyvtári egység; több mint 33 millió katalogizált könyv és egyéb nyomtatvány 460 nyelven; több mint 68 millió kézirat; Észak-Amerika legjelentősebb ritka könyves gyűjteménye; a világ legnagyobb jogi gyűjteménye; filmanyag, térképek, kották, hangfelvételek gyűjteményeivel.
- A magyar nemzeti könyvtár, az *Országos Széchényi Könyvtár* törzsgyűjteményében 4 millió könyv, 400.000 évfolyam hírlap és folyóirat található, különgyűjteményeiben több mint 7,1 millió dokumentum (köztük a Képes Krónika, a *Bibliotheca Corviniana* harmincöt kötete, a *Szózat* eredeti kézírata, Haydn-kéziratok).
- Az említett San Francisco-i *Internet Archívum* 2011. július 9-ei állapotának adatai: 150 milliárd archivált weboldal; 534.595 mozgóképek; 94.358 koncertfelvétel; 921.546 hangfelvétel; 2.884.911 szöveg. Ebben az időben újdonság a könyvtárak digitalizált, illetve digitális formában olvasható könyveinek kölcsönbeadási programja számítógépes eszközökkel, illetve az erre

szolgáló e-készülékekre való feltöltéssel, továbbá a már egyszer digitalizált könyvek biztonságba helyezése, tartós fizikai megőrzése. Az eredeti könyvek megőrzésére a digitális archívum külön programot dolgozott ki: a könyvtáráktól a digitalizálás időtartamára kölcsönként könyveket, ha a tulajdonos könyvtár visszakéri és gondoskodik a kötet további őrzéséről, akkor visszajuttatják a könyvet az eredeti helyére. Ha az eredeti tulajdonos helyhiányra vagy más okokra hivatkozva nem vállalja a könyv további tárolását, a gazdátlanul maradt köteteket speciálisan kialakított konténerekbe helyezik, és optimális hőmérséklet és páratartalom mellett gondoskodnak fizikai megőrzésükről.

Az aktuális igényeket kiszolgáló könyvtárakon kívül beszélhetünk *muzeális, lezárt* gyűjteményű könyvtárakról is, amelyek ma kutatóhelyként, kulturális–oktatási rendezvények színhelyeként és turisztikai látványosságként szolgálnak. A XVIII. században épültek a művészi berendezésű barokk vagy klasszicista stílusú teremkönyvtárak. A ma műemlékönyvtárként számon tartott kulturális emlékek jellemzően egyházi alapítású vagy főúri magánkollekciók voltak, ilyenek találhatók például Gyöngyösön, Zircen, Pannónhalmán, Sárospatakon, Keszthelyen (*Helikon*), Kolozsvárott (*Teleki Téka*). Történetükről, gyűjteményükről a könyvtártörténeti szakirodalomból lehet részletesebben tájékozódni.

A történeti gyűjtemények különféleképp vészték át a történelem viharait. A magyarországi egyházi bibliotékák sorsát drasztikusan megpecsételték II. József 1782–1788 között kiadott rendelkezései a vallási társulatok működésének betiltásáról, s ugyanígy megsemmisítő hatással voltak számos kollekcóra a szerzetesrendek működési engedélyének bevonását követő intézkedések 1950-ben. (Vix 1997) Az újjáalakított vagy az elhurcolt példányokkal megtizedelt gyűjtemények sok esetben a rendszerváltozás utáni visszaállítások ellenére sem nyerhették vissza eredeti állapotukat és fényüket.

A történeti gyűjtemények feltárása, rekonstruálása napjainkban is folyamatosan történik. Akadnak még most is elhagyatott, rendezésre, feltárára váró kisebb kollekción töredékek. A megsemmisült, szétszóródott bibliotékák rekonstrukciója fennmaradt példányok esetén a possessorbejegyzések alapján lehetséges, ám más adatok is árulkodók lehetnek az egykori könyves műveltségről. Hosszú távú kutatóprogramokkal fokozatosan sikerül feltárni a régi századok olvasmánytörténeti és művelődéstörténeti vonatkozásait (Monok 1993). Érdekes példája e törekvésnek az egyik leggazdagabb XVIII. századi erdélyi asszonykönyvtár létrehozójának, a női bibliofília meghonosítójának, *Bethlen Kata Magyar Bibliothecájának* rekonstrukciója a fennmaradt jegyzékek, levelek alapján (Simon–Szabó, 1997). Bethlen Kata több mint ötszáz kéziratos és nyomtatott XVI–XVII. századi hungarikumot (magyar vonatkozású könyvet) gyűjtött össze. Egy másik érdekes kezdeményezés *Zrínyi Miklós* könyvtárának rekonstrukciója a fennmaradt katalógus és más olvasmánytörténeti adatok alapján, s e könyvgyűjtemény 3D-s bemutatása a Szegedi Tudományegyetem weboldalain (Bibliotheca Zriniana 3D; Hausner et al.).

A könyvtörténészek, művelődéstörténészek adattárakban gyűjtik össze és teszik közzé a feltárt vagy rekonstruált gyűjtemények katalógusait. A katalógus-sorozatok közül számos edíció kötetben jelent meg, illetve jelenik meg, az elektronikus adatbázisok előnyeit kihasználva azonban célszerű az ilyen jellegű adatokat adatbázisba rendezni. A könyvek tulajdonosi bejegyzéseiből, valamint az egykori gyűjtemények adott időpontban készített kéziratos leltárjegyzékeinek és katalógusainak számítógépes nyilvántartása alapján könnyűszerrel körvonalazható egy-egy szétszóródott gyűjtemény állománya. Magyarországon a *Bibliotheca Eruditionis* adatbank összesíti az egykori gyűjtemények olvasmánytörténeti szempontú feldolgozását.

3.2.4 Dokumentumok tárolására alkalmas hely

A könyvtárak igyekeznek megteremteni azokat a feltételeket, amelyek között a dokumentumokat hosszú távon, biztonságosan meg lehet őrizni és az olvasók rendelkezésére bocsátani. A könyvtáros szakmában külön nagy fejezetet képez a könyvtári állomány megőrzése és védelme, és további speciális szakterület a sérült példányok helyreállítása, restaurációja. Mindezek mellett újabb fejezetek nyílnak a digitális megőrzés kérdéseiről.

A könyvtári elhelyezést meghatározza a dokumentumok kora, anyaga, állapota, mérete, tartalma, és egyéb dokumentum és típusbeli jellemzője.

Néhány speciális feladatú könyvtár, ilyenek például a nemzeti könyvtárak, kifejezetten őrző részlegeket, *tárolókönyvtárakat* is fenntartanak. E részlegekre azért van szükség, hogy biztonságosan megőrződhessenek rögzített kulturális örökségünk emlékei. A digitális dokumentumok esetében is

ugyanolyan fontos tartós megőrzésről és tartós szolgáltatási formákról gondoskodni, mint a hagyományos dokumentumok esetében.

A megőrzés sikeressége azonban sokban függ a használók figyelmességétől is, attól, hogy hogyan vigyáznak a kikért példányokra, vajon „kesztyűs kézzel” vagy hanyagul bánnak-e a kölcsönzött darabokkal, hol és hogyan olvasnak, hogyan lapozzák a könyvet, hogyan szállítják a buszon, vonaton, hogyan tanulnak, jegyzetelnek belőle vagy hogyan készítenek másolatot, és komolyan veszik-e a mondást: „Könyvet lopni nem bűn”?

Az efféle felnőtt csínytevések az egyébként is nehezen hozzáférhető, a kereskedelmi forgalomban már nem kapható egyetlen vagy csak néhány példányban hozzáférhető kötelező olvasmányok esnek áldozatul. Ha egy-egy fontos és sokak számára nélkülözhetetlen mű elveszik, ennek kárát a leendő olvasók látják. A könyvtáros pedig legfeljebb csak *Szent Jeromoshoz*, a bibliothecariusok védőszentjéhez imádkozhat: „De védelmezd a ránk bízott értékeket, a könyveket is. Védelmezd tüztől és víztől, védelmezd a molyoktól, a penésztől és a savtól. De óvd meg könyvtárainkat a szenvedélyes könyvgyűjtőktől is, meg azoktól, akik nem tudják vagy nem akarják megbecsülni a könyvet, akik tisztátalan kézzel és tisztátalan lélekkel nyúlnak a kötetekhez.” (Maximilianus Bibliothecarius 1999: 55)

A gyűjtemények kezelőinek feladata gondoskodni arról, hogy a dokumentumokat lehetőleg ne érje károsodás. Ezért a könyvtár használati szabályzatába bele is szokták foglalni: az olvasótermekbe ételt–italt nem szabad bevinni; a középkori kódexeket és a régi könyveket csak speciális könyvtartóra helyezve tanácsos lapozgatni; a féltett kéziratok anyaghoz, eredeti oklevelekhez, a fotógyűjtemény fényképeihez csak megfelelő kesztyűben lehet hozzányúlni, miközben csak grafitceruzával vagy elektronikusan engedélyezik a jegyzetelést.

Külső körülményekre is oda kell figyelni: a nedvesség, a nedves helyiség vagy a túl száraz levegő, a tűző napsugarak, a rágcsálók, rovarok, a valódi könyvmolyok, penészgombák, a levegő szennyező anyagai maradandó és visszafordíthatatlan károsodást okozhatnak. Ismeretes jelenség az anyag „öregedése” is, aminek során a dokumentum anyaga az idők során a környezeti kölcsönhatások következtében kémiaiilag megváltozik. A papírnál a cellulózmolekulák bomlásnak indulnak, ezért a papír megváltoztatja színét, töredezik, vagy akár egyetlen érintésre, egyetlen pillanat alatt szét is porladhat. A facsiszolat–tartalmú, savas papírfajták veszélyeztetettebbek, mint a semleges kémhatású, rongyot, illetve facellulóztt tartalmazó savas papírok, különösen, ha hosszú időn keresztül erősebb fénynek, magasabb hőmérsékletnek és magasabb páratartalomnak is ki voltak téve. Az 1870–1970 közötti nyomtatványok jelentős része facsiszolat–tartalmú papíron jelent meg, ezért ennek az időszaknak a dokumentumai – s közülük is legnagyobbbrészt a hírlapok – veszélyeztetettek. A savasodás jele a papír sötétedése, elsárgulása, és arról is észre lehet venni, hogy elkezd töredezni (Kastaly 2002: 218–219). A korai hírlapok például igen veszélyeztetettek, mert olcsó és rossz minőségű papírra nyomtatták őket. Ez indokolhatja azt, hogy a digitalizálási programokban a digitalizálendő dokumentumok kiválasztásakor elsőbbséget kapjanak a legrégebbi lapok a XVII. századból, a keresettebb XIX. századi és XX. század eleji újságok. Ilyen törekvések folytán az OSZK egyik tematikus webhelyén, a *Sajtómúzeumban* helyezik el a magyar sajtótörténet legrégebbi lapjait (*Mercurius Veridicus ex Hungaria* 1705–1711, *Nova Posoniensia* 1721–1722), és más könyvtárak is sort kerítenek a helytörténeti jelentőségű, ismertebb újságok digitalizálására.

A digitalizálással azonban még korántsem oldódik meg a megőrzés kérdése. A digitális dokumentumok sérülékenyebbek, mint hinnénk. Az adatokat befogadó merevlemezek maguk is öregező fizikai objektumok. Ismeretes, hogy megbízható élettartalmuk csupán néhány év, a garantált idő után az adatokat át kell menteni más tárolóra. Problémát jelent a kódolt jelek visszafejtése, ha időközben elavul a dekódolást biztosító eszközünk, s gondot jelenthet a gyakori technikai–technológiai változás is, ami miatt folyamatos frissítéseket kell eszközölni. A digitális tartalomköltöztetés az információs környezet és a formátumok elavulása, az újabb környezettel és formátumokkal való megfeleltetés információvesztéssel járhat. A megjelenítési keretrendszereket is frissíteni kell, zökkenőmentesen biztosítani az áttérést az újabb verziószámú kezelőrendszerekre, szoftverekre.

Nem megoldott az ipari eljárásokkal keletkező digitalizált dokumentumok katalogizálása, *metaadatokkal* való ellátása sem. A tömeges digitalizálás, a felgyorsult tempóban keletkező webes tartalmak olyan részletes feltárása és precíz visszakereshetősége, mint ahogyan azt a hagyományos dokumentumok esetében egy-egy könyvtári katalógusnál megszoktuk, nem vállalható, s helyette még nem alakult ki megnyugtató megoldás. Nehézség lehet a sokféle dokumentum-változat, tartalom-változat megkülönböztetése és felismerése, például annak megállapítása, hogy a több helyen is

fellelhető, látszólag azonos szövegek valóban azonosak-e, honnan erednek, ki a szerzőjük, mikor készültek, mikor frissítették stb. Ha nincs világosan feltüntetve, szinte lehetetlen a hétköznapi felhasználó előtt a multimédia tartalmak eredetének, összetevőinek azonosítása. A hipertext kapcsolatok, linkek frissítése és sok más tényező miatt nyitott kérdésnek gondolhatjuk azt is, hogy hogyan szavatolható az ellenőrizhető, megbízható és hosszú távú minőségi megőrzés, az eredeti állapotnak megfelelő rekonstrukció és a stabil tartalomszolgáltatás.

A könyvtárak természetesen kutatják az új, digitális archiválás módjait és az archivált tartalom szolgáltatásának lehetőségeit, s jelentős előrelépések történnek a rendezett körülmények közötti, korszerű technológiára alapozó digitális művek tárolása és az archívumokból való szolgáltatások fejlesztésére, elég ha visszautalunk a nyílt hozzáférés mozgalma során megnyílt és várhatóan tovább szaporodó repozitóriumokra.

3.2.5 Különböző szempontok szerint lehet keresni a dokumentumok között

Amikor valaki azt mondja: „A könyvtárban különböző szempontok szerint lehet keresni a dokumentumok között”, kétféle dologra gondolhat.

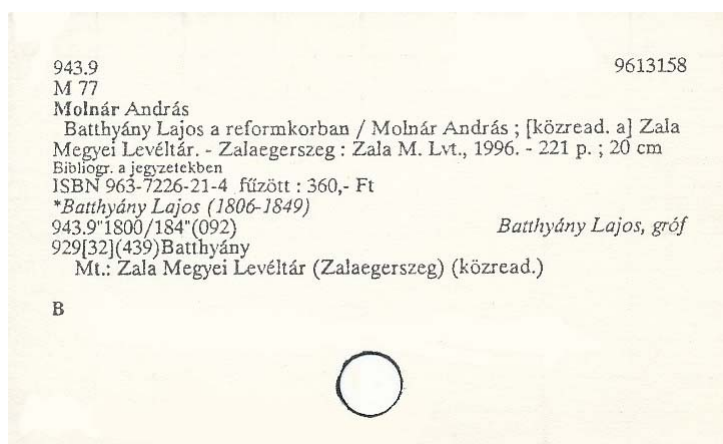
(1) Gondolhat arra, hogy a szabadpolcos elrendezés során különféle tematikai szempontok szerint tájékozódhatunk a polcok között: *Filozófia, Vallás, Pszichológia, Pedagógia, Szociológia, Irodalomtudomány, Szépirodalom, Nyelvtudomány, Történelem, Művészetek* és hasonló nagyobb tematikus egységeken belül helyezkedik el a főbb témakörök részterületeinek irodalma. A szabadpolcok és a rajtuk sorakozó könyvek szakjelzettel vannak ellátva, a könyvek helyét meghatározó szakjelzeteket pedig a katalógusban is rögzítik.

Az egyes gyűjteményrészek a könyvtári térben különválasztott övezeteket is képezhetnek, külön szobákat, termeket, nagyobb könyvtárakban tematikus „utcákat” lehet bejárni. A szabadpolcos elrendezéshez ugyanakkor sok helyre van szükség, ezért, a rendelkezésre álló helytől és a könyvpéldányok keresettségétől függően alakítják ki, hogy mi marad az olvasók szeme előtt, és mi kerül raktárba.

A szabadpolcos állomány több szempont okán nyerhet jelentőséget a szakirodalmi kutakodás során, néhány pontban összefoglalva ezek a következők:

- Áttekinthető, melyik területről mennyi irodalom van és mi vehető kézbe különösebb keresgélés nélkül.
- A gyakorlott olvasó célirányosan leveheti azt a kötetet, amiért bejött az olvasóterembe.
- Rálát arra is, hogy melyek a legfontosabb kézikönyvek a kapcsolódó témakörben.
- Könyvtári olvasás közben egyéb kutatásra is lehetőség nyílik: hozzáférünk az előfizetett elektronikus tartalmakhoz, a hagyományos kézikönyvek karnyújtásnyira vannak, különösebb erőfeszítés nélkül ellenőrizni lehet az apróbb adatokat; a szakszótárakból, lexikonokból meg lehet keresni az ismeretlen fogalmakat; ha szerencsénk van, a hivatkozott irodalmat is leemelhetjük a polcraól.
- A polcok között böngészve a szomszédos könyveken is megakadhat a pillantás, rácsodálkozva arra, hogy milyen hallatlanul gazdag ismeretkincs létezik még, amiről eddig nem is volt tudomásunk. Kivel ne fordult volna még elő, hogy egy előre kinézett könyvért tért be a könyvtárba, a szabadpolcok között böngészve viszont rá kellett ébrednie arra, hogy nem is a keresett könyv a legmegfelelőbb, hanem a mellette lévő vagy a következő sokkal jobb, sőt, több is akad még, amit nem volna tanácsos figyelmen kívül hagyni. A jó szakgyűjtemény ugyanis gondos válogatással jön létre, igyekszik beemelni a megcélzott témakörökkel kapcsolatos minden lényegbevágó minőségi irodalmat, valamint lehetőséget nyújt az elmélyültebb témafeldolgozáshoz szükséges irodalom áttekintésére és megismerésére.
- E folyamatok a szakirodalom önálló felfedezésének és megismerésének módjára vezetnek rá. A véletlenszerű, hirtelen rácsodálkozás során támadt felismerés élményét a szakirodalom szerendipitásnak nevezi (angol: *serendipity*).

- Követhetők a legfrissebb beszerzések, átlapozhatjuk az új könyveket az újdonságokat bemutató polcokon; folyamatosan követhetjük a folyóiratok friss számait.

18. ábra Katalóguscédula

cédulakatalógusok esetében egész katalógus-rendszerre van szükség ahhoz, hogy az állomány több szempontból visszakereshető legyen. Dokumentumtípusonként külön-külön katalógus készült (könyv, folyóirat, kézirat, video, hang, mozgókép, fotó stb.), ezeken belül pedig csak egy-egy szempont érvényesülhetett a keresésnél: szerző/cím betűrend, tárgyszó, földrajzi név, szakrend, azaz osztályozási jelzetek. (18. ábra)

Az idegen nyelvű anyagot gyűjtő könyvtárakban a cirill, arab és más nem latin írású állományról külön katalógus is készülhetett. A nem latin írású dokumentumoknak kétféle regisztrációs módja terjedt el:

- az eredeti írásmóddal (arab, kínai, görög, cirill stb.),
- latin átírással (transzliteráció) a latin betűs könyvekkel egybeosztottan. A nyugati online katalógusok ma is ezt a módszert követik.

3.2.6 Írásos anyagokat, információkat tesz elérhetővé az emberek számára

A témával visszakanyarodunk a könyvtári szolgáltatások kérdéseire. Habár a könyvtárak alapvetően az írással, nyomtatással közreadott dokumentumokkal foglalkoznak, az utóbbi néhány évtizedben figyelmük mindinkább kiszélesedett és erőteljesen elmozdult a tágabb értelemben vett információforrások hozzáférése felé. Kulcskérdéssé vált a hozzáférés. Néhány szempontot érdemes kiemelni, hogy a szolgáltatások irányvonalaait érzékeltessük:

- Külső információforrások bevonása: a könyvtárak nemcsak a saját állományukról adnak információt, hanem sok olyan információforráshoz, teljes szövegű adatbázishoz, közszolgálati és tudományos adattárhoz, cikkgyűjteményhez biztosítanak hozzáférést, amelyek nincsenek a saját tulajdonukban: előfizetéssel „bérlik” a forrást a külső szolgáltatóktól, illetve megfelelő jogosultsági körrel hozzáférési pontok létesítésével teremtik meg a feltételeket a külső forrásokhoz eléréséhez. A licencelés válik jellemzőbbé a birtoklás, a helyben őrzés helyett, a birtoklás helyett a hozzáférhetőség válik kulcskérdéssé (Karvalics 2007: 482).
- A nyilvános könyvtárak csatlakoznak az országos és nemzetközi könyvtári rendszerhez. Széleskörű együttműködést folytatnak; adataikat integrálják, közös rendszerekhez kapcsolódnak, megszervezik a belföldi és külföldi könyvtárközi kölcsönzést és másolatkérést, digitális könyvtárakat hoznak létre és csatlakoznak virtuális gyűjteményekhez.
- A könyvtári szolgáltatások a virtuális térben is működnek, ezt a „falak nélküli könyvtár” metaforájával szokták érzékeltetni.
- A figyelem már nemcsak a dokumentumok kezelésének és használatának körére korlátozódik, hanem egyéb, a technológiai eszközökkel kiaknázható többletértékek hozzáadását is célozzák. E folyamatok és jelenségek komplex tartalomszolgáltatásokat eredményeznek, új-generációs rendszerek fejlődnek ki.

- A „Könyvtár” elnevezés mellett – vagy helyett – megjelenik az „Információs központ”, „Tudásközpont” vagy „Forrásközpont” megjelölés.

A fenti megállapítások egyben azt is jelzik, hogy a könyvtárak már nemcsak az emberek számára, hanem a számítógépek számára, a globális információs térben, illetve a globális információs hálózatnak is szolgáltatnak adatokat, információkat. Az emberek által végzett webes keresési lehetőségekre csak úgy kerülhet ugyanis sor, ha a forrásintézmények a gépi adatfeldolgozás, a hálózati információáramlás és újrahasznosítás feltételeit is megteremtik.

3.3 XXI. századi paradigmaváltás

Egy mai korszerű könyvtár összetett intézmény. Párhuzamosan gondozza a nyomtatott és elektronikus dokumentumokat, lehetőséget ad mind a helyi, mind a külső információforrások használatára, fejlett digitális technológiákat alkalmaz szolgáltatásai eléréséhez (Mader 2001). Szolgáltatási körébe egyaránt beleértjük a hagyományos papírdokumentumokat, a különféle elektronikus hordozókat (CD, DVD, videó stb.), a hálózati katalógusokat, bibliográfiákat, sok más információforrást, és nem utolsósorban a teljes szövegű tárhelyeket, illetve adattárak és tárhelyek egymásba fonódó szövevényét, egymásra épülő szolgáltatási rendszerét (Dudás 2008).

3.3.1 A digitális hálózat hatása

A könyvtárak napjainkban nemcsak azért vannak átalakulóban, mert a működésüket meghatározó technológia megváltozott és továbbra is irdatlan iramban fejlődik, hanem azért is, mert a technológiai változások jelentős súlyponteltolódásokat hoztak. A feladatok átrendeződésének folyamatai, az informatikai eszközök és terek, a nagymérvű hálózatosodás és a mobil alkalmazásokra való áttérés az adatok megosztott, integrálható és újrahasznosítható kezelése előtt nyitja meg az utat.

A könyvtár intézményét érő kihívások ártértelest, átalakulást sürgetnek. A paradigmaváltást kiváltó jelenségek, többek között:

- *A közösségi alkalmazások* megjelenése és népszerűsége: a felhasználók a Web 2.0-ával (vagy w2) jelzett közösségi alkalmazásokkal nemcsak használják, hanem maguk is gyarapítják és alakítják a tartalomszolgáltatást (linkgyűjtés, címkézés, véleményezés, hibajelzés, tartalom feltöltése stb.).
- *Távhasználat*: a tájékoztató eszközök és elektronikus dokumentumok az internet segítségével helytől függetlenül váltak elérhetővé. Az olvasók egyre kevésbé fáradnak be a könyvtárak épületébe (és a rokon memóriaintézményekbe), erősödik a távoli használat iránti igény, a könyvtár, az információ „házhoz megy”.
- A könyvtári feladatkörök monopóliumának gyengülése: számtalan digitális gyűjtemény, *intézményi repozitórium* alakult, amelyek nem könyvtári kezelésben vannak. A repozitóriumok tudományos dolgozatokat tartalmazó digitális archívumok, a szerzők sajátkezűen tölthetik fel saját cikkeiket, de archiválás céljából, a felhasználás korlátozásával is gyarapíthatják a digitális gyűjteményeket.
- A könyvtárban szerzett tájékoztatást a felhasználók kevésbé igénylik, sok információt néhány kattintással gyorsan és könnyűszerrel el lehet érni a hálózatról.
- Új, hálózati alkalmazásokra épülő dokumentumtípusok keletkeznek: webhelyek, blogok, e-tananyagok, multimédia, kép, film, vizualizált dokumentumok. Az adatbázisok lekérdezésekor valós idejű dinamikus tartalom megjelenítésről beszélhetünk. A felhasználók által is kezelhető tartalomkezelő rendszerek közös építésére nyílik lehetőség.
- *Alternatív olvasási felületek* kerülnek használatba: a papírra nyomtatott betű, kép helyett a számítógép képernyője, e-olvasókészülékek, mobil eszközök kijelzői.
- *Digitalizáció*: világszerte nagyméretű digitalizálási projektek folynak, a nyomtatott médiáról irdatlan iramban történik az áttérés a digitális hálózati médiára.
- A hozzáférés kiterjed. A szabadon hozzáférhető, olvasható, letölthető könyvtári dokumentumok száma meredek ívben növekszik, a tudományos világban terjed a kutatási eredmények, közlemények, adatbázisok és a nyers, feldolgozatlan adatok korlátozás nélküli, nyílt hozzáférése; ingyenes szoftverek válnak elérhetőkké. A jogvédelem miatt korlátozottan hozzáférhető anyagokhoz pedig regisztrált hozzáférési pontokról lehetséges a távoli hozzáférés.

- Újfajta munkamegosztás és hálózati kultúra van kialakulóban, értéknövelt szolgáltatások jönnek létre, az információk *újrahasznosíthatókká, beágyazhatókká* válnak az újabb és újabb alkalmazásokba. A bibliográfiai adatok újrahasznosításának egyik hasznos eszköze például a *Zotero* nevű, szabadon letölthető segédprogram, amellyel valós és virtuális személyi elektronikus könyvtárat, adatbázist, tudásbázist lehet létrehozni, kezelni, katalogizálni, az összegyűjtött tételeket címkézni, „cédulázni” (lásd még a 10. fejezetet).

A digitális dokumentumok feltartóztathatatlan terjedése új helyzet elé állítja nemcsak a könyvtárakat, hanem a kiadókat (azaz a könyvtárakat dokumentumokkal és információkkal ellátó szervezeteket) és az olvasókat egyaránt. „Hosszú ideig a közlésre, a nyilvánosságnak szánt információk terén a könyvtárak egyeduralkodók voltak. Az információfeldolgozás és -szolgáltatás terén fontos monopóliumuk volt. Ez azonban gyökeresen megváltozott. Az elmúlt tíz évben fokozódó ütemben nő a digitális dokumentumok mennyisége, és ez a tendencia továbbra is meredeken emelkedik. Bizonyos jóslatok szerint hamarosan bekövetkezik az a kor, amikor már csak ebben a formában lesznek elérhetőek a dokumentumok, az információk. Ha ezt a jóslatot nem is kell elfogadni, az bizonyos, hogy roppant mértékben nőni fog az elektronikus úton elérhető információtömeg mennyisége.” (Ládi 2006, 11–12).

Valamennyi könyvtártípusnak szembesülnie kell az elektronikus kultúra terjedésével, az interaktivitással, a virtuális világgal, azzal, hogy az olvasók egyre kevésbé jönnek a helyszínre és egyre többet vesznek igénybe a távoli, tetszetős és könnyen elérhető szolgáltatásokat. *Sennyey Pongrácz* és *Kokas Károly* ecseteli azt az új versenyhelyzetet, amelybe a felsőoktatási könyvtárak is belecsöppentek. A használók információkeresési motivációit a következő körülmények befolyásolják:

- *Információs bőség:* a korábbi könyvtári modell információhiányos közegben alakult ki. A hálózat viszont új helyzetet teremtett, amelyben rendkívül könnyű a le- és feltöltés, a bőségben a kutakodó gyorsan és könnyen eléri az elégedettségi küszöböt. Az információkeresés egy bizonyos színvonalon magától értetődő, az egyszerű és gyors találat győzedelmeskedik a pontosság igénye felett. A keresőmotorok elérték azt a fejlettségi szintet, amelyben az információbőségben megtalálható a „tű a szénakazalban”.
- *Határtalan hálózat:* a hálózaton a gyűjtemények virtualizálódnak, az elektronikus tartalmak kimeríthetetlenül gazdagok; nagyságban, változatosságban, frissességben és kezelőfelületekben maguk mögött hagyják a patinás gyűjteményeket. Ugyanakkor az elektronikus tartalmak előfizetési rendszere a hasonló tematikára összpontosító intézmények virtuális állományát uniformizálja, hiszen ugyanazokra a szakadatbázisokra fizetnek elő. A kulcs tényező nem a tulajdonlás, hanem a hozzáférés, ami a hálózaton keresztül bárhol tartózkodva megvalósulhat.
- *A győztesek hálózata* – a Google és társai (Amazon, Wikipédia, Youtube, Facebook stb.) versenyhelyzetet teremtettek, melyben megszűnt a könyvtárak valamikori monopolhelyzete. Az új szereplők erős pozíciót szereztek maguknak és „olyan új eszközöket, köztük a divatosságot, az új életérzést, a mobil kommunikációt s még ki tudja mi mindent állítottak hadrendbe, amelyek ebben az összefüggésben a korábbi információelosztó rendszerekben még a fantáziavilág részei sem igen voltak.” (Sennyey – Kokas 2011: 421) Ezek a győztesek mindent visznek – az olvasókat is elhódították, a tudományos piacon terjeszkedve (Google Scholar) pedig további csatákat nyernek.
- *A „direkt” hálózat* – az információ terjesztésében és feldolgozásában csökken a közvetítő szereplők értéke, a hálózaton a tartalom előállítója (szerző) közvetlenül is megcélozhatja az olvasót. A közbeeső közvetítőknek (kiadók, kereskedelem, könyvtárak) meg kell találniuk új helyüket és szerepüket az új játéktérben. (Sennyey – Kokas 2011, Kokas 2013)

A hálózatba került könyvtárak mozgósítható értékei az új versenyhelyzetben a gyors alkalmazkodási képesség, az új eszközök és rendszerek „know how”-jának ismerete, az adatkezelési jártasság, új minőségi rétegek hozzáadásával értéknövelt szolgáltatások működtetése az elvégzendő könyvtári alap kutatásokkal, alapfeldolgozásokkal és tartalomfejlesztésekkel együtt. Ezek mind-mind hasznosulhatnak nemcsak az emberi felhasználók partnereként, hanem a globalizálódó információáradat intelligens feldolgozásának gépi mechanizmusaiban is.

3.3.2 Komplex információkezelés

Változik az információszerzés módja, változnak az olvasási, ismeretszerzési és kutatási szokások. A weben megjelenő hiperszöveg a nem-lineáris olvasásnak kedvez. A kisebb terjedelmű, de lényegbevágóan összetartozó, más-más tárhelyekről származó információegységek összekapcsolásával az olvasó a hálózatok virtuális világából tájékozódik és szerzi információit. A kulcsszavak mentén való asszociatív kalandozások a tanulás és a kutatás folyamatát is érintik (Kis 2008: 25–28). A lehetőség ugyanakkor nem jelent egyben garanciát a minőségre is: a hatalmas információáradatban és információs túlterheltség közepette (Koltay 2014) igazi kihívást jelent az információk hitelességének, megbízhatóságának megítélése, a meggyőződés arról, hogy milyen az adott dokumentum információs környezete, milyen kontextushoz tartozik, része-e egy nagyobb műnek, ki a szerzője, közreadója, mikor és hol készült a dokumentum, valósak-e a feltüntetett adatok, milyen forrásokat csatol, jogszerűen és etikusan használja-e fel azokat.

A könyvtári környezetből eredő információt mindig is a források *eredetének*, *hitelességének*, *pontosságának* követhetősége és *tudatos használata* jellemezte. Sok helyütt hangsúlyozzák, hogy az információ lényeges attribútuma a *megbízhatóság*, ezzel szemben „[a]z új közeg mint információforrás fontos jegye az ellenőrizhetetlenség. Ezért az olvasás fogalmát a komplex információkezelés irányába kell kiterjesztenünk.” (Golden 2009, 85) Golden Dániel *Armstrong* és *Warlick* cikkére hivatkozva arra is felhívja figyelmünket, hogy már az alfabetikus olvasással együtt kell elsajátítani

1. az információ felkutatását: a keresési technikákat, a keresési eredmények javításának stratégiáit;
2. az információ dekódolását: nemcsak a szöveges, hanem multimediális tartalmak esetében is;
3. az információ értékelését: az *abszolút* értékesség vagy értéktelenség, illetve a saját aktuális céljainkhoz mért *relatív* érték szempontjából;
4. az információ újrászervezését *saját digitális könyvtárakba*, azaz el kell sajátítani az átláthatatlan mennyiségű információ kezelésének technikáit. (Golden 2009, 85; Armstrong és Warlick 2004)

Amíg a hagyományos intézményrendszerben az első, a harmadik és a negyedik funkció – adja hozzá Golden ugyanitt – a „*szakemberek* – azaz speciális szaktudással és bizonyos jogosítványokkal felruházott személyek erősen hierarchizált közösségeinek – kezében volt, addig az új közegben mindezek terhe és felelőssége a hétköznapi olvasó vállát nyomja.”

3.4 Könyvtártípusok

A közös használatra szánt, szélesebb vagy szűkebb közösség számára kialakított könyvtáraknak különféle típusai alakultak ki, attól függően, hogy milyen funkciójuk van: milyen gyűjteményt gondoznak, milyen sajátosságok jellemzik gyűjtőköriüket, milyen felhasználói kört szolgálnak ki, milyen módon és honnan történik a szolgáltatásnyújtás. Más a feladata egy hatalmas, több (tíz) millió kötetet őrző nemzeti könyvtárnak, és más egy egyetemi karon alapított központi vagy valamelyik tanszéki könyvtáré. A bibliotékákat, küldetésüket tekintve, általában a következő csoportokba szokták sorolni:

- nemzeti könyvtár
- közkönyvtár
- szakkönyvtár
- felsőoktatási könyvtár
- egyházi könyvtár
- iskolai könyvtár.

Ezek egyben a hagyományos könyvtártípusok körét is jelentik. Újabb formáció bővíti a listát az utóbbi évtizedekben, ez az

- elektronikus, illetve virtuális könyvtár.

A csoportosítások nem jelentenek merev határvonalakat. A könyvtártípusok feladatai között átfedések vannak, néhány lehetséges változat:

- A nemzeti könyvtár például szakkönyvtárnak is tekinthető, mivel az adott nemzet történelme, irodalma, nyelve, kultúrája, művelődéstörténete kiemelt figyelmet kap a

gyűjteményben. Az Országos Széchényi Könyvtár (OSZK) például szakkönyvtárként nagy figyelmet fordít a magyar irodalom- és történettudomány, a könyvtár- és információtudomány, valamint a könyvtörténet ágazataira.

- Nagyobb közkönyvtárban létesülhet specifikus szakkönyvtári állomány, jó példa lehet erre a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár (FSZEK) *szociológiai* szakirányultsága. Ugyanakkor szinte valamennyi közkönyvtár specifikussága a *helytörténeti* részleg, az adott településre vonatkozó legkülönbözőbb dokumentumok gyűjtésével.
- Az iskolai könyvtárak kisebb településeken a lakossági könyvtári és más művelődési rendezvények ellátást is felvállalják.
- A szakkönyvtárak teljesíthetnek *országos feladatköröket* is, ennek egyik megnyilvánulási formája a nemzeti *szakbibliográfiái* rendszerhez való csatlakozás. Saját gyűjteményük alapján készítik el az adott szakterület irodalmát felölelő bibliográfiát: a FSZEK készíti például a magyar szociológiai szakbibliográfiát (Szociológiai bibliográfia); az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum (OPKM) online katalógusa pedig magában foglalja az országos pedagógiai szakirodalom-jegyzéket is (Pedagógiai Adatbázis, PAD). Ennélfogva, a szakkönyvtárak fontos, a felsőoktatásban folytatott tanulmányokat kiegészítő forrásokat rejtegetnek.
- A *felsőoktatási* könyvtárak, különösen a külföldi könyvek és a szakterületek speciális ágazatait mélységeiben és naprakészen lefedő hagyományos és elektronikus tartalomszolgáltatásokkal tűnnek ki, jelentős szakgyűjteményt alakítanak ki.
- Az *egyházi* könyvtárak a teológiai és vallástörténeti szakgyűjteményük mellett régi és ritka dokumentumaikkal kiegészíthetik a történeti, művelődéstörténeti, tudománytörténeti, egyháztörténeti kutatások sokszor nehezen fellelhető forrásanyagát, ilyen tekintetben maguk is szakkönyvtárak, amelyek jelentősen kiegészítik a többi könyvtár lehetőségeit.

Az elektronikus, illetve virtuális könyvtárak valamennyi fent felsorolt könyvtártípus alternatív megjelenési, működési módjai is lehetnek. Az „elektronikus” utalhat digitális gyűjteményegységekre valamely könyvtártípuson belül (kötelező irodalom elektronikus könyvtára, szakdolgozatok, doktori értekezések, intézményi publikációk, kutatási adatok), de utalhat csak elektronikus tartalmakat közvetítő önállóan működő szervezetre is (Europeana).

A könyvtárak tipizálásánál legfőbb meghatározó a fő (vagy általános) gyűjtőkör, ami mellett akadhatnak specifikusabb különgyűjtemények, ez utóbbiak attól különülnek el, hogy vagy tematikailag jól elhatárolhatók, vagy dokumentumtípus/hordozó tekintetében különlegesek, egyediek vagy ritkák. A következő szakaszokban az egyes könyvtártípusok általános jellemzőit vázoljuk.

3.4.1 A nemzeti könyvtárak

A nemzeti könyvtárak valamely ország és az országra jellemző nemzettel kapcsolatos könyveket és más dokumentumokat gyűjtik. A dokumentumokat feldolgozzák: nyilvántartásba veszik, katalogizálják és bizonyos korlátok között hozzáférhetővé teszik a kutatók, olvasók számára. A nemzeti könyvtárak többségének állománya *prézens*, azaz csak helyben olvasható.

A nemzeti könyvtár típusának létrejöttét a XVIII. század elejére teszik, Franciaországban a *Bibliothèque nationale* és Angliában a *British Library* megalapításának időszakára. A gyűjtemények kialakítására irányuló törekvések ekkor még a tudományok minden területére kiterjedően, minden országból, minden nyelven gyűjtötték a könyvtermést. Igyekeztek lépést tartani a tudomány fejlődésével, ugyanakkor a muzeális állományrészleget is gyarapították. Enciklopédikus gyűjtemény kialakítására törekedtek, a tudományos élet legnagyobb kutatási bázisává, a nemzeti presztízs szimbólumává kívántak válni. A XX. században a különféle természettudományos és műszaki diszciplínák rohamos fejlődésével azonban már nem tudtak lépést tartani. Ezeken a területeken megváltoztak az igények, a gyors és speciális információszolgáltatás elengedhetlenné vált a tájékozódáshoz és a tudomány műveléséhez, a kor inkább a szakkönyvtárak fejlődésének kedvezett. A nemzeti könyvtárak így főként a humántudományokat karolták fel, a gyűjteményben felhalmozódott anyag e területek művelésére és kutatására vált alkalmassá.

A XX. század közepén nemzetközi egyeztetések során kristályosodtak ki a nemzeti könyvtárak elsődleges feladatai. Az erős, minden ismeretterületet lefedő enciklopédikus, gyűjtemény-központú

szemléletbe beszívárogtak az inkább könyvtári és információs rendszer működését célzó feladatmeghatározások, nagyobb hangsúlyt fektetve a központi irányító, koordináló tevékenységekre. Egy-egy ország nemzeti könyvtárának kötelessége

- összegyűjteni és az utókor számára megőrizni az ország írott dokumentumait,
- koordinálni a külföldi irodalom országos gyűjtőköri megosztását,
- megszervezni az ország könyvtári információs rendszerét,
- gondoskodni a kurrens nemzeti bibliográfiáról,
- kiegészítő feladatként pedig elkészíteni az országra vonatkozó retrospektív bibliográfiát. (Ferenczy 2003: 41–43)

Az utóbbi évtizedben – az alapfeladatok megtartásán túl – tovább erősödött a nemzeti könyvtárakkal szemben az az elvárás, hogy a fenntartható keretek között fejlessze az ország könyvtári infrastruktúráját; vállaljon szerepet közös tájékoztatási rendszer létrehozásában (közös katalógus, jogtisztá elektronikus dokumentumtovábbító rendszer, az országban elérhető adatbázisok nyilvántartási portálja), valamint szoros nemzetközi kapcsolatokra alapozva, a hálózati technológiai alkalmazásokkal kapcsolódjon be a virtuális országos és globális könyvtári szolgáltatásokba.

Katalógusok, bibliográfiák

A *bibliográfia* művek rendszerezett jegyzéke, helyesebben, a művekről készült leírások (bibliográfiai tételek) visszakereshető listája. Az egyes bibliográfiai és könyvfeldolgozó – valamint más dokumentumokat feldolgozó – osztályok olyan segédeszközöket állítanak elő, amelyek segítségével a földkerekség bármely lakója tudomást szerezhet a nemzeti bibliográfiai információkról. Az országos és nemzetközi dokumentumellátó rendszeren keresztül pedig kölcsönzéssel, másolatkéréssel az érdeklődő meg is szerezheti a szükséges olvasnivalót. A nemzeti könyvtárak (Magyarországon az OSZK), illetve egyes országokban a tartományi vagy más regionális könyvtárak katalógusai (például Németországban és Olaszországban), és a külön megszerkesztett bibliográfiák, a kutatómunka alapfeltételeit teremtik meg.

Az 1960–1970-es években meginduló digitalizálási folyamatban legelőször az új könyvek elektronikus katalogizálását oldották meg. A következő évtizedekben került sor a több millióra rúgó cédulaanyag adatbázisokba való betöltésére és a katalógusok online közzétételére a weboldalakon keresztül. A weben elérhető katalógusokat OPAC-nak is szokták nevezni, az *Online Public Access Catalog* kezdőbetűiből kiolvasható betűszóval.

Alapvetően fontos, távolról elérhető könyvtári információforrások a nemzeti könyvtárak katalógusai, amelyek ma már könnyűszerrel elérhetők a honlapokról. A katalógus elektronikus (online) hozzáférése még nem jelent teljes szövegekkel feltöltött elektronikus könyvtárat, annak ellenére, hogy a katalógustételekbe egyre több, a dokumentumok digitális változatára hivatkozó csatolópont (link) kerül be.

Szinte nincs már olyan nemzeti könyvtár, amelyik ne kezdett volna bele digitalizálási munkálatokba. Régi, ritka, becses történeti értékű munkákat, díszes kódexeket, régi könyveket, keresett, közismert alpműveket a honlapokon külön szerkesztett webhellyel is közzétesznek. A jogi korlátozások nélkül szabadon hozzáférhető műveket a nemzeti könyvtárak változatos formában szolgáltatják interneten keresztül. Néhány példa: *Magyar Elektronikus Könyvtár* (MEK) és *Digitális Corvinák* (OSZK); *Bibliothèque nationale de France – Gallica* portál; *British Library: Digitised Manuscripts* (digitalizált kéziratok); *Cyfrowa biblioteka narodowa* (a lengyel digitális könyvtár).

A digitális gyűjtemények és programok hihetetlen léptékben gyarapodnak, ezért önmagukban áttekinthetetlenek maradnának. A könyvtárak – közöttük a nemzeti bibliotékák –, a múzeumok és levéltárak hatalmas digitalizálási munkájának gyümölcse mit sem érne, ha nem lehetne visszakeresni a dokumentumokat és a bennük rejlő információkat. Az átlagos használó az általános keresőmotorokra támaszkodik. A keresést, a metaadatok integrálását és a weben keresztüli hozzáférés megkönnyítését, valamint a gyűjtemények szervezettebb áttekintését segíti az Európai könyvtárak közös portálja, a *The European Library* (Európai Könyvtár) valamint a digitális anyagokra specializálódott *Europeana*.

Dokumentumok gyűjtése: a kötelezpéldányok

A nemzeti könyvtárak törzsgyűjteményük legnagyobb részét úgynevezett *kötelezpéldány-szolgáltatás* útján gyűjtik össze. A *kötelezpéldány*okra alapozó gyarapításnak lassan fél évezredes történetére pillanthatunk vissza, a módszer kezdetei a XVI. századra nyúlnak vissza. A kötelezpéldányok történetével foglalkozó szakirodalom háromféle kötelezpéldányt említ:

- cenzúra-példány
- privilegiális-példány (későbbi copyright-példány)
- tudományos célú kötelezpéldány.

Az első kötelezpéldányok a XVI. században a nyomdatermékek számának megugrásával párhuzamosan alakultak ki, a nyomdatermékek ellenőrzésének rendszerében benyújtandó cenzúra-példányokként keltek vándorútra. A *cenzúra-példányokat* a felülvizsgálati folyamat végpontján, az uralkodói magánkönyvtárakba, illetve az uralkodói székhely közelében lévő egyetemi könyvtárakba irányították, ott kaptak elhelyezést, így tudományos célú kötelezpéldányokként töltötték be további funkciójukat. 1524-ben cenzúra-példányban részesülő könyvtár volt például a baseli egyetemi könyvtár.

Az uralkodói hivatalokba beszolgáltatott *privilegiális-példány* „a nyomdász jogát biztosította illetéktelen utánnyomásokkal szemben; később a szerzői jogok biztosítását szolgálta (copyright-példány)” (Tóth 1964, 1).

A harmadik fajta, *tudományos célú* kötelezpéldány-szolgáltatás egyik legkorábbi megnyilvánulása *I. Ferenc* francia király „dépôt légal” rendelete 1537-ből, melyben a királyi magánkönyvtár (a későbbi francia nemzeti könyvtár, a *Bibliothèque nationale*) részére tudományos gyűjtemény kialakítására biztosított kötelezpéldányt. A XIX. századi sajtójogi rendelkezések már más módon biztosították a cenzúrázáshoz az alappéldányokat, a könyvtáráépítésben inkább a privilegiális, jogbiztosító példányoknak volt nagyobb szerepe. Ugyanakkor a kifejezetten a tudományos célt, a könyvtári példányok gyarapodását szolgáló beszolgáltatási rendszer is kialakult. Ez azt jelentette, hogy a könyvtár vagy közvetlenül kapott tudományos célú példányt, „vagy pedig a cenzúra-példány megőrzésére jogosult közhivatal adta át (több-kevesebb megbízhatósággal) a könyvtári példányt a kijelölt könyvtárnak.” (uo.) A kötelező beszolgáltatások mellett a nyomdászok sokszor önkéntesen is hozzájárultak a nagy, univerzális gyűjtőkörű uralkodói vagy egyetemi gyűjtemények fejlesztéséhez.

Ma számos országban kötelezpéldány rendelet szabályozza a nemzeti könyvtárakhoz juttatandó dokumentumok körét és a kiadványból beküldendő példányok számát. Vannak országok, ahol csak a nyomtatott termékekre terjed ki a rendelkezés. Magyarországon a rendelet mind a sajtótermékekre (könyvek, térképek, folyóiratok, újságok és kisnyomtatványok: például díszátvitatok, alkalmi étlapok), mind a helyi használatú elektronikus dokumentumokra (CD, DVD, hangoskönyvek), mind a műsorszolgáltatók által sugárzott dokumentumokra (ezek a *Nemzeti Audiovizuális Archivumba* – NAVA – kerülnek), a filmekre (amelyek a *Magyar Nemzeti Filmarchívumba*, illetve, 2011 augusztusától megváltoztatott nevén, a *Magyar Nemzeti Digitális Archivum és Filmintézetbe* – MaNDA – kerülnek) és egyéb nem hagyományos anyagra is vonatkozik. Az OSZK a film, video és elektronikus dokumentumokból összegyűlt audiovizuális kötelezpéldány dokumentumokat is feldolgozza.

A hazai szabályozásnak megfelelően a kiadóknak a könyvekből hat példányt kell eljuttatniuk a nemzeti könyvtárba, más hordozók esetében ez a példányszám kevesebb is lehet. A könyvek esetén hat példányból kettő az OSZK-ban marad egy a *Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtárba*, a többi példány pedig témától függően más-más felsőoktatási könyvtárakba és az országos gyűjtőkörű őrzőkhöz kerül. A kötelezpéldányok lelőhelyét az OSZK a katalógusában is rögzíti, ezen a helyen érdekes követni a kötelezpéldányok útját. Természetesen a kötelezően beküldendő darabokon felül a kötelezpéldány iroda ráadást is fogad és gondoskodik ezek szétosztásáról. A határon túli magyar kiadványok begyűjtésének szinte egyetlen lehetősége ajándékpéldányok fogadása.

Aktuális, nem lezáródott téma világszerte a hálózaton keresztül szolgáltatott, illetve az e-kereskedelemben forgalmazott digitális dokumentumok kötelezpéldány-szolgáltatása és ezek elektronikus raktározási rendje. Kísérletek történnek a szabályozások megfogalmazására, a tároláshoz szükséges informatikai környezet kialakítására. A British Library 2000-ben léptette életbe önkéntes kötelezpéldány-szolgáltatási kódexét, amely kedvező fogadtatásra talált: az első négy évben kb. 100.000 elektronikus dokumentum érkezett be a brit nemzeti könyvtárba.

Itthon is történnek kísérletek a csak digitálisan megjelenő dokumentumok bekérésére és az elektronikus nemzeti gyűjteménybe való integrálására. A nyomtatott kiadványok elektronikus változatainak beszolgáltatása kötelező, ám nem született még hasonló megállapodás a csak digitálisan

kiadott művekre. Ezek nemzeti szintű gyűjtésének legfőbb módja jelenleg az önkéntes adományozás. Az ilyen művek tárolási helye Magyarországon az OSZK *Digitális Könyvtár*, ahol a szerzői jogi védelem alatt álló művek hozzáférése korlátozott, míg a szerzői jogi oltalom alól felszabadult műveket interneten korlátozás nélkül is olvasni lehet.

3.4.2 A magyar nemzeti könyvtár

Az *Országos Széchényi Könyvtár* (OSZK) alapfeladata a magyar és a magyar vonatkozású írott kulturális örökség gyűjtése, feldolgozása, megőrzése és hozzáférhetővé tétele. Gyűjteményében kéziratos kódexek, nyomtatott dokumentumok, elektronikus kiadványok, térképek és sokféle más dokumentum is található: fotók, hanganyagok, videofelvételek stb. A nemzeti irodalom (más szóval hungarikumok, patrioticumok) köréből teljességre törekvően gyűjti a dokumentumokat.

A nemzeti irodalom négy kategóriáját szokták megkülönböztetni:

- területi (a magyarországi államigazgatási határokon belül keletkezett dokumentumok)
- nyelvi (magyar nyelven íródott)
- személyi (magyar, illetve magyarországi szerző alkotása)
- tartalmi (témájában magyar, illetve magyarországi vonatkozású).

A nemzeti könyvtár állománya a nagyközönség számára nem kölcsönözhető, csak helyben használható. A dokumentumok számbavétele során többféle adatbázis, katalógus, bibliográfia készül, melyek nélkülözhetetlen segédanyagok az irodalomkutatásban.

Információs- és katalógusrendszer

Az OSZK információs rendszerének neve átfogóan NEKTÁR (a *Nemzeti Könyvtár Átfogó Információs Rendszere*), amely a könyvtár által használt AMICUS integrált könyvtári rendszer adatbázisait fogja össze. A kereshető központi katalógus online felületét (OPAC) a LibriVision rendszer nyújtja.

A nemzeti könyvtár sokféle gyűjteményt kezel, és sokféle feladatnak tesz eleget, s ez katalógusrendszerében is tükröződik. A dokumentumokról bibliográfiai leírások, bibliográfiai tételek készülnek. Ezeket a tételeket valamikor cédulákra írták, sokszorosították, katalógusfőcímekbe osztották be különféle besorolási szempontok szerint. A katalógusszekrényekben lévő cédularendszer biztosította a többszemponútú visszakeresést.

Az OSZK budavári épületében a cédulákból álló katalógusrendszer termeket foglal el, folyosókat tölt meg. A olvasói cédulakatalógusokat már lezárták, ezeket csak a régebbi anyag visszakeresésére szokták használni, azokra az állományegységekre, amelyek még nem kerültek be az elektronikus LibriVision rendszerbe. Fontos tehát megjegyeznünk, hogy még nincs meg minden kutatható adat az online katalógusokban, s ez általában minden könyvtárra is érvényes megállapítás. A világhálóról elérhető katalógusok feltöltése folyamatos a kurrens – a beérkező új dokumentumok adataival, de még mindig szükség van visszamenőleges feldolgozásra.

Nehezen olvasható, XIX-XX. század eleji kézzel írott kötetkatalógusok vagy kartoncédulákra jegyzett adatok is szép számmal találhatók a könyvtárakban. Az OSZK-ban ilyen például az úgynevezett *Müncheni katalógus*, amely kézírással készült, több mint száz évvel ezelőtti igényeket elégített ki. Digitalizálása a kézírás miatt sem lehetséges, ezért ezek átvitele az elektronikus keresőeszközökbe csak újrakatalogizálási eljárásokkal oldható meg.

Az olvasói online katalógus keresőfelületén több gyűjteményegység anyaga közül választhatunk, illetve jelölhető ki az együttes kereséshez. Három nagyobb könyvtári állomány feltárását végzi a rendszer (OSZK, Könyvtörténeti és Könyvtártudományi Szakkönyvtár, Magyar Nemzeti Múzeum Központi Könyvtár). Külön is kereshetők az *OSZK Régi Nyomtatványok Tára* és *Antiqua katalógusa* (XVI. századi külföldi könyvek), és a többi különgyűjtemény (kéziratok, fotók, plakátok, grafikák, régi nyomtatványok és mások) feldolgozott tételei.

Országos és nemzetközi együttműködés

A nemzeti könyvtár számos országos szolgáltatási program kezdeményezője, irányítója, és számos nemzetközi programban is részt vesz, néhányat említünk:

- irányítja a *Magyar Országos Közös Katalógus* (MOKKA) fejlesztési munkálatait, integrálását az *Országos Dokumentumellátó Rendszerrel* (ODR), azaz megszervezi az országos könyvtárközi kölcsönzési rendszer működtetését és informatikai fejlesztését,
- készítője a nemzeti kurrens és retrospektív bibliográfiáknak, a nemzeti adatokat a nemzetközi rendszerek számára elérhetővé és integrálhatóvá teszi,
- a hazai humántudományi cikkrepertórium legfőbb adatgazdája (*HUMANUS – Humántudományi Tanulmányok és Cikkek Adatbázisa*),
- digitális könyvtárat épít, a hozzáférést a szerzői jogi lehetőségek figyelembevételével biztosítja vagy szabad eléréssel, vagy korlátozott módon,
- országos jelentőségű, a könyvtári rendszer egészét és együttműködését alakító fejlesztéseket eszközöl és irányít (ilyen például az Országos Könyvtári Platform, a könyvtári szabványok gondozása, web-archiválás stb.)
- nemzetközi programok partnere (Europeana, The European Library és mások).

3.4.3 A közkönyvtár

Ide tartoznak a megyei, városi és más települési könyvtárak. A közkönyvtárak (régibbi kifejezéssel közművelődési könyvtárak) egy szűkebb régióban – megyében, városban, más településen – élő lakosság szolgálatában állnak. Eppen ezért gyűjteményükkel változatos korosztályt és sokféle igényt vesznek figyelembe. Állományukba bekerül gyermekirodalom, szórakoztató olvasmányok, a műveltségi és tudományos területeket lefedő ismeretterjesztő irodalom; a környék lakosságának olvasmányokkal szembeni, művelődési, információs és szakirodalmi elvárásai alakítják a könyvállományt és a szolgáltatások körét. Gyűjtőköriük általános: mindenből egy kicsit igyekeznek beszerezni, illetve a keresletet figyelve megfelelő kínálatot biztosítani: a legfontosabb, legalapvetőbb kézikönyveket és műveket, az általános műveltség ápolásához szükséges szövegeket, a friss irodalmat, a tanuláshoz szükséges legfontosabb szakirodalmat vásárolják meg. Pénzforrásaiktól függően a környék tanuló ifjúság számára fontos szakirodalmi anyagot és a kötelező olvasmányokat is beszerzik.

Belépési pontok az országos könyvtári hálózatba és a nemzetközi szolgáltatásokhoz

A közkönyvtárak, mint általában is a biblotékák, az iskolán kívüli önálló tanulás és ismeretszerzés fontos helyszínei. Általános internet-hozzáférést nyújtanak, s ezzel a mindennapi élet online ügyintézését, az e-tanulást is segítik. A közkönyvtárak egyben a legkézenfekvőbb belépési pontok a könyvtári rendszer országos és nemzetközi hálózatába is. Nagy jelentősége van annak, hogy bizonyos előfizetéshez kötött adatbázisokhoz, illetve adatbázis-csomagokhoz a közkönyvtárakon keresztül is megnyílik az út. Ilyenek például a NAVA (a Nemzeti Audiovizuális Archívum televíziós és rádiós műsorokat, filmarchívumi anyagot és egyéb filmes médián rögzített dokumentumok közvetítő szolgáltatása), vagy a könyvtárközi kölcsönzés.

A nagyobb közkönyvtárak több hazai előfizetésű online forrást és nemzetközi tartalomszolgáltatást is biztosítanak, ezekről a könyvtárak honlapjairól érdemes tájékozódni. A leggazdagabb ilyen, külső forrásokhoz átlendítő választéka a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárnak van, némelyikük távolról, jelszavas hozzáféréssel akár otthonról vagy mobil eszközökről is használható.

Könyvtárközi kölcsönzés

Kevésbé ismert az a lehetőség, hogy a közkönyvtárak az országos rendszeren keresztül könyvtárközi kölcsönzéssel be tudják szerezni az olvasó által kért dokumentumokat. Ezt a rendszert, illetve a közös, az egész országra kiterjedő szolgáltatást nevezik *Országos Dokumentumellátó Rendszernek* (ODR). Az ODR rendszeren keresztül bibliográfiákhoz, cikkmásolatokhoz, de akár apróbb speciális információkhoz is hozzá lehet jutni.

A könyvtárak egymást támogató rendszerén keresztül a közkönyvtárak közvetítésével is nő a helyhez kevésbé kötött tanulás, kutatás lehetősége. Az internettel és mobil eszközök használatával elképzelhető az is, hogy akár egy nyugodt, takaros tanyára költözve vagy más tanulásra, alkotásra alkalmas környezetben is kevés futkosással megszervezhető legyen a szükséges szakirodalom felkutatása és összegyűjtése.

Helytörténeti gyűjtemény

A települési könyvtárak sajátossága a saját vidékükhöz kapcsolódó helytörténeti gyűjtemény. Ide helyezik el az adott községben, városban vagy a régióban született, illetve ott tevékenykedő alkotók, írók, jeles személyek műveit vagy hagyatékát. Életrajzi adatokat és dokumentumokat gyűjtenek velük és a település vagy települések életével, intézményeivel kapcsolatosan. Gyűjtik a helyi sajtót, iskolai értesítőket, fényképeket, filmeket, képeslapokat és más aprónyomtatványokat, speciális dokumentumokat; helyismereti cikkadatbázist építenek. A digitalizálási programok révén sok helytörténeti anyag közkinccsé válik a könyvtárak web-szolgáltatásain keresztül. Az országszerte külön-külön elvégzett digitalizált termékek az aggregálásuk révén világszerte is elérhetőkké válnak a különféle programoknak, portáloknak köszönhetően, például az Europeana portálon keresztül.

3.4.4 Az iskolai könyvtár

Általános iskolában és közép fokú oktatási intézményekben iskolai könyvtárak működnek. A diákok a tanulmányaikhoz végezhetnek itt önálló kutakodómunkát, gyakorolják a szótárak, lexikonok betűrendbe szedett szavainak, szócikkeinek a kikeresését. Kölcsonőzhetnek szórakoztató olvasmányokat, kötelező irodalmat, lapozgathatnak folyóiratokat, magazinokat, innen vihetik be a térképeket és egyéb taneszközöket az órákra. Iskolai órát is szoktak a könyvtárban tartani, ha a kéznél lévő könyvek is szerepet kapnak a tanórán. Az iskolai könyvtár a tanárok számára beszerzi a pedagógiai és neveléstudományi szakirodalmat. Pici településen az oktatási intézmény gyűjteménye a lakosság minden tagja előtt nyitva áll, gyakran összevonják a községi könyvtárral és a művelődési házzal.

3.4.5 A szakkönyvtár

A szakkönyvtárakban specifikusabb könyvek, folyóiratok és szakadatbázisok találhatók. A könyvtári munkatársak jól ismerik az adott szakterület információforrásait, és a keresés kiváló mesterei. Általában egy-egy tudományos intézet vagy kutatóintézet munkáját segítik, az országos szakkönyvtárak pedig – a szélesebb felhasználói kör számára is – a kijelölt tudományterület kutatását támogatják beszerzésekkel, szakbibliográfiák készítésével (ma már legtöbbször adatbázisok formájában), nemzetközi tartalom előfizetésével és speciális tájékoztató szolgálattal.

A tudományos ismeretanyag erőteljes növekedése, a tudományos ágazatok osztódása vagy egymásba fonódása, interdiszciplináris és multidiszciplináris kutatások folytatása az országon belüli és a nemzetközi együttműködés iránti nyitottságra sarkallják a szakkönyvtárakat, ezért kapcsolódhatnak akár a nemzetközi társintézmények információs szolgáltatásaihoz is.

A szakkönyvtárak zöme viszont többnyire korlátozottan nyilvános: az intézetek dolgozói, kutatói használhatják csak az állományt. Engedélyhez kötötten viszont rendszerint külső kutatók előtt is megnyitják kapuikat.

A szakkönyvtárak típusai

A szakkönyvtárak típusai a fenntartó intézmény jellege szerint különböztethetők meg a következők szerint:

- minisztériumi, kormányzati szervekhez kötődő könyvtárak (Országgyűlési Könyvtár, az egyes minisztériumok belső, zárt könyvtárai),
- kutatóintézeti könyvtárak (például a Magyar Tudományos Akadémia kutatóintézetéhez kötődően: a Magyar Irodalomtudományi Intézet, Történettudományi Intézet, Nyelvtudományi Intézet, a Pszichológiai Intézet bibliotékája stb.),
- múzeumok, levéltárak könyvtárai,
- országos szakfeladatokat teljesítők (MTA Könyvtár és Információs Központ – MTA KIK, Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum – OPKM, Országos Idegennyelvű Könyvtár – OIK)
- vállalati könyvtárak,
- egyházi könyvtárak (a teológia, a biblikus tudományok, az egyháztörténet, egyházzene stb. szempontjából szakkönyvtárak)

- a felsőoktatási intézmények könyvtárai is részben szakkönyvtárak, az oktatott szakterületekhez összegyűjtött szakirodalom, valamint az intézményben folytatott kutatómunkához kapcsolódó információforrások révén.³

Kevésbé törekszenek széleskörű gyűjtemény kialakítására és átfogó területeket lefedő információforrások beszerzésére, inkább kisebb témakört fednek le, de ott mélyen merítenek. A természettudományok és műszaki tudományok versenyt futnak az idővel, ez azt vonja maga után, hogy fizikai példányaik hamar elavulnak, de általában is érvényes, hogy a kutatóintézetekben fokozottan kell igazodni a gyors információszolgáltatás követelményeihez. Egy-egy tervezett kutatási programhoz annak futamidején belül kell a specifikus kérdéseket feltáró forrásokat biztosítani, gyors és hatékony módon. A történeti, irodalomtörténeti, filozófiai és más humántudományok körére ez a versenyfutás kevésbé jellemző, ugyanakkor szerteágazó nyelvi, kulturális, történeti korszakokhoz kötődő kutatási területekkel kell számolnunk, változatos hazai és nemzetközi forrásanyaggal.

Az országos szakkönyvtárak mindenki számára nyitottak. Az 1997. évi CXL. törvény 3. számú melléklete rögzíti az országos feladatkörrel működő intézmények listáját. Ezek általában nagy múltú, jelentős gyűjteményt felhalmozó bibliotékák, de privilégiumaik folytán egyben jobban felszerelt és teljesebb gyűjteményekkel is rendelkeznek. Országos gyűjtőkörük van, nyilvános szolgáltatásaik keretein belül elősegítik a könyvtárhasználók számára a kutatást, tanulást és az információhoz jutást. Magas színvonalon adnak szakmai tájékoztatást mind a saját gyűjteményükről, mind a nyilvános könyvtári rendszer dokumentumairól. Speciális adatbázisaik vannak, ezek egy részét maguk szerkesztik és frissítik a saját gyűjteményük alapján. Ezen kívül, pénzforrásaiktól függően, a hazai kutatás számára a legfontosabb nemzetközi szakadatbázisokra is előfizetnek.

Az országos szakkönyvtárak a törvényben foglaltak szerint a következők:

- Budapesti Műszaki Egyetem Országos Műszaki Információs Központ és Könyvtár (BME OMIKK, korábban Országos Műszaki Információs Központ és Könyvtár, OMIKK),
- Országos Egészségtudományi Szakkönyvtár,
- Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ,
- Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár,
- Országgyűlési Könyvtár,
- Országos Idegennyelvű Könyvtár,
- Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum,
- Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár,
- Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár,
- Magyar Nemzeti Digitális Archívum és Filmintézet (MaNDA) Könyvtára
- Hadtörténeti Könyvtár (Honvédelmi Minisztérium, Hadtörténeti Intézet és Múzeum része).

Ugyanilyen funkciója van az OSZK-nak is, kiemelt gyűjtőköre a magyar irodalom, nyelvészet és történelem, valamint a könyv-, könyvtártörténet és könyvtártudomány.

3.4.6 A felsőoktatási könyvtár

A legtöbbet talán egyetemi, illetve főiskolai évek alatt járnak könyvtárba a diákok, itt tapasztalhatják meg az önálló kutatómunka fortélyait. Részben itt sajátíthatják el az elmélyülő olvasás technikáját, az anyaggyűjtés mikéntjét. Rövid idő alatt megbarátkozhatnak a könyvtár tereivel, helyszíneivel és otthonosan mozoghatnak a tematikus polcok között. Kézbe vehetik a speciális kézikönyveket, nyomtatott és elektronikus katalógusokhoz, bibliográfiákhoz, adatbázisokhoz fordulhatnak, felfedező útra indulhatnak a szakirodalom világába, és választ kereshetnek a tanulmányok közben felmerülő kérdésekre. A jó dolgozat elkészítésének kulcsfontja az előzetes irodalomkutatás lehetőségeinek megismerése és rutinja: meg kell tanulni, hogyan lehet áttekinteni a fellelhető szakirodalmat, és hová lehet fordulni, ha egy-egy könyvre, folyóiratcikkre vagy más tudományos információforrásra van szükség.

„Az egyetem hallgatóinak a hasznos tudományokkal nem csupán felszínesen érintkezve, hanem – amennyire életkoruk engedi – alaposan elmélyülve kell foglalkozniuk, ez azonban aligha érhető el a

3 Bővebben l. hozzá Rózsa Dávid (2018) monográfiáját a hazai szakkönyvtárakról.

legjobb könyvek állandó tanulmányozása nélkül.” Varga Katalin a *Könyvtárosok kézikönyve* III. kötetében a *I. Ferenc* 1806-os *Ratio educationis* tanügyi rendeletének idézetével vezeti be a felsőoktatási könyvtárakról szóló fejezetet. (Varga 2003: 135). A mai ismeretszerzés természetesen már nemcsak a „legjobb” könyvek tanulmányozására alapozódik. A hordozók választéka és a dokumentumfajták műfaji zsánere igen változatos lett, a szolgáltatás pedig nagy mértékben függ az internettől.

A felsőoktatási könyvtárak kiszolgálják a helyi gyűjteményt igénylő hallgatók sokaságát de ma már bátran kijelenthetjük, hogy a fizikai látogatóknál sokkal nagyobb forgalmat jelentenek a hálózatról érkező virtuális használók. Ezek a gyűjteménytípusok is kezelik a változatos dokumentumfajtákat, jogszerű körülmények között szervezik meg a szolgáltatásokat, egyidejűleg a kutatómunkát is szolgálják, s ez a feladat igen magas szintű „know how” tudást és összetett szakirányultságú ellátást is jelent. Sokszor elevenen kell reagálniuk a felmerülő igényekre, szolgáltatásaikban ezért gyakoriak az újdonságok és újítások. Igyekeznek átvenni a legkorszerűbb tartalomszolgáltatási technológiát, forrásaikhoz mérten biztosítják a hazai és nemzetközi szakadatbázisokat.

Központi könyvtárak, tanszéki könyvtárak, a korlátok felszabadulása

Egyetem vagy főiskola elképzelhetetlen könyvtári kollekció és könyvtári szolgáltatás nélkül. A felsőoktatásban más-más rendszerben szervezik meg ezeket a feladatokat, attól függően, hogy mekkora az intézmény, milyenek a helyi adottságok, az adott részlegnek milyen sajátosságai vannak, és mennyire tudja fenntartani például egy-egy tanszék vagy intézet a régebben kialakított autonómiáját.

A XIX. században az egyetemek kisebb egységei önálló könyvtárat hoztak létre, így jöttek létre a tanszéki könyvtárak, idővel némelyikük értékes gyűjteménnyé fejlődött. Manapság a szakirodalom irtatlan mennyiségi felduzzadása, a beszerzési és működtetési gondok, a költségtakarékossági és egyéb szervezési szempontok viszont inkább az összevonásokat szorgalmazzák és a központi könyvtárak gazdaságosabb működését szorgalmazzák. Az összeolvasztásoknak bizonyos szempontokból hátrányuk is van: egy központi könyvtárban szertefoszlik az a speciális tudáskoncentráció, ami egy tanszéki könyvtárban felhalmozódhat és „a hely szellemében” jelen van; nem lehet az órák közötti rövid szünetekben egyszerűen csak „beugrani” a messzebb került központi könyvtárba. A virtuális világ pótolhatja ugyan ezeket az elveszett nüanszokat, de ez már egy más világ és más módozat: a tudományos kutatási és felsőoktatási információk infrastruktúra fejlesztéseinek eredményei folytán valósággá válik, hogy az egyetemi polgárság a szakmaspecifikus információforrásokhoz intézményi korlátok nélkül férhessen hozzá.

3.4.7 Az egyházi könyvtárak

Az egyházi könyvtárak alapvetően abban különböznek az előzőekben tárgyalt könyvtártípusoktól, hogy más a fenntartójuk. A magánegyetemeket és a vállalati könyvtárakat kivéve, állami finanszírozású közintézményekről volt eddig szó, itt viszont a gyűjtemény fenntartója valamely egyház, felekezet vagy vallási közösség. Iskolai vagy kollégiumi könyvtárak egyházi fenntartásban is működnek, és beszélhetünk „közkönyvtárakról” – azaz egyházak, felekezetek által működtetett gyűjteményekről is, ilyenek az egyházkerületi, egyházmegyei vagy a plébániai kölcsönzőhelyek.

Ásványi Ilona tömören így foglalja össze a megkülönböztethető csoportokat: „Egyházi könyvtárak mindazok a könyvtárak, amelyeknek fenntartója valamely egyház, felekezet, vallási közösség. Az elnevezés egy-egy felekezeten belül is meglehetősen sokféle könyvtártípust takar, és bizonyos értelemben tükrözi az adott egyház felépítését és nagyságát. Más a katolikusok esetében egy főegyházmegyei, egyházmegyei, szerzetesi, ezen belül egy a kommunista diktatúra alatt is működő műemlék könyvtár vagy csak a rendszerváltás után újjáéledő szerzetesi, egyházmegyei könyvtár; a protestánsok esetében más egy országos jelentőségű egyházkerületi gyűjtemény vagy egyetlen országos „szak”könyvtár és egy kis gyülekezeti könyvtár. Külön kategóriát képeznek az egyházi középiskolai és felsőoktatási könyvtárak, ezen belül más egy „belső használatra” mindig is működött teológiai, szemináriumi könyvtár és más egy a rendszerváltás után indult felekezeti főiskola könyvtára.” (Ásványi 2004: 5)

Az egyházi könyvtárak állománya sajátos, nagy eszmei és egyedi értéket képvisel, a gyűjteményekben őrzött anyag nagy része a nemzeti kulturális örökség része. Az egyházi könyvtárak – annak ellenére, hogy nem mindegyikük vállalja a nyilvános könyvtárak feladatkörét –, bekapcsolódnak a magyarországi könyvtárak hálózatába: fogadják a kutatókat és adatokat szolgáltatnak a közös nyilvántartási rendszerekbe, például a régi könyvek országos katalógusába (MOKKA-R).

Magyarországon a második világháború utáni évek nem kedveztek a felekezeti intézményeknek. Sok patinás gyűjteményt számoltak fel 1948-ban az iskolák államosítása során, valamint a szerzetesrendek működésének betiltásának idején, 1950-ben és az eköri években. A szétzilálás módszerei közé tartozott a gyűjtemény megcsonkítása vagy nedves, penészedő raktárakba való szállítása, nem csoda, hogy az évszázadok óta fölhalmozott szellemi kincsek jó része a kedvezőtlen körülmények folytán megsemmisült. Az 1989-es rendszerváltozás után a vallásszabadságról szóló törvény (1990), más nemzetközi megállapodás (az úgynevezett *Vatikáni megállapodás*), továbbá egyéb hazai – a kulturális örökségről, a könyvtárak működéséről szóló – törvények életbe lépése az egyházi könyvtárak újjászületésének lehetőségét is megteremtették. Hatalmas lemaradást kellett behozniuk az újjászerveződő részlegeknek: fel kellett zárkózniuk a számítógépes feldolgozás korszerű módjaihoz, bekapcsolódni az országos együttműködésekbe, nyilvántartási rendszerekbe, szolgáltatásokba, dokumentumellátó rendszerbe; az állomány korszerűsítése; korszerű könyvtári szolgáltatások bevezetése; digitalizálás, tartalomszolgáltatás és egy sor más együttműködés és szabályozás alapjának megteremtése várta a sorsukra hagyott, évtizedekig háttérbe szorított bibliotékákat. (Ásványi 2004)

Az Egyházi Könyvtárak Egyesülete honlapot tart fenn, amelyről tájékozódni lehet a Magyarországon működő, kutatható egyházi gyűjteményekről, felekezetek szerinti csoportosításban, ezek a következők:

- Katolikus Egyház
- Református Egyház
- Evangélikus Egyház
- Ortodox Egyház
- Unitárius Egyház
- Izraelita Felekezet

A legnagyobb hazai egyházi könyvtárak:

- Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár
- Kalocsa, Főszékesegyházi Könyvtár
- Eger, Főegyházmezei Könyvtár
- Pannonhalma, Főapátsági Könyvtár, bencés szerzetesi könyvtár
- Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Nagykönyvtára
- Pápa, Dunántúli Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei
- Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei Nagykönyvtára
- Budapest, Ráday Könyvtár (Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Könyvtára)
- Budapest, Országos Evangélikus Könyvtár
- Szentendre, Szerb Ortodox Egyházmezei Könyvtár
- Budapest, Magyarországi Unitárius Egyház Könyvtára
- Budapest, Országos Rabbiképző Zsidó Egyetem Könyvtára.

Közös katalógus és portál az *Unitas*, jelenleg több mint 20 tagkönyvtárral működik.

3.4.8 Az elektronikus, virtuális könyvtár és a repozitórium

Észre kell vennünk egy erőteljes tendenciát: a valamikor többségében a könyvtárakban megszerezhető dokumentumokat és információkat egyre többször szerezzük meg virtuálisan, a könyvtárakon kívülről, interneten szabadon elérhető forrásokból vagy távoli bejelentkezéssel, ellenőrzött hálózatokon, de néhány kattintással, hozzáférhető áron akár internetes vásárlással is.

Mi nevezhető e-könyvtárnak?

A kérdésre nem tudunk kielégítő választ adni. Ha a honlapokat fürkesszük, észrevehetjük, hogy e-könyvtáron többféle dolgot értenek:

- értik rajta a digitalizált dokumentumok gyűjteményét, annak kezelőrendszerét és keresőfelületét,
- a digitálisan született dokumentumok gyűjteményét és szolgáltatási rendszerét – e-dokumentumtárak,
- önarchiválási közösségi rendszereket (repozitóriumok),
- egy-egy honlapra belinkelt, tematikailag releváns, de külső szolgáltatóknál szabadon elérhető dokumentumokat, gyűjteményeket,

- licencelt szakadatbázisokhoz való hozzáférést – tehát a jogosultságokhoz kötött e-szolgáltatásokat, vagy akár egyedi dokumentumokhoz való hozzáférést is (például egy-egy lexikon vagy folyóirat).

A fenti felsorolást összegezve látható, hogy mind az eredeti digitalizálási tevékenységből eredő gyűjteményt és az arra épülő szolgáltatást, mind a valamilyen gyűjteményszervezési céllal becsatolt távoli, külső tartalmakat együttesen nevezik e-könyvtárnak. A hangsúly a *hozzáférése*n van, s elhalványul maga a szolgáltató, a gyűjtemény tulajdonosa.

A kulturális örökséget őrző intézmények tulajdonában lévő dokumentumok digitalizálásának eredményeként kialakuló elektronikus könyvtárak tipikusan az adatgazda (könyvtár) kezelésében vannak, és gyakran valamilyen, a valóságban fizikailag is létező könyvtár szolgáltatási körét egészítik ki. Ilyenek a városi, megyei és más könyvtárak digitalizált állománya, amelyek a szerzői jogi feltételektől függően vagy a honlapokról, esetleg házon belül, a belső hálózatról érhetők el, s mintegy különgyűjteményeknek tekinthetők. Ezek a hagyományos módon gyarapszanak, válogatott irodalom és forrásértékű emlékek elhelyezésére – digitális átmentésére – törekszenek. Szülehetnek ilyen megőrzések más digitalizálási projektek nyomán vagy az eleve digitális formában megszületett dokumentumokat helyezik el szakszerűen digitális tárhelyekre.

Akkor tekinthetünk egy elektronikus dokumentumtárat könyvtárnak, ha a benne tárolt dokumentumok legalább a szokásos bibliográfiai adatok minimális készletével fel vannak szerelve (ezek a leíró metaadatok) és azokkal visszakereshetők. A szükséges keresőelemek: szerző, cím, a megjelenés éve, a dokumentumtípus, könyveknél a kiadó, a kiadási hely, folyóiratcikkeknel a folyóirat neve, számozási adata, azonosítók stb. Az e-könyvtárak különlegessége, hogy a teljes szövegek is kereshetők.

Az elektronikus könyvtárak arra is ügyelnek, hogy a gyűjteményükbe bekerülő művek jogi státusuk szerint legyenek kezelhetők – a nyilvános hozzáférésük letölthetők, a jogvédett anyagok csak megfelelő korlátok között használhatók. Arról is gondoskodnak, hogy a technológiai változások során elavult adattárolási, szövegtárolási technikai hátteret frissítsék, a tartalomszolgáltatást korszerűsítsék és szabványos technológiát használjanak, amellyel széleskörű láthatóságot biztosíthatnak a weben, könnyű kereshetőséget az általános keresők – ezáltal a felhasználók – előtt, és nem utolsósorban szavatolhassák a folyamatos működést.

Metaadatok

A szilárd anyagra (papirusz, pergamen, papír) írt művek, könyvek katalogizálásának szakszókincseként alakult ki a *bibliográfiai adat* kifejezés. Elektronikus, webes környezetben a dokumentumokról szóló adatokat – a leíró elemeket, az elemek adattípusának jelölését és egyéb technikai, jogkezelési és más információkat – inkább metaadatoknak nevezik. A metaadatok akár a dokumentum láthatatlanul maradó fejlécébe is be lehetnek ágyazva, ha szabványosak, akkor a beágyazott metaadatok a könyvtári katalógusokhoz hasonló strukturált rendszerbe automatikusan indexelhetők, a rendszer tárolja és hozzákapcsolja a teljes szövegekhez – a felhasználó pedig ezek alapján célzottan kereshet. Ha valami az előzetes információk alapján felkelti érdeklődését, további lépéseket tehet a dokumentum megszerzéséért. A felhasználó tipikusan az általános webes keresőkhöz fordul először információért. A szabványos metaadatok egyik nagy előnye, hogy a webes böngészőalkalmazások könnyen megtalálják, s így nem feltétlenül szükséges az elektronikus könyvtár saját katalógusát használni. Ha az egyszerűbb módszer – az általános keresőbe beírt néhány kulcsszó – nem válik be, akkor viszont közvetlenül az e-gyűjtemény keresőmezőit, indexeit kell használni a kutakodás során.

A legismertebb hazai gyűjtemény a *Magyar Elektronikus Könyvtár* (MEK), amely könyv jellegű dokumentumokat gyűjt. Kapcsolódnak hozzá különféle algyűjtemények is, amelyek az elektronikus folyóiratokat és a képeket teszik hozzáférhetővé (EPA, MDK, DKA), illetve, az úgynevezett „vakbarát” felületeken akadálymentes környezetet biztosítanak a szövegek felolvastatásához.

Virtuális könyvtárat mondhatunk akkor is, amikor fizikai valójában nem megfogható, de légiiesen mégis érzékelhető és létező, egyetlen intézmény által épített homogén gyűjteményről, webről elérhető könyvtárról van szó (MEK), ám inkább akkor használatos ez a jelző, ha több, egymástól akár független távoli forrás látszólagos összekapcsolásával kaphatunk találatokat, például egy közös lekérdező felületen keresztül. Példaként említjük az *Europeana* portált, esetében egyetlen adatbázisba ömlesztik a metaadatok, ám a dokumentumokat nem integrálják egyetlen könyvtárba, hanem az eredeti forráshelyekre irányítják a felhasználót. (19. ábra)

Matches for:
 what: Budapest
 By media type: IMA
 GE

☐ Translate search terms
[Setup translation](#)

Refine your results:
 Add more keywords
 [+ Add](#)

By media type
☒ IMAGE (1994)
☐ TEXT (525)
☐ VIDEO (81)
☐ SOUND (1)

By language of description

Results per page: 24 Results 1 - 24 of 1 994 1 of 84 >>

			
Plan de Bude : Kartenm...	Μαυρομμάτης Ιωάσαφ	Budapest és környéké...	Umgebung von Budapes...
			
Budapest und Umgeb...	Budapest	Buda Pest térképe	Pest Buda közt fekvő Szt...

19. ábra Europeana – aggregált metaadatokon alapuló találati lista

Repozitóriumok

A repozitórium elég hosszú és elég furcsa, sőt kimondhatatlan szó, digitális raktár, tárolót jelent. Szlengesen: „repó”. A nyílt hozzáférés mozgalma (lásd a 2. fejezetet) a kutatási eredmények akadálytalan hozzáférését tűzte ki célul. Ez a cél nemcsak azért fogalmazódhatott meg, mert (látszólag) a webre bárki bármit feltehet – utaltunk már az ezzel járó nehézségekre és tévhitekre – hanem azért is, mert praktikus archiváló szoftverek teszik lehetővé a gyors és egyszerű feltöltést, adatkezelést és a metaadat-aratást. Tudományos céllal archivált dokumentumok számára intézményi vagy *tematikus repozitóriumok* jönnek létre egyre nagyobb számban. Ezek a rendszerek rendelkeznek saját keresőfelülettel, a szabványos adatátadási protolloknak köszönhetően viszont más országos, európai és globális közös keresők is integrálják a metaadatokat, így könnyűszerrel rá lehet lelteni a feltöltött dokumentumokra.

Tematikus repozitóriumok

A tematikus (diszciplináris) dokumentumszerverek egy-egy tudományágzat szerzőinek biztosítanak helyet az önarchiválásra, a – főként – preprint dokumentumok megosztására. Ez egyben a tudományos eredmények előzetes, nyilvános közzétételére, akadálytalan elérésére is jó lehetőség. A repozitóriumok lassan felváltják a papíron vezetett kutatási dokumentációt is.

Néhány példa: a régészetben ismert archívum a brit *Archaeology Data Service* – (üzemeltetője a University of York), a tudományfilozófiában a *PhilSci-Archive* (University of Pittsburgh), a jogtudomány területén az *Open Access Law Program*, a pszichológiára használható a *PsyDok* (Saarländischen Universitäts- und Landesbibliothek). A *Social Science Open Access Repository* (SSOAR, Deutschen Initiative für Netzwerkinformation) pedig általában a társadalomtudományok és határterületeiről gyűjti a teljes szövegű szakmai anyagokat. (20. ábra)

Magyarországon sajátos szerepet tölt be a Magyar Tudományos Akadémia repozitóriumi rendszere, a REAL (Repository of the Academy's Library). (21. ábra) A szabad szoftverrel működő tároló az akadémiai kutatóintézetek elektronikus archiválási igényein kívül a közpénzekből finanszírozott kutatási programok publikációs eredményeinek feltöltéseit is és egyéb archiválást is befogad. Metaadatait átadja más közös keresőknek, és kapcsolódik a *Magyar Tudományos Művek Tárához* (MTMT) – a magyarországi kutatók bibliográfiai adatbázisához is, ahol az egyes művek tételei, ha a dolgozat megtalálható a REAL-ban, átvizetnek ehhez a tárhelyhez. (http://konyvtar.mta.hu/index.php?name=v_5_5)

Home [Blättern](#) Dokumentensuche Neues Dokument hinzufügen

Fach

Geisteswissenschaften (1388)

Interdisziplinäre und angewandte Gebiete der Sozialwissenschaften (3452)

Naturwissenschaften, Technik, Medizin (223)

Rechtswissenschaft und Verwaltungswissenschaft (268)

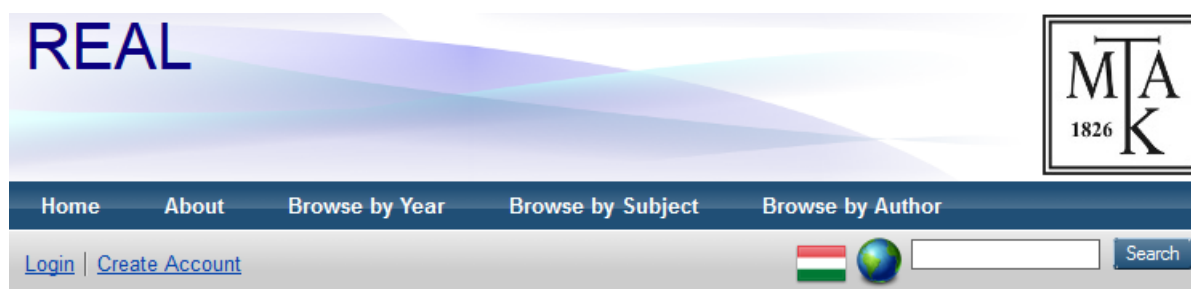
Sozialwissenschaften (15263)

Blättern im Bestand

Nach:

- [Fach](#)
- [Zeitschriftentitel](#)
- [Autor/in](#)
- [Herausgeber/in](#)
- [Dokumententyp](#)
- [Portalseiten für Zeitschriften, Institutionen und Sonderforschungsbereiche](#)
- [Zeitschriftenartikel aus dem Projekt PEER \(Publishing and the Ecology of European Research\)](#)

20. ábra A SOAR repozitórium

Latest Additions to Repository of the Academy's Library

Today

Lurcz, Zsuzsanna (2014) [Módszer és rendszer egy hauntologikus korban](#). LÉTÜNK (ÚJVIDÉK) (online). ISSN 0350-4158

Horváth, László (2015) [A társasági tőke védelmének büntetőjogi eszköze: a saját tőke csorbításának büntette](#). BÜNTETŐJOGI SZEMLE, 2015 (1-2). pp. 50-54. ISSN 2063-8183

Vajda, József and Komlós, Ferenc and Vaszil, Lajos (2007) [LET AIR BE CALLED RENEWABLE ENERGY SOURCE! = NEVEZZÜK A LEVEGŐT MEGÚJULÓ ENERGIAHORDOZÓNAK! = NENNEN WIR DIE LUFT ERNEUERBARER ENERGIE!](#) In: Bioépítész – 2004-2005. Bába Kiadó, Szeged, pp. 201-205. ISBN 963-9717-39-8

Komlós, Ferenc (2010) [Gondolataim a hőszivattyúzásról](#). MAGYAR ÉPÜLETGÉPÉSZET, 59 (7-8). pp. 32-34. ISSN 1215-9913

Komlós, Ferenc (2010) [A hőszivattyúipar úttörője : Emlékezés Heller Lászlóra, halálának 30. évfordulóján](#). ELEKTROTECHNIKA, 103 (12). p. 28. ISSN 0367-0708

21. ábra REAL a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információ Központ repozitóriuma

Intézményi repozitóriumok

Az intézményi dokumentumszerverek az adott intézmény tagjai számára teszik lehetővé közlemények, értekezések elektronikus archiválását. A teljes szövegek elérése nem feltétlenül korlátlan a weben, szépszerével tárolnak olyan anyagokat, amelyek csak meghatározott csoportok számára érhető el.

Felsőoktatási intézményekben általában elkülönül a hallgatói szakdolgozatokat és a doktori fokozat megszerzéséért írt értekezéseket magukban foglaló állományok, de külön részgyűjteményben tárolják az egyetemi oktatók műveit. Példaként említhetjük a *Debreceni Egyetem Elektronikus Archívumát* (DEA), amelybe az egyetemen létrehozott dokumentumokat tárolják az intézet szervezeti egységei szerinti gyűjteményekbe szervezve (Karácsony 2007) vagy a Szegedi Tudományegyetemen működő CONTENTA tematikus repozitóriumainak közösen is kereshető sorozatát, amely többek között az egyetemi kiadványokat is tárolja.

A repozitóriumok nemzetközi nyilvántartását vállalja az OpenDOAR (The Directory of Open Access Repositories – A Nyílt Hozzáféréssű Repozitóriumok Regisztere). Magyar nyelven a nyílt hozzáférés információs portálján tájékozódhatunk a gyűjtemények sajátosságairól (<http://www.open-access.hu/>)

Összefoglalás

„Vitathatatlan, hogy az egyik legfontosabb változás, amit a könyvtárak újabb kori történetük során átéltek (és átélnek) az az 1990-es évek óta zajló számítógépes hálózatba kerülésük.” E fordulat pedig nem jelent egyebet, mint hogy ezek az intézmények „elszigetelt információs szolgáltatókból hálózati csomópontok lettek” – summázza *Sennyey Pongrácz és Kokas Károly* (2011: 419). A világhálóval és a technológiai eszközökkel gazdagodott, tudásintenzívvé vált élettér egyben azt a terhet rakja a felhasználó vállára, hogy egyedül kell boldogulnia és tájékozódnia az információs özönben, egyedül kell megbecsülnie az információk értékét, minőségét, hasznosíthatóságát és megbízhatóságát. Ehhez kellő információs és médiaműveltségre kell szert tennie.

A minőségi adatbázisok, információforrások nem hagyják kétségek között a felhasználót. Ennek egyik fontos megnyilvánulása az, hogy az előállítók gondoskodnak a dokumentum vagy információ eredetének megjelöléséről, a leíró bibliográfiai és azonosító adatok közléséről. Ez olyan minimum-követelmény, amely elengedhetetlenül szükséges ahhoz, hogy szilárd talajt érezhessünk a lábunk alatt, és ahhoz is, hogy a felkutatott szakirodalomról és forrásokról hitelesen adhasson számot az, aki azokat felhasználja.

A (1) dokumentum (2) a könyvtár és a könyvtárosok, (3) a felhasználók és (4) a hatalmas információtömeget feldolgozó gépi aktorok kölcsönhatása a könyvtárat is folyamatosan változó dinamikus rendszerré teszik, s ezek együttes visszahatása az eszközrendszert is szakadatlanul formálja. A könyvtárak a hazai és nemzetközi könyvtári hálózat tagjai, ezért egyúttal erős hálózati szervezetet jelentenek. Nemcsak saját gyűjteményükkel szolgálnak a mindenkori kulturális, oktatási, tudományos és kapcsolódási igényekhez idomulva, hanem a lehetőségek széles, gazdag választékával segítik a hozzáférést bármely közzétett információhoz és elősegítik a felhalmozott tudáskincs gyakorlati felhasználását.

Minden könyvtár a fenntartótól kapja megbízatását arra vonatkozóan, hogy milyen feladatokat és küldetést vállaljon, milyen felhasználói kör igényeinek feleljen meg. Eszerint alakultak ki a különféle könyvtártípusok, melyek közül gyűjteményeiket tekintve a legnagyobbak a nemzeti könyvtárak és a felsőoktatási könyvtárak.

A *nemzeti bibliotékák* adott nemzethez, országhoz kötődő intézmények, gyűjtik mindazt, amit valamely országgal, nemzettel kapcsolatban kiadtak. Ők a legfőbb őrzők. Nyilvántartásba veszik az adott országgal és az országra jellemző nemzettel kapcsolatos kiadványokat, gondoskodnak a nemzeti bibliográfiák elkészítéséről, ezeknek az információknak a nemzetközi könyvtári hálózatba való bekapcsolásáról a közös katalógusokon és lekérdező felületeken keresztül.

A *szakkönyvtárak* speciálisabb tudományterület vagy művészeti ág kiadványait gyűjtik tervszerűen, céljuk, hogy az adott témakörben egyúttal olyan információs központtá váljanak, ahol naprakész, gyors, minőségi, válogatott információkhoz és dokumentumokhoz lehessen hozzájutni, segítve ezzel a szakterület művelőinek, kutatóinak munkáját. Az országos gyűjtőkörű szakkönyvtárak az adott szakterület hazai kiadványait a teljes átfogás szándékával gyűjtik. Beszerzik a külföldi alapműveket is. Nagyobb állománnyal rendelkeznek; ők készítik az országos szakbibliográfiákat.

A *felsőoktatási könyvtárak* az egyetemi, főiskolai tanulmányokat segítik és az intézményben folyó kutatómunkát segítik, ezért egyben szakkönyvtárak és információs központok is.

A *közkönyvtárakat* és *iskolai könyvtárakat* legtöbbször már gyermekkorban használják. A könyvek, az olvasás, a tanulás, ismeretszerzés iránti kedv és szeretet kialakulása a képeskönyvek lapozgatásával kezdődik. Az általános iskolai és középiskolai évek alatt szükséges irodalomért ilyen könyvtárakba térünk be. Az általános műveltség elmélyítésére nyújtanak lehetőséget, kiszolgálják a környékbeli lakosságot, illetve az adott tanulókörösség olvasási és egyéb információs igényeit.

Az *egyházi könyvtár* valláshoz, vallási felekezethez kötődő intézmény. Kapcsolódhat oktatási szervezethez, szerzetesrendhez, egyházi körzethez vagy más speciális feladatot teljesíthet. A legtöbb ilyen típusú bibliotéka jelentős történeti gyűjteményt őriz, számos felbecsülhetetlen értékű kulturális kincsrel.

Az internetről elérhető különféle *elektronikus gyűjteményeket* sokféle koncepció formálja, ezek a hagyományos gyűjteményépítéstől a nyílt *hozzáférésű*, a szerzők által feltölthető és címkézhető archívumokig változatos elvek és eszközök függvényében alakulnak. Kiemelkedőek a dokumentumokat digitálisan, teljes terjedelmükben tároló, szabványos metaadatokkal üzemelő rendszerek, amelyek célja, hogy a változékony internet világában stabil, ellenőrizhető, minőségi, korszerű tartalomszolgáltatást nyújtsanak, nem mellőzve a jogszerű hozzáférés szabályait.

3.5 Kérdések, feladatok

- (1) Az ön által használt könyvtárnak
 - a) Mekkora gyűjteménye van?
 - b) Milyen gyűjteményegységei vannak?
 - c) Vegye számba, milyen külső adatbázisokat kínál fel a kiválasztott könyvtár! Ezek közül melyiket vette már igénybe, s melyekről nem volt tudomása?
- (2) Minek tulajdonítható a XXI. századi könyvtári információs szolgáltatások gyökeres átalakulása?

3.6 Kislexikon

adatbázis – Nagy mennyiségű információk tárolására és részletekbe menő visszakeresésre is alkalmas digitális eszköz. Könyvtári környezetben jellemzőek az olyan bibliográfiai adatbázisok, amelyek a dokumentumokról nyújtanak leírásokat és biztosítják a róluk szóló információk kereshetőségét. Jellemzőek még a teljes szövegű adatbázisok, amelyek a bibliográfiai adatokon (dokumentumleírásokon, metaadatokon) kívül magukat a dokumentumokat is teljes terjedelmükben szolgáltatják.

bibliográfia – Könyvészet; bizonyos szempont szerint összegyűjtött és rendszerezett művek, kiadványok, publikációk jegyzéke, amely a dokumentumokat rendszerint lelőhelyüktől függetlenül, bibliográfiai adatokkal tárja fel.

dedikált hálózat – Regisztrált, zártkörű felhasználói kört kiszolgáló hálózat. A hálózaton keresztül például a szerzői joggal védett dokumentumok válnak hozzáférhetőkké a csatlakoztatott könyvtárakból, illetve a szolgáltatás más végpontjairól.

Europeana – az európai nemzeti könyvtárak és más jelentősebb gyűjtemények digitális anyagának virtuális gyűjteménye.

katalógus – Könyvtárakhoz kapcsolódóan egy adott könyvtár állományáról tájékoztató keresőeszköz, amely a könyvtár tulajdonában lévő dokumentumok adatait tételeken tartalmazza. A bibliográfiai adatokat és a lelőhelyadatokat együttesen szerepelteti. Régebben a tételeket egy-egy cédulán (bibliográfiai tételben) rögzítették. Az elektronikus katalógusokban egy-egy cédula vagy tétel egy-egy rekordnak felel meg. Ez utóbbit mondjuk katalógustételnek, katalógusrekordnak vagy bibliográfiai rekordnak.

könyvtár – Görög eredetű szinonimája: βιβλιοθήκη (bibliotheke), latinul: bibliotheca. 1. Intézmény, amely a nyilvánosságra került dokumentumokat és információforrásokat meghatározott szempontok szerint, válogatva gyűjti, feltárja és szolgáltatja, hozzáférést biztosít a saját helyben tárolt és a távoli elérésű dokumentumokhoz, adatbázisokhoz, elektronikus gyűjteményekhez, támogatást nyújt a kutatókhoz és az oktatáshoz. 2. A könyvtárépület. 3. Dokumentumok rendezett, átrendezhető, visszakereshető és felhasználható gyűjteménye.

könyvtárközi kölcsönzés – Egy könyvtárból hiányzó könyv vagy más dokumentum közvetett úton való kölcsönzése egy másik könyvtárból való átkéréssel. Hazai könyveket és külföldi könyveket is meg lehet kérni könyvtárközi kölcsönzéssel; folyóiratcikkek esetében a cikkmásolat-kérés terjedt el.

különgyűjtemény – A könyvtári állomány azon része, amelyet különleges jellege vagy értéke miatt külön kezelnek.

levéltár – Hivatalos iratok megőrzésre érdemes körének gyűjtő- és őrzőhelye. Elsősorban tudományos és igazgatási feladatokat lát el, s csak másodsorban közművelődési feladatokat.

múzeum – A kulturális tárgyi emlékeket válogatva gyűjtő, tudományosan rendszerező intézmény. Öt alapvető feladata van: a kulturális javak gyűjtése; megőrzése (dokumentálása és nyilvántartása); megóvása (raktározás, műtárgyvédelem); tudományos kutatás, kultúrateremtés; kultúráközvetítés.

OPAC – Online Public Access Catalog, nyilvánosan elérhető elektronikus könyvtári katalógus, a könyvtárak állományának webes keresőfelülete.

ősnymtatvány – Latinul *incunabulum*, a könyvnyomtatás első évszázadában, pontosabban 1500. december 31-éig készült nyomtatvány.

possessor – Tulajdonos, birtokos.

prézens (praesens) állomány – Helyben használható, nem kölcsönözhető dokumentumok.

reprográfia – Dokumentációs másoló és sokszorosító eljárások, például fénymásolás, mikrofilmezés, szkennelés.

Szent Jeromos – Sophronius Eusebius Hieronymus (Kr.u. 340 körül – 419 vagy 420), ókeresztény író, egyházatya. A *Biblia* latinra fordítója és szövegének felülvizsgálója (*Vulgata*), az *Ószövetség* egyes részeinek fordítója, bibliakommentárok szerzője, a keresztény írók első biobibliográfiájának összeállítója. A könyvtárosok védőszentje. Ünnepe: szeptember 30.

virtuális – Látszólagos, elképzelt, a hálózaton történő (kommunikáció, szolgáltatás, együttműködés), illetve a hálózati alkalmazások révén látszólagosan integrálódó (információforrás, adatbázis).

web 2.0 – Közösségi hálózati szolgáltatások, amelyeket a felhasználók közösen formálhatnak és tölthetnek fel tartalommal. A feltöltött tartalom nyitott, hozzáférhető, megosztható, interaktívan alakítható, véleményezhető, újra felhasználható, címkézéssel osztályozható. A tartalom nyitottsága korlátozható szűkebb közösségek számára. Főbb típusai a wikik (Wikipédia), fórumok (az egyes portálok Fóruma) blogok (Ókorblog), közösségi oldalak (Facebook, ResearchGate), link-, video- és képmegosztók (delicious; YouTube; Flickr), közösen építhető katalógusok (Library Thing; Zotero), dokumentumtárak (Europeana 1914-1918) stb.

3.7 Források, szakirodalom

Törvények, rendelkezések

1997. évi CXL. törvény a kulturális javak védelméről és a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről

2011. évi CCIV. törvény a nemzeti felsőoktatásról

Webhelyek, adatbázisok

Nemzeti könyvtárak a világban http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_national_libraries

Közös katalógusok

MOKKA <http://www.mokka.hu/>

MOKKA-R <http://www.eruditio.hu/mokka-r/>

Unitas <http://www.unitas.hu/>

Nyílt hozzáférés

Open Access, a nyílt hozzáférés információs portálja magyarul <http://www.open-access.hu/>

OpenDOAR <http://www.openaccess.org/>

Egyes repozitóriumok

Archaeology Data Service – (üzemeltetője a University of York) <http://ads.ahds.ac.uk/>

Contenta – A Szegedi Tudományegyetem repozitóriumainak közös honlapja

<http://contenta.bibl.u-szeged.hu/>

Debreceni Egyetem Elektronikus Archívuma <https://dea.lib.unideb.hu/dea/>

Open Access Law Program <http://sciencecommons.org/projects/publishing/oalaw/>

PhilSci-Archive (University of Pittsburgh) <http://philsci-archive.pitt.edu/>

PsyDok <http://psydok.sulb.uni-saarland.de/>

Social Science Open Access Repository (SSOAR) <http://www.ssoar.info/>

Szakirodalom

Armstrong, Sara – Warlick, David (2004): The New Literacy. *Technology & Learning*. Online. [URL http://www.techlearning.com/article/2806](http://www.techlearning.com/article/2806)

Ásványi Ilona (2004): Tízéves az Egyházi Könyvtárak Egyesülete: az Egyházi Könyvtárak Egyesülésének története. *Könyvtári Levelező/lap* 16. évf. 7. sz. 5–11. p.

Dudás Anikó (2007): Választható nyílt hozzáférés (Open Access Open Option) – Az Oxford University Press és a Cambridge University Press folyóiratainak modellje. *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás* 54. évf. 9. sz. 420–423. p.

Dudás Anikó (2008): Könyvtárinformatika: bölcsészettudományok és társadalomtudományok. In: Pethő Attila – Herdon Miklós (szerk.): Informatika a felsőoktatásban. Debrecen: Debreceni Egyetem Informatikai Kar. CD-ROM-on és interneten: <http://www.agr.unideb.hu/if2008/kiadvany/papers/B53.pdf>

Ferenczy Endréné (2003): A nemzeti könyvtár. In: Horváth Tibor – Papp István (szerk.): Könyvtárosok kézikönyve. 3. kötet, A könyvtárak rendszere. Budapest: Osiris, 39–65. p.

Ficzko Ildikó – Keveházi Katalin – Sándor Ákos (2010): Új épület: új és megújult szolgáltatások. *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás* 57. évf. 4. sz., 147–159. p.

Golden Dániel (2009): Az elektronikus olvasás mintázatai. *Információs Társadalom*, 9. évf. 3. sz., 85–93. p.

Karácsony Gyöngyi (2007): A Debreceni Egyetem elektronikus archívuma: a nyílt hozzáférés lehetőségei. *Tudományos és Műszaki tájékoztatás* 54. évf. 8. sz., 343–351. p.

Karvalics László, Z. (2007): A cyber-infrastruktúra mint aktuális kihívás és mint tudományszociológiai probléma. *Magyar Tudomány* 167. évf. 4. sz., 475–489. p.

Kastaly Beatrix (2002): A könyvtári állomány megőrzése és védelme. In: Horváth Tibor – Papp István (szerk.): *Könyvtárosok kézikönyve*. 4. köt. Budapest: Osiris, (Osiris Kézikönyvek), 198–262. p.

Kis Ádám: A vészjelzéstől a világhálóig, avagy a kommunikációs technológia útja a csillagokig. *Modern Nyelvoktatás*, 14. évf. 1–2. sz. (2008), 20–29. p.

Kokas Károly (2013): Könyvtárak a Rubiconnál : a tudományos szakirodalmi információellátás új könyvtári paradigmái. *Educatio* 22. évf. 3. sz., 363–376. p.
http://epa.oszk.hu/01500/01551/00065/pdf/EPA01551_educatio_13_03_363-376.pdf

Koltay Tibor (2014): Az információs túlterhelés és az információs műveltség. *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás* 61. évf. 3. sz., 83–89. p.
http://tmt.omikk.bme.hu/show_news.html?id=5894&issue_id=557

Kőfalvi Tamás – Mészáros Márta – Ónodi Márta (2007): *Közgyűjteményi ismeretek*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. (Tanári Tudástár)

Ládi László (2006): Digitalizálás a könyvtárakban. *Könyv, Könyvtár, Könyvtáros* 9. évf. 1. sz., 9–15. p.

Mader Béla (2001): Információs és kommunikációs technológiák, kutatási, fejlesztési és innovációs irányai és a könyvtárak. *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás*, 48. évf. 9–10. sz., 364–374. p.

Maximilianus Bibliothecarius (Bánhegyi B. Miksa) (1999): Levél Szent Jeromoshoz. *Könyv, Könyvtár, Könyvtáros*, 8. évf. 1. sz., 54–55. p.

Rózsa Dávid (2018): Szakkönyvtár a holnap határán. Budapest: KSH Könyvtár.

Sennyey Pongrácz – Kokas Károly (2011): Könyvtárak a hálózatban: hogyan változtatta/változtatja meg a könyvtárak jelenét és jövőjét a számítógépes világhálózatba kerülés? *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás*, 58. évf. 10. sz., 419–429. p.
http://tmt.omikk.bme.hu/show_news.html?id=5548&issue_id=531

Tóth András(1964): *A kötelespéldány-szolgáltatás története Magyarországon*. Budapest: Egyetemi Könyvtár. (Az Országos Könyvtárügyi és Dokumentációs Tanács kiadványai ; 19.). MEK. Online.
<http://mek.niif.hu/03200/03248/>

Varga Katalin (2003): A felsőoktatási könyvtár. In: Horváth Tibor - PAPP István (szerk.): *Könyvtárosok kézikönyve*. 3. köt., *A könyvtárak rendszere*. Budapest : Osiris (Osiris Kézikönyvek), 133–153. p.

Varga Katalin (2003): A szakkönyvtár. In: Horváth Tibor - PAPP István (szerk.): *Könyvtárosok kézikönyve*. 3. köt., *A könyvtárak rendszere*. Budapest : Osiris (Osiris Kézikönyvek), 105–131. p.

A történeti gyűjteményekhez

Bánhegyi B. Miksa (2001): A bencés monostorok olvasáskultúrája a középkorban. *Könyv, Könyvtár, Könyvtáros*, 10. évf. 6. sz., 12–16. p.

Bánhegyi B. Miksa (1997): A pannonhalmi Főapátsági könyvtár. In: Könyv és könyvtár: könyvtártudományi és bibliográfiai tanulmányok és közlemények: a Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Évkönyve. 19. köt., 19–34. p.

Bibliotheca Corviniana, 1490–1990 : Nemzetközi Corvina kiállítás az Országos Széchényi Könyvtárban Mátyás király halálának 500. évfordulójára : 1990. április 6 – október 6. A kiállítást rend. az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára Karsay Orsolya irányításával, Földesi Ferenc et al. részvételével. A bev. tanulmányt és "A fennmaradt hiteles korvinák ismertetése" c. jegyzéket írták Csapodi Csaba és Csapodiné Gárdonyi Klára. Budapest: OSZK, 1990.

Blum, Rudolf (1991): *Kallimachos : the Alexandrian Library and the origins of bibliography*. Transl. from the German by Hans H. Wellisch. Madison: The University of Wisconsin Press, 1991. (Wisconsin Studies in Classics)

Boka László és Ferenczyné Wendelin Lidia (2009) (szerk.): *Gyűjtők és gyűjtemények: a Nemzeti Könyvtár gyűjteményes kincsei és történetük*. Budapest: Kossuth, OSZK.

Csapodi Csaba – Tóth András – Vértesy Miklós (1987): *Magyar könyvtártörténet*. Budapest : Gondolat.

Deé Nagy Anikó (1997): *A könyvtáralapító Teleki Sámuel*. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület.

Farkas Gábor Farkas (1997) (sajtó alá rend.): *Magyarországi jezsuita könyvtárak 1711-ig. 2. Nagyszombat 1632–1690*. Szeged: Scriptum. (Adattár XVI–XVIII. századi Szellemi Mozgalmaink Történetéhez, 17/2)

Fáy Zoltán (1999): *Ferencesek Gyöngyösön*. Budapest: Kapisztrán Szent Jánosról nevezett Ferences Rendtartomány.

Hessel, Alfred (1959): *A könyvtárak története*. Budapest: Felsőoktatási Jegyzetellátó, 1959. (Külföldi Könyvtári Szakirodalom, 1.)

Klaniczay Tibor (1991) (szerk.): *A Bibliotheca Zriniana története és állománya = History and stock of the Bibliotheca Zriniana*. Írták és összeállították Hausner Gábor et al. Budapest: Argumentum, Zrínyi. (Zrínyi-könyvtár, 4.)

Internetes változatok:

Bibliotheca Zriniana 3D: Reconstruction of Miklós Zrínyi's Library by VRML. Conception Károly Kokas, István Monok. Photography Károly Kokas, Zoltán Aranyi. VRML programming Gábor Csáki. Budapest – Szeged – Zagreb: Bibliotheca Nationalis Hungariae; Szeged University Library, 2001–2002. A működéshez VRML lejátszó szoftver telepítése szükséges. <http://www.eruditio.hu/zrinyi3d/index.html>

Hausner Gábor – Monok István – Orlovsky Géza: *A Bibliotheca Zriniana története*
<http://www.eruditio.hu/zrinyi3d/bz/zrinyi.html>

Kovács Máté (1963–1970) (összeáll.): *A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében*. 1–2 köt. Budapest: Gondolat. (Nemzeti könyvtár. Művelődéstörténet)

1. köt., *A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében az államalapítástól 1849-ig*. 1963.
2. köt. *A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében 1849-től 1945-ig*, 1970.

Madas Edit – Monok István (2001): *A könyvkultúra Magyarországon: a kezdetektől 1730-ig*. Budapest: Balassi.

Madas Edit (2009) (szerk.): *"Látjátok feleim..." : magyar nyelvemlékek a kezdetektől a 16. század elejéig*; az Országos Széchényi Könyvtár kiállítása, 2009. október 29 – 2010. február 28. Budapest: OSZK.

Magyar nyelvemlékek [honlap]. OSZK, 2010. <http://nyelvemlekek.oszk.hu/>

Monok István (1993): *Könyvkatalógusok és könyvjegyzékek Magyarországon, 1526–1720: forrástipológia, forráskritika, forráskiadás*. Szeged: Scriptum. (Olvasmánytörténeti Dolgozatok, 5.)

Simon Melinda – Szabó Ágnes (1997): *Bethlen Kata könyvtárának rekonstrukciója*. Szeged: Scriptum. (A Kárpát-medence Korai Könyvtárai, 2.)

Swiderkowna, Anna (1981): *A hellenizmus kultúrája: Nagy Sándortól Augustusig*. Ford. Murányi Beatrix. Budapest: Gondolat, 1981, (Európa nagy korszakai), 113–118. p.

Tibold Gábor Attila (1999): *A pannonthalmi könyvtár története: különös tekintettel annak fejlődésére 1802-től napjainkig*. Sajtó alá rend. Somorjai Ádám. Pannonthalma: Bencés K. (Pannonthalmi Füzetek, 45.)

Vix Györgyné (1997): *A szerzetesi könyvtárak sorsa Magyarországon 1950–1952*. Budapest: OSZK. (Az Országos Széchényi Könyvtár füzetek; 11.)

Sorozatok

Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. Szeged: JATE, 1965–1980.

Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. Szeged: JATE, 1980–

Könyvtártörténeti füzetek. Szeged: JATE, 1981–

4. Dokumentumtípusok

A fejezet az információforrások típusaival foglalkozik. Minden ismeretkezelési folyamatban ugyanis szükség van az azonosításra, az összegyűjtésre, osztályozásra és megfelelő elhelyezésre vagy kezelésre.

Az általánosabb szempontú csoportosítások után áttekintjük a tudományos írásművek műfajait, valamint a szakirodalmi források leggyakoribb fajtáit. Foglalkozunk ezek jellegzetességeivel és történetileg kialakult szerepével, s itt sem hagyjuk figyelmen kívül a digitális kor dinamikus változásának a hatását. A dokumentumtípusokról való tájékozottság hozzájárul a megfelelő források kiválasztásához, az alapvető szakirodalmi tájékozottság megszerzéséhez, a dokumentumok magabiztos használatához és felhasználásához, amire különösen akkor van szükség, amikor önálló tanulmány vagy hosszabb dolgozat megírására kerül sor.

4.1. A dokumentum

Dokumentum-e az állatkerti zsiráf?

A XIX. század végétől kezdődően a szakirodalmi publikációk erőteljes növekedésével és a nagyobb könyvtárakba elhelyezett különféle tárgy-dokumentumok (szobrok, érmék, földrajzi térképek, személyi tárgyak) főlhalmozódásával elégtelennek bizonyult a pusztán könyvekre összpontosító szakszerű összeírás technikája. Az újabb rendszerezési és szolgáltatási módszerek igényének megjelenése a dokumentumokról való gondolkodást is elindította, s különféle szemléletek jelentek meg. A változatos formájú objektumok és a nagy mennyiségű információfeldolgozási módszereket fejlesztő dokumentációs irányzat képviselői dokumentumnak tekintettek bármilyen objektumot, ami funkcionális szempontból forrás lehet és tájékoztatásra vagy tanulmányi célokra is felhasználható, nemcsak könyvtári környezetben, hanem másutt is. *Suzanne Briet* (1894–1989) – a francia nemzeti könyvtár munkatársa, a frankofón dokumentációs mozgalom jeles képviselője, becenevén *Madame Documentation* –, merész gondolattársítással dokumentumnak nevezte az állatkerti antilopot, ugyanakkor az afrikai vadonban, természetes körülmények között szökdelő társát nem sorolta közéjük. Dokumentumnak nevezett minden olyan objektumot, ami valamilyen tényről tanúskodik, ami valamilyen tényre alátámasztani. Levezetése kérdésekben:

Tárgy	Dokumentum?
Csillag az égen	Nem
Fotó a csillagról	Igen
Egy kő a folyóban	Nem
Egy kő a múzeumban	Igen
Vadon élő állat	Nem
Állat az állatkertben	Igen

Az állatkert lakója e szemlélet szerint ugyanolyan tanulmányozható, az ismeretek alátámasztására szolgáló entitás, mint a múzeumban lévő kőzetminta vagy egy fotó.

A dokumentum fogalmának kiterjesztése az élőlényekre merész gondolatnak tűnik, ám végső soron a kiállítási tárgyak és az állatkerti egyed-példányok esetében is ugyanolyan ismeretkezelési folyamatokra van szükség ahhoz, hogy az „információk” hozzáférhetőek legyenek a felhasználók, érdeklődők számára. Ezek a folyamatok magukban foglalják az azonosítást, összegyűjtést, osztályozást, a megfelelő elhelyezést és információkezelést. (Buckland 1997; Tószegi 1999: 167-168; Niles Maack 2004)

A könyvtári világban ezekre többféleképpen tekintenek: a dokumentumok tárolandó, elhelyezendő objektumok; olyan entitások, amelyek valamilyen tartalommal rendelkeznek, azaz információt, ismeretanyagot hordoznak. Ugyanakkor olyan információegységek is, amelyeket rendszerezhetővé és kereshetővé kell tenni, azaz könyvtári, bibliográfiai módszerekkel fel kell dolgozni. Ennek érdekében a dokumentumokat nyilvántartásba veszik és katalogizálják.

A dokumentumok reprezentatív módon rögzítik az ismereteket, információkat. A rögzítés egyúttal valamilyen tartósságot, tárolásmódot is jelent, amit sokféleképp valósíthatnak meg. Az egyik legfontosabb ismeretrögzítési mód az *írás*, a nyelvvel kifejezett gondolatmenet lineáris *szöveggé* való átalakítása és a szöveg grafikai jelölése. Az íráson kívül *kép*, *hang* vagy más formában is rögzíthetők információk, illetve ezek kombinációi is ismertek – gondoljunk csak a multimédia dokumentumokra, amelyek írást, hangot, képet is felhasználnak. A legrégebbi rögzítésre szolgáló *anyag* a kő és az agyag, a papirusz és a pergamen. A XV–XVI. század folyamán a papír és a nyomdatechnika forradalmasította az ismeretek átörökítési technikáit, s meghozta az írásbeli kultúra kiteljesedését. Az elmúlt évszázadban az *elektronikus információrögzítés* újabb fordulópontot hozott az ismeretek és információk közvetítésében.

A dokumentumok rendszerezését évszázadokon át erősen meghatározta a fizikai hordozó, a tartalmat közvetítő *anyag* jellemzője. A könyvtárakba bekerülő dokumentumokat el kell helyezni, az elhelyezéshez – és természetesen a későbbi szolgáltatáshoz is – figyelembe kell venni a fizikai tulajdonságokat: a méretet, a hordozó anyagát és azt is, hogy az olvasáshoz szükség van-e valamilyen segédeszközre. A hordozó anyaga viszont megfoghatatlanná válik az informatikai világban, így a dokumentum fogalmának mai meghatározását is megpróbálják a fizikai megjelenéstől, az információhordozótól függetleníteni. Tószegi Zsuzsanna például a hangsúlyt inkább a létrehozást kiváltó elhatározásra, az alkotói szándékra és a dokumentum megalkotásának céljára – az információ, a tudás átadására helyezi. Így fogalmaz: „a dokumentumot úgy definiálhatjuk, mint *egy önálló szellemi terméket, egy független információegységet, az információk különálló kvantumját, melynek célja az információ közlése, a tudás átadása.*” (Tószegi 1999: 168)

4.2. Dokumentumtípusok

A dokumentumokat sokféle szempont alapján lehet csoportosítani. Rögzítésük, keletkezésük *technikájának* szempontjából megkülönböztetünk *kézírtos*, *nyomtatott*, *elektronikus* és egyéb technológiával előállított dokumentumokat. Az információ *érzékelése* alapján *vizuális* (látható), *auditív* (hallható) és *taktilis* (tapintható) dokumentumokat. Természetesen olyan dokumentumok is vannak, amelyek egyszerre több érzékszerv aktivizálásával fogadhatók be (például a hangosfilmek, televíziós műsorok, digitális multimédia lemezek). Fontos szempont még a *hordozó fizikai tulajdonsága és anyaga* (papír, film, üveg, mágneses, optikai stb.); a *megjelenési gyakoriság* (könyvek általában egyszer jelennek meg, a folyóiratok pedig egymást követő füzetekkel, időszakosan); a *lezártság* vagy *nyitottság* (a könyveket, folyóiratcikkeket lezárt, befejezett dokumentumoknak tartjuk, míg egy honlapot vagy adatbázist folyamatosan épülőnek); a *publicitás*, ami alapján régebben publikált, „félíg publikált” és nem publikált dokumentumokról lehetett szólni. A első csoportba tartoztak a köteleespéldány szolgáltatás alsó határát átlépő, azaz az 50 példányt meghaladó sokszorosított kiadványok; a másodikba a nagyon kis példányszámú és a könyvkereskedelemben nem kerülő kiadványok, a harmadikba pedig a nem sokszorosított művek tartoztak. Az utóbbi két csoportba sorolható dokumentumok ritkán kerültek közgyűjteményi nyilvántartásba. (Tószegi 1999: 168–177).

A szakirodalomban használt „publicitás” kifejezés a mai internet adta lehetőségek között félrevezető lehet. Ezen nem egyszerűen azt értjük, hogy egy dokumentum a nyilvánosság számára hozzáférhető-e – ha pusztán erről volna szó, azt inkább a *szürkeirodalom* körébe sorolnánk. Inkább arra kell gondolnunk, hogy a közzététel során milyen szakmai és minőségi gondozás, ellenőrzés történt. A kisebb hozzáértő közösség bábáskodása a publikáció körül, ennek a munkának a szakmai minőségi értéke a kiadvány minőségének a záloga, a végeredmény a szerzők, a szerkesztők, a lektorok és a professzionális kiadók más szereplőinek összehangolt munkáján alapszik.

Szemponthoz lehet a dokumentumtípusok jellemzésénél a *fizikai alak*, a *méret* (a nagyméretűtől a miniatűr és mikroszkópikus méreteig), a *szín* (egyszínű, fekete-fehér, színes, áttetsző), a *térhatás* (mono, sztereo, anaglif, 3D); az *illusztráltság*; a *kötés* (kötött, fűzött, szabadlappos); a *kiadás* (szterdend, népszerű/olcsó, fűzetes, bibliofil, jogtalan vagy kalózkidás, hamisított, első, második, javított, bővített kiadás; utánnyomás stb.).

A *tárgyalásmód színvonala*, a célzott *olvasóközönség* szempontjából el szokták különíteni a gyermek- és ifjúsági irodalmat, valamint az oktatási anyagokat és tankönyveket a felnőtteknek szánt szépirodalomtól és szakirodalomtól. A *tárgyalásmód*, illetve *kifejezésmód* szerint beszélhetünk szépirodalmi, művészeti, ismeretterjesztő, népszerű, bulvár-jellegű, oktatási, életrajzi, hivatalos és tudományos tárgyalásmódról. *Hiteles forrásérték* szempontjából kútfőkről, eredeti szövegről és

forrásanyagról, oklevelekről, hivatalos közleményekről és jogforrásokról, törvényekről, jogszabályokról, rendeletekről, szabályzatokról, nyers adatokat tartalmazó adatbázisokról lehet beszélni.

A könyvtári szabadpolcokon a könyveket általában három nagy egységre tagolják:

- a *szépirodalmi művek* részlegére, ahol a szerzők családnévének betűrendjében sorakoznak könyvek (de az antológiák és más gyűjteményes források a kötet cím betűrendi helye szerint kerülnek besorolásra); előfordulhat, hogy különféle kategóriák szerint csoportosítják a köteteket (például külön részleget alakítanak ki a tudományos fantasztikus irodalomnak)
- a *szakirodalom* gyűjteményére, ahol az ismeretközlő műveket szakterület, azon belül a specifikusabb témakörök, az úgynevezett *szakrend* szerint rendezik el (Magyarországon leggyakrabban az Egyetemes Tizedes Osztályozás, ETO rendje szerint)
- és a *segédkönyvtár* anyagára (kézikönyvek, általános lexikonok, enciklopédiák, adattárak).

Szabadpolcos könyvek	Elrendezés
Szépirodalom	Szerzői betűrend, gyűjteményes kötetek esetében címhez kerül besorolásra
Szakirodalom	Szakterület szerint, azon belül betűrend
Segédkönyvtári anyag	A segédkönyvtár nagyságától, felhasználástól függ

Hogy a katalógusból kikeresett könyveket a szabadpolcokon könnyen meg lehessen találni, a könyvek gerincére is felragasztják azokat a jelzetek, amelyek a katalógusban az adott tételnél fel vannak tüntetve. A szépirodalmi műveket a *szerző nevének kezdőbetűje szerinti betűrendbe* sorolják, a betűhelyet az úgynevezett Cutter számmal jelölik (*Charles Amy Cutter* – 1837–1903 – amerikai könyvtárosról). Ez a jelzet betűből és két szám kombinációjából áll. Az antológiákat, szöveggyűjteményeket és egyéb gyűjteményes köteteket *címük szerint* teszik a polcra. A szakirodalmat tudományterületek, ezeken belül tematikai csoportok szerinti „szakrendbe”, az Egyetemes Tizedes Osztályozás (ETO) felépítését követve helyezik el. A szakjelzet az ETO jelzet első három számjegyéből és a Cutter számból áll. A szépirodalmi művek helymeghatározására általában csak a Cutter számot tüntetik fel, az ETO jelzet pedig utal arra, hogy melyik nyelvterület vagy kultúra irodalmába sorolható a mű.

Más szempontokat szem előtt tartva, a dokumentumok főbb típusait az alábbi táblázat szerint is bemutathatjuk, a felosztás mellett egy-egy példa jelzi, melyik csoport milyen típusú dokumentumokra vonatkozik (Kokas 2003: 165):

A dokumentumok főbb típusai		Példák
ÍRÁSOS	kézírt	a <i>Nemzeti dal</i> kézírata
	nyomtatott	könyv, folyóirat, újság
KÉPI	ábrák, rajzok	moziplakátok
	fényképek	az idős Kossuth képei
AUDIOVIZUÁLIS	film, video	játékfilm, dokumentumfilm
ELEKTRONIKUS	multimédia lemez	világatlasz CD-ROM-on
	internet-dokumentum	egy könyvtár honlapja

A típusokat az információkereső rendszerekben jelölni szokták azért, hogy a nagy adattömegben az olvasó szűrési feltételeket állíthasson be. (22. ábra)

OSZK Katalógus - Amicus

22. ábra A dokumentumtípusok választólistája, OSZK katalógus

4.2.1 A dokumentumtípusok kategóriái általánosabb szempontok szerint

A nemzetközi könyvtári szövetség legújabb szabványa (ISBD 2011) három szempontot helyez előtérbe, ezek a következők:

1. a tartalom megjelenési formája (például kép, zene, tárgy);
2. a formát közelebbről is minősítő tartalmi jellemző (pl. állókép ; kartográfiai)
3. a médiatípus (például audio; távoli elektronikus).

4.2.2 A megjelenési forma szerinti dokumentumtípusok

71

A tartalom megjelenési formája szerinti típusok:

Adathalmazok	Számítógépes feldolgozásra szánt, digitálisan kódolt adatok. Ilyenek például a numerikus adatok, a környezeti adatok stb., amelyek alapján a szoftverek átlagokat, együttthatókat és egyéb adatokat számolnak ki. Felhasználhatók modellezésre, szimulációra, rendszerezett listák kinyerésére is. Általában nem jelenítik meg nyers, feldolgozatlan formában. Nem tartozik ide a digitálisan rögzített zene, élőbeszéd, hang, a számítógéppel-reprodukált kép, sem a szöveg.
Kép	Vonallal, alakzatokkal, árnyalással kifejezett, vizuálisan érzékelhető tartalom. Lehet álló vagy mozgó, két vagy három dimenziós. Ilyen például a művészeti reprodukció, a térkép, a fénykép, a távérzékelésű kép, sztereogram (térhatású kép), mozgókép és litográfia (könyomat).
Mozgást rögzítő	Tartalom kifejezése mozgáson, cselekvésen keresztül; egy tárgy vagy személy mozgásának, helyváltoztatásának folyamatával. Ilyen dokumentum lehet például a táncírással készült mű, a színpadi forgatókönyv vagy a koreográfia. Nem tartozik ide a mozgókép, például a film.
Zene	Hangok összhangzatára vagy a hangok egymásutánjára alapozó tartalomkifejezési mód, melynek eredménye egy kompozíció, zenemű. A zenét hangjegyekkel le lehet írni (kotta), elő lehet adni (hangverseny, opera, egyéb zenei előadás), és rögzíteni analóg vagy digitális formában (hangfelvétel). Énekes, hangszeres, vagy más mechanikus hangok ritmussal, dallammal és harmóniával rendeződnek össze zenévé.
Tárgy	Háromdimenziós formával kifejezett tartalom, természetes vagy mesterséges anyagok felhasználásával létrehozott műtárgyak. Lehetnek háromdimenziós konstrukciók vagy úgynevezett reáliák, mint például pénzérmék, textíliák, emblémák. Nem tipikusan könyvtári anyag, de itt is előfordulhatnak. Jellemzőbbek a múzeumi gyűjteményekre. A reáliák a valós élet tárgyainak megőrzésre, bemutatásra, dokumentálásra kiszemelt példányai. Lehetnek mesterségesek (tárgyak, eszközök, edények stb.), vagy a természetben előforduló entitások példái (példányok, minták, preparátumok, leletek: kőzetminták, rovarok, biológiai mintavételek). [S talán ide sorolhatók az állatkerti zsiráfok is?] Ide tartoznak a művészeti háromdimenziós alkotások (például a szobrok), a modellek, játékok, kirakós játékok, érmék, bábuk, épületek, berendezések, ruházat, kulturális és egyéb objektumok. A kartográfiai tárgyak közé tartozik a földgömb, domborzati modellek és az oldalnézetű, keresztmetszetes háromdimenziós ábrázolások.
Program	Digitálisan kódolt, számítógépes utasításokkal kifejezhető tartalom, amelyet számítógépes kezelésre és megjelenítésre tesznek alkalmassá. Például: operációs rendszer, szoftver stb.
Hang	Hangokkal történő tartalom kifejezése: állatok, madarak hangja, más természetes eredetű zaj; az eredeti hangok emberi utánpótlása vagy digitális, illetve vagy analóg médiával történő szimulációja. Ilyenek például a madarak énekének rögzítései, az állathívók és a hangeffektek. Nem tartoznak ide a zenei felvételek, sem az élőbeszéd felvételei.
Élőbeszéd	A tartalom formája az emberi hang, a nyelv illetve beszéd. Ilyenek például a hangoskönyvek, a rádióadások, a történeti interjúk, nyelvjárási és más néprajzi gyűjtések felvételei, színházi előadások hangfelvételei, digitális vagy analóg technikával
Szöveg	A tartalom kifejezése írott szavak, szimbólumok és számok segítségével. Ide tartoznak a könyvek (nyomtatott és elektronikus formában is), a levelek, a folyóiratok, folyóiratcikkek adatbázisai, a hírlapok, régi könyvek, kódexek mikrofilmjei.
Vegyes tartalmi forma	A dokumentumot többféle tartalmi forma jellemzi.

4.2.3 A speciálisabb jellemzők szerinti dokumentumtípusok

A speciálisabb jellemzők az általánosabb szempontú felosztásnál körvonalazott főbb típusok domináns jellemzőit emelik ki, alkategóriákra bontva a tartalmi formák csoportjait.

A típus jellemzője	
Kartográfiai	A tartalom a Föld egészét vagy egy részét, illetve más égitestet mutatja be bármilyen méretarányban (térképek, atlaszok, földgömbök, domborzati modellek stb.)
Jelnyelvi	A tartalmat valamilyen jelnyelvi rendszer segítségével közvetítik, művészeti tartalom vizuális kifejezése céljából (zene, tánc, színpadi játék); a fogyatékkal élők jelnyelvével (Braille-írás, kézjel) stb.
Előadott	A tartalom hallható (audio) vagy látható (vizuális) kifejezésmóddal valósul meg egy adott időpontban és rögzül az adott forrásban (előadások, zenei rendezvények felvételei, gépzene).

A mozgás jellemzője	
Mozgó	Képi tartalom, amelyet mozgóként érzékelünk, rendszerint képek gyors egymás után történő mozgásával
Álló	Olyan képi tartalom, amelyet rögzítettként érzékelünk.

A dimenzió jellemzője (csak a képi dokumentumokon belül)	
Kétdimenziós	Képi tartalom, amelynek két dimenzióját érzékeljük.
Háromdimenziós	Képi tartalom, amelynek három dimenzióját érzékeljük.

Az érzékelés jellemzője (az információforrás emberi érzékszervekkel való észlelése szempontjából – a könyvtári darabokra jellemzőek)	
Hallható (auditív)	Hallással érzékelhető tartalom.
Tapintható (taktilis)	Tapintással érzékelhető tartalom.
Látható (vizuális)	Látással érzékelhető tartalom.

4.2.4 Médiatípus

A médiatípus kategóriák a tartalom közvetítésére szolgáló információhordozó fajtáit jelentik. A kategóriák általában az adathordozó formátumára utalnak, és arra, hogy milyen típusú közvetítő eszköz szükséges a tartalom megjelenítéséhez, az eszköz működtetéséhez. A multimédia dokumentumok esetében több médiatípus keveredik: az írott szöveg a képpel, hanggal, mozgóképpel stb. A gyűjtemények az elrendezéskor és a katalogizálásakor gyakran csak a domináns médiatípust veszik figyelembe. (23. ábra)

Médiatípusok	
Audio	Hang lejátszó berendezéssel lejátszható források (lemezjátszó, keverőasztal, audiokazetta, CD-, MP3 lejátszó; iPod stb.)
Elektronikus	Számítógéppel megjeleníthető források (fájlok, távoli hozzáférésű információforrások, helyi, direkt hozzáférésű média – mágneslemezek, optikai lemezek stb.)
Mikroszkópikus	Mikroszkóppal megjeleníthető dokumentumok (a tárolt dokumentum részleteinek megtekintéséhez nagyító berendezés szükséges).
Vetített	Projektorral megtekinthető dokumentumok (film, dia, fóliára rögzített anyag; két- és háromdimenziós kivetítésű média).

Sztereografikus	Sztereográf berendezéshez kötött források (állókép-párok térhatású megjelenítésére szolgáló eszközökkel).
Videó	Videó-lejátszóhoz kötött dokumentumok (videókazetta-lejátszóval, DVD-lejátszóval lehet megjeleníteni)
Multimédia	Több médiatípus együttesen jellemzi.

Dokumentum típus	
könyv (1726643)	
kötet, részegység (56036)	
Kotta (46565)	
film (44145)	
térkép (39486)	
Zene (30761)	
elektronikus dokumentum (23841)	
Kép (18796)	
kiadatlan könyv (15122)	
cikk (9721)	

23. ábra Dokumentumtípus szűrők a Magyar Országos Közös Katalógusban (MOKKA)

4.3 A tudományos szakirodalom

4.3.1 A tudományos írásmű

A szépirodalmi, művészeti ihletettséggű művekkel szembe szokták állítani a tudományos műveket, amelyek bármilyen témájúak is, fölismerhetők a tárgyhoz való jellegzetes viszonyuk és jellegzetes kifejtési módjuk alapján.

Emlékeztetünk: a tudományokat három nagy területre szokták bontani:

- természet- és alkalmazott tudományok – a terület magába foglalja a matematikát, a műszaki tudományokat és a számítógépes informatikát is
- társadalomtudományok – szociológia, jog, igazgatás, közgazdaságtudomány, kommunikáció, pszichológia (olykor a filozófiát, a neveléstudományt is ide értik)
- bölcsészettudományok és kreatív ágazatok – filozófia, irodalom, nyelvészet, történelem, zene, művészet és mások.

A határok nem élesek, sok az átfedés, illetve a specifikus megközelítésmód.

Bármelyik tudományterületről is legyen szó, az írásművekkel szemben támasztott alapkövetelmény mindenhol egységes: világosan körülhatárolt témával foglalkozzanak; kövessék a tudományos érvelés és kifejtés elfogadott módszereit és szabályait; tárgyukkal szemben legyenek távolságtartóak. Szigorú elvárás, hogy ellenőrizhető és az adott tudományos ismeretekkel összhangban érvényes állításokat tartalmazzanak. Feltárják és értékelik az irodalmi előzményeket, ismert és elfogadott a kutatás módszere, világosan utalnak a kutatás folyamatában elért új felismerésekre. Tudományos apparátussal (jegyzetek, szakirodalom feltüntetése) hivatkoznak azokra az eredményekre, amelyekre támaszkodnak és amelyeket bevonnak az értekezés diskurzusába, miközben betartják a „szakmai beszédrendet.” (Havasréti 2006: 13–20)

A tudományos szakirodalom szerepét, speciális tudománykommunikációs szempontokból (formális csatornák, nyílt hozzáférés) részben már érintettük a 2. fejezetben, itt ismét teszünk egy rövid kitérőt a tudomány fogalmára és a tudományos kutatás jellemzőinek összefoglalására. Főris Ágota nyelvtudományi kutatómódszertani könyvéből idézzük a szerzőnek a két fogalom körbejárása során tett megállapításait:

„A tudományos kutatás alatt [...] olyan, új ismereteket feltáró tevékenységet értünk, amelynek eredménye megfelel a bizonyíthatóság követelményének és beilleszthető a tudomány elméletébe. *Tudományos kutatás eredményeként* tehát csak olyan eredmény fogadhat el, amely

korábban nem volt ismert, továbbá valódisága, igaz volta bizonyítható. [...] A beilleszthetőség gyakran a létező elmélet módosítását, átalakítását jelenti.” Mindazonáltal nemcsak a „korábban nem ismert tudományos tényeket közvetlenül feltáró kutatásokat fogadjuk el tudományos értékűnek. A tudománytörténetből számos példát hozhatunk arra vonatkozóan, hogy a kijelölt cél elérésére tudományos gondossággal végzett sikertelen kísérletek *közvetve* hasznosan járultak hozzá a tudomány fejlődéséhez. [...] Egyszerűsítve azt mondhatjuk, hogy a tudomány a megszerzett ismeretek rendszere, a tudományos kutatás pedig az új ismeretek feltárása érdekében kifejtett tevékenység.” (Fóris 2008: 19-20, kurziválás az eredeti szerint)

A szerző arról is szól, hogy a régi kutatási eredmények az új felfedezésekkel nem veszítik szükségszerűen érvényüket. „A korábbi tudományos eredmények között nagyon sok olyan alaptételnek számít megállapítás van, amelyekre a napjainkban előállított új tudományos ismeretek halmaza épül.” Ebből következik az *időtállóság* kritériuma, amely „nemcsak az eredményekre, hanem a kutatás alapvető módszereire, szemléletére is vonatkozik. A tudományos kutatás eszköztárában az egyre bonyolultabb kísérleti módszerek mellett teljes értékű helye van a korábban általánosan alkalmazott megfigyelésen és másfajta adatgyűjtésen alapuló eljárásoknak.” (Fóris 2008: 18–19)

A kutatás mindig valamilyen előzetesen körvonalazott és megfogalmazott kutatási kérdés vagy tudományos probléma megválaszolására irányul. Általában kétféle kutatást különböztetnek meg:

- az *alapkutatás* vagy *felfedező* kutatás az alapvető igazságok, összefüggések vagy törvényszerűségek feltárására irányul,
- az *alkalmazott* kutatás az alapkutatások eredményeit is felhasználva inkább a gyakorlati fejlesztéseket és a hasznosítást célozzák.

4.3.2 A tudományos írásművek műfajai

A dokumentumokat műfajuk szerint is csoportosíthatjuk. A szépirodalmi műfajokkal az általános és középiskolai tanórákon is foglalkoznak (regény, vers, elbeszélés, dráma stb.), az irodalomtudományban ezek az elemzések tárgyakként, forrásszöveggként tűnnek fel. A tudományos ágazatokban fontos szerepe van a szakkönyveknek, tanulmányoknak és szakcikkeknek, amelyek egy-egy szűkebb vagy tágabb problémakört részleteiben, tudományos módszerekkel elemeznek vagy összegeznek, állításaikat argumentálva fejtik ki és hivatkoznak azokra az eredményekre, amelyeket felhasználtak vagy amelyeket éppen vitatni szeretnének.

A bölcsész- és társadalomtudományok területeire jellemző tudományos írásműveket, közös jellemzőik alapján különféle típusokba sorolják. A legfontosabb műfajok (lásd még Havasréti 2006: 21–36):

- tanulmány (szaktanulmány), folyóirat esetében szakcikk
 - lehet eredeti, új kutatási eredményt közlő vagy meglévő eredményeket új szempontból összegző, rendszerező, szintetizáló feldolgozást, értékelést és mindezekkel együtt új ismeretet, többletet is nyújtó mű
 - megjelenhet nagyobb lélegzetű monográfia formájában, szakkönyvben vagy könyvfejezetként, könyvben közölt rövidebb tanulmányként; továbbá folyóiratcikként vagy önálló füzetben, preprint kiadványban, műhelytanulmány / kutatási jelentés formájában
 - közlés- és jegyzetelés módja megfelel az adott szakterület elvárásainak
 - ellenőrizhetően és pontosan megjelöli forrásait és a szakirodalmi előzményeket
- szövegkiadás
 - még nem publikált szövegek kiadása
 - szerzői életműkiadások, válogatott alkotások
 - kommentált szövegkiadások
 - fordítással egybekötött szövegkiadás
 - kritikai kiadás – a legösszetettebb szövegkiadás: ebben közreadják és dokumentálják a szövegváltozatokat, ellátják filológiai jegyzetapparátussal, más szóval, hiteles szövegkiadást adnak közre

- kritika
 - alapvonásában ismertető műfaj; lehet a rövidebb, figyelemfelkeltő ismertető, méltatás, bírálat a mű egészéről vagy egy részletéről; a tanulmány-kritika már áthajlik a tanulmányok kategóriájába
- esszé
 - egyénibb hangvételű, az aprólékos, szigorú tudományos dokumentálást mellőző írás; egyidejűleg tartalmazhat objektív állításokat, tudományos érvelést és retorikai, irodalmi, metaforikus kifejezőmódot
- egyéb műfajok.

4.3.3 Elsődleges, másodlagos, harmadlagos források

A források között különbséget szoktak tenni a *primer* (elsődleges), *szekunder* (másodlagos) és *tercier* (harmadlagos) források vagy művek között. Meg kell viszont jegyeznünk, hogy ezek a kifejezések relatívak, szakterülettől és témától függően is más-más értelemben jelentkeznek, attól függően, hogy mit neveznek elődleges forrásoknak, és milyen viszonyítás során neveznek az elsődlegesekhez képest másodlagosnak vagy harmadlagosnak bizonyos típusú forrásokat.

Irodalomtörténeti, filozófiatörténeti kontextusban, és a szövegekkel, alkotásokkal, életművekkel foglalkozó diszciplínák megközelítésében a *primer* (elsődleges) források az új szellemi alkotások első megjelenésére utalnak. Ezek körébe értjük a szerzők eredeti műveit, az irodalmi vagy bölcséleti művek kéziratait és hiteles szövegkiadásait. A klasszikus művek esetében az első hitelesnek elfogadott kiadást latin műszóval *editio princeps*nek nevezik. Az ezeket feldolgozó, összefoglaló, értékelő, értelmező szakirodalmat pedig *szekunder* irodalomnak nevezik.

Például

- Babits Mihály *Gondolatok a könyvtárban* c. versének szövege elsődleges forrás, a versről írt elemzés pedig másodlagos irodalom vagy szakirodalom.
- Platón *Lakomájának* szövege elsődleges forrás, a műről írt tanulmányok a szekunder irodalom körébe tartoznak.

Havasréti József egy kicsit más megközelítéssel így fogalmaz:

„[...] a szóban forgó szerző művei az elsődleges források, a rájuk vonatkozó kritikai-történeti művek pedig a másodlagosak. Az elsődleges forrásnak hitelesnek kell lennie, ilyenek a kritikai kiadások, illetve az egyes műveknek a szerző életében megjelent, általa jóváhagyott kiadásai és a tudományos igényű, szakértők által szöveggondozott, sajtó alá rendezett színvonalas szövegkiadások. Eco nagyon helyesen hangsúlyozza, hogy a fordítások és az antológiaszemelvények *nem* elsődleges források (Eco 1991, 65-74. p.). Más szempontból elsődleges forrásnak tekinthető azon szakirodalom, mely valamely tényt, adatot, megállapítást, elméletet, hipotézist először közöl. Másodlagos forrás az olyan dokumentum, mely ismeretanyagát, tényeit, megállapításait más dokumentumokból veszi át. Ebből a szempontból érdemes emlékeztetni a tudományos *közlés* és *ismertetés* alapvető különbségére! Vannak végül úgynevezett *tercier* dokumentumok (források) is, melyek a másodlagos forrásokat dolgozzák fel, ilyenek például a segédkönyvek (bibliográfiák, repertóriumok stb.). (Havasréti 2006: 75)

A fenti szempontokat variálva észrevehetjük, hogy a kocka akár fordulhat is: ha például egy irodalomtörténész élete során irodalmi szerzők műveiről írt, azzal „másodlagos” forrásokat hozott létre. Amint az ő életműve válik vizsgálat tárgyává, életművének írásai – azaz az írókról írt monográfiái, tanulmányai, irodalomtörténeti könyvei, cikkei – elsődleges forrásokká válnak, s ugyanúgy szükségünk lesz meggyőződni a rendelkezésünkre álló szövegek szerzői szándékának megfelelő hitelességéről.

A történettudományban alapvetően megkülönböztetik az eredeti forrásanyagot (például középkori oklevelek, vizitációs jegyzőkönyvek, vagyonleltárak). Az eredeti forrásanyag legfontosabb kutatóhelye a *levéltár* és a *múzeum*. A történettudományban kétféle irodalmat különböztetnek meg: *feldolgozásokat* és *forrásközléseket*. Egy-egy dolgozat bibliográfiájában nem feltétlenül választják külön a nyomtatásban közreadott forráskiadásokat a történettudományi feldolgozásoktól, ugyanakkor a levéltári és egyéb kézíratos források jegyzékét elkülönítik a könyvészeti anyagtól. (Fazekas 2006: 27–39)

Egyes bölcsészettudományi és társadalomtudományos területeken (alkalmazott nyelvészet, szociológia, pszichológia), a közvetlen adatelemzésen alapuló kutatások során rögzített új eredmények közlését, a még nem publikált új eredmények közzétételét nevezik *primernek*, és a mások kutatási eredményeinek vagy elméleteinek összefoglalását nevezik *szekunder* kutatásnak, illetve az összefoglalásokat, ismertetéseket közlő publikációkat *szekunder* irodalomnak (általánosságban: Tószegi 1999: 173; alkalmazott nyelvészet: Fóris 2008: 60; pszichológia: Szokolszky 2004: 549).

Meg kell jegyeznünk továbbá, hogy nem mindig különíthetők el élesen a fenti értelemben vett elsődleges és másodlagos források, ugyanazon dokumentumon belül ezek a fajta közlések keveredhetnek is, és más viszonyítások is elképzelhetők. Elsődleges forrásoknak szokták nevezni például a rögzített, összegyűjtött, még feldolgozatlan, *nyers adatokat*, amelyeket több diszciplína is felhasználhat a maga céljai számára. Például az élőbeszédet rögzítő hanganyag-adatbázisokat több diszciplínában és több kutatási programban is vizsgálhatják: nyelvtani, fonológiai, szociolingvisztikai, dialektológiai vonatkozásokban, ugyanakkor a nyersanyag a gender-kutatók számára is elemezhető információkat tartalmaz.

A pszichológiai kutatómunkában három alapvető forrást különböztetnek meg, ezek a következők:

1. *előzetes források* – könyvtári katalógusok, bibliográfiák, indexelő/referáló adatbázisok. Az indexelő/referáló adatbázisok egy különleges kiadványtípusból nőttek ki, az indexelő/referáló folyóiratokból. Ezek régebben egy-egy szakágazatot figyelve rendszeres bibliográfiát készítettek a szakágazat friss irodalmából. A bibliográfiai adatokon kívül a cikkek kivonatait (absztrakt, rezümé) is közölték. A pszichológiában ilyen volt például az Amerikai Pszichológiai Társaság – American Psychological Association, APA – kiadványa, a *Psychological Abstracts*; a nyelvtudományban hasonló szerepet tölt be a *Linguistics Abstracts*, amely 20 országban megjelenő 800 folyóirat cikkeit közli rövid ismertetőkkel. Az ehhez hasonló indexelő folyóiratok ma már inkább online adatbázisokba integrálódnak, ilyen például a Modern Language Association nemzetközi nyelvészeti, irodalmi és kultúratudományi bibliográfiája, amely teljesszövegű szolgáltatással összekapcsolódva (Literature Resource Centre) nyelvészeti, irodalmi, kultúratudományi és film-média tárgyú szöveges és egyéb (e felosztás szerint *elsődleges*, lásd alább a 3. pontban) forrásokat tartalmaz.
2. *másodlagos források*: lexikonok, enciklopédiák, kézikönyvek, tankönyvek;
3. *elsődleges források*: az eredeti kutatási eredményeket és gondolatokat közlő folyóiratcikkek, szakkönyvek (monográfiák, szerkesztett kötetek, kézikönyvek), disszertációk, konferenciakötetek.

„Különös jelentőséget kap az egyetemen folyó szakképzésben, a szakdolgozat készítését szolgáló kutatásban a szakirodalmi előzmények és más források feldolgozása. A tudományos szakirodalom feldolgozása azért fontos része az oktatásnak, mert tudományos felkészülést kíván meg a közölt adatok között való eligazodás, és ennek a megszerzésére ösztönzi a hallgatót. Más részről pedig éppen a közlemények feldolgozása alakítja a kutatást végző személyek tudományos szemléletét, és ezzel képessé teszik új tudományos összefüggések meglátására, primer kutatás végzésére.” (Fóris 2008: 61)

A *tercier* források körébe egyes beosztások szerint az *összefoglaló munkák* (szaklexikonok, kézikönyvek stb.) és a pusztán a dokumentumokról szóló *adatokat* – szövegforrást nem – tartalmazó instrumentumok kerülnek, amelyek *előzetes irodalomkutatásra* használhatók. Ilyenek például a *bibliográfiák*, *repertóriumok* és a szakágazatok *nemzetközi referáló/indexelő szolgáltatásai* (a könyvtárszakmán kívüli közbeszédben ezeket szakindexnek is mondják), amelyek nagyszámú szakfolyóirat anyagát rendszerint adatbázisban dolgozzák fel; a bibliográfiai adatokon kívül a cikkek rövid kivonatát, referátumát (összefoglaló, absztrakt, rezümé) is közlik.

Egyes adatbázisok keresőrendszere korlátozás nélkül használható (ERIC, JSTOR, MUSE, folyóiratkiadók portálja), a korlátozások inkább a teljes szövegek letöltésére és az egyéb, összetettebb többlet-szolgáltatásokra vonatkoznak. Sok esetben viszont a keresőrendszer sem érhető el szabadon. A teljes hozzáférés feltételei általában előfizetéshez, éves licenccijakhoz kötődnek, a hozzáférést a könyvtárak a saját internetes hálózatukon belül biztosítják.

Néhány fontosabb nemzetközi szolgáltatás, amely csak előfizetéssel érhető el egyes magyarországi szak- vagy felsőoktatási könyvtárakból, s nem mindegyikük érhető el Magyarországon:

- filozófia: Philosopher's Index (USA)
- irodalom: MLA International Bibliography (USA)
- jogtudomány: Westlaw (USA)
- művészettörténet: Bibliography of the History of Art, BHA, a 1975–2007 közötti anyag szabadon kereshető <http://library.getty.edu/bha> (USA)
- nyelvtudomány: BOnline – Linguistic Bibliography Online (Hollandia); LLBA – Linguistics and Language Behavior Abstracts (USA)
- pedagógia: ERIC, az adatbázis szabadon kereshető, a teljes szöveges állomány hozzáférése korlátozott (USA)
- pszichológia: PsycInfo (USA)
- szociológia: International Bibliography of the Social Sciences (USA)
- történettudomány: Historical Abstracts (USA); America: History and Life (USA)
- vallástudomány: ATLA Religion Database (USA). (Lásd még a 11. fejezetet)

Akárhogyan is nevezik és viszonyítják egymáshoz az egyes tudományterületeken a kutatatott anyagot és a szakirodalmi közleményeket, az ismerettartalom forrásértékét, keletkezését, újdonságát vagy eredetiségét jelezve, illetve bárhogyan is viszonyítják ezekhez az ismertetéseken, összesítéseken, illetve regisztrálásokon alapuló újabb szakkiadványokat, a lényeg az, hogy a kutatást végző személy a tanulmányozott adatokat és irodalmat *forrásértékük szerint* is meg tudja különböztetni és tudatosan alkalmazza a saját munkája során.

Az új kutatási eredmények közzétételéhez megfelelő, a tudományos közéletben elfogadott fórumokra van szükség. Ezt biztosítják a tudományos igényű művek közzétételét vállaló *kiadók* (lásd a 2. fejezetet). De ugyanígy fontos a régi eredményekhez, a szakirodalmi előzményekhez való visszanyúlás lehetősége is. A *könyvtáraknak* és más *dokumentációs szolgáltatásoknak* ebben van nélkülözhetetlen szerepe.

4.4 A könyv és az e-könyv

4.4.1 A könyv fogalma

Görögül *biblion* (βιβλίον – írólap, könyvtekercs) vagy *biblos*, *byblos* (βίβλος, βύβλος – papirosz), latinul *liber/libri*, németül *Buch*, angolul *book*, franciául *livre*, olaszul és spanyolul *libro*, lengyelül *książka*, arabul (كتاب/*kitāb*). A könyvről alkotott mindennapi fogalmunk a megfogható, kézbevehető könyvekhez kapcsolódik, amely papírból, nyomtatással készül. A nyomtatott könyv fizikai jellemzői a XVI. századtól válnak szabványossá: borítófedél, a könyvtestben összefűzött lapok; az első lapokon a cím, a szerző neve és a kiadásra vonatkozó adatok szerepelnek. Általában hosszabb lélegzetű, illetve hosszabb terjedelmű művet foglal magában; foglalkozhat egyetlen témával de különálló tanulmányokból is állhat, amelyeknek rendszerint van valamilyen közös kiindulópontja vagy tematikai magja; a főszövegen kívül előszót/bevezetőt, tartalomjegyzéket és más kiegészítő részeket is tartalmaz.

Az Országos Széchényi Könyvtár és a közművelődési könyvtárak átfogó tezaurusában, az *OSZK tezaurusz/köztauruszban* (Ungváry 2002/2011) a „könyv” címszónál több definíció is található a nemzetközi és hazai műszaki szabványok meghatározásaiból. Ezek a következő elemeket hangsúlyozzák:

- nyomtatott, kötetformájú dokumentum, nyomdatermék, írásmű, szabad szemmel olvasható szöveget, ill. illusztrációt tartalmaz
- befejezett egész alkotó kiadvány
- fizikai egységként teljes, vagy meghatározott számú önálló résszel kiegészítve válik teljessé
- két fedőlapból, valamint meghatározott sorrendben egymást követő - esetenként kivehető - a gerincen tartósan összeerősített belső lapból áll
- terjedelme – a fedőlapokat nem számítva – legalább 49 oldal (3, egyenként 16 oldalas nyomdai ív, 1 ív=40 ezer betűhely)

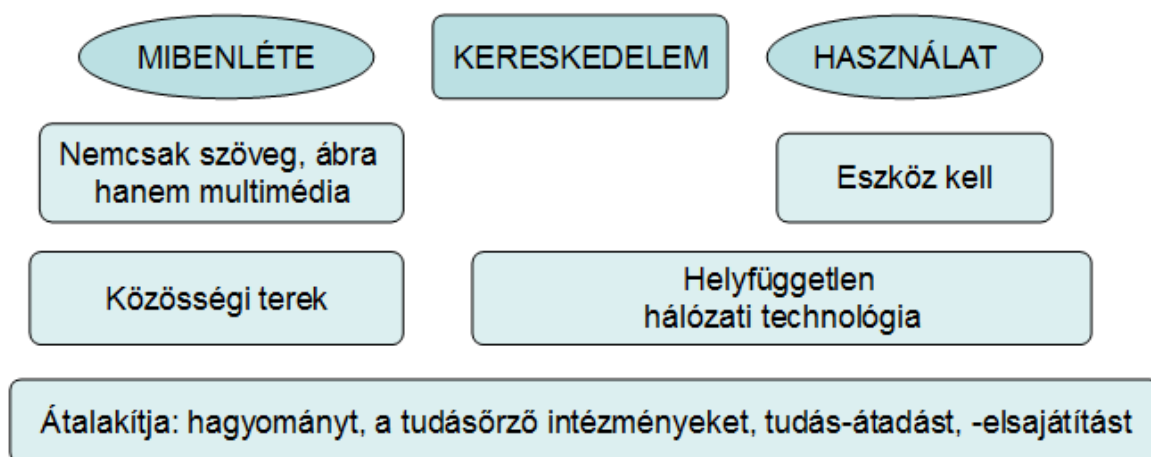
- egybekötött, lapozható ívekből álló, fedőlappal ellátott dokumentum; puha fedőlappal esetén "nem túl vékony" dokumentum
- időszaki kiadványok önálló címmel megkülönböztetett egysége könyvként is értelmezhető
- a könyvek nemzetközi szabványos azonosítójának (ISBN) rendszerében könyv a mikroformában megjelent és a vegyes információkat hordozó kiadvány is.

A definíciókat korszerűsíthetjük az *elektronikus könyv* fogalmával, bár pontosan körülhatárolható meghatározást ebben az esetben sem tudunk adni. *Kerekes–Kiszl–Takács* elektronikus könyvvel foglalkozó monográfiája (2013: 44) például az e-könyv fogalmának összetevőjében két szempontot különítenek el: 1) a tartalmat és 2) az eszközt. Az első szempontnál kérdésként vetik fel, hogy az elektronikus könyv külön kiadványtípus-e, illetve a könyves műfajokra meghatározó erővel bír-e, vagy csupán a hagyományos könyv digitalizált verzióját képviseli. Ami teljesen más lehetőségek felé billentheti a tartalmi kifejezést, az a *hibridkönyv*, a *könyv-applikáció*, a *média-könyv* és az ehhez hasonló kísérletek. Az internetes vagy a statikus elektronikus média beágyazhatósága a szövegbe, (kép, animáció stb. futtatása, linkelés külső szerverekhez, interaktivitás) egészen más élményt nyújtanak, mint a könyveknél megszokott lineáris szövegolvasás. A második szempont arra figyelmeztet, hogy ugyanazon tartalom más-más eszközön megjelenítve változatos vizuális eredményre vezethet. Az elektronikus eszközöknél már maga a kijelző háttérre sem állandó: a szöveg megjelenhet e-papíron (e-könyv olvasó készülék), de háttérvilágítással is, multifunkcionális, multimédiás környezetben (számítógép, laptop, iPad). A formátumok további bonyolult kezelésmódot követelnek meg és változatos megjelenítést eredményeznek. (24. ábra)

24. ábra E-könyv-olvasó eszközök: iPad, e-olvasó; notebook

Az említett szerzők monográfiájának IV. fejezete foglalkozik bővebben az e-könyv természetével. A papír és a digitális összehasonlításakor leszögezik, hogy az e-book részben átveszi a papírműfajok szerepét – azok eddig szinte az egyetlen tudásrögzítő és -közvetítő eszközök voltak. Ennek a formának a megjelenése – hangsúlyozzák – a könyvkultúrához kötődő technikai feltételek megváltozását hozza magával, s teljesen új kulturális környezetet eredményez, „a könyv, mint műdarab, csak hagyományként van jelen. A tartalom kerül a középpontba: digitális származéka sokféle formátumban, sokféle eszközön jöhet elő” (uo.:68). A szükséges eszközök (iPad, okostelefon, e-olvasó, notebook, asztali számítógép) „összetett virtuális térbe helyezik a tudás és a műélvezet logisztikáját.” A virtuális tér egyéb alkalmazásai integráltan használhatók az e-könyvben. (uo.: 67–68) (25. ábra)

25. ábra Az e-könyvek néhány aspektusa

Az e-könyv jellemzőit a következő főbb pontokban foglalhatjuk össze:

1. Általános jellemzők

- adaptálja a papírkönyv tulajdonságait, struktúrájában hasonló a könyvhöz: címdal, fejezetekre, alfejezetekre tagolt szöveg, tartalomjegyzék, egyéb függelékek találhatók benne,
- a szöveg stabil, nem változtatható,
- a szöveg lezárt, teljes,
- a szöveg dominál, de az e-olvasó képességeitől függően különböző minőségben is kezelhető,
- az e-könyv elsősorban lineáris szöveg, a hiperszöveggel ellátott részek ma még ritkák,
- a szöveg kereshető,
- a szöveg mobilizálható – letölthető, elvihető – a vonatkozó jogszabályok figyelembe vételével elektronikus jogkezelő aktivizálható (Digital Rights Management, DRM).

2. Tartalomhoz való hozzájutás szerint:

- szállítható fizikai hordozón (CD-n, pendrive-on),
- szabadon vagy regisztrációval letölthető,
- hálózati előfizetési lehetőség is van,
- vásárolható,
- kölcsönözhető,
- igény szerint nyomtatható (Print on Demand, POD)
- hangoskönyvként hallgatható
- antikvár (másodlagos) kereskedelemben kapható – bár ez ma még nagyon ritka.

3. Digitalizálás szerint

- digitalizált: elektronikus faksimile (hasonmás – csak kép)
- digitalizált, szövegfeldolgozott (karakterfelismeréssel feldolgozott, kereshető – digitális kép és szöveg)
- digitálisan született – e-olvasóra fejlesztett – nyomtatás igény szerint (a teljes mű vagy egy-egy részlet kinyomtatása). (Uo.: 94-97)

A print korszak könyvdefiníciói főként technikai jellemzőket említene. Ezekről és az e-könyves technikai és megjelenítési paraméterekről is el kell vonatkoztatnunk, ha a vivőanyagok fizikai tulajdonságait nem szeretnénk a definícióinkba belefoglalni és a könyvről általánosabb meghatározást szeretnénk adni. A gyakorlatban már érvényt szerzett az az eljárás, hogy a könyvek nemzetközi szabványos azonosítójának (ISBN) rendszerében az elektronikus formátumokban megjelenő könyvek is a *könyv jellegű* kiadványok közé sorolhatók.

A *könyv jellegű* kiadványok nagyobb lélegzetű, befejezett egészét tartalmazó, koherens szerkezetbe foglalt művek, melyek nyilvánosság számára közvetített formában, kötetbe szerkesztve jelennek meg nyomtatott vagy elektronikus formában. Lehetnek oldalakra tördelt szöveges kiadványok, amelyek illusztrációkat és kiegészítő részeket is tartalmazhatnak; de lehetnek képi vagy más kifejezési formában rögzített szellemi alkotások is, nyomtatott vagy elektronikus/digitális megjelenésben.

4.4.2 Könyves műfajok

A könyves kultúra többféle sajátos könyvtípust tart számon. A legkifinomultabb könyves műfajok a bölcsészettudományban alakultak ki, különösen a filológia és a történeti tudományok ágazataiban, hiszen ezek azok a területek, ahol a szövegforrásokkal és értelmezésükkel foglalkoznak. A leggyakoribb könyvtípusok, amelyek az egyetemi tanulmányok alatt és a kutatómunka során használatosak:

- monográfiák (egy-egy téma, problémakör tudományos igényű, nagyobb lélegzetű, szakszerű feldolgozása);,
- szakkönyvek – valamely szakterület kérdéseit taglalják – más típusokkal (monográfia, gyűjteményes kötet, szakterületi kézikönyv és hasonlókkal szinonimikus kifejezés),
- gyűjteményes kötetek (több önálló tanulmányt tartalmazó, kötetbe szerkesztett mű),
- szépirodalmi művek (regény, elbeszélés-gyűjtemény, novelláskötet, verseskötet, válogatott művek stb.),
- művészeti művek reprodukcióinak kiadványai (képzőművészeti albumok, fotóalbumok),
- forrásszövegek, történeti források, eredeti szövegek kiadásai,
- antológiák, szöveggyűjtemények,
- kézikönyvek (összefoglaló művek, lexikonok, enciklopédiák, szótárak, adattárak),
- statisztikai források,
- jogtárak, szabálygyűjtemények,
- bibliográfiák, egyéb segédkönyvek (kronológiák, névtárak, schematizmusok, kötetes katalógusok),
- atlaszok, térképek,
- kiállítási katalógusok – amelyek olykor, a bennük közölt reprodukciók minősége és a terjedelmesebb, elmélyült tanulmányok közlése révén szakkönyvek is egyben.

A *monográfia* szó a fenti felsorolásban azt jelezte, hogy olyan műről van szó, amelyik egy témára összpontosít, egy meghatározott, körbehatárolt tematikát elemzően dolgoz fel, a témára mélységében koncentrálni. Irodalmi, művészeti, történelemtudományi, tudománytörténeti, más bölcsészeti és művelődéstörténeti ágazatok kiadványaira jellemző műfaj. A monográfiák gyakoribb fajtái (Havasréti 2006: 23):

- életrajzi monográfia
- életmű-monográfia
- korszak-monográfia
- stílusmonográfia
- problémamonográfia
- műfaj-monográfia
- folyóirat-monográfia.

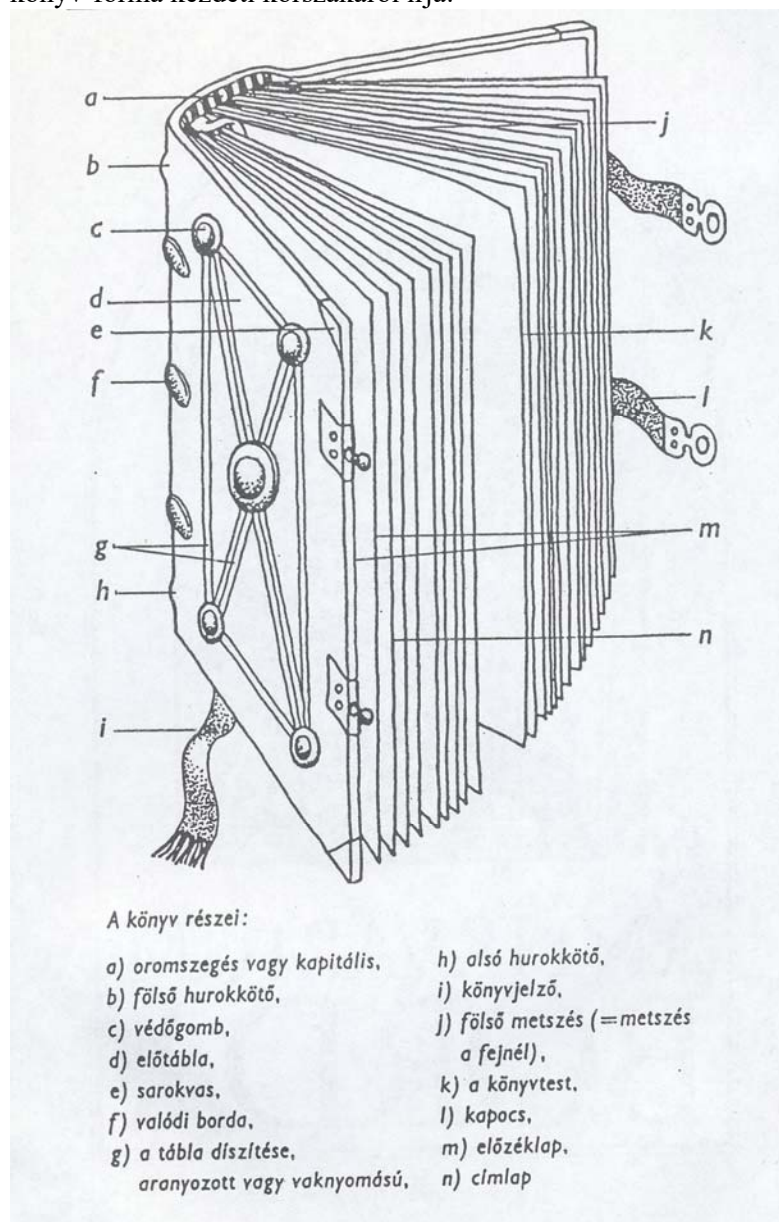
Könyvtári, dokumentációs rendszerekben a *monográfia* vagy *monografikus kiadvány* kifejezés a fizikai-formai megjelenés egyneműségére utal, és a könyv legáltalánosabb értelemben vett szinonimájaként használatos. A dokumentációs szakzsargonban ezt a terminust használják gyűjtőfogalomként a bármilyen hordozón lévő *könyv jellegű*, könyv terjedelmű, illetve kötetekben, részegységekben közölt művek, kiadványok jelzésére, ezek közös kategóriájának megnevezésére. *Monografikus műveken* ilyen általánosabb értelemben a hosszabb lélegzetű, egységesen megszerkesztett, rögzített, befejezettnak, lezártnak tekinthető egy vagy több részegységben közreadott bármilyen előállítási technológiával megszületett munkákat értjük.

Szóltunk már arról, hogy napjainkban nagy erővel zajlik az elektronikus formák útkeresése. Ehhez kapcsolódóan azonban hadd tegyünk még egy fontos megjegyzést. A tudományos közlemények szempontjából fontos tényező a *rögzítettség*, az a körülmény, hogy egy bizonyos megállapításra,

állításra, gondolatra – azaz a szellemi mű tartalmi elemére a valóságos vagy virtuális tér állandó helye vagy pozíciója szerint tudunk hivatkozni, állandó (permanens) tartalomra. Változatlan azonosítóval – rögzített tartalomra. Máskülönben a diskurzus ingoványos alapokon folyhat csak, olyasmi történik, amire azt mondjuk: „elveszítjük a talajt a lábunk alól.” A papírkönyv ezt a problémát jól tudja kezelni, a digitális hordozók esetében viszont még kialakulatlan ennek gyakorlata, az állandóság és a hosszú távú megőrzés nyitott kérdései még napirenden vannak.

4.4.3 A könyv részei

A könyv története a könyvnyomtatás európai históriájánál sokkal régebbi századokra nyúlik vissza. Az ókorban a könyv formátuma a tekercs, anyaga a papirusz, amit lassan felváltott a pergamen, s csak a Kr. utáni évszázadokban terjedt el az ívek összehajtogatásával készülő, a gerincnél összefűzött, lapozható könyv forma, a *kódex*. A kódexek az V. századra már egyeduralkodóvá váltak. Várkonyi Nándor a könyv-forma kezdeti korszakáról írja:

„Milyenek voltak az első kódexek? Azt mondhatnók, éppolyanok, mint a későbbiek s a mai könyvek. Több füzetből, azaz "fogásból" varrták össze (ma ívek mondjuk), a fogások pedig 2–6, kettébe hajtott levélből álltak. Sok kettőslevelet nem lehetett egy fogásba összefűzni, mert ezáltal a füzet belsejébe került levelek megkeskenyedtek, kikiabáltak a lapok együtteséből, lomposná lett a könyv. A legszokásosabb volt a 4 íves, azaz 8 leveles, 16 oldalas füzet: ez mindmáig megmaradt, a mi könyvünknek is ez az alapeleme: 1 ív, 16 oldal. Neve *quaternio*, azaz "négyes" (ív), de volt kettős, hármás, ötös, hatos is: *binio*, *ternio*, *quinternio*, *sexternio*. Egy lap (szebb magyar szóval: levél) neve *folium*, rendszeren többesszámban: *folia*, az oldalé *pagina*. Minthogy a levelek a fűzésnél elkeveredhettek, szükségessé lett az oldalszámozás, a *paginálás*, de sokáig csak a leveleket sorszámozták, vagy még azt sem, s a sorrendet *szignatúrával* jelezték, azaz minden oldal alsó jobb sarkára odajegyezték a következő oldal első szavát. Ebből lett a nyomtatásnál a *custos*, az őrszó. Az oldalak szélén, tetején és alján margót hagytak, hogy az írás ne

26. ábra Kapcsos könyv ábrája és részei (Buda 2000: 292)

kopjék, piszkolódjon; az oldalmargó rendszeren szélesebb volt, mint a felső és az alsó. Az első kódexek igen kicsiny formájúak, úgy látszik, a kicsinységben látták egyik fontos előnyét a tekercs szemben. Az első és az utolsó levelet bizonyára már kezdetben is beíratlan hagyták, védőborítéku, de hamarosan

megjelenik a keményebb, erősebb védőtábla, amely aztán teret és ösztönzést ad egy új, pompás iparművészeti ág, a könyvkötés kifejlődésének.” (Várkonyi 2001: 214–215 p.) (26. ábra)

Az ívjelzés, illetve levélszámozás a könyvnyomtatás első két századában is fennmaradt, utána az oldalszámozás terjedt el, s ez a mai napig így szokásos. Egy könyvlapnak két oldala van, *homlokoldala* és *hátoldala*, latin szakkifejezéssel ez a *recto* és a *verso*. A katalógusokban, bibliográfiákban a mai napig az oldalszámot vagy oldal-terjedelmet a *pagina* rövidítésével jelölik, például 234 p. A lexikonokban, szótárakban hasábos elrendezést és *hasábszámozást* is szoktak alkalmazni. Ha hasábszámokkal is megadható egy hivatkozás vagy a kiadvány csak hasábszámozást tartalmaz, akkor a *columna* (col.) jelölést használjuk.

Az összefogott papírlapok alkotják a könyv testét. Két *borító* – az első és a hátsó – fogja közre a papírlapokat és védi a könyv belsejét a sérülésektől és a gyűrődéstől. Keménykötésnél ezeket *kötéstábláknak* nevezik, fűzött könyvnél a *borítófedél* kifejezést használják, a könyvet puhatáblásnak mondják. A könyv *védőborítót* is kaphat, amelynek behajtott széleire kerül a fülszöveg: a könyv rövid ismertetője, a szerző bemutatása néhány mondatban. A lapokat és a fedelet a *gerinc* tartja össze. A könyv testét *előzőklapok* erősítik a kötéstáblákhoz. A könyvtest első négy oldala a címnegyedív (vagy címnegyed, a könyv első ívének, azaz tizenhat oldalának negyede), amelynek információtartalmát nemzetközi és honosított magyar szabvány is szabályozza. Olykor a négy oldal kettőre csökken. Négy oldal esetén az oldalak elnevezése és a funkciójuk:

- szennycímoldal – ide kerül a könyv szerzője, címe, többkötetes mű esetén a kötet száma.
- sorozatcímoldal – amennyiben a mű sorozathoz tartozik, itt tüntetik fel a sorozat adatait: a sorozatcímet, a sorozatszerkesztők nevét, ha van az alsorozat adatait és ha van, a sorozatszámot.
- címoldal – az úgynevezett belső címoldal, itt közlik a műre vonatkozó leglényegesebb tartalmi és jogi információkat. Rendszerint ezen az oldalon tüntetik fel a bibliográfiai hivatkozás öt alapadatát: (1) a szerző nevét, (2) a mű címét, (3) a kiadó nevét, (4) a kiadás évét és (5) a megjelenés helyét. Alcím, a közreműködők, szerkesztők, a fordítók neve, a kiadásjelzés (például „4., javított kiadás”) átkerülhet a címoldal hátoldalára is. A címoldalon a szerzők nevét és a mű címét tipográfiaiilag ki szokták emelni.

Az idegen szerzők neve általában a *keresztnev* – *családnév* sorrendben szerepel, bibliográfiakészítésnél, betűrendezésnél ezt a tényt figyelembe kell vennünk: a bibliográfiai hivatkozásokban a szerzők családnévénél kell a tételt feltüntetni. Ha a könyvön a név mellett valamilyen tudományos fokozat, rang vagy cím („Dr.”, „címzetes igazgató”, az „MTA levelező tagja”, „gróf” stb.) is szerepel, akkor azt a bibliográfiai leírásból el kell hagyni.

- copyright-oldal (impresszumoldal) – a címnegyed negyedik oldalára kerül, a szerzői jogokra vonatkozó adatokat tartalmazza. Kiegészíti a címoldalt, azok az adatok, amelyek nem férnek el a címoldalra, átkerülnek a copyright oldalra. A szerzői jog tulajdonosa a szerző, halála után 70 évig pedig a jogosult utód, s ugyanígy jogi oltalom alatt áll a fordító, az illusztrációk készítői stb. Erre az oldalra kerül a kiadástörténet is és az azonosítószámok: a könyvek nemzetközi azonosítója (ISBN) valamint a sorozati nemzetközi azonosító (ISSN).

Általában a könyv végén, az utolsó páros számú oldalon helyezik el a technikai információkat, a kiadásra és a nyomdai munkálatokra vonatkozó *záradékot*, a *kolofont*. Ez a rész tartalmazza a kiadvány kiadására és előállítására vonatkozó összes lényeges adatot: a kiadásért felelősök nevét, a nyomdai ívterjedelmet, ívnagyságot és egyéb nyomdai adatokat, az ISBN-t, a példányszámot, esetenként a nyomdába adás pontos dátumát. Megtörténik, hogy a kolofonban szokásos összes információt a copyright-oldalra teszik, ilyenkor a könyv végén már nem szerepelnek ezek az adatok.

A főszöveg mellett más járulékos részek is találhatóak a könyvekben: tartalomjegyzék, ajánlás, előszó, utószó, hosszabb-rövidebb bevezető tanulmány, név- és tárgymutató, illusztrációk jegyzéke, irodalomjegyzék és bibliográfia stb. (Gyurgyák 1997: 121–180)

A címoldal

A bibliográfiai leírás és a tudományos hivatkozás alapja is a könyv *belső címoldala*. A könyvtári katalógusokban látható úgynevezett „cím és szerzőségi közlés” mező a címoldal pontos átírása, arra szolgál, hogy a könyv minden kétséget kizáróan azonosítható legyen a bibliográfiai leírások alapján.

Miért van oly fontos szerepe a könyvészetben a címoldalnak? A cím szerepelhet a borítón, a gerincen és más előzéklapokon is, s az ott feltüntetett címek nem minden esetben egyeznek meg a belső címoldalra kiírt szöveggel, így a kiadvány azonosítása esetlegessé válhat. A címoldal, illetve a címoldal hátoldala tartalmazza a legteljesebb címet és a legrészletesebben közli a könyv szerzőségéhez kapcsolódó adatokat, amelyeket a címleírásokba is át szoktunk vezetni. A borító megrongálódhat, leszakadhat vagy a ronggyá olvasott könyvet újrakötik, az új kötésre pedig már nem vezetnek rá vagy más formában írják rá a címet. A kódexeknek és a legkorábbi nyomtatványoknak még nem adtak címet. Ha egy műnek nincs címe, akkor a *kezdő* és a *végyszavak*, az *incipit* és az *explicit* pótolja a könyv leírásakor a címoldalt.

ISBN

A könyvek terjesztésének, azonosításának megkönnyítésére szolgál a könyvek nemzetközi szabványos azonosítószáma (International Standard Book Number). A könyvkereskedelemből eredő könyvszámozást, rendszerként először 1967-ben vezették be Nagy Britanniában, 1970-től került sor nemzetközi bevezetésre, Magyarországon 1974-től alkalmazzák. Hazai irodája az Országos Széchényi Könyvtárban a Kötelespéldány Osztály részeként működik, itt utalják ki még a megjelenés előtt az egyes kiadványok ISBN azonosítóit.

Az azonosító a könyvkereskedelemben a készletellenőrzést segíti, ettől függetlenül a könyvtárak és a keresőgépek számára is igen hasznos, mert egyetlen számsora kiválthatja a hosszú bibliográfiai leírásokat, és egyedileg, nemzetközi rendszerben azonosítja az egyes kiadványokat.

A számsor adatcsoportjainak jelentése is van. Az ISBN 2007-ig 10 számjegyű volt, ekkor vezették be a 13 számjegyű rendszert. Az ISBN-t belenyomtatják a könyvbe, vagy a címlap hátoldalára vagy a kolofonba, s általában vonalkód formájában is szerepeltetik.

Példák

ISBN 978-963-06-9720-0

ISBN 963-206-385-6

Az ISBN felépítése:

1. számcsoporthoz: árucikk jelölő előtag (prefix); a korábbi, 10 jegyű ISBN-ben nem szerepelt; háromjegyű EAN – nemzetközi kereskedelmi kód a könyv jellegű kiadványok számára; értéke jelenleg 978);
2. a nyilvántartási csoportra (a kiadó ország, régió vagy nyelvi terület) utaló kód; Magyarország azonosítója 963 vagy 615; az angol nyelvterületé 0 és 1, a francia 2, a német nyelvterület 3 stb.)
3. a kérelmező azonosítója; a számcsoporthoz hossza a kiadó várható könyvtermésétől függ; minél több kiadvány várható, annál rövidebb számot kap egy kiadó; például: Akadémiai Kiadó 5);
4. kiadvány azonosítója; az adott kiadó által megjelentetett mű adott kiadását azonosítja);
5. ellenőrző számjegy (egy matematikai képlet alapján számolják ki).

A számsor első és utolsó eleme kötött számjegyű, a közbűlső csoportok tagolása változó. Más-más ISBN-t kap egy kiadvány, ha az új kiadásban tartalma vagy címe megváltozik, a különböző kiadónál megjelenő reprint, a különböző termékformában megjelenő ugyanazon kiadvány (nyomtatott és elektronikus változat). A többkötetes könyvek egy össz-ISBN-t (az összkiadás azonosítója) kapnak a kötetek külön-külön jelzete mellett (ISBN útmutató 2006: 7–29). A számcsoporthozakat rendszerint kötőjel választja el egymástól.

4.5 Folyóirat, e-folyóirat, sorozat

4.5.1 Folyóirat, e-periodikum

A folyóiratok, formai szempontból folyamatos, egymást követő részegységekben megjelenő művek. Többségük rendszeresen, szabályos időközönként jelenik meg. Szigorú definíció szerint olyan időszak kiadvány, amelyik évenként többször: kéthetente vagy ritkábban, de *legalább évente kétszer* megjelenik. Általában szöveges és képi információkat tartalmaz, ám manapság nem meglepő, ha informatikai magazinok vagy szaklapok programokat is mellékelnek egy-egy lapszámhoz.

Időszaki kiadvány

Szinonimája a *periodikum*, az időszaki kiadvány kifejezés tágabb fogalom, mint a folyóirat. Meghatározását a magyar nyelvű ISSN útmutatóból idézzük (ISSN: a folyóiratok nemzetközi azonosítója – International Standard Serial Number):

„Az időszaki kiadvány – a folytatódó dokumentumok egyik fajtája – olyan, a befejezettség igénye nélkül megjelenő, előre meg nem határozott időtartamra tervezett kiadvány, amely egymást követő, különálló részegységekből (számokból, évfolyamokból, füzetekből, kötetekből stb.) áll, és ezeket rendszerint számozásuk, időrendi vagy egyéb megjelölésük különbözteti meg egymástól. Időszaki kiadvány megjelenhet nyomtatott formában vagy más közvetlen elérési hordozón [...], illetve távoli hozzáféréssel, a számítógépes világhálón is.

Legfontosabb fajtái: hírlapok, papíralapú és elektronikus folyóiratok, magazinok, évkönyvek, időszakosan megjelenő jelentések, közlemények, adat- és címtárak stb., időszakosan megrendezett konferenciák kiadványai, számozott és számozatlan sorozatok.” (Gazdag 2008: 2; lásd még Szilvássy 2006)

A felsőoktatási tanulmányok szempontjából elsősorban a *tudományos szakfolyóiratoknak* van nagy jelentősége. A *tájékoztató* jellegű, *ismertető* szaklapok a rövidebb hírekről és újdonságokról számolnak be, a *kritikai* lapok bírálatokat közölnek, a *hivatalos közlönyök* és *hírlevelek* a rendeletekről előírásokról, az intézményi életben történet eseményekről tájékoztatnak, illetve közlik magukat a törvényeket, rendeleteket, határozatokat és más szabályozó iratokat.

Folytatódó, integráló dokumentum

A folytatódó dokumentumok másik fajtája, az *integráló dokumentum* szintén a befejezettség igénye nélkül jelenik meg. Egy alapműből és annak frissítéseiből áll; a frissítéseket sorszámozással, verziószámmal vagy dátummal jelölik meg, az alapkokumentum így folyamatosan bővül a frissítések anyagával, információival, illetve az elavult információk cseréjével változik a tartalma.

Ilyenek például a hagyományos megjelenési formában a nyomtatott, cserelapos kiadványok (cégvezetéshez kiadott segédletek, tananyagok stb.). Ide sorolják a számítógépes világhálón, a távoli hozzáféréssel elérhető, webes információforrások többségét is: a folyamatosan frissülő adatbázisokat, honlapokat, portálokat (Gazdag 2008: 3).

Ilyen értelemben a digitális kor újfajta ”sajtótermékei” az új média-eljárásokra épülő, nem napi kiadásban megjelenő, hanem a napszak bármely időpontjában (és a megjelenítési nézet beállításainak függvényében más-más tartalmú) folyamatosan frissülő internetes újságok, hírportálok, szakmai blogok és egyéb internetes fórumok, melyek közös elnevezése: *integráló dokumentumok*. A web archiválása egyelőre nincs megoldva, szervezett módon még csak kísérleti jelleggel foglalkoznak begyűjtésükkel, tárolásukkal és hosszú távú megőrzésükkel. Ezeket a feladatokat a web-archiváló technológiák kifejlesztésétől várják.

A legjelentősebb kezdeményezés a globális web egyes részeit figyelemmel kísérő időgép, az *Internet Archive* (Internet Archívum). Az időgépbe viszont csak esetlegesen kerülhetnek be a webhelyek egyes stádiumainak rögzített állapotváltozatai. Egy összehasonlító példával érzékeltetve: a *Litera.hu* portált az archívum 2002. novembere és 2009. júniusa között 199 alkalommal rögzítette, míg az *Ókorblog*ról csak egy alkalommal készített web-felvételt, 2008. május 13-án. Az adott időpillanatban elmentett keresztmetszetek még nem jelentik feltétlenül azt is, hogy a hipervivatkozásokkal, a

portálakhoz befűzött oldalak, illetve a tartalomkezelő rendszerek teljes anyagát is ugyanezekben az időpillanatokban rögzítette volna az időgép. (27. ábra, 28. ábra)

27. ábra A Litera.hu első archivált változata az Internet Archívumban

28. ábra Az Ókorblog egyetlen archiv felvétele az Internet Archívumban

4.5.2 Szakfolyóiratok

A szakfolyóiratok szakmai és tudományos információkat közölnek. Kitüntetett szerepük van a tudományos életben: a tudományos periodikumok adnak terepet és biztosítanak szakmai fórumot a

kutatási eredmények közzétételére, a diszciplína újdonságainak, az új eredmények és fejlemények követésére. Az ezredforduló a szaklapok életében meghozta a digitális fordulatot: a nyomtatott füzetek ugyan még nem tűntek el teljesen a föld színéről, az internetes hozzáférés szemlátomást dominánssá vált a kiadói portálokról, az előfizetett adatbázisokból, késleltetett „felszabadítással” vagy azonnali nyílt hozzáféréssel, repozitóriumi és más archívumi szolgáltatások révén.

Minden folyóirat jellegzetes profilt alakít ki, ez egyben meghatározza azokat a vezérmotívumokat, amelyek alapján a cikkek befogadása történik. Szerkesztőséggel és szerkesztőbizottsággal működnek, a fenntartó pedig lehet valamilyen tudományos társaság, testület, intézmény, szervezet, egyetem vagy akadémia. Az első, induló lapszámban rendszerint részletesebben is ismertetik a lap célját, témaköreit, milyen cikkeket fogadnak közöli, milyen nyelven, milyen földrajzi régióból, milyen olvasótáborra számítanak. (29. ábra) Manapság a folyóiratról szóló tájékoztató információk megtalálhatók a szerkesztőségi honlapokon vagy a kiadói katalógusokban.

MAGYAR KÖNYV-SZEMLE.

A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára ezen cím alatt folyóiratot indit meg, mely a magyarországi könyvészet és a hazai könyvtárak közlönye óhajt lenni.

Közölni fog a régibb magyarországi bibliographia körébe tartozó értekezéseket és az újabb felfedezésekről szóló értesítéseket. Ismertetni fogja a hazai könyvtáraknak történetét, szervezetét, nevezetesebb tudományos kincseit és szerzeményeit. Továbbá összeállítandja a magyarországi sajtó irodalmi érdekű termékeinek és a hazánkat érdeklő külföldi munkáknak lehetőleg teljes és pontos jegyzékét.

Készséggel megnyitva hasábjait a könyvtárnokok és könyvgyűjtők felszólásainak, javaslatainak és kérdéseinek; számít mindazoknak szives közreműködésére, kiket hivatalos állásuk és irodalmi foglalkozásuk ezen térre vezet.

A „Könyv-Szemle” megjelenik évenként 20 ívnyi terjedelemben, két-havi füzetekben, diszes kiállításban.

Előfizetési ára egész évre bérmentes szétküldéssel együtt 2 frt 40 kr.

Az előfizetési pénzek Knoll Károly urhoz a M. Tud. Akadémia könyvkiadó hivatalába, egyéb küldemények és irodalmi közlemények a M. Nemzeti Múzeum könyvtárába címezendők.

Fraknói Vilmos,

a M. Nemzeti Múzeum könyvtári őre.

29. ábra A Magyar Könyvszemle 1. évf. 1. füzetében (1876 január–február) közzétett ismertető az induló folyóiratról

4.5.3 Kis folyóirat-történet

A XVII. századig a friss eredmények közlésének írásos műfajai kimerültek a kísérletekről való beszámoló leírásában, a levelezésben és a magánkezdeményezésű nyomtatott dokumentumok terjesztésében. A szerkesztői munka és a szakmai lektorálás gyakorlata a kritikai módszer kialakulásával és a tudomány intézményesülésével szoros összefüggésben fejlődött ki és épült be a kiadási eljárásba.

Az 1665. esztendő jelentős fordulópont a tudományos közlemények kiadástörténetében: Franciaországban, január 5-én hagyta el a nyomdát az első tudományos folyóiratnak tekintett *Journal des Sçavans* (Denis de Sallo alapításában, későbbi címe *Journal des Savants*). A korabeli érdeklődők a

pamphlet formátumú lap hasábjain az Európában megjelent könyvekről ismertetőket olvashattak, nekrológokból jeles tudósok életrajzát és műveiket ismerhették meg, de a lap felfedezésekről és új természettudományos felismerésekről is közölt cikkeket. A kiadvány a viharos történeti időszakokban többször is szünetelt, ám mindannyiszor újraindult; ma modern bölcsészettudományi folyóiratként tartják számon. A francia periodikum példáját mindössze két hónapos elmaradással követte Angliában a *Royal Society* tudós társaság patronálásával egy másik új nyomtatvány, a *Philosophical Transactions*. Ennek első száma Henry Oldenburg szerkesztésében 1665. március 6-án, Londonban jelent meg, füzetei azóta is rendszeresen napvilágot látnak. Kétszázhusz éves működése után a terjedelmi növekedés következtében a lap 1686-ban két nagyobb témakörre vált szét: az *A* jelzésű matematikai–fizikai ágazatra és a *B* jelzésű biológiai tematikát befogadó sorozatra. Mára mindkét folyóiratot a kezdetektől digitalizálták és több archívumból is elérhetővé tették az interneten: a *Journal des Sçavans* megtekinthető a Gallicán és a Persée-n; a *Philosophical Transactions* pedig a megjelenés 350. évfordulója alkalmából megalakult kutatási program weboldalán kapott elhelyezést a *Royal Society Publishing* kiadásában, valamint a JSTOR archívum szabadon elérhető gyűjteményi részlegében is megtalálható. A két sorozat füzetei ezzel szélesebb nyilvánosságot kaptak, mint első megjelenésükkor, a tudományos kommunikáció ösvényeit kitaposó, nyomtatott korszakukban. Ma világszerte elérhetők és felhasználhatók a kiadás- és tudománytörténeti tanulmányokhoz. (Dudás 2015: 251–252)

A két tudományos folyóirat megalapítását az új meglátások és felismerések rögzítésére, megismertetésére, terjesztésére és megőrzésére szolgáló meggyőző és hiteles közlési eszköz megteremtése motiválta. Ezeket a feladatokat mind a mai napig a periodikumok alapfunkcióinak tekintjük. Mai szemmel különösen jelentősnek tűnik a *Philosophical Transactions* szerkesztéspolitikája, a kiadvány profilját meghatározó testület ugyanis a közösség bevonását és recenzensi véleményre alapozott szerkesztési eljárást követelt meg. Ez a szemlélet megerősítette a tudomány intézményesülését, a provincializmus kerülését, az ún. externalista ismeretelméleti fölfogást, ami során a tudás előállításában és értékelésében az egyéni megismerésre háruló tényezők mellett olyanok is szerepet játszanak, melyek kívül esnek a megismerő individuumon (Laki 2006:49), s hozzájárult a kisközösségek folyamatos kapcsolattartására alapozódó racionális, megegyezéseken alapuló tudományos gondolkodás, kutatási és publikációs normarendszer kialakulásához.

4.5.4 Mai folyóirat – dinamikusabb közlési forma

Az igényes tudományos folyóiratok *lektoráltak*, ez azt jelenti, hogy a benyújtott kéziratokat a pályatársak, akik a szerzőhöz hasonlóan jártasak a témában vagy kiemelkedő szakértők, figyelmesen elolvassák és megírják a véleményüket. Megjelenésre vagy elutasításra javasolják a cikket; észrevételeket, javaslatokat tehetnek a szerzőnek, aki ezek alapján javításokat eszközöl a kéziratban. A véglegesített kézirat még átmegy a kiadói szerkesztőség kezén, majd végső formájában megjelenik a szaklap hasábjain. A lektorálási eljárást másképpen *referenseket alkalmazó* kiadási eljárásnak is szokták nevezni, illetve az ilyen szakfolyóiratot *referálnak*, illetve *lektorálnak* mondják (angolul: peer reviewed, refereed). A „referált” folyóirat a dokumentációban mást jelent: olyan folyóiratot értenek alatta, amelyiket referáló/indexelő szolgáltatás rendszeresen regisztrál. Például a *Magyar Pszichológiai Szemle* c. folyóirat olyan lektorált/referált kiadvány, amelyet a PsycInfo referáló/indexelő szolgáltatás indexel. A PsycInfo és a hasonló szolgáltatások rendszeresen feldolgozzák az újabb számok cikkeit, a cikkek rezüméit (a könyvtár- és információtudomány magyar szakzsargonjában *referátumnak* nevezik a tartalmi összefoglalót) és a keresésüket segítő egyéb kulcsszavakat is rögzítik.

A folyóiratokban *szakcikkeket* közölnek, amelyeknek többféle típusa van. Tudományos értékük más és más lehet. A leggyakoribb cikktípusok:

- *eredeti*, új (primer) eredményt közlő cikk
- *összefoglaló* közlemény
- *rövid* közlemény – új megállapításokat közlő, alig néhány oldalas, egyetlen probléma részletére összpontosító cikk
- *módszertani* cikk – empirikus, analitikus kutatási eljárás, adatgyűjtési, mintavételi, folyamatirányítási, kísérleti, mérési módszerek, értékek megállapítása, precizitás-meghatározás, kiértékelés; kvantitatív vagy kvalitatív módszer leírása, bemutatása. A kidolgozott és szakcikkekben közölt módszerek szabvánnyá is válhatnak. Ilyenek például a nemzetközi szabványosító szervezet (International Organisation for Standardization, ISO) által szabványosított statisztikai módszerek.

- *kritika, recenzió, könyvszemle* – elemző bírálat, tanulmánykritika, szakmai ismertetés új kiadványról, véleményről, művészeti alkotásról, előadásról
- egyéb ismertetés, hír, megemlékezés.

Sok változás zajlik a folyóiratok kiadása, terjesztése és használata körül amióta az elektronikus webes média meghódította a világot. A *nyílt hozzáférés* kiadási modell egyre nagyobb teret nyer a kutatási alapoknál, az egyetemeken és a tudománypolitikai stratégiákban.

OPEN ACCESS PEER-REVIEWED

RESEARCH ARTICLE

Science vs Conspiracy: Collective Narratives in the Age of Misinformation

Alessandro Bessi, Mauro Coletto, George Alexandru Davidescu, Antonio Scala, Guido Caldarelli, Walter Quattrociocchi

Published: February 23, 2015 • DOI: 10.1371/journal.pone.0118093

34 Saves	0 Citations
42,434 Views	2,449 Shares

Article	Authors	Metrics	Comments	Related Content
---------	---------	---------	----------	-----------------

Download PDF
Print Share

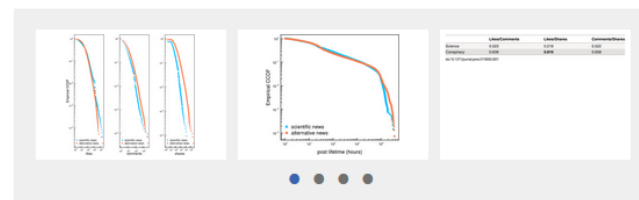
Abstract

Introduction
Results and discussion
Conclusions
Methods
Acknowledgments
Author Contributions
References
Reader Comments (2)
Media Coverage (5)
Figures

Abstract

The large availability of user provided contents on online social media facilitates people aggregation around shared beliefs, interests, worldviews and narratives. In spite of the enthusiastic rhetoric about the so called *collective intelligence* unsubstantiated rumors and conspiracy theories—e.g., chemtrails, reptilians or the Illuminati—are pervasive in online social networks (OSN). In this work we study, on a sample of 1.2 million of individuals, how information related to very distinct narratives—i.e. main stream scientific and conspiracy news—are consumed and shape communities on Facebook. Our results show that polarized communities emerge around distinct types of contents and usual consumers of conspiracy news result to be more focused and self-contained on their specific contents. To test potential biases induced by the continued exposure to unsubstantiated rumors on users' content selection, we conclude our analysis measuring how users respond to 4,709 troll information—i.e. parodistic and sarcastic imitation of conspiracy theories. We find that 77.92% of likes and 80.86% of comments are from users usually interacting with conspiracy stories.

Figures

CrossMark

Subject Areas

- Facebook
- Graphs
- Imitation
- Information theory
- Random variables
- Social media
- Optimization
- Social networks

ADVERTISEMENT

30. ábra Plos ONE – egy korszerű szolgáltatási felület

(<http://journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371/journal.pone.0118093>)

Kiterjesztett cikk

A cikk terjedelmi kötöttségei online környezetben fellazulnak, tartalma ennek folytán is változatos elemekkel gazdagodhat. Az elfogadott és megszerkesztett kézirat elektronikusán általában már a formális publikálást megelőzően olvasható, ezzel is gyorsítva az információáramlást (Dudás 2013). A szerzők a tudományos közlemények új típusait alkotják meg azzal, hogy a cikk akkurátus dokumentációját nemcsak bibliográfiai és forrásjegyzékszintű utalásokban jelzik, hanem összekapcsolják a digitális térből közvetlenül is elérhető, változatos külső forrásokkal. Így nemcsak a szövegbe és a közvetlenül a textus köré rendezett ábrázolásokba szőtt mű ismerhető meg, hanem a szisztematikusan kiválasztott dokumentáció, az alátámasztást és a megértést segítő tágabb háttér világa is kitarulkozik.

A gazdag média- és információs környezetbe ágyazott dolgozatot nevezik *kiterjesztett publikációnak* – vagy *kibővített közleménynek* (*enhanced publication*) (Holl 2013), amelyhez a megszokott textuális, ábrás és bibliográfiai szakaszokon kívül, dokumentációként vagy szemléltetésképp, terjedelmesebb kiegészítő külső források (adatbankok, nyers adatok, kép, szöveg,

hang, multimédia, vizualizációk, archívumok, újmédiás és futtatható alkalmazások) csatlakoznak. Az új becsatolási módszer egyben számos hivatkozási problémát is felvet, ilyen többek között a dinamikusan frissülő adatok egy adott időpillanatban való rögzítése, statikus állapotra hozása és historikus visszahívásának lehetősége. A keresés ideje szerinti fixálásra és a fix adatok hozzáférési pontjára azért van szükség, hogy pontosan a felhasznált adathalmaz legyen hivatkozható és, hogy hitelesen lehessen rekonstruálni az írásmű ténylegesen felhasznált ismeretanyagát. (Joint Declaration of Data Citation Principles 2014)

A fejlett online kiadói platformok egyre több hasznos funkcióval látják el a formális publikációk környezetét: olvashatóvá válnak a megjelenésre előkészített előzetes verziók (Dudás 2013), rugalmasan követhetők az intertextuális kapcsolatok, a hivatkozott irodalom, a külső, digitális forrás pedig látványosan is alátámasztja az eredményeket. A használati statisztika és a közösségi alkalmazások becsatolásával naprakészen követhető mások érdeklődése, láthatóvá és mérhetővé válnak a valós forgalom adatai (megtekintés, letöltés, megosztás, könyvjelző, bibliográfia-kezelő rendszer gyűjteményeibe való elmentés, kommentek és sok más egyéb hálózati történés). Az olvasói fogadtatás dinamikája izgalmas, érdekes közegben kísérhető az interneten hagyott nyomok alapján. (30. ábra)

Példák az időszaki kiadványok számozási adataira

Budapesti Könyvszemle. 20. évf. 3. sz., 2008. ősz

Édes Anyanyelvünk. 38. évf. 3. sz., 2000

Történelmi Szemle. 27. évf. 1-2. sz., 1984 (Lásd még: 31. ábra)

Rövidítések:

évf. = évfolyam, kötet vagy másképp tárgyév; a folyóiratok utólag bekötött kötetszáma (a kötetszám nem mindig vonatkozik egyetlen évre)

sz. = szám, azaz füzettség, lapszám; jelölhetik számokkal, hónapokkal (január, február stb.) évszakokkal (tél, tavasz, nyár, ősz). A hírlapoknál: évfolyam, hét, aznapi dátum.

ISSN

A folyóiratokat nemzetközi nyilvántartásba veszik, a bejegyzett időszaki kiadványok ISSN (International Standard Serial Number) azonosítót kapnak. Az ISSN nemzetközi rendszerben kiosztott jelzet, amely két csoportba tagoltan összesen nyolc számjegyet tartalmaz. Kiosztása mechanikusan történik, nincs olyan kódolt jelentése, mint az ISBN-nek. Magyarországon 1977-től alkalmazzák. Világhálózati rendszerben kerül kiosztásra, központja Párizsban van, melyhez nemzeti irodák kapcsolódnak. ISSN-nel lehet bejegyeztetni a folyóiratokat, hírlapokat, évkönyveket és más időszaki kiadványokat. Az ISSN-nel jelölt kiadványok egyúttal kötelezpéldányok is.

Bárka, ISSN 1217-3053

Irodalomtörténeti Közlemények, ISSN 0021-1486

Holmi, ISSN 0865-2864

A nyomtatott és elektronikus változatok külön-külön ISSN-t kapnak:

Magyar Pszichológiai Szemle, ISSN 0025-0279 (print); ISSN 1588-2799 (online)

Művészettörténeti Értesítő, ISSN 0027-5247 (print), ISSN 1588-2802 (online)

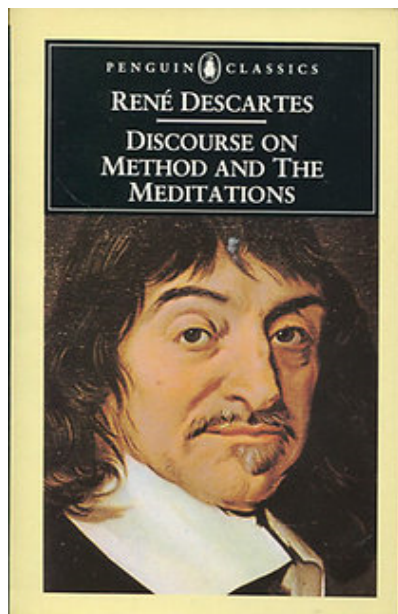
TARTALOM

3	ZALÁN TIBOR	
	Kelvi szövege, ismeretlen Pálkádai Újvárosi Vesset, Szentistván	(vers)
6	GÉCZI JÁNOS	
	Képeslet Zsolt Tórnok 1-4	(vers)
9	KISS OTTÓ	
	Gomulka hármester panaszai a határőrség Zsolt Tórnokhoz	(vers)
12	DEÁK PAULA BLANKA	
	A tizenhat évvel	(vers)
15	GREDEL LAJOS	
	Ma már minden bonyolultabb	(elbeszélés)
17	CSEHY ZOLTÁN	
	Költészet, élet, nem kell megvárni, A hárs, Bolcsartól a zenei iskolához	(vers)
18	SOPOTNIK ZOLTÁN	
	Kalács	(vers)
22	OLÁH ANDRÁS	
	életmentő gyűlölet, aprók boldogság, megmondhatatlan	(vers)
24	UNGVÁRI LÁSZLÓ ZSOLT	
	Az életről a színtől	(elbeszélés)
27	BENŐ ATTILA	
	(közlemény), (közlemény) a Tópia (Könyvek), (közlemény) a Tópia (Könyvek), (közlemény) a Tópia (Könyvek)	

31. ábra Folyóiratok: cím és számozás (évfolyam/kötet és lap/füzetszám)

4.5.5 Könyvsorozatok

A könyvsorozatok a folyóiratokhoz hasonlóan ISSN azonosítja. Egy-egy könyv (ritkábban folyóirat) sorozathoz is tartozhat. A sorozat köteteit a sorozatcím fogja össze. A sorozatban megjelentetett egyes kötetek viszont önálló könyvek, ezért ISBN-nel kerülnek be a dokumentumszolgáltató rendszerekbe. A sorozatok lehetőséget adnak arra, hogy egy konkrét könyv a címében megjelölt témáján kívül egy más szempont szerinti hasonlóság alapján is szorosan összetartozhasson más könyvekkel. Az *Élet-kép sorozatban* például jeles személyekről, írókról készült monográfiák jelennek meg, kötetek többek között Babits Mihály, Illyés Gyula, Jókai Mór, Márai Sándor, Mindszenty József, Petőfi Sándor, Szabó Lőrinc, Teleki Pál. (32. ábra)

32. ábra Könyvsorozat (Penguin Classics) kötetének borítója

Egyes könyvsorozatok nagy múltra tekintenek vissza, ha az idők folyamán meg-megszakadtak, akkor általában új sorozatot vagy új folyamot indítottak. A többször újraindított *Filozófiai Írók Tára* például a Franklin Társulat kiadásában, 1881-ben indult, 1919-ben megszakadt; új sorozata 1925–1927 között jelent meg; 1950-től új folyamot indítottak, amelyik a 37. kötet után 1991-ben szakadt meg; majd a 3. folyammal, 2006-ban indult újra a klasszikus sorozat.

Alapító főszerkesztő: Réz Pál,
szerkeszti: Várady Szabolcs (megbízott főszerkesztő, vers), Radnóti Sándor (bírálat,
értékelő próza), Závada Pál (széppróza), Szalai Júlia, Voszka Éva

Szerkesztőbizottság: Bodor Ádám, Dávidházi Péter,
Göncz Árpád, Kocsis Zoltán, Lator László,
Ludassy Mária, Nádasdy Ádám, Rakowsky Zsuzsa.
Tördelőszerkesztő: Környei Anikó. A szöveget gondozta: Zsarnay Erzsébet

TARTALOM

Kurtág György-Zsolt Zoltán: Felelj, ha vagy!	1500
Esterházy Péter: Kár – a végekről –	1502
Kántor Péter: Ikarosz bukása	1504
Ferenczy Győző: Az egyetlen bal oldala	1506
Nádasdy Ádám: Újra itthon	1507
Imre Flóra: I. O. M.	1508
Nativitás	1509
Tóth Krisztina: A tanítvány	1509
Wilhelm András: Költészeti Holmi	1511
Lőcsei Péter: Választak, Mozaikok a „háromszendős	

A könyvsorozatok lehetnek számozottak vagy számozatlanok. Ha számozottak, az egyes köteteket sorszámokkal jelzik – a sorozati kötetek nem mindig a számozás sorrendjében jelennek meg, tehát a kiadási év sorrendje nem feltétlenül van összhangban a soron következő sorozati számmal.

Példák

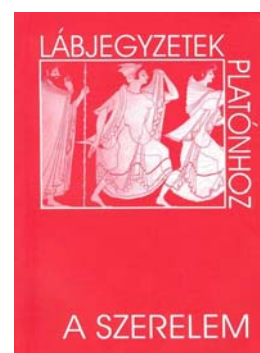
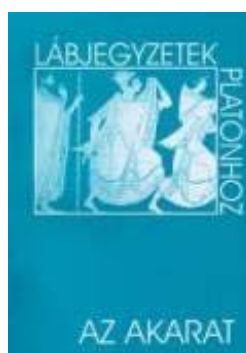
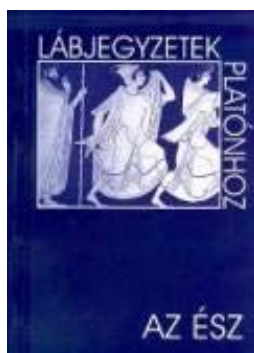
Számozatlan sorozatok:

Babits Könyvtár, ISSN 1416–3292
Filozófiai Írók Tára, ISSN 0071-4984
Historia Litteraria, ISSN 1219–8552
Matúra Bölcsélet, ISSN 1216-6839
A Magyar Névtárhívum kiadványai, ISSN 1417-958X
Osiris Tankönyvek, ISSN 1218-9855
Spanyolnátha Könyvek, ISSN 2061-0483
Újraírt Szövegek, ISSN 1587–7000

Számozott sorozat:

Lábjegyzetek Platónhoz, ISSN 1785-7082. Sorozati kötetei:

1. Az erény	8. A szabadság
2–3. A bűn	9. Az akarat
4. A barátság	10. Az ész
5. A lelkiismeret	11. A szerelem
6. A gyűlölet	12. A hazugság
7. Az igazságosság	13. A bizalom

Helyesírási tudnivalók

A könyvészetben, a bibliográfiai adatbázisokban, repertóriumokban, a könyvtári katalógusokban, itthon és külföldön is, az *állandó címek* közbeeső szavait kisbetűsen írják. Kivétel a címben előforduló tulajdonnevek és a német nyelv helyesírásának betartása.

Állandó címnek minősül a mű címe, a folyóirat és a könyvsorozat címe. A magyar helyesírás szabályai szerint a folyóiratok és a könyvsorozatok címében valamennyi szót nagy kezdőbetűvel kell írni (*Babits Könyvtár; Irodalomtörténeti Közlemények*). Az angol nyelvben a sztenderd helyesírás a mű címében a kötőszavak, prepozíciók stb. kivételével minden szót nagy kezdőbetűvel ír (*Linguistic Inquiry; Oxford Studies in Theoretical Linguistics*).

A könyvtári és dokumentációs rendszerek eltérnek ettől, a *nemzetközi bibliográfiai leírás* szabályaival egyszerűsítik a helyesírást. Sok nyelv esetében ez nem jelent különösebb eltérést, ám több nyelvnél a nemzetköziesített szabályok sok ponton furcsa különbséget eredményeznek az egyes nyelvekben alkalmazott akadémiai helyesíráshoz képest. Furcsa lehet például az, hogy a *mű-, periodikum- és soroztcímek* (állandó címek) esetében a bibliográfiai rendszerekben *csak a kezdőbetű nagy* (*Babits könyvtár; Irodalomtörténeti közlemények*). Ez az angol nyelvű címekre is vonatkozik (*Linguistic inquiry; Oxford studies in theoretical linguistics*). A címekben előforduló tulajdonneveket természetesen az adott nyelv helyesírása szerint írják (*Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis. Series historica*). A német nyelvű címadatokat ugyanakkor a német helyesírás szerint veszik fel (*Jahrbuch der ungarischen Germanistik*).

A magyar helyesírás szabályai 12. kiadásának 197. pontja rögzíti ezt az eltérést: „A könyvtárugy és a szakirodalmi tájékoztatás (dokumentáció) területén a szabvány előírásait követve az állandó címekben is csak az első elemet kezdik nagybetűvel.”

Eltérő lehet még a római és minden más módon írt számjegyek írása: a könyvtári rendszerekben a sorrendezés és más technikai kezelés miatt a kötetszámokat, füzetszámokat, kiadásjelzéseket stb. arab számmal írják át.

A következő példákban a *könyvészeti helyesírást* fogjuk alkalmazni a sorozati címek írásában. Alszorozatok könyvsorozatnál:

Pázmány irodalmi műhely. Források
Pázmány irodalmi műhely. Lelkiségtörténeti tanulmányok
Pázmány irodalmi műhely. Opuscula litteraria
Pázmány irodalmi műhely. Tanulmányok

Ágazati címek folyóiratoknál:

Acta Academiae Paedagogicae Agriensis. Eger journal of American studies
Acta Academiae Paedagogicae Agriensis. Sectio philosophica
Acta Academiae Paedagogicae Agriensis. Sectio scientiarum medialium

Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis. Series historica
Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis. Series linguistica, litteraria et aethetica
Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis. Series paedagogica

4.6 Mi a tudományos, mi a népszerűsítő és mi az átmeneti irodalom?

Szemináriumi dolgozatra, kiselőadás tartására vagy szakdolgozatíráásra készülödvé különböző mélységű, más-más tárgyalásmódú forrásanyagra bukkanhatunk. Előfordulhat, hogy kifejezetten a szaktudományos irodalom ismeretét, szakfolyóiratok cikkeinek a felkutatását követelik meg. Ehhez jól kell ismerni az elérhető források jellegét, információk környezetét.

Tudományos vs. népszerű

A tudományos és az inkább népszerűsítésre törekvő vagy népszerűsítő jellegű, más-más megközelítésmóddal írt cikkek közelebbi megismeréséhez az alábbi néhány szempont párhuzamba állítása nyújthat segítséget (Dickstein 2005):

A népszerűsítő cikkek

- magazinokban, tudományos népszerűsítő folyóiratokban, nagyobb példányszámú lapokban vagy népszerű fórumokon jelennek meg; sokszor színes, képes illusztrációkkal övezve
- széles olvasóközönség számára íródnak, közérthető, népszerűsítő, publicisztikus stílusban
- a cikkek szerzője nincs feltétlenül feltüntetve, sokszor csak monogrammal vagy más szignummal jelölik az író
- a szerzők nem feltétlenül szakemberek, gyakran újságírók tollából származnak a cikkek
- könnyen érthető nyelvezetet, népszerűsítő, figyelemfelkeltő fordulatokat használnak, ami könnyűszerrel elnyerheti a sokaság tetszését, és amit a legtöbben meg tudnak érteni szakképzettségüktől függetlenül is

- ritkán tartalmaznak hivatkozásokat a felhasznált forrásokra
- rövidebbek, tagoltabbak, mint a szakfolyóiratok cikkei.

A tudományos szakfolyóiratok, illetve a bennük megjelenő cikkek

- szerzői kutatók, tudósok, egyetemeken, főiskolákon oktató tanárok, művészetekkel foglalkozó szakemberek
- a szerzők mindig fel vannak tüntetve, gyakran elérhetőségük, munkahelyük szerint is; szakmai munkásságuk ellenőrizhető
- a cikkekben szaknyelvet használnak
- a cikkek terjedelmesebbek, valamilyen kutatásról és annak eredményéről számolnak be
- teljesértékű hivatkozásokat adnak, amelyek alapján pontosan azonosíthatók a felhasznált források; a felhasznált forrásokra utalhatnak lábjegyzetben, végjegyzetben, sokszor a felhasznált szakirodalom bibliográfiai listáját külön is közlik;
- általában lektoráltak – a cikkeket a közreadásuk előtt a szerkesztők vagy az adott szaktudományt művelő pályatársak ellenőrzik és véleményezik, a cikk szerzőjének e vélemények érvényesítésével lehetősége van a cikk tartalmán a végleges megjelenés előtt igazítani
- a külföldi gyakorlatban a könyvismertetőket és a szerkesztőségi közleményeket nem tekintik tudományos cikknek, még akkor sem, ha tudományos folyóiratokban jelennek is meg.

A felsorolt szempontok a könyvekre és az internetes kiadványokra is érvényesíthetők. Valamennyi megjelenési mód, megjelenési hely esetében elengedhetetlen a cikket, írást, dokumentumot körülvevő információs környezet minősítése is, például, ha egy általános keresővel rábukkanunk egy olyan cikkre, ami megfelelőnek tűnik, fel kellene ismernünk, ha folyóiratcikkéről van szó, hogy melyik folyóiratban jelent meg, mikor, milyen számozási adatokkal.

Az átmeneti irodalom vagy szürkeirodalom

A dokumentumokat megjelentetheti hivatásos kiadó, de akadnak magánkezdemenyezésben – szerzői kiadásban vagy intézményi közzétételben, de kiadói szerkesztés nélkül közreadott dokumentumok is. Ilyen közzétételekre egyre több helyen futhatunk rá, hiszen számos önmenedzselést támogató eszköz áll rendelkezésre a neten vagy kevés költséggel hívható segítségül.

A self-publishing „konstrukcióban a szerző maga tölti fel művét egy könyvtárházba, és egyedül dönt a mű további sorsáról. Szándékainak és ízlésének megfelelően határozza meg az árat, a kiadás lokalizációját (Magyarországon vagy más globális portálokon is árulják-e), a mű formai jegyeinek főbb elemeit. Egész konkrétan kimondható, hogy a publikálásra szánt művet közvetlenül az író juttathatja el az érdeklődőknek. Ez is a neve az új könyvmozgalomnak: független kiadás, vagy más oldalról nézve: független szerző.” (Kerekes 2014) Mint ahogyan jeleztük már, a magánkiadás nem új jelenség, a szerző egyedi szervezésében nyomtatási eljárással is történhet a közreadás, akár egyéni ízlésnek megfelelően kivitelben. Ugyanígy, a terjesztés magánösvényei előtt is megnyílik az út. Ami az internet korában kedvez a self-publishingnek, az a rendkívül könnyű szerkesztés, előállítás és terjesztés. A „független szerzőség” ösztönző lehet a kreatív ágazatokban, a tudományos közvélekedés viszont gyanakvó az ilyen keletkeztetéssel szemben: a szakmai művek magánkiadásait a *szürkeirodalom* körébe sorolja.

A kutatómunkánál szükség lehet belső vállalati kiadványokra, korlátozott körben terjesztett, néhány példányban sokszorosított (néhány érintettnek szétküldött elektronikus) munkaanyagokra, kutatási jelentésekre. Projektbeszámolókat, feladatkezelő szoftverekbe feltöltött specifikációkat, fejlesztési tanulmányokat stb. használhatunk fel az adatgyűjtéshez. Ugyanakkor beszélhetünk széles körben, az interneten publikussá tett és terjesztett, megvitatásra bocsátott szabályzattervezetokről, szakmai és magán blogokról, elektronikus levelezőlisták archívumairól, videógyűjteményekről és sok másféle internetes dokumentumról, webhelyről.

A kis példányszámú, nehezen hozzáférhető, nem hivatásos kiadónál megjelentetett, csak szűk körben terjesztett átmeneti irodalom megnevezésére terjedt el a *szürkeirodalom* kifejezés. Ma már az efféle iratok általában könnyen felkerülnek a világhálóra és akadály nélkül elérhetők az interneten keresztül.

A kiadás felől megközelítve szürkeirodalomnak minősülnek azok a nyomtatott és digitális dokumentumok, amelyek az egyetemi, kutatói, kormányzati, üzleti és vállalati életben keletkeznek, nem kerülnek kereskedelmi forgalomba, nem vonatkozik rájuk a kötelespéldány-rendelet, kevés könyvtárba kerülnek be vagy nem is kerülnek be közgyűjteménybe, illetve bármi más okból elkerülnek a könyvtári feldolgozást, viszont, ha interneten elérhetők, akkor feldolgozatlanságuk ellenére is könnyen megtalálhatók. Kiadási szempontból a fogalom kiterjeszthető a legtöbb digitális dokumentumra is:

- a weboldalakra
- a megjelentetésre szánt, elektronikusban terjesztett cikkekre (*preprintek*)
- a kiadatlan, interneten valahol publikussá tett cikkekre (angolul: *online paper*)
- a megjelentetett cikk internetre feltöltött kéziratváltozataira
- a konferenciák résztvevői között szétszórott konferencia-anyagokra
- az elektronikus levelező listák archívumára
- munkaanyagokra, vitaanyagokra stb.

Kommunikáció szempontjából a szürkeirodalom az egyes közösségek (egyetemi, kutatói, kormányzati, üzleti és vállalati szféra) szereplőinek egyfajta informális kommunikációs csatornája. Lehetnek olyan belső szervezeti anyagok is, amelyek nyilvános felhasználása nem engedélyezett. Általában nem esnek át módszeresebb ellenőrzési folyamatokon, ezért nagyobb elővigyázatossággal lehet csak támaszkodni megállapításaikra, ugyanakkor friss és egyedi információtartalmuk miatt forrásértékűek lehetnek. (Bakonyi 2000; Dobó 2000; Havasréti 2006: 76)

A szürkeirodalom jelentős része ma már bekerülhet elektronikus repozitóriumokba, ennek révén könnyűszerrel kereshetők és hozzáférhetők. A szürkeirodalom körébe értjük a *szakdolgozatokat* és *doktori értekezéseket* is. Magyarországon kormányrendelet is kimondja, hogy a doktori értekezések és téziseik mindenki számára nyilvánosak, az egyes intézményeknek gondoskodniuk kell teljes terjedelmű elektronikus hozzáférésükről. (33/2007. (III. 7.) Korm. rendelet; Áts 2015)

Összefoglalás

A dokumentumtípusok rendkívül szerteágazó szempontok szerint csoportosíthatók. A könyvtárak és más dokumentációs szolgáltatások a keresőrendszereikben is lehetőséget adnak a dokumentumok általánosabb és specifikusabb jellemzők szerinti megkülönböztetésre és csoportosítására, a találatok egy-egy kiválasztott típus szerinti szűkítésére.

A felsőoktatási tanulmányokhoz kapcsolódóan fontos megkülönböztetni az *alapforrásokat*, az *adat-szintű* tény-információkat, a *hiteles szövegforrásokat* és a *feldolgozásokat*, az *új eredményeket* bemutató vagy *szintetizáló szakirodalmat*.

A legjellemzőbb könyvtári dokumentumok a *könyvek*, illetve más nagyobb lélegzetű könyv jellegű kiadványok, amelyek nyomtatott és elektronikus formában is megjelenhetnek. A könyvek *monografikusan* tárgyalhatnak egyetlen témát, de több tanulmányt, művet *gyűjteményes kötetbe* is szerkeszthetnek. A *szakirodalom* jelentős része *szakfolyóiratokban* jelenik meg. A könyvtárak egyre kevesebb nyomtatott folyóíratra és egyre több elektronikus *bibliográfiai* vagy *teljes szövegű* szolgáltatásra, *adatbázisra* fizetnek elő. Ezek az adatbázisok segítenek eligazítani a dokumentumok özönében, és különösen a kezdeti lépéseknél sok segítséget és jó kiindulópontot nyújthatnak a kutatáshoz. A weboldalak, webhelyek, szakportálok, internetes újságok is egyfajta időszaki kiadványok, másképpen: *integráló dokumentumok*, de ezeket nem jegyzik be hivatalosan, nem katalogizálják, nem archiválják tartalmukat, ezért esetlegessé válhat a rájuk való támaszkodás és a hivatkozások ellenőrizhetősége.

Fontos különbséget tenni a *tudományos*, az *ismeretterjesztő/népszerűsítő* szövegek és a kiadói szerkesztést nem látott dokumentumok, az úgynevezett *szürkeirodalom* között. Mindegyiknek lehet egy-egy feladatnál hasznosítható értéke, minőségi információt viszont legbiztosabban és legvalószínűbben a tudományos kiadványokból meríthetünk.

4.7 Kérdések, feladatok

1. Vegyen elő egy könyvet, mutassa be rajta a könyv fontosabb részeit és vizsgálja meg, hol vannak feltüntetve a könyv önleíró-önazonosító adatai (bibliográfiai információk)!
2. Mondjon példát a következő kiadványokra: tudománynpszerűsítő/ismeretterjesztő magazin; irodalmi folyóirat; szakfolyóirat.
3. Helyes-e és milyen esetben helyes a következő folyóiratok, könyvsorozatok írásmódja: *Levéltári szemle* (folyóirat); *Magyar Nyelv* (folyóirat); *Szépirodalmi figyelő* (folyóirat); *Matúra Bölcsélet* (könyvsorozat); *Vár ucca tizenhét könyvek* (könyvsorozat).
4. Tudományos vagy ismeretterjesztő? *Természet Világa*; *Élet és Tudomány*; *National Geographic Magyarország*
5. Hasonlítsa össze a nyomtatott és az e-könyv tulajdonságait!

4.8 Kislexikon

címnegyedív – A könyv (könyvtest) első négy oldala, amely az előzéklapot (szennylap) és a címlapot foglalja magában: a szennycímoldalt, a sorozati címoldalt, a valódi címoldalt és annak hátoldalát, a copyright (vagy impresszum-) oldalt. Ezek az oldalak tartalmazzák a könyvre vonatkozó legfontosabb bibliográfiai és előállítási információkat.

referáló/indexelő szolgáltatás – A szakirodalmat nemzetközi méretekben feldolgozó szolgáltatások. Folyamatosan frissülő adatbankkal és keresőszolgáltatásokkal segítenek eligazodni a folyóiratok, konferenciakiadványok és könyvek hatalmas információtömegében. Elsősorban a tudományos folyóiratcikkeket veszik számba, így követhetővé teszik egy-egy diszciplínában a folyamatosan gyarapodó szakirodalmat.

Egyetemes Tizedes Osztályozás (ETO) – Tudományfelosztáson alapuló osztályozási rendszer (bővebben lásd a 7. fejezetet).

pamphlet – Vékony fűzött kiadvány, borítófedelek nélkül, itt ebben az értelemben szerepel. További jelenéte: gúnyirat, röpirat, brosúra.

számozási adat – Az időszaki kiadvány részegységének jelölése. A folyóirat nagyobb és kisebb léptékű részegységeit a tárgyév, az évfolyam/kötet és az egyes lapszámok/füzete folyamatos számozással vagy betűjellel, évszak, hónap, kelet stb. jelöléssel.

új folyam – Hosszú időn keresztül folyamatosan megjelent vagy többszöri szüneteltetés után az időszaki kiadvány (folyóirat vagy könyvsorozat) egy szakaszának lezárása, majd folytatása ugyanazon a címen. Ekkor a számozás újraindul, esetleg párhuzamosan folytatódik a régi és az új, ez utóbbit az „új folyam” megjelölés jelzi. Az új ciklus indulása általában profilváltással jár együtt.

4.9 Források, szakirodalom

Források

33/2007. (III. 7.) Korm. rendelet doktori iskola létesítésének eljárási rendjéről és a doktori fokozat megszerzésének feltételeiről

OSZK teaurusz/köztaurusz: *Az Országos Széchényi Könyvtár és a közművelődési könyvtárak átfogó teaurusza*. 3.0 változat. Főszerk. Ungváry Rudolf (2002/2011). Budapest, 2002 december 31.

Legutóbbi frissítés 2013. szeptember. Online. MEK. <http://mek.oszk.hu/00700/00769/>

Journal des Sçavans, digitalizált számok, Gallica <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/cb343488023/date>
Journal des Savants, digitalizált számok, Persée
<http://www.persee.fr/web/revues/home/prescript/revue/jds>

Philosophical Transactions, digitalizált számok 1887-től, JSTORE <http://www.jstor.org>

Philosophical Transactions, digitalizált tartalom 1667-1887, The Royal Society Publishing, honlap
<http://rstl.royalsocietypublishing.org/content/by/year>

Philosophical Transactions, digitalizált tartalom 1887-től
<http://rsta.royalsocietypublishing.org/content/by/year>

Publishing the *Philosophical Transactions*: the economic, social and cultural history of a learned journal, 1665-2015, projekthonlap, támogató: Arts & Humanities Research Council, 2013–2017.
<https://arts.st-andrews.ac.uk/philosophicaltransactions/>

Szakirodalom

Áts József (2015): A doktori értekezések elektronikus nyilvánosságának szabályozása. *Könyvtári Figyelő* 61. évf. 2. sz., 168–177. p.
http://epa.oszk.hu/00100/00143/00093/pdf/EPA000143_konyvtari_figyelo_2015_2_157-189.pdf

Bakonyi Géza (2000): Szürkeirodalom – kommunikációs modellen alapuló szöveg struktúrák. *Könyvtári Figyelő* 10. évf. 4. sz., 603–611. p.

Buckland, Michael K. (1997): What is a document? *Journal of the American Society for Information Science* 48. sz., 804–809. p.

Buda Attila (2000): *Könyvtári fogalmak kisszótára*. Budapest: Korona

Dickstein, Ruth (2005): *Popular vs. Scholarly Articles – Guide*. Tucson: The University of Arizona Library. Online
<http://www.library.arizona.edu/help/tutorials/scholarly/guide.html>

Dobó Katalin (2000): Az elektronikus szürkeirodalom új formái, témái és felhasználása. *Könyvtári Figyelő* 10. évf. 4. sz., 581–585. p.

Dudás Anikó (2013): A tudományos kiadási eljárás kéziratváltozatainak terminológiája. *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás* 60. évf. 11-12. sz., 463–479. p.
<http://tmt.omikk.bme.hu/tmt/article/view/636/>

Dudás Anikó (2015): Folyóirat – ismertség, elismertség, indexelés. *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás* 62. évf. 7–8. sz., 251–274. p.
<http://tmt.omikk.bme.hu/tmt/article/view/236>

Eco, Umberto (1991): *Hogyan írjunk szakdolgozatot?* Ford. Klukon Beatrix. Budapest: Gondolat, 65–132. p.

Fazekas Csaba (2006): Szövegszerkesztés, bibliográfiák és hivatkozások készítése. In: Bárány Attila [et al.]: *Informatikai alapismeretek történelem alapszakos hallgatóknak*. S.l., Bölcsész Konzorcium, 23–48. p.

Fóris Ágota (2008): *Kutatásról nyelvészeknek: bevezetés a tudományos kutatás módszertanába*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Gazdag, Tiborné (2008): *ISSN útmutató*. Budapest: OSZK. Online.
http://www.oszk.hu/sites/default/files/issn%20_utmutato.pdf

Gyurgyák János (1997): *Szerkesztők és szerzők kézikönyve*. Budapest: Osiris. (Osiris Kézikönyvek)

Havasréti József (2006): *Tudományos írásmű*. S.l.: Bölcsész Konzorcium.

Holl András (2013): A kibővített folyóiratok (enhanced journals). *Könyv és Nevelés* 15. évf. 3. sz., 64–71. p. http://epa.oszk.hu/01200/01245/00047/pdf/EPA01245_konyv_es_neveles_2013_3_09.pdf

ISBD (2011): *International Standard Bibliographic Description (ISBD). Consolidated edition*. International Federation of Library Associations and Institutions. München: De Gruyter Saur, 2011. ((IFLA series on bibliographic control ; vol. 44)

ISBN útmutató (2006). 4., átdolgozott kiadás. Országos Széchényi Könyvtár, Magyar ISBN és ISMN Iroda, Budapest. Online.
http://www.oszk.hu/sites/default/files/ISBN_utmutato.pdf

Joint Declaration of Data Citation Principles. Data Citation Synthesis Group FORCE11, San Diego, 2014 <https://www.force11.org/datacitation>

Kerekes Pál (2014): Self-publishing: könyvcunami vagy könyvmegújulás? A könyvönmenedzselés néhány jellemzője, nagyságrendje, tendenciái. *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás*, 61. évf. 6. sz., 235–241. p. <http://tmt.omikk.bme.hu/tmt/article/view/403>

Kerekes Pál – Kiszl Péter – Takács Dániel (2013): *E-könyvészet: a digitális könyvkultúra alapvonásai*. Budapest: ELTE BTK Könyvtár- és Információtud. Int.

Laki János (2006): A tudomány mint kognitív intézmény. *Világosság* 47. évf. 3. sz. 43–57. p.
<http://www.vilagossag.hu/pdf/20060501201553.pdf>

Kokas Károly (2003): Könyvtárhasználat. In: Rozgonyi-Borus Ferenc – Kokas Károly: *Informatika középiskolásoknak: számítástechnika és könyvtárhasználat*. Szeged: Mozaik, 165–181. p.

Niles Maack, Mary (2004). The ady and the Antelope: Suzanne Briet's contribution to the French Documentation Movement. *Library Trends* vol. 52 issue 4, 719–747. p.

Szilvássy Zoltánné (2006): *Az időszaki kiadványok és egyéb folytatódó források könyvtári kezelése*. Budapest: Könyvtári Intézet. (Továbbképzés Felsőfokon), 7–22. p.

Szokolcsy Ágnes (2004): *Kutatómunka a pszichológiában*. Budapest: Osiris. (Osiris Tankönyvek), 548–561. p.

Tószegi Zsuzsanna (1999): Dokumentumok, információk. In: *Könyvtárosok kézikönyve*. 1. köt. Szerk. Horváth Tibor, Papp István. Budapest: Osiris. (Osiris Kézikönyvek), 149–197. p.

Várkonyi Nándor (2001): *Az írás és a könyv története*. Budapest: Széphalom Könyvműhely.

5. Információs kiindulópontok és keresőrendszerek

A könyvtári szolgáltatások sokrétűek. Az alapvetőek közé tartozik a gyűjtemény tulajdonában álló, fizikai és elektronikus dokumentumok hozzáférése, ehhez megfelelő „iránytűre” és teljes szövegű rendszerekre van szükség: erre szolgálnak a katalógusok, az elektronikus dokumentumkezelő- és tároló rendszerek vagy a repozitóriumok. A szolgáltatások másik köre külső információforrások biztosítását jelenti a használók számára. Mindkét közvetítési forrás erősen támaszkodik a hálózatba kapcsolt eszközökre, az adatok cseréjére, megosztására, a globális internetre. Minden esetben adatbázisokkal, keresőfelületekkel, bibliográfiai metaadatokkal találkozunk. A fejezet ezeknek az eszközöknek és az általuk kezelt adatoknak a megismerésébe nyújt bevezetést.

Az információközvetítés mai eszközrendszerében kiemelkedő szerep jut az egyablakos belépéssel megközelíthető megismerő felületeknek. A fejezet ismerteti az alapvetőbb keresési technikákat, részletesebben is megvilágítja az online katalógusok keresőfelületének szerkezetét, a szabványos bibliográfiai leírás adatait, bemutatja az egyes tételek megjelenési változatait, és összefoglalja az információkeresés műveleteit. A bibliográfiai adatokról több nézőpontból lesz szó: milyen szabályok, szabványok alakultak ki az adatainak köréről, hogyan jelennek meg és hogyan értelmezzük ezeket az adatokat. Ezekkel a praktikákkal közelebb kerülhetünk a célirányos keresés gyakorlati megvalósításához, miközben hatékonyabban kiaknázzhatjuk a rendszerekben tárolt tudás lehetőségeit.

5.1 Honlap

33. ábra OSZK – honlap: belépési pont a katalógusba vs. keresés a honlapon

Minden könyvtár alapfeladata a gyűjtőkörébe tartozó dokumentumok *gyűjtése, megőrzése, feldolgozása, szolgáltatása*. Speciális feladatokat is teljesíthet egy könyvtár: a nemzeti könyvtár például azt, hogy az adott nemzet (nyelvi, kulturális, politikai értelemben vett nemzet) kulturális örökségének könyvészeti és egyéb emlékeit megőrizze és a gyűjteményt a kutatás szolgálatába állítsa. Az országos szakkönyvtáraknak az a feladata, hogy az ország területéről összegyűjtsék és hozzáférhetővé tegyék a szakinformációkat és a legalapvetőbb külföldi irodalmat is beszerezzék. Egy felsőoktatási könyvtár feladata biztosítani az oktatáshoz és a kutatómunkához szükséges szakirodalmat és egyéb információforrásokat.

A könyvtárak a honlapjukon ismertetik küldetésüket, történetüket; a gyűjteményről és az aktuális szolgáltatásokról is itt közlik a tudnivalókat. Nyitva tartás, könyvtárhasználati szabályzat, a beiratkozás feltételei, kölcsönzés, hosszabbítás, a rendezvények, újdonságok – mindez tárgya lehet egy ilyen honlapnak. Más szempontból is fontos egy hasonló „oldal” (azaz webhely): itt található meg azok a léptetőgombok, amelyek a tájékoztató eszközökhöz, a katalógusokhoz és a digitális szolgáltatásokhoz vezetnek el.

A könyvtár valódi állományát megtaláljuk az épület falai között a polcokon, illetve a raktárakban. Egyre több távoli elektronikus szolgáltatás is hozzáférhetővé válik, a honlapokról tájékozódhatunk az elérhető adatbázisokról, s innen nyílik bejárat a helyi katalógusokhoz vagy az e-gyűjteményekhez is.

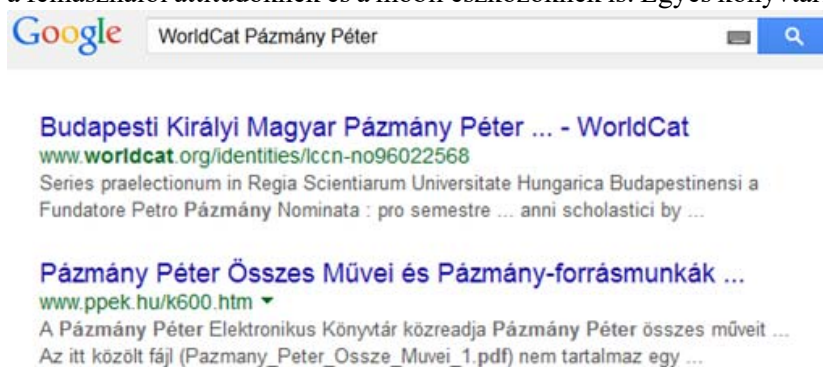
Különbséget kell tennünk a *honlap egyes weblapjainak információi* között és a honlap ugrópontjain keresztül elérhető, önálló *könyvtári* és más előfizetett *adatbázisok* között. A különféle adatbázisok más-más szoftvereken futó, rendszerint egymástól függetlenül felépített önálló adatkockák,

illetve, annyi adattartály, ahány féle adatbázishoz vagy adatbázis-platformhoz biztosít belépést az intézmény. Az adatbázisokban futtatott kereséshez általában át kell jutnunk valamilyen felirattal is jelzett virtuális bejáraton. Az adatbázisok belső információs terében tájékozódunk kell a rendszer jellemzőiről, adattartalmáról, a keresési lehetőségekről. A felhasználóknak, hogy minél sikeresebb „adatbányászatot” folytassanak, tekintetbe kell venniük a források más-más jellemzőit. Az online hozzáférés különféle változatait áttekintettük a 2. fejezetben, az adatbázisok általános tartalmi jellemzőire pedig hamarosan rátérünk.

5.2 Katalógus, keresőfelületek

A *könyvtári katalógus* általában az adott gyűjtemény saját állományát tárja fel. A cédulákat napjainkban már szinte teljes egészében felváltották az online katalógusok. A nagyobb könyvtárak is jól előrehaladtak állományuk metaadatainak visszamenőleges felvitelével. A cédulák anyagának számítógépesítése még nem fejeződött be, a régebbi vagy speciális dokumentumokat magukban foglaló részlegek adatai olykor még elmaradhatnak a teljeskörű elektronikus láthatóságtól, erről szükség esetén tájékozódni kell az adott bibliotéka honlapjáról vagy a helyszínen. Amikor *bibliográfiát* említünk, akkor pusztán a művek jegyzékére gondolunk, a létező művek számbavételére, függetlenül attól, hogy azok hol találhatóak meg. Elveszett, megsemmisült művekről is készülhet forrásértékű bibliográfia, ellenben az elveszett, megsemmisült példányok leírásait a könyvtárak kivonják a nyilvános katalógusukból. A katalógus *bibliográfiai leírásokat és lelőhelyadatokat* tartalmaz a könyvtárban található könyvekről, audiovizuális és egyéb dokumentumokról (térképek, szakdolgozatok stb.).

A mai online felületvezérelt panelek *interaktív* grafikus felületek. A szakadatlan fejlesztések folytán ezek néhány év leforgása alatt jellemzően sokat változnak, okosodnak, egyre jobban kedvezve a felhasználói attitűdöknek és a mobil eszközöknek is. Egyes könyvtári adatbázisokat az általános webes

keresőgépek is indexelik, ebben az esetben a legismertebb keresőrobotok, mint amilyen a Google, megtalálják a katalógusinformációkat is. A 34. ábra a világ jelenleg legnagyobb közös könyvtári katalógusának, a WorldCat adatainak web-es felfedezhetőségét illusztrálja. Ám ez még korántsem jelenti azt, hogy az általános keresők minden könyvtári rendszerből felszínre tudnák hozni az

34. ábra A WorldCat katalógus adatainak láthatósága a weben, Google kereséssel

adatokat. A keresőrobotok a legtöbb ilyen adattárhoz egyelőre még nem férnek hozzá, így nem is indexelik azokat. Ez azzal a következménnyel jár, hogy a katalógusinformációkat nem lehet a legnépszerűbb web-keresőkön keresztül elérni, így az úgynevezett mélywebben maradnak, s megkerülhetetlen lépés az adatbázis közvetlen beléptetési pontján áthaladva a rendszer saját keresőfelületéről indítani az interakciót.

5.3 Keresés a katalógusban

Az online katalógus adatai több kiindulópontból is lekérdezhetők. A jelenlegi könyvtári rendszerekben alapvetően háromféle keresési folyamatot lehet indítani, amelyek eredménye is más-más lesz. A három kiinduló pozíció:

- szabadszavas (kulcsszavas, gyorskeresés, bármely kulcsszó, szövegszavas – lehet egybeírt kereső a kezdéshez)
- mezőspecifikus (egyszerű és összetett / haladó; űrlapos, pontos keresés)

- böngészés mutatóból. (35. ábra)

Alternatív lehetőség a *parancsnyelvi* keresés (CCL, Common Command Language). Parancsnyelvnek a lehetséges parancsszavakat és azok használatának szabályait nevezzük. Az adatfelderítésnek erre a lehetőségére speciális esetekben lehet szükség. Bonyolult kérdések megfogalmazására és olyan adatmezők aktivizálására való, amelyekben van rögzített adatérték, de az előregyártott online űrlapokon ezek az adatmezők nem látszanak.

35. ábra Keresési lehetőségek (OSZK katalógus)

5.3.1 Gyorskeresés

A gyorskeresés – nevezik még szabadszavas vagy kulcsszavas keresésnek is – a keresés legegyszerűbb változata, amellyel azt tudhatjuk meg, hogy egy adott bibliográfiai rendszerben, gyűjteményben, tárolóhelyen, repozitóriumban egy (vagy több) szó vagy szókombináció előfordul-e és melyik bibliográfiai tételben/dokumentumban fordul elő. Az eljárást mondhatjuk így is: keresés *szószűr*éssel, avagy *szóra szűr*ve. Helyesebben: keresés a megadott szó/szavak írásos képére, a betűk sorozatára, karaktersorra. Az eredménylistában, a megadott szavak előfordulásairól kapunk információt.

Ha a keresőkifejezés alkalmas arra, hogy fején találja a szöveget, akkor minden további fáradság nélkül elő is jön a bibliográfiai tétel, s már léphetünk is tovább. Ez a módszer viszont általában túl sok eredményt ad vissza.

A gyorskeresés egybeeshet az *egyszerű keresés*nek nevezett funkcióval akkor, ha az egyszerű kereső szövegdoboz nem definiálja az adattípust (szerző, cím stb.). A keresett szóról ekkor nem mondjuk ki, hogy milyen kategóriába tartozik, így ha a *Kovácsmesterségről* keresünk könyvet, akkor könnyen a listába keveredhet az összes *Kovács* nevű szerző műve is. Ha a kifejezésünk nem elég speciális, akkor nagy és kusza találati halmazra számíthatunk.

A gyorskeresést fogadó szövegdoboz sokszor felkerül a könyvtári honlap valamelyik sarkába, így a honlapról egyetlen kattintással egyenest az adatbázis szívébe juthatunk. (33. ábra)

5.3.2 Egyszerű keresés

Egyetlen (vagy két-három) keresőmező kínálkozik fel, amelynek alapértelmezett beállítása lehet az adattípus szempontjából definiálatlan „Bármely kulcsszó” (lásd az előzőekben leírt gyorskeresőt). Tagoltabb szerkezetű felületnél, ahol *mezőspecifikus* beállításra van lehetőség, alapértelmezésben általában a „Szerző” áll, de ezt más szempontra is ki lehet cserélni, így beállíthatjuk, melyik mezőben fusson le a keresőkérdés (szerző, cím, tárgyszó stb.). Ez utóbbi esetben már „pontos” keresést hajtottunk végre.

Sok adatbázisban láthatunk az egyes adatelemekre – nevekre, tárgyszavakra – telepített csatolókat (linkeket). Egyes esetekben jó stratégiának bizonyulhat az az okoskodás, hogy a felmerülő kérdést karakteres szóval ragadjuk meg és a gyorskereső menüből „fejest ugrunk” az adatbázisba. Így rövid úton eljutunk egy teljes rekordhoz, ahol tájékozódunk arról, milyen továbbvezető bibliográfiai gyűjtőpontok (besorolási adatok, linkek, fókuszpontok) találhatók más irányba is, például egy-egy szerző teljes munkásságához vagy hasonló témákhoz. Más esetben egy olyan múnél, ami majdnem megfelel, de mégsem egészen jó az aktuális szituációban, a tárgyszóra kattintva hasonló tematikával foglalkozó művek listájához jutunk, s ott körülnézhetünk: ki foglalkozott még a témával, s van-e megfelelőbb kiadvány, amit fel tudnánk használni. A 36. ábra szemlélteti ezeket a lehetőségeket: az

aláhúzott adatelemek egyben gyűjtőpontok is a szerző más műveihez, a könyvsorozat többi darabjához, a hasonló tematikájú könyvekhez (a „Tárgyszavak” és az „Oszályozás” címkéknél).

12 / 39

Rövid megjelenítés

MARC formátum

Cédula formátum

Reko

[MC 173.661 / Raktár](#)

Szerző: [Nemesi Attila László \(1975-\)](#)

Cím és szerzőségi közlés: **Az alakzatok kérdése a pragmatikában / Nemesi Attila László**

Megjelenés: Budapest : [Loisir K.](#), 2009

Terj./Fiz. jell.: 216 p. : ill. ; 21 cm

Sorozat: **Pragmatika**, ISSN 2060-7105 ; 1.

Tárgyszavak: [nyelvészet](#)
[alakzat](#)
[retorika](#)
[szemantika](#)

Oszályozás: [801.541.2](#)
[82.085](#)

Megjegyzés: Bibliogr.: p. 185-204.

ISBN : 978-963-88267-0-1 fűzött

36. ábra Linkek – fókuszpontok a katalógustételben

5.3.3 Összetett keresés (pontos keresés, haladó keresés)

A kereshető adatmezőknek és a szűrési feltételek beállításainak szélesebb palettája mutatkozik meg. Akkor hasznos, ha 2–3, már ismert adattal pontos találatot szeretnénk kapni, hogy a bibliográfiai leírás többi elemét szemügyre vegyük vagy a lelőhelyről szerezzünk információt. A gyakorlottabb keresők és könyvtárhasználók tudják igazán értékelni ennek a felületnek a képességeit, azok, akik jól ismerik a dokumentumok fajtáit; értelmezni tudják a könyvészeti fogalmakat és adatokat; közelebbről is ismerik az adott gyűjteményt; nem szeretik az áttekinthetetlen találati listákat; a „valami jó lesz” gondolat helyett határozottabb céllal keresik fel a katalógust.

A találati halmazok rendszerint rövidített tételleírásokat jelenítenek meg, a konkrét tétel kiválasztásakor juthatunk tovább részletesebb információkhoz. Van, ahol különféle részletességi fokozatok is választhatók: a *rövid* formátum csak listázásra, tájékozódásra szolgál; a *normál* megjelenítés bibliográfiai alapadatokat jeleníti meg; *részletesebb* kibontásban pedig a rekord speciális tartalma is feltárulkozik.

Néhány tipp a keresőmezős online katalógusok használatához:

- Az egyes keresőmezőkbe pontosan kell megadnunk a keresőkifejezéseket: a szerző nevét, a mű címét vagy más adatelemet. Kevés könyvtári adatbázis van még felkészítve az elgépelések felismerésére, vagy a hasonló címek, nevek listájának felkínálására – az általános webes felületek és az új-generációs keresőrendszerek e tekintetben fejlettebbek.
- Amennyiben több mezőben adunk meg adatot, a mezők közötti logikai kapcsolati (operátor) beállításokat ellenőrizni kell. Alapértelmezett beállításban ÉS kapcsolat szokott szerepelni az egyes mezők között. Ha szükséges, átállíthatjuk VAGY, illetve NEM (DE NEM) logikai operátorra, attól függően, hogy bővíteni vagy szűkíteni szeretnénk-e a találatok számát. (Bővebben lásd 5.4 fejezetben érintett logikai műveleteket).
- Az űrlapon az alapértelmezésben megjelenő mezőcímkék felcserélhetők a választólistában felkínált más adatfélésekkel.
- *Nem érdemes túl sok mezőt kitölteni*, elegendő a megbecsülésünk alapján a legkevesebb elégséges kifejezést megadni; ha túl sok a találat, utólag is lehet szűkíteni.
- A kezdők rendszerint a kulcsszavas (bármely szavas) gyorskeresőt vagy a több mezős űrlapos felületet használják, viszont előfordul, hogy így a keresés nem jár sikerrel. Ebben az esetben, nem biztos, hogy azonnal fel kell adni a reményt. A legbiztosabb, ha a „Böngészés” menüpontnál ellenőrizzük a betűrendes indexben: Igaz-e, hogy nincs semmi egy adott szerzőtől vagy szerzőről? Lehet, hogy csak másképp kellene beírni a szerző nevét vagy a címet kellene egy kicsit pontosabban, esetleg kevesebb szóval begépelni.
- Érdemes átgondolni a keresőprofil megszerkesztését: a legmegfelelőbb mezőt használjuk-e?

- A szekunder irodalmat nem a szerzőnél, hanem a *tárgyszónál* vagy a „*Név tárgyi melléktétel*”-nél kell keresni – erről a leghelyesebb, ha tájékozódunk a segédletek, sűgók alapján.
- Technikai lehetőség – kevesen használják – a karakterek helyettesítése (joker-karakterek), az úgynevezett csonkolás és maszkolás. Jelük általában * ? ! # %. Használatukról tájékozódni kell a sűgókból.

Csonkolás: a keresendő kifejezés jobbról vagy balról való „levágása”, csonkolása. Akkor érdemes használni, ha kulcsszavasán keresünk és a toldalékokat vagy az előtagokat ki szeretnénk küszöbölni.

reneszán → találati eredmény: **reneszánszban, reneszánszról, reneszánszal...**

reneszán → találati eredmény: **elő-reneszánsz, korareneszánsz, reneszánszról...**

Maszkolás: egy karaktert helyettesít. Kiejtési változatok, helyesírási változatok árnyalására való – hogy ne zárjuk ki a találati listából a variánsokat.

v?r?s → találati eredmény: **veres, vörös**

- A névelők (*a, az, the, an, die, l', il* stb.) az adatbázisban *nem* vesznek részt a keresésben. Ezeket úgynevezett stop-listákkal iktatják ki a keresés folyamatából. A betűrendes indexek abc-felsorolása sem veszi figyelembe a névelőket. Általában nem zavarja az adatbázist, ha a kereséskor a névelő is szerepel, de megtörténhet, hogy a névelővel beírt kifejezés értelmezhetetlen a rendszer számára.
- Előfordul, hogy a címsor kezdetén lévő római számokat arab szám beírásával kell keresni.

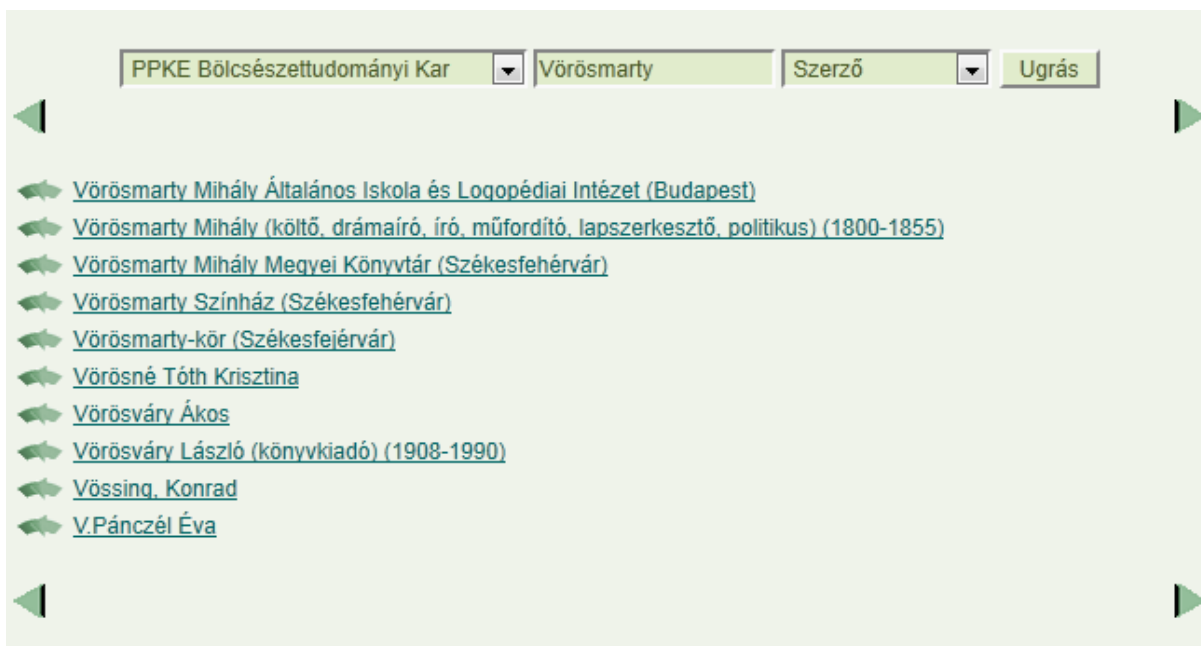
A keresőfelületeken és a találati listákat megjelenítő interaktív menük számos más lehetőséget is felkínálnak. Hasznos lehet a találati listák kiválogatása, a rekordok elmentése, a válogatott bibliográfia jegyzékben való megjelenítése, nyomtatása vagy exportálása szöveges dokumentumba, e-levélen keresztűli elküldése. Hasznos lehet a rekordok alapján a könyvek előjegyeztetése vagy cikkek másolatának kérése, online ügyintézés.

5.3.4 Bőngészés

A kissé félrevezető megnevezés a katalógusok és más tartalomszolgáltató rendszerek esetén szabályos, abc-s, *betűrendes listázást*, az index tallózását jelenti. A képernyőn megjelenő eredmény a könyvekben található betűrendes mutatókhoz, indexekhez, a szótárak, lexikonok betűrendben sorakozó címszavaihoz hasonlítható.

Az online felületen rendszerint beállítható, hogy milyen fajta indexet szeretnénk meghívni: *szerző, cím, tárgyszó* szerinti listát, illetve más adatelem-típus is előfordulhat a választólistában. Így adattípus szerinti csoportokban, listákban keresgélhetünk. Ez a kutatási módszer is tulajdonképpen mezőspecifikus, csak hogy mutatók bőngészésével történik. Az indexekből egyúttal meggyőződhetünk többek között arról is, hogy egy-egy szerző vagy tárgyszó előfordul-e az adatbázisban, és olyan formában szerepel-e, ahogyan mi gondoljuk. A szövegdobozba beírt karakterek az index meghatározott *betűrendi helyére* visznek: ha például valaki bizonytalan valamelyik név írásában, nem tudja mondjuk, hogy a *Szózat* szerzőjének nevére hogyan is kellene keresni – Vörösmarti, Vörösmarthy, Vörösmarty-e a helyes névalak –, akkor beírhatja a karaktereket addig a betűig, ameddig biztos a dolgában: „**Vörösmar**”, a betűrendes lajstrom pedig megkönnyíti a továbblépést. A tárgyszavak bőngészésekor pedig áttekinthetjük azokat a kategorizációs kifejezéseket, amelyekkel nagyobb tematikus egységek anyaga kutatható fel.

A *bőngészés* funkcióval szemügyre vehetjük az adatbázisban található indexeket: a szerzők névsorát, a címlistát, a cím szavaiból generálódó kulcsszavakat és a mű tárgyaként felvett szerzőket, ha egy adott *szerzőről* írt műveket keresünk. A szerzők neve, a művek címe, a tárgyszavak egyben összegyűjtik és csatolják a kapcsolódó bibliográfiai tételeket. (37. ábra)

37. ábra Böngészés szerzői indexben – a nevre kattintva a kapcsolódó tételek listája jelenik meg (PPKE BTK katalógus)

Innen tanácsos elindulni, ha a következő helyzetekről van szó:

- ismert adatelemre (szerző, címkezet, kulcsszó, tárgyszó) keresünk
- nem vagyunk egészen biztosak a dolgunkban (például abban, hogyan írják helyesen a szerző nevét vagy milyen formában rögzíti a rendszer a szerző névalakját).
- bizonytalanok vagyunk az eredetileg nem latin írásmódú név vagy cím átírásában: az eredetileg görög, arab, héber, cirill, kínai, arab és más írások egységesen latin betűs *transzliteráció*val szerepelnek a könyvtári katalógusban. Az olvasó bizonytalan lehet, milyen átírást alkalmaz a katalógus, és vajon könnyíti-e az eligazodást kereszthivatkozásokkal ellátott utalórendszer. A Böngészés funkciónál ellenőrizhetjük legkönnyebben, milyen névformát használ az adatbázis (például: Alekszandr Iszajevics Szolzsenyicin / Solženicyn, Aleksandr Isaevič; 'Omēros / 'Omīros / Homēros / Homérosz stb.). Egyes nagyobb katalógusokban arra is kell számítani, hogy a régi cédulák digitalizálásával esetleg régebbi írásmóddal kerültek át a besorolási nevek, amelyek még nincsenek egységesítve, így egyetlen szerzői névalak nem biztos, hogy minden információt felszínre tud hozni.
- át szeretnénk tekinteni, milyen tárgyszavakat használhatunk a kereséshez, milyen szókészletet épített be ehhez az adatbázis
- biztosan tudjuk, hogyan kezdődik egy cím
- szeretnénk megnézni, hogy egy műnek milyen fordításai vagy kiadásai jelentek meg (például milyen fordításokban van meg Cervantes *Az elmés nemes Don Quijote de la Mancha* c. műve és Madách *Az ember tragédiájának* milyen szövegkiadásai vannak meg a könyvtárban)
- a kiadó neve a kiadványon szereplő forma szerint kerül be, ezért kiadó szerinti keresésekre a könyvtári adatbázisok általában nem alkalmasak. Áthidaló megoldás lehet, ha az előforduló névváltozatokat figyelembe vesszük, s ugyanez érvényes a kiadás helyére is (például Bécs / Wien; Magyar Tudományos Akadémia / Hungarian Academy of Sciences / MTA / HAS)
- az ellenőrzött névalakokat, szavakat a „Keresés” űrlapban is fel szeretnénk használni, és ott más szempontokat is bevonni a keres menetébe, több szempont szerint keresni (a beépített szótárak keresőszavai átemelhetők a többmezős keresőűrlapba vagy felhasználhatók a CCL lekérdezésnél).

Az adatbázisban tehát betűrendben megjeleníthetők (1) a *szerzői nevek*, a szerző nevére kattintva pedig a szerzőnek a könyvtárban megtalálható összes műve listázható; (2) A *tárgyszavak* betűrendes mutatójában áttekinthetjük, hogy milyen fogalomkörökkel lehet egy-egy témára keresni, s egy

kiválasztott fogalomra kattintva a témakörrel foglalkozó összes művet megkaphatjuk (38. ábra). Figyelemre méltó még (3) a *szerekről és műveikről szoló szekunder irodalom* keresésének lehetősége. Általában a „Tárgyszó” mezőnél megjeleníthető betűrendes jegyzék nemcsak a fogalmi témaköröket, hanem a szerzői művek elemzéseit, a „rőla szoló” szakirodalom feltárását is lehetővé teszi. (39. ábra)

Böngészés			
Találatok egy oldalon: 10			
Kijelöl	Találatok	Tárgyszó	Megjelenít
☐	125	vallásszociológia	
☐	12	vallástörténet	
☐	9	vallástörténet	
☐	292	vallástörténet	
☐	3	vallásúitók	
☐	14	vallásüldözés	
☐	1	Vallató Géza (1940-)	Részletek
☐	1	Valle d'Aosta Aosta	Részletek
☐	1	Valle y Peña, Ramón Valle-Inclán, Ramón del (1866-1936)	Részletek
☐	1	Vallée d'Aoste Aosta	Részletek

38. ábra Böngészés tárgyszólistában – a személyek vagy a földrajzi nevek is „témát” jelentenek (FSZEK katalógus)

Néhány tudnivaló:

- Idegen nevek az indexekben a *családnév* (vagy *családnév funkciójú név*) + *keresztnev* sorrendben szerepelnek, például:

Calvino, Italo
Cervantes Saavedra, Miguel de
Fellini, Federico
Goethe, Johann Wolfgang von
Petrarca, Francesco
Poe, Edgar Allan
Shakespeare, William

- A *szerekről* névlistája gyakran nemcsak *személyneveket* tartalmaz, hanem az úgynevezett *testületi szerekről* is: szervezetek, társulatok, intézetek, államigazgatási szervek, konferenciakiadványok esetében ezek közreadóit is, a hivatalos elnevezésükkel, ezért a jegyzék segítségével az intézmények kiadványai, a szerzetesrendek, a pápai bizottságok, állami kormányzati szervek, egyesületek és más szervezetek által közreadott munkák is célzatosan felkutathatók. Némelyik keresőfelületen a személyek és testületek jegyzéke különválasztható.

1956-os Magyar Forradalom Történetének Dokumentációs és Kutatóintézete (Budapest)

Magyar Tudományos Akadémia. Ókortudományi Kutatócsoport (Budapest)

Magyarország. Országgyűlés

Ordo Sancti Benedicti. Congregatio Hungariae. Pannonhalmi Főapátság

Országos Tudományos Diákköri Konferencia (28.) (Humán Tudományi Szekció) (2007) (Székesfehérvár)

- Érdemes a betűrendes indexet használni akkor is, amikor több *azonos nevű szerzőbe* ütközünk. Az igényesebben kialakított adatbázisokban a névlistában olyan megkülönböztető elemek szerepelnek, amelyek segítségével kiválasztható az a személy, akit keresünk. A sok Kovács István között így különbséget tudunk tenni, és beazonosíthatjuk pont azt a Kovács Istvánt, amelyik munkásságát meg szeretnénk ismerni.
- Az adatbázisok névindexei *névváltozatokat* is tartalmaznak, ám lehet, hogy *nem jegyeznek éppen minden névváltozatot*. Ha egy általunk ismert név alapján első körben nincs találat, érdemes néhány névváltozatot még kipróbálni, és ellenőrizni a névindexben is a név, illetve a szerző, színháznév, szervezet, folyóiratcím stb. meglétét.
- Tájékozódunk kell arról, hogy az előttünk álló adatbázis milyen mélységű és milyen jellegű tárgyszólistát vezet. Vannak olyan könyvtári katalógusok, amelyek egyben szakbibliográfiák is, érdemes a tematikai keresési lehetőségeket az adatbázisba beágyazott *tárgyszavas szótáron* keresztül is kiaknázni, a tárgyszólisták betűrendes áttekintésével is (lásd például a FSZEK szociológiai, az OPKM pedagógiai irányultságát, az OSZK és más könyvtárak tárgyszavas indexeit).
- Felborul a névjegyzékek, tárgyszólisták egységessége a több adatbázis anyagát egyesítő közös katalógusok esetében. Az indexeket ekkor rendkívül vegyes elemek tarkítják, s csak nehézségek árán használhatók. Az újgenerációs keresőrendszerek technológiája részben orvosolni tudja ezeket a nehézségeket, egyeztető algoritmusokkal összefűzik a változatos névalakokat.

39. ábra Böngészés tárgyszólistában – szerzők vagy szerzői művek szakirodalmának felkutatása; földrajzi helyekről szól irodalom (PPKE BTK katalógus)

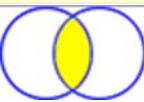
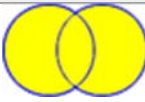
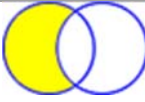
5.3.5 Kereséstörténet

Hasznos funkció lehet még a keresési történet tárolása és megjelenítése: ezzel a már lefutott korábbi keresőkérdéseket lehet megjeleníteni és visszahívni. A kérdések egymással is kombinálhatók, szerkeszthetők, újra lefutathatók, illetve megjeleníthetik a korábbi találatokat. Minden adatbázis azonban e tekintetben is más-más jellemzőkkel bír, erről tájékozódni kell a megfelelő segédfájlokból. A keresési történetről rögzített adatok általában törölődnek a kilépéskor. Egyes rendszerek lehetőséget adnak személyes profil létrehozására. Ha a későbbi felhasználás céljából is meg szeretnénk őrizni a keresőkérdéseket, akkor a személyre szabott bejelentkezéssel tartós tárbba helyezhetjük ezeket az információkat, címkézhetjük, rendezhetjük. Egyre elterjedtebb szolgáltatássá válnak az értesítések is: ha az elmentett keresési profilhoz friss tétel kerül a rendszerbe, akkor a felhasználó automatikus értesítést kap a történésről. A naprakész tájékozódáshoz ezek a lehetőségek kiválóak.

5.4 Logikai műveletek

Összetettebb keresőkérdések megfogalmazásához *logikai műveleteket* használunk. A logikai műveletek szabályainak segítségével összekapcsolhatjuk a keresőkifejezéseket, bővíthetjük és szűkíthetjük velük a találati listát, illetve pontosíthatjuk a keresési feltételeket. A logikai műveletek végrehajtására szolgálnak a Boole-algebrából ismert operátorok. A legtöbb keresőfelület felkínálja az alap-operátorokat: az ÉS (AND), a VAGY (OR), valamint a NEM (helyesebben: DE NEM – NOT) kapcsolóelemeket. Az operátorokat logikai értelemben kell használnunk:

- ÉS-sel azt jelezzük a rendszernek, hogy több megadott kifejezés közül mindegyiknek benne kell lennie a találati halmazban. Logikai szorzást, konjunkciót végzünk, a műveletet és a kapott eredményt a halmazok metszetével szokták ábrázolni.
- a logikai VAGY azt jelenti, hogy a megadott szavak (kifejezések, egyéb attribútumok) közül pusztán az egyik előfordulásával is elégedettek leszünk. Megengedő logikai összeadást végzünk, halmazelméleti ábrázolása a halmazok egyesítése, diszjunkciója.
- A NEM, pontosabban ÉS NEM (másképp: DE NEM) logikai tagadás, a halmazok kizárása, non-implikáció, az egyik halmaz elemeiből kizárjuk a másik halmaz elemeit. (40. ábra)

Parancsszó	Keresési példa	A találatok halmaza
AND / ÉS	romantika ÉS realizmus oktatás ÉS felsőfokú híd AND Budapest	 (metszet) Csak azok a tételek/oldalak, amelyek mindkét kifejezést tartalmazzák
OR / VAGY	veres VAGY vörös VAGY piros reklám VAGY propaganda online VAGY on-line VAGY hálózati	 (unió) A találati halmaz a keresett kifejezésnek legalább az egyikét tartalmazza
NOT / DE NEM	felsőoktatás NEM főiskola forradalom NEM francia	 (különbség) A második kifejezés kizárása

40. ábra Az adatbázisokban használt leggyakoribb logikai műveletek – Boole-operátorok

A logikai operátorok általában megjelennek a két és több adatmezőt felkínáló keresőpaneelen, s általában az egyetlen, szabadszavas mezőben a keresőszavakat mi magunk is összekapcsolhatjuk ezekkel a halmazműveleti parancsokkal. Alapbeállításban általában az ÉS szerepel, ám ezt minden felületen érdemes ellenőriznünk. A logikai operátorok kézi beállítására legtöbbször az összetettebb/speciálisabb kérdések futtatásakor vagy a terjedelmesebb találati listák szűkítésekor van szükség. A kevésbé gyakorlott felhasználót elbátortalaníthatja az, ha első nekifutásra az összetett keresőürlappal nem jut eredményre és üzenetként a „nincs találat” feliratba ütközik. Érdemes ilyenkor felülvizsgálni a kitöltött adatmezők tartalmát, a mezőkbe írt szavakat, azok alakját. Ha például kötött szótárhoz kötődik az adatmező, akkor az indexelemeket pontosan szükséges átmenetni a keresőprofilba. Ha „túl sok” elemet töltünk ki az űrlapon, könnyen előfordulhat, hogy keresési elképzeléseink nem találkoznak a rendszer képességeivel, az adatbázisban rögzített adatkategóriákkal és -értékekkel, így nem kapunk használható információt, viszont kevesebb adatelemmel, egyszerűbb kereséssel sikeres lesz a kutatás.

A keresésekhez jól jönnek a halmazelméleti alapismeretek, különösen az alábbi részletek:

- Egy halmaz *részhalmaza* egy másik halmaznak, ha annak minden eleme a másik halmaznak is eleme (híd ÉS Budapest – a hidak nagyobb halmazából csupán egy részhalmazt, a budapesti hidakat keressük). A találatok az *A* és *B* halmazok átfedésében, közös elemeinek metszetében lesznek.

- A halmazok összes elemeinek halmaza az adott halmazok *uniója* (reklám VAGY propaganda)
- Egy (A) és (B) halmaz *különbségét* (A) halmaznak azon elemei alkotják, melyek nem elemei (B)-nek (forradalom NEM francia).
- Két halmaz metszete üres, ha (A) és (B) halmaznak nincs közös eleme, a két halmaz egymáshoz képest *diszjunkt*, idegen. Ha két idegen halmazt ÉS-sel akarunk összekapcsolni, akkor az adatbázisban nem lesz találat a keresőkérdésre.

Hogyan lehet megadni egy halmazt?

- Felsoroljuk az elemeit, például: $A = \{\text{híd, Budapest}\}$
- vagy megadjuk azt a közös tulajdonságot, ami alapján az elemek egyértelműen a halmazba sorolhatóak, például: $A = \{v * r * s\}$.

A teljes műveket tartalmazó digitális könyvtárak és szolgáltatások száma és elérhetősége egyre inkább terjed, hatalmas adattömegeket kutatunk át nap mint nap, s leggyakrabban a szavak szintjén futtatott keresésekből indulunk ki. Hatékonyabb és sikerebb lesz az „adatbányászat”, ha az áttekintett logikai összefüggéseket tudatosan is alkalmazzuk az egyes keresési szituációkban.

5.5 A keresés egyéb kérdései

5.5.1 Mi a szövegszó?

Ismereteseek a szövegszerkesztő programok vagy a weboldalak szavak szerinti átfutásának lehetőségei, többek között a praktikus a CtrlF billentyű használatával. A művelettel gyorsan át tudjuk tekinteni az adott karaktersor szöveggörnyezetét. A szövegben ténylegesen előforduló szóalakokat szoktuk szövegszónak nevezni, megkülönböztetve a szabályozott, a szinonimákat összevonó, szótári és szakterminológiai formákat alkalmazó keresőelemektől, amelyeknek gyűjtő funkciója is van. A könyvtári adatbázisok keresőürlapjain általában megtalálható a „kulcsszó” és „tárgyszó” címke. A „kulcsszó” illetve a „tárgyszó” értelmezése nem egységes, ezért minden rendszer esetében meg kell győződni arról, hogy az egyes mezőkben megadott szavak az aktuális információkereső nyelvben milyen jelentéssel fognak szerepelni: keresőkérdésünk milyen adattartományt jár be, a megtalált tételek melyik adatmezők, adatértékek alapján kerültek a találati listába.

Egy könyvtári katalógusban a bibliográfiai tételek szavaira általában a „bármely kulcsszó” feliratnál kereshetünk. A teljes szövegű e-könyvtárak többféle módon járnak el. A Magyar Elektronikus Könyvtárban (MEK) például az archivált szövegek teljes tartalmán végigfuttatható a szövegszavas kérés. (41. ábra) Relevancia-súlyozás nélkül azonban a teljes szövegekben való igen keresés nehézkes. A nagy és szórt találati halmazban, ha a rendszer megengedi, a szavak előfordulásának *közelségére* utaló parancsokkal vagy *összehasonlító* (relációs) műveletekkel lehet kézzel javítani a visszakapott találatok megfelelésének fokán.

Összehasonlító műveletek például:

- < kisebb mint, korábbi mint
- > nagyobb mint, későbbi mint
- = egyenlő

41. ábra Szövegszavas keresési lehetőség a MEK-ben

Közelségi, szomszédossági műveletek:

EGYÜTT – a beállított számérték a két keresett kifejezés (kulcsszó) közötti szavak számát – egymástól való távolságát – veszi figyelembe. A beállított értékkel a kulcsszavak közé ékelődő szavak száma – a kulcsszavak egymástól való távolsága – paraméterezhető. Ha például az érték

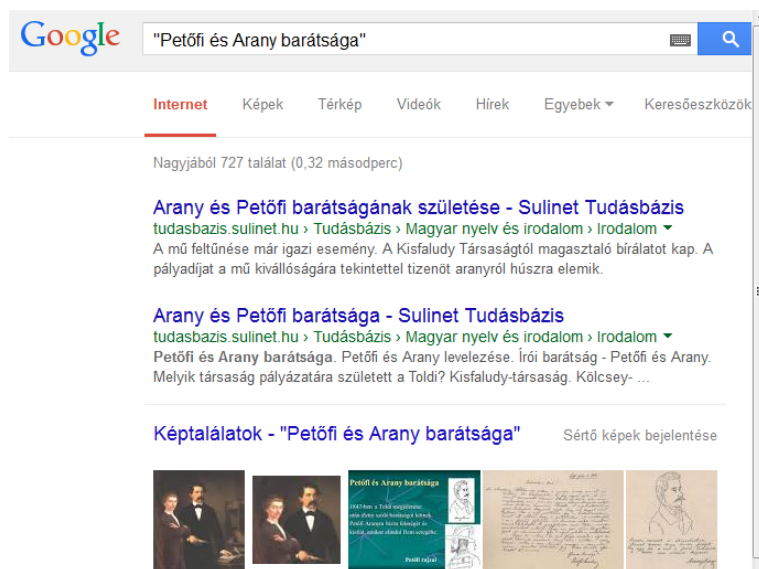
2, akkor a „Petőfi EGYÜTT Arany” feltétel esetén a találatban nem fog szerepelni „Petőfi és Arany barátsága”, mert itt csak egy szó van a két keresett kifejezés között, de szerepelni fog „Petőfi fegyvertársának tekintette Arany Jánost”, és minden más olyan szövegrészlet, amelyben a keresett kulcsszavak közé két vagy annál több szó ékelődött be.

KÖZEL – a beállított számérték azt a legnagyobb szótávolságot jelzi, amelyet a keresett kifejezések előfordulásának szempontjából betart a rendszer. Ha például az érték 2, akkor a „Petőfi KÖZEL Arany” feltétel esetén szerepelni fog a találatban a „Petőfi és Arany barátsága” szövegrész, de nem fog szerepelni a „Petőfi fegyvertársának tekintette Arany Jánost”.

Helyzeti operátorokkal finomíthatjuk a keresett szavak sorrendjét és helyét. Meghatározhatjuk például, hogy egy rekordon belül vagy pusztán egy mezőn belül keressük: „vitéz ÉS lovag” egy mezőn belül; „vitéz ÉS lovag” pontosan ebben a sorrendben; „vitéz ÉS lovag” a rekordon belül bárhol; „vitéz ÉS lovag” egy mezőn belül.

További részletkérdés lehet a hasonló kereséseknél, hogy vajon az „és” kötőszót a folyamatos szövegben figyelembe veszi-e a rendszer, nem szerepel-e más gyakori szavakkal együtt a tiltott szavak listáján. Az „és” kötőszó alakja ugyanis egybeesik az ÉS logikai operátorral, ha a kötőszónak szerepe van a pontos keresőkifejezésben, akkor külön kell gondoskodnunk arról, hogy a rendszer vegye figyelembe ezt a gyakori karakterkombinációt.

Összetett kifejezések egyetlen keresőszóként is megadhatók, ennek módja általában az, ha a szövegrészt idézőjelek közé tesszük, ilyenkor a „Petőfi és Arany barátsága” karaktersor a pontos megfelelői érkeznek vissza a rendszer találati listáján. Ezek a szabályok az általános keresőknél is alkalmazhatók. (42. ábra)

42. ábra Keresés pontos karaktersorra idézőjel segítségével (Google)

5.5.2 Mi a különbség a tárgyszó és a szövegszó között?

A *tárgyszó* a dokumentum tartalmára utaló, előre lefektetett elvek szerint meghatározott osztályozó (kategorizáló) kifejezés. Alakja szótári forma szerinti egyes szám, nominatívusz. A kifejezések meghatározott rendszer szerint, az adott szakterület tudományos terminusainak megfelelően szótárt – tárgyszórendszert, tezaurszt – alkotnak. (43. ábra)

pedagógus OPAC
LM: tanító
tanár
óvodapedagógus
A: teachers
teacher (E)
F: enseignant
N: Lehrer
ETO: 37.011.31
371.124
SZ: 361; 383

43. ábra A *pedagógus* tárgyszó szócikke (OPKM katalógus)

A *szövegszó* ezzel szemben a szöveg (adatbázis) bármely szavát jelenti, olyan formában (ragozva, nyelvi és szemantikai variációban) ahogyan a textusban előfordul. Jelen van a szövegben, a karakterhelyes megfelelés elve alapján visszakereshető, de nem jelent egyúttal kategorizáló terminust is. Egy-egy szövegszóval csak az adott nyelven, a szó adott változatát tudjuk keresni. Kombinálhatjuk a szinonimákat a logikai műveletekkel („vitéz VAGY lovag”; „vitéz NEM lovag”; „vitéz ÉS lovag”). A toldalékokat, prefixumokat, szóösszetételek elemeit kisebb szórészletre vagy gyökre keresve küszöbölhetjük ki a csonkolójelek segítségével.

A szövegszavas (kulcsszavas) keresések esetében különösen fontos mérlegelni az ugyanazon fogalomkörbe (= halmaz) tartozó kifejezések (= halmaz elemei vagy közös tulajdonságainak leírása) előfordulását. Ezek a szinonimák, homonimák, ragozott, toldalékos alakok, összetett szavak, ortográfiai változatok, nyelvi változatok, szűkebb, tágabb, hasonló, szomszédos, ellentétes kifejezések, szórendi variációk. Kulcsszavas, szövegszavas kereséseknél egyénileg kell mérlegelni az átfedéseket vagy a megfogalmazott keresőkérdéssel le nem fedett adatok körét. (44. ábra)

Országgyűlési Könyvtár

Sajtóadatbázis (Pressdok és Hundok)

Jelenlegi adatbázis: Sajtó adatbázis Bejelentkezés | Adatbázisok | Beállítások | Visszajelzés

[Keresés](#) | [Utolsó keresés eredménye](#) | [Eddigi keresések](#) | [Saját e-polc](#)

[Egyszerű keresés / Böngészés](#) | [Több-mezős keresés](#) | [Keresés több](#)

Több-mezős keresés

	Bármelyik mező szavai	▼	reklám*
VAGY ▼	Bármelyik mező szavai	▼	propaganda*
VAGY ▼	Bármelyik mező szavai	▼	hirdetés*

Szavak egymás mellett? ☐ Nem ☒ Igen

Adatbázis a kereséshez: Sajtóadatbázis ▼

Mehet
Töröl

44. ábra Keresés szinonimákkal (OGYK Sajtóadatbázis, régi felület)

Az adatbázisok felváltva szövegszavas és a tárgyszavas mezőket is tartalmazhatnak. A *szövegszó* típusú kifejezéseket tanácsos csonkolva megadni, hogy a rendszer ragozott formákat is figyelembe vegye. Egyes adatbázisok nem rendelkeznek a szinonimákat kiküszöbölő szótárakkal, így marad a kulcsszavakkal való taktikázás.

5.5.3 A relevancia-alapú keresés

Az internetes keresők – például a Google általános keresője – automatizált weboldal-feltérképezési, indexelési és szövegelemző eljárásokkal működnek, relevancia-algoritmus alapján rendezik a találati listákat a lefuttatott szövegszó alapján. A *relevancia* a megfelelés mértéke, a keresőmotorok ezt valószínűsítik egy sor paraméter alapján. A weboldalakat gyűjtő robotok linkről-linkre haladva szállítják az adatokat a feldolgozó szervereknek. A találati listák kikeverésénél az algoritmusok figyelembe veszik többek között a keresett kifejezés pozícióját az adott weboldalon (internetcím, címsor, a szöveg más kiemelt helyei), gyakoriságát, az oldal frissességét, az oldalra bejövő és kimenő linkeket, és azt, hogy a

weboldalak hálózatában milyen jelentős – nagyszámú hivatkozókkaal büszkélkedő csomópontok – mutatnak a webhelyre. Figyeli a kereső földrajzi pozícióját, a böngésző beállításait. A pontos eljárás ismeretlen, a Sacher torta eredeti receptjéhez hasonlóan üzleti titok.

Tény, hogy a Boole-operátorokkal működő katalógusfelületek a mai webes alkalmazásokhoz szokott olvasókra frusztrálóan és sokkolóan hatnak. A logikai műveletekre alapozó, a szövegmezőkkel és a beírt értékekkel sakkozó, pontos találati mechanizmusra építő eljárások feltétele a keresőkérdés és az indexelt dokumentumok közötti *pontos megfelelés*. Hogy valaki találatához jusson a pontos szintaktikai megformálást is tudnia kell, ezeket részleteztük az előző bekezdésekben. A járatlan kutakodónak viszont ez sokszor okoz nehézséget.

A keresőmotorok másként járnak el, jellemzően a vektorteres és valószínűségi visszakeresési módszereket használják. Kulcsfogalom a relevancia, azaz a dokumentum és a keresőkérdés közötti *hasznosság mértéke*, ennek kiszámításához komplex algoritmusokra van szükség, ezért a könyvtárak sürgető feladatává vált korszerűsíteni a tájékoztatási eszközöket. A relevancia-alapú keresés jelenti az új-generációs katalógusokban a nóvumot: az egyre hatalmasabbá duzzadt és több adatforrásból származó adatok kezelésénél a pontosság helyett a *legmegfelelőbb* találat a nyerő. A Boole-operátoros technikát azonban nem szükséges sutba vágni. Az újabb rendszerek felhasználják e látens kapacitásokat: néhány kiemelt kategória alapján a felületeken áttekinthetővé teszik az első nekifutáskor kapott lista tulajdonságait és az adatkapcsolatokat (dokumentumtípus, személynevek, címek, tárgykörök, megjelenési év, nyelv stb.). A kiemelt kategóriák (fázetták) rendszerint egy-egy adatmezőnek felelnek meg, statisztikai adatokkal vagy vizualizált formában is érzékeltetik a találati halmazok összetételét, nagyságát és tartalmát (Kinstler 2013).

Egyre több könyvtár alkalmaz intelligens metakeresőt, speciális felderítő platformot (angolul: Discovery Service). A számos funkcióval gazdagított, intelligens, újgenerációs könyvtári keresőrendszerek számos előfizetett és szabadon elérhető adatbázist képesek egyidejűleg lekérdezni: könyvtári katalógust, repozitóriumot, digitális gyűjteményt, előfizetett teljes szövegű tartalmat stb. A kutató általában egyszerű szövegdobozt talál a nyitóoldalon, erről az egyabalakos felületről indul ki és jut el relevancia-alapú találati halmazokhoz, amit tovább szűkíthet vagy variálhat megadott szempontok szerint. A beépített linkfeloldók segítenek eljutni a teljes szöveg forrásához, jogosultság esetén a forrásszöveg azonnali le is tölthető.

Ígéretes fejlesztések folynak az adatok szemantikus webben való közzététele területén, kapcsoltadat-technológia (Link Data) segítségével. Ezek a kezdeményezések növelhetik a katalógusok tudáserejét a weben, a felhasználóknak egyszerű, gyors tájékozódási lehetőséget nyújtva számos releváns dokumentumról.

5.4 A bibliográfiai leírás – könyvészeti adatok

A *bibliográfiai leírás* a dokumentumok legjellemzőbb adatainak följegyzését jelenti. Az adattárakban a dokumentumok, a művek (könyvek, cikkek, filmek) helyett állnak, róluk közölnek információkat. A leírásoknak kettős funkciója van: lehetővé teszik az *azonosítást* és *visszakeresést*. A szabványos módon és szabványos sorrendben lejegyzett adatelemek (könyvészeti adatok) bibliográfiai tételt alkotnak, számítógépes adatbázisban ezt gyakran *bibliográfiai rekordnak* nevezzük.

A könyvészeti adatokon kívül egy-egy könyvtári katalógus tartalmazza még a lelőhelyre, a dokumentum státuszára és hozzáférésére vonatkozó információt (polcjelzet, raktári jelzet, leltári szám, elektronikus elérés; státusz: kölcsönözhető-e, polcon van-e vagy esetleg már kikölcsönözték, mikor hozzák vissza stb.).

Azonos adatfélések szavaiból szótárak, indexek: név-, cím- és másféle szólisták képződnek. Ezek különleges feladatot szolgáló betűrendes listák: fő feladatuk az, hogy a felhasználót segítsék a kereséskor; a keresés folyamatát és a találatok megjelenítését pedig tegyék ellenőrizhetővé, irányíthatóvá. A szótárak, indexek szavai egyben kapcsolatokat tartalmaznak más adatelemekhez. Egy-egy szerző neve például műcímekhez kapcsolódik. Az indexek, szótárak szavai egyben gyűjtőpontok, ugrópontok, csatolók, linkek is, illetve olyan egységesített formájú gyűjtőszavak, amelyeket az indexből a legtöbb felületen a keresési profilra is átemelhetünk.

5.4.1 Bibliográfiai tételek – katalógusrekord

A katalógusok alapegységei a dokumentumok *bibliográfiai tételei*, közkeletű néven a *címleírások* vagy *könyvészeti adatok*, szakmai nyelven a *rekordok*. A rekordok egy-egy dokumentumról közölnek adatokat. A bibliográfiai közlés a könyvtári katalógusokban sokkal részletesebb, mint ahogyan azt a tudományos írásművek szövegeiben, a hivatkozásokban szokásos megadni. A könyvtárak nemcsak részletesebben, hanem több szempontra kiterjedően közölnek adatokat, ugyanis a tételek a nemzetközi és a magyar szabványok szerint készülnek. A katalógusok és más hasonló bibliográfiai adatbázisok arra is törekszenek, hogy adataik bekapcsolhatók legyenek a *hazai és a globális könyvtári rendszerbe*, és fordítva, adataikkal a *globális bibliográfiai rendszerhez* kapcsolódjanak. Egy-egy dokumentum leírása tehát a hazai és nemzetközi *bibliográfiai rendszerbe* illeszthetően készül el, a rekordok e rendszer alapegységei.

A bibliográfiai rendszerhez való kapcsolódás azt jelenti, hogy ezeken az adatokon keresztül fel lehet tární egy-egy *szerző életművét* (összes művét), az *egyes művek kiadásait*, és meg lehet keresni, hogy egy konkrét kiadvány vagy a *művek példányai* hol találhatók meg. Ha egy mű sorozathoz tartozik, akkor meg lehet keresni a sorozathoz tartozó többi kiadványt is és így tovább, különféle más szempontok szerint tovább lehet haladni a katalógusban felkínált fókuszok, a besorolási adatok nyomvonalain.

A tételek adatai három fontosabb csoportba sorolhatók:

Leíró rész

A leíró rész adatainak körébe tartozik a dokumentum *címe*, *alcíme*, a *szerző*, *szerkesztő* neve, úgy, ahogyan a könyvön szerepel (ezek az adatelemek kerülnek az úgynevezett „Cím és szerzőségi közlés” leírásába). A könyvek esetében ezután következnek a *kiadásra* vonatkozó adatok, a *megjelenési adatok* (a *kiadás helye*, a *kiadó neve*, a *megjelenés éve*). Ha a kiadvány sorozathoz tartozik, akkor feltüntetik a *sorozat címét*, és ha van, a *sorozati számot*. A leírások részletesen utalnak a dokumentum fizikai jellemzőire is, az általánosabb szempontú dokumentumtípusra és a specifikusabb jellemzőkre is; a fizikai hordozóra, ha az nem az alapértelmezett nyomtatott papírhordozó (illetve nyomtatott nyelvi anyag). Jelölik az oldalszámot, a gerinc hosszát; a nem szokványos kiadványoknál a két vagy három kiterjedésre vonatkozó méretadatokat; hangdokumentumoknál a lejátszási időt stb. A „Megjegyzés” mezőben különféle további információk találhatóak a rejtett bibliográfiáról, a mű kiadástörténetéről, az előzményről, folytatásról, szerzőségéről stb.

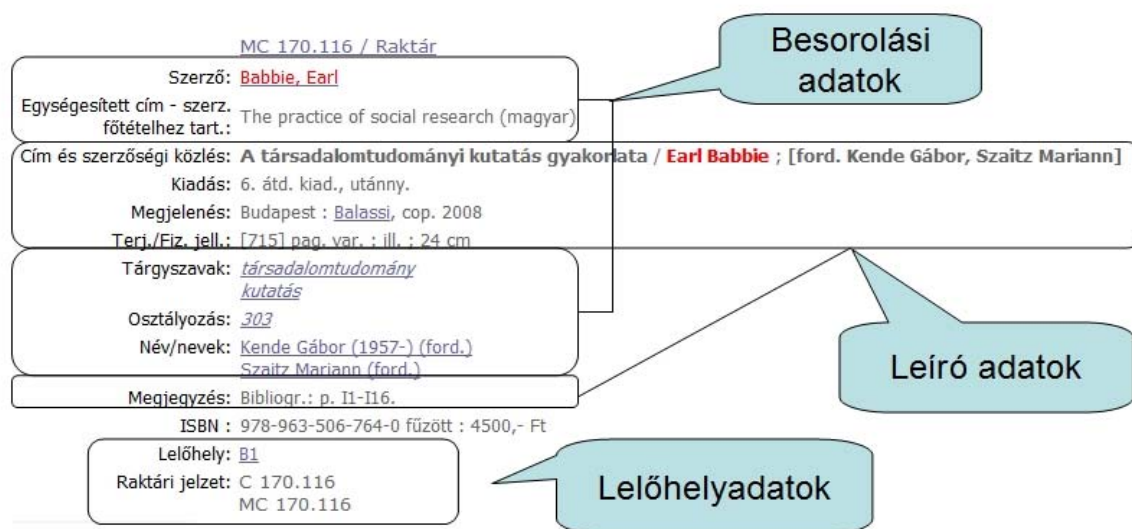
Besorolási vagy azonosító adatok

A besorolási adatok a tételek „címkei”, a rendszerezéshez, listázáshoz szükségesek. Besorolási adatok rendszerint: a *szerzők*, más *létrehozók*, *közreműködők* neve; egyéb névadatok: testületek, intézmények, események (konferenciák, találkozók) neve. Továbbá: a dokumentum *típusára*, *műfajára* utaló úgynevezett *formai tárgyszó*; valamint a dokumentumok *tartalmát* feltáró *tárgyszavak* vagy kódokkal megadott *osztályozási jelzetek*. (45. ábra)

Példányadatok, lelőhelyadatok

Minden egyes példánynak van valamilyen lelőhelyre utaló jelzete. Az egyes példányok azonosítói egyben lelőhelyadatok is lehetnek (leltárszám, raktári szám, olvasótermi polcjelzettel kombinált leltári szám stb.). Ezekből az adatokból látható, hogy egy-egy műből hány darab található meg a könyvtárban, mi érhető el a *szabadpolcokról*, mit lehet kikérni a *raktárból*. Az online katalógusokban az is látszik, hogy ki van-e kölcsönözve egy könyv és mikorra várható a visszahozatala. Ha mód van távoli személyes bejelentkezésre, akkor a példányadatokra vonatkozóan személyes utasítások is adhatók: *előjegyzéssel* lefoglalható egy keresett könyv, s az adott könyvtár szabályzatába foglaltakkal összhangban *meghosszabbítható a kölcsönzés*. Az újgenerációs kölcsönzésben pedig elektronikusan, távhasználatlalt kölcsönözhetünk e-dokumentumokat.

Elektronikus dokumentumok esetében a lelőhely a dokumentum hozzáférési útvonala lesz (internetcím, URL).

45. ábra Egy könyv tétele címkés nézetben (OSZK katalógus)

5.4.2 A katalógusrekord változatai

Nem általánosítható, csak egyes könyvtári rendszereknél van lehetőség arra, hogy az olvasó a rekordokat többféle nézetben is megjeleníthesse. A következő nézetekkel találkozhatunk:

Címkés formátum – a felhasználó számára a legérthetőbb változat. (45. ábra, 46. ábra) Az adatmezők kategóriáit feliratok jelzik, így egyértelmű, hogy például a „CÍM: Babits Mihály” információegység nem Babits Mihály valamelyik műve, hanem egy olyan könyv címe, amelyik Babitsról szól. Főként, ha ezt még egy másik mező is megerősíti: „TÁRGYI MELLÉKTÉTEL: *Babits Mihály (1883–1941)*”

Cédulás formátum – sorfolytonosan, a katalóguscédulák ismert elrendezésében, nemzetközi szabvány szerinti adatsorrendben, „hosszú” leírással következnek az információk. Az adatok *adatcsoportokba* rendeződnek. Az adatcsoportok végét központosítási jel zárja és ugyanígy, valamilyen szabványos jel előrejelzi a következő adatcsoport típusát. Mind az adatcsoportok, mind az azokon belüli elemek sorrendje konstans és szabványos. A cédulás megjelenítésénél, a professzionális könyvtári formázás szerint az adatcsoportokat pont zárja le és egy gondolatjel nyitja a következő adatcsoportot (technikai okok miatt olykor kiskötőjel van a gondolatjel helyett). A *bibliográfiai adatcsoportok* könyvek esetében:

1. Cím és szerzőségi közlés. – 2. Kiadás. – 3. Megjelenés. – 4. Terjedelem.
- 5. Méret, fizikai jellemzők. – 6. Sorozat. – 7. Megjegyzések. – 8. Terjesztési adatok, azonosítók, elektronikus hozzáférés

A cédulára rákerülnek az egységesített *besorolási adatok* is: a „fej” részbe kerül az *első szerző*, alá a *besorolási cím* (fordítás esetén a mű eredeti címe). A „talp” részbe a dokumentumok tartalmát jelölő *tárgyszavak* és *osztályozási jelzetek* valamint a további *elsődleges szerzők* („Tft.”, jelentése: további szerzői főtétele) valamint a *szerkesztők, fordítók* stb. – azaz a másodlagos szerzők („Mt.”, jelentése: szerzői melléktétel). (47. ábra, 48. ábra).

A cédulás formátum *könyvtári modellje* könyvek leírásánál:

Szerző (az első elsődleges szerző, egységesített besorolási névalakban)

Cím : alcím = Párhuzamos cím : párhuzamos alcím / szerző (ahogyan a címoldalon van) ; (szerkesztő) ; (fordító stb.) – Kiadás (ha többedik). – Kiadási hely : Kiadó, év. – Terjedelem ; méret. – (Sorozat címe, ISSN ; sorozatszám)

Megjegyzés: Bibliogr. ... [rejtett bibliográfia, előzmény, folytatás stb.]

ISBN

Tmt. [tárgyi melléktétel: személy, tárgyszóként, tárgyi melléktételként: *Szerző. Mű*]

Tárgyszavak

Osztályozási jelzetek

Tft. [további nevek: elsődleges szerzők]

Mt. [további nevek: szerkesztő, fordító, közreadó és más közreműködő, közreadó testület, konferencia neve stb.]

Szerző: Fekete István (1900-1970)

Cím és szerzőségi **Vuk II.** / Fekete István ; rend. Dargay Attila ; diafilmre átdolg. és szerk. Fehér Judit ; közlés: graf. N. Csathó Gizella

Speciális adatok: Vizuális dok.

Megjelenés: Budapest : M. Diafilmgyártó Váll., 1982

Terj./Fiz. jell.: 21 kocka : színes diafilm ; 24x36 mm

Tárgyszó: diakép

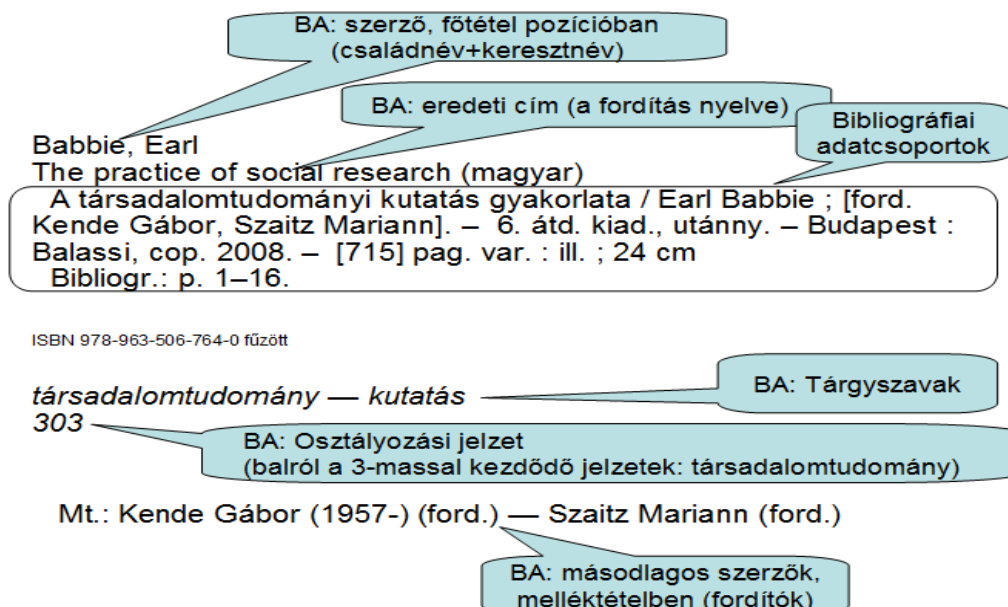
Név/nevek: Dargay Attila (1927-2009)

Fehér Judit

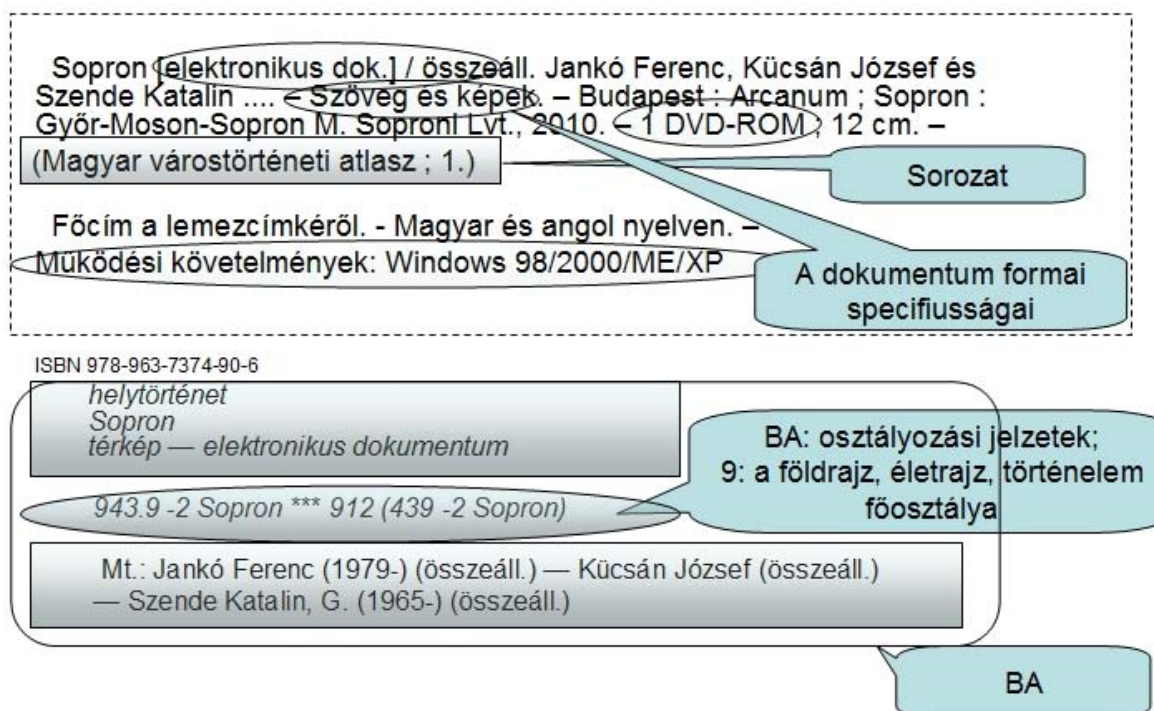
N. Csathó Gizella

Megjegyzés: Pannónia Filmstúdió rajzfilmje nyomán

46. ábra Diafilm tétele (OSZK katalógus)

47. ábra Cédula formátumú tétel, a besorolási adatok a továbbiakban rövidítve: BA (OSZK katalógus)

48. ábra Elektronikus dokumentum (DVD lemez) cédula formátumú tétele (OSZK katalógus)

Könyvtári szakmai célokra egyéb formátumok is megjeleníthetők. A MARC (Machine Readable Cataloguing) formátum könyvtárak közötti adatcsere formátum, a rekord szerkezetében láthatók az adatmezők kódjai is. Az XML változat a webes alkalmazások előtt nyerhet jelentőséget, és alkalmasint más, egyszerűsített formátumokkal is találkozhatunk.

5.4.3 Összefoglaló és analitikus leírás

5.4.3.1 Többkötetes mű – többlépcsős leírás

A többkötetes mű egyetlen művet több, fizikailag elkülönülő részegységben foglal magában. A bibliográfiai reprezentálásra többféle módszere alakult ki. Az egyik ilyen eljárás az ún. *kétlépcsős* leírás. Ebben az első lépcsőfokon a kötetek közös adatairól szóló *összefoglaló szintű* leírás a valamennyi kötetre jellemző adatokat foglalja össze, a második fokozat pedig az *egyes kötetek* egyedi adatait jeleníti meg.

A többkötetes művek esetében az összefoglaló tétel csak azokat az adatokat tartalmazza, amelyek valamennyi kötetre, azaz mindegyik részegységre jellemzőek. Ezek a kötetek *közös adatai*. (49. ábra) A második lépcsőben pedig azok az információk szerepelnek, amelyek csak az adott kötetet jellemzik. Például: *A magyar irodalom története* c. kézikönyv három kötetben jelent meg. Az első lépcsőben van az összefoglaló leírás, ide csak azok az adatok kerülnek, amelyek mind a három kötetre jellemzőek. A legfontosabb elemekre szűkítve:

A magyar irodalom története / [főszerk. Szegedy-Maszák Mihály]. – Budapest : Gondolat, 2007. – 3 db ; 25 cm

A leírásokban a szerzőségi közlés adatmezőben a szögletes zárójelbe tett információ azt jelenti, hogy az adat a valóságban nem közvetlenül a címoldalon található, hanem vagy a címoldal verzóján vagy más előzéklapról származik az átirás. A terjedeleme és mérete vonatkozó oldalszám/cm helyett a többkötetes művek összefoglaló leírásában csak a kötetek száma szerepel a gerincmérettel (például: 3 db ; 25 cm). A kötetek részletesebb adatait rendszerint a kapcsolódó tételek azonosítószámára kattintva lehet kibontani. (49. ábra).

A raktári jelzet a kapcsolódó tételnél található.

Cím és szerzőségi közlés: **A magyar irodalom története / [főszerk. Szegedy-Maszák Mihály]**
 Megjelenés: Budapest : Gondolat, 2007
 Terj./Fiz. jell. 3 db ; 25 cm
 Tárgyszó: magyar irodalom története
 Osztályozás: 894.511 (091)
 Név/nevek: Szegedy-Maszák Mihály (1943-) (szerk.)
 Megjegyzés: Bibliogr.
 ISBN : 978-963-693-006-6

Szolgáltatások

Kiadói adatok: [Gondolat](#)
 OpenURL: [Linkszolgáltatás](#)
 Hozzáadás a kedvencekhez: [BOOK-MARK](#)
 OSZK borító: Nincs borító!
 Google Books borító:
 Cool URI: <http://nektar.oszk.hu/hu/manifestation/2660969>

Kapcsolódó tételek:

AZONOSÍTÓ	KAPCSOLAT TÍPUSA	CÍM	RAKTÁRI JELZET
2660981	Többkötetes közös adatai / Kötet adatok	1800-tól 1919-ig / a köt. szerkesztői Szegedy-Maszák Mihály, Veres András ; a szerk. mtársai Jeney Éva, Józán Ildikó.	Szj: II.6.1 / Irodalomtudományi Olvasó, II.
2661822	Többkötetes közös adatai / Kötet adatok	1920-tól napjainkig / a köt. szerkesztői Szegedy-Maszák Mihály, Veres András ; a szerk. mtársai Jeney Éva, Józán Ildikó.	Szj: II.6.1 / Irodalomtudományi Olvasó, II.
2660977	Többkötetes közös adatai / Kötet adatok	A kezdetektől 1800-ig / a köt. szerkesztői Jankovits László, Orlovsky Géza ; a szerk. mtársai Jeney Éva, Józán Ildikó.	Szj: II.6.1 / Irodalomtudományi Olvasó, II.

Megjelenítve: 2 - 2 / 2 Eltérő 1 - 1

[Összes kijelölése](#) [Egyik se](#) [Kijelölt rekordok tárolása](#)

49. ábra Többkötetes mű összefoglaló tétele az egyes kötetek tételazonosítóival (OSZK katalógus)

Keresés: **AN "2660977"** OSZK Katalógus - Amicus Rendezés Cím ▼ növekvő ▼ Ugrás:

Megjelenítve: 1 - 1 / 1

[Keresőkérdés módosítása](#) [Ha nem találta, amit keresett...](#)

1 / 1 [Teljes megjelenítés](#) [MARC formátum](#) [Cédula formátum](#) [Rekord tárolása](#)

Szj: II.6.1 / Irodalomtudományi Olvasó, II.

Cím és szerzőségi közlés: **A kezdetektől 1800-ig / a köt. szerkesztői Jankovits László, Orlovsky Géza ; a szerk. mtársai Jeney Éva, Józán Ildikó.**

Terj./Fiz. jell.: 703 p.

Megjelenítve: 1 - 1 / 1

[Összes kijelölése](#) [Egyik se](#) [Kijelölt rekordok tárolása](#)

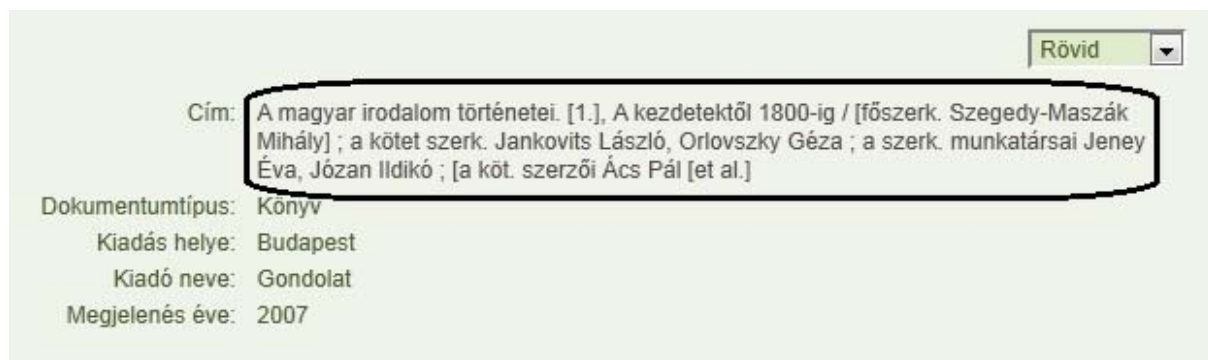
50. ábra Többkötetes mű első kötetének analitikus tétele.

5.4.3.2 Többkötetes mű – monografikus leírás

Egyes könyvtári rendszerekben – és tegyük hozzá, hivatkozási stílusokban is – más megoldásokhoz folyamodtak. Ezek a különbségek a szoftver eltérő jellemzőiből fakadnak, illetve egyéb konvenciótól függenek. A közös adatok és a kötetadatok összekapcsolásáról, megjelenítéséről a rendszer ismertetéséből szükséges tájékozódni.

Gyakori megoldás az összevonás, a *monografikus kötetleírás*: a teljes mű címe után máris az adott kötet címe, majd a dokumentumon feltüntetett szerzőségi és impresszumadatok következnek. Ez a leírás összevon, egyszerűsít, és technikailag kevésbé bonyolítja a keresőrendszerek szerkezetét. Egy-

egy tételből azonban csak a szóban forgó kötet adatai hámozhatók ki, nem tudunk meg semmit a teljes kiadványról, például, hogy 2 vagy 24 kötetes munkáról van-e szó. (51. ábra) Ahhoz, hogy a több kötetben kiadott összművet áttekinthessük, végig kell nézni az összes kötet leírását, miközben sok adatelem – köztük a főcím – monotonon ismétlődik. Három-négy kötetnél ez nem jelent gondot, a húsznál is több darabban megjelent műveknél viszont annál inkább, különösen, ha az online lajstromba, azonos címmel, az újabb kiadások kötetei is belekeverednek.

51. ábra Egy kötet monografikus leírással, címkés formátumban (Huntéka, PPKE BTK)

5.4.3.3 Analitikus feltárás (leírás)

Analitikus tételekkel a gyűjteményes kötetek önálló részeit és a folyóiratok cikkeit tárják fel, így azok a saját szerzőjükkel és címükkel egyenként is bekerülnek az adatbázisba és kereshetőkké válnak. Az analitikus feltárásnak köszönhető tehát a dokumentumok kisebb információs egységeinek külön-külön kereshetősége és rendszerezhetősége. Több külföldi könyvtár bevezette, hogy a könyvek tételeinél megjelentetik a könyvek tartalomjegyzékét és a szakfolyóiratokban megjelent ismertetőket is linkelik (vagy bibliográfiai tétellel vagy teljes szöveggel). A zenei lemezek katalogizálásánál rég bevett gyakorlat, hogy a lemezen lévő számokat az előadókkal, zeneszerzőkkel, karmesterrel és más fontosabb adattal együtt kereshetővé teszik.

A dokumentumok részegységeinek gyűjtőneve a *részdokumentum*. A részdokumentumok lehetnek fejezeteket, tanulmányok, folyóiratcikkek, térképek, grafikonok, illusztrációk, reprodukciók, kollekciók egy-egy darabja, kódexek ábrái stb.

Az analitikus rekordok sohasem állhatnak önmagukban, mindig tartalmazniuk kell a kapcsolódó *forrásdokumentum* adatát, rendszerint ezt jelzi az *in* szócska, vagy más jel, például az egyenlőségjel =. Nagyfokú járatlanságra és információs műveletlenségre utal, ha valaki egy online folyóiratcikket nem ismer fel, nem néz körül a cikket körülvevő weblapok és információk között, és egy folyóiratcikkre mindössze a szerző nevével, a cikk címével és az internetcímmel hivatkozik. Még nagyobb balgaságra utal, ha egy internetes dokumentum-hivatkozásból esetleg a szerző neve is elmarad, csak azért, mert a véletlenül horogra akadt weboldal egy nagyobb munka egyetlen fejezete, és a szerző nevét csak körülményesebben lehetett volna feltárni. A korrekt megjelenítésért, a kellő informálásért, a dokumentum úgynevezett metaadatainak helyes feltüntetéséért, természetesen, maguk a szolgáltatók is sokat tehetnek. Ennek egységes, kielégítő színvonalú magaskultúrája azonban még nem alakult ki. Egyelőre azt tudjuk csak javasolni, hogy amíg a forrás eredetét és környezetét mívesebben jelző szokások és technikai megoldások nem alakulnak ki széles körben, addig is maradjunk körültekintőek, és az internetről felhasznált dokumentumok környezetét, a menüpontokat, a kapcsolódó oldalakat is meg kell vizsgálni, mielőtt jegyzékbe vennénk és tartalmilag is támaszkodnánk a műre. Egyszerűen, alaposabban próbáljunk tájékozódni a forrás keletkezéséről, létrehozóiról, közreadóiról. Ennek igen egyszerű módja például, ha az URL-t visszatöröljük az első megtekinthető oldalig vagy menüpontig. A web dokumentum internetes címében az útvonal alacsonyabb szintjeit is megvizsgálva, esetleg a gyökérig visszatörölve, a honlap nyitóoldalához vagy a menüpontok kezdőoldaláig jutunk, és itt jól körülnézhetünk.

A könyvtári és dokumentációs rendszerekben a forrásdokumentum kifejezés helyett használják még a *befoglaló/befogadó dokumentum* vagy *gazdadokumentum* elnevezést is. Nincs erre vonatkozóan

megállapodott, széles körben, egységesen használható kifejezés – a keresőeszközök rendkívül változatosan címkézik meg az adattípusokat.

Könyvtári katalógusok ritkábban tartalmaznak analitikus tételeket is könyvek és folyóiratok cikkeiről. A magyarországi könyvtárak közötti munkamegosztásban ezt a feladatot az országos cikkadatbázisok, az országos gyűjtőkörű szakkönyvtárak és a humán területeket figyelő HUMANUS adatbázis végzi. Számos közös katalógusok azonban integrálja a könyveket, a tanulmányokat (könyves részdokumentumok) és a cikkeket – természetesen a gyűjtemények egyéb dokumentumtípusairól is tájékoztatnak. Magyarországon a MOKKA (Magyar Országos Közös Katalógus) egyesíti a tagkönyvtárak katalógusait és a bibliográfiai céllal készülő országos analitikus adatbázisok tanulmány és cikkadatait, és teszi egyetlen helyről hozzáférhetővé (<http://mokka.hu/>) (52. ábra)

52. ábra Közös katalógus: MOKKA – könyvek, tanulmányok, cikkek, egyéb dokumentumok

A magyar irodalom története c. kézikönyv példájánál maradva, ha a köteteket egyenként is kézbe vesszük, láthatjuk, hogy egy-egy kötet sok tanulmányt közöl. Azt is megfigyelhetjük, hogy az írásoknak más-más szerzője van. Ha analitikusan szeretnénk feltárni a kötetek tartalmát, akkor eljárhatunk úgy is, hogy (1) a többlépcsős megoldással egymás alá írjuk a teljes mű összefoglaló tételét és (2) az adott kötetet is leírjuk. Ezek után (3) egyenként a kötethez kapcsoljuk az *önálló tanulmányok* analitikus tételeit. A bibliográfiai mozaik-kockákból aztán kirajzolódhat egy-egy kötet teljes bibliográfiai adatsora. Az adatsorokat átfutva pedig kialakulhat a kép a kötet tartalmáról, érzékelhetővé válhat a színvonala, s már előzetesen is meg tudjuk ítélni, felhasználható-e a saját munkánkhoz.

Az összevonó, egyszerűsítő eljárással a szintek számát csökkentjük, és csak két lépést teszünk: (1) elkészítjük az előzőekben ismertetett eljárással az teljes mű összefoglaló leírását és a konkrét kötet összevont tételét, (2) ezután következhetnek az „analitikák”, a tanulmányok tételei.

Példánkban *A magyar irodalom története* c., három kötetben megjelent irodalomtörténeti kézikönyv első kötetéből adunk egyszerűsített bibliográfiai szemelvényt, csak néhány fejezetet ragadunk ki, a lapszámok sorrendjében. A HUMANUS adatbázisban megtalálható a kötetek összes tanulmánya.

Három szintű elrendezés:

A magyar irodalom története / [főszerk. Szegedy-Maszák Mihály]. – Budapest : Gondolat, 2007. – 3 db ; 25 cm

1. köt., A kezdetektől 1800-ig / a köt. Szerkesztői Jankovits László, Orlovsky Géza. – 703 p.

Madas Edit: A szóbeliség és az írásbeliség határán : 1192–1195: A Halotti beszéd. – 59–70. p.

Vizkelety András: A magyar líra első fennmaradt terméke : 1250–1300: Ómagyar Mária-síralom. – 71–77. p.

Horváth Iván: Balassi könyve : 1590: Elkészül Balassi "Maga kezével írt könyve". – 351–362. p.

Thimár Attila: "Leveledet vettem, verseid csudálom". 1777: Besenyei György Társasága. – 614–626. p.

2. köt., 1920-tól napjainkig / a köt. szerkesztői Szegedy-Maszák Mihály, Veres András. – 922 p.

3. köt., 1800-tól 1919-ig / a köt. szerkesztői Szegedy-Maszák Mihály, Veres András. – 927 p.

Két szintű elrendezés:

A magyar irodalom története. 1. köt., A kezdetektől 1800-ig / [főszerk. Szegedy-Maszák Mihály] ; a köt. Szerkesztői Jankovits László, Orlovsky Géza. – Budapest : Gondolat, 2007. – 703 p. ; 25 cm

Madas Edit: A szóbeliség és az írásbeliség határán : 1192–1195: A Halotti beszéd. – 59–70. p.

Vizkelety András: A magyar líra első fennmaradt terméke : 1250–1300: Ómagyar Mária-síralom. – 71–77. p.

Horváth Iván: Balassi könyve : 1590: Elkészül Balassi "Maga kezével írt könyve". – 351–362. p.

Thimár Attila: "Leveledet vettem, verseid csudálom". 1777: Besenyei György Társasága. – 614–626. p.

A magyar irodalom története. 2. köt., 1920-tól napjainkig / [főszerk. Szegedy-Maszák Mihály] ; a köt. szerkesztői Szegedy-Maszák Mihály, Veres András. – Budapest : Gondolat, 2007. – 922 p. ; 25 cm

A magyar irodalom története. 3. köt., 1800-tól 1919-ig / [főszerk. Szegedy-Maszák Mihály] ; a köt. szerkesztői Szegedy-Maszák Mihály, Veres András. – Budapest : Gondolat, 2007. – 922 p. ; 25 cm

5.6 Folyóiratok, cikkek

A folyóiratra úgy tekintünk, mint füzetek egymást követő sorozatára, az egyes füzetek a lap profiljának tematikai, szerkesztési és stiláris egysége révén összetartozó egységet képeznek. A folyóirat bibliográfiai leírását a jellemző alapadatokkal képviselik a nyilvántartások. A leírás tulajdonképpen olyan törzslap, amelyet rendszerint a folyóirat indulásakor az első szám alapján készítenek el, ezért a nyitó füzet adatait részletesebben is feljegyzik. A folyóirat életét követve a törzslapra folyamatosan rávezetik a folyóiratról bekövetkezett változásokat vagy más rendkívüli történéseket, regisztrálják az időközben kiadott mellékleteket és a különszámokat. A folyóirat beérkezését is regisztrálják, az erre szolgáló kartonokat *kardex*lapoknak hívják. Egy-egy évfolyam teljessé válásával kerekedik ki a folyóirat egy-egy tárgyévvel lezáruló kötete. A könyvtári katalógusokban egy-egy folyóirat tételénél nagyobb periódusonként szokták jelölni azt, hogy a folyóirat melyik időszakának anyagát őrzi az adott könyvtár.

A hazai folyóiratokról a legteljesebb bibliográfiai adatokat a nemzeti könyvtár regisztrálja. Az alapleírásban, ha az őrzőhelyen rendelkezésre áll, az induló szám adatai találhatóak meg. A főcím, alcím után a szerzőségi adatok között a közreadó intézmény, a főszerkesztő és egyéb közreműködők szerepelnek – attól függően, hogy a lap mit tüntet fel. Az induláskor alkalmazott számozást is rögzítik, továbbá a megjelenési adatokat, a formátumot, ha aktuális, a sorozatot és természetesen a nemzetközi azonosítószámot (ISSN). ISSN-t nem osztanak ki visszamenőlegesen a megszűnt lapoknak, így a *Nyugat*nak például nincs ilyen nemzetközi száma. Ugyanakkor, a kurrens folyóiratok régebbi időszakára is kiterjesztik az azonosítót, ha a nemzeti könyvtár állományában megvan a teljes sorozat. Ez azt jelenti, hogy például az 1867-ben indult *Századok* c. folyóirat egész életciklusára érvényes ez a jelzet, ennek értelmében a legelső lapszámot is azonosítja (Gazdag 2008: 11).

A *Megjegyzés* mező a nagy múltú folyóiratoknál egész kiadástörténeté duzzad: itt rögzítik a kiadók adatainak változását, a kisebb címváltozásokat, a szünetelést – újraindulást, új folyam indítását, a megváltozott periódusosságot, a mellékleteket, a tematikus különszámokat, a repertóriumok, tartalommutatók megjelenését és más történéseket a lap életében. Sajtótörténeti, szakfolyóirat-történeti adatok keresésénél jól hasznosíthatók ezek a gondosan feljegyzett információk. A rekordkapcsolatok között, ha volt, a lap előd folyóirata, folytatása, önálló kiadású repertórium és egyéb adatkapcsolatokkal göngyölíthetők fel egy-egy periodikum alapadatai.

A könyvtári honlapokon rendszerint megtalálható külön szöveges lista az aktuálisan előfizetett nyomtatott folyóiratokról, azokról, amelyek rendszeresen beérkeznek, a folyóiratolvasóban kézbevehető, a cikkekről pedig másolat készíthető – vagy párhuzamosan letölthetők az e-cikkek az eredeti szolgáltató jelszóköteles portáljáról.

A nagyobb magyarországi könyvtárak bejelentik folyóirataik állományát az OSZK központi adatbázisába, a *Nemzeti Periodika Adatbázisba* (NPA). Az adatokkal folyamatosan töltődik fel az adatbázis, amely immár az országos közös katalógusba, a MOKKA rendszerébe is integrálódott. Ez az adatállomány az országban megtalálható külföldi nyomtatott folyóiratokról nyújt információt.

A folyóiratok *analitikus*, azaz a folyóiratok *cikkeinek egyenkénti, tételes feldolgozását* országonként más-más rendszerben oldják meg. Hazánkban a Magyar folyóiratok tartalomjegyzékeinek kereshető adatbázisa (MATARKA) és a Humántudományi tanulmányok és cikkek adatbázisa (HUMANUS) végez ilyen feltáró munkát. Az utóbbi a gyűjteményes kötetek, tehát a szerkesztett könyvek tanulmányait is számontartja, ám e szolgáltatások is fokozatosan integrálódnak az országos közös rendszerbe (MOKKA).

A cikkek bibliográfiai tételei

A cikkek rövidebb terjedelmű önálló művek, amelyek folyóiratokban jelennek meg. A cikkeket és a tanulmányköteteket analitikusan is regisztráló adatbázisokban, szakbibliográfiákban, valamint a tudományos írásművekben is, a leírás tagolása és az elrendezés ideális sorrendje: (1) tanulmány (cikk stb.); (2) a befogadó dokumentum. A kapcsolatot a kettő között rendszerint az *in* szócska (latin: -ban, -ben), vagy más jelölés, adatbázisban adatmező jelzi.

Szerző: Horkay Hörcher Ferenc (1964-)
 Cím: Ottlik Budája: a mitikus város és az emlékezet városa / **Horkay** Hörcher Ferenc
 Dátum: 2008
 Gyűjtemény: Irodalmi bibliográfia
 Tárgyszavak: Ottlik Géza (1912-1990) Buda
 Szabad regényelemzés
 tárgyszavak:
 In.: Tiszatáj 62. évf. 9. sz. (2008. szept.), p. 105-119.

53. ábra Könyvtári adatbázis vs. dolgozat irodalomjegyzéke: Mi kell egy folyóiratcikk adataiból a dolgozatban?

5.7 Könyvsorozatok

A könyvsorozatok az időszaki kiadványok körébe tartoznak, a nemzetközi központba való bejelentésükkor nemzetközi azonosítót kapnak (ISSN). A sorozat egy-egy tagja – kötete viszont könyv, amelyet ISBN-nel azonosítanak. A könyvsorozat címe is része a bibliográfiai leírásnak.

A nemzeti könyvtárak a hatáskörükbe tartozó könyvsorozatokról is vezetnek törzsadatokat: a címet, szerkesztőt, közreadó intézményt, megjelenési adatokat, azonosítót, és az életciklusban történt jelentősebb változásokat. A *Filozófiai Írók Tára* könyvsorozat például 1881-es indulása óta negyedik korszakánál tart: az egyes korszakokat új sorozat indulása és lezárulása, illetve új folyamat jelzik. A 2006-tól életre kelt harmadik folyam jelzi a sorozat folytatódását. (54. ábra)

Cím és szerzőségi közlés: **Filozófiai írók tára** / a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával szerk. Alexander Bernát és Bánóczy József
 Számozás/gyakorítás: 1 (1881)-29. (1919); ú.s. 1 [1925]-[1927]; ú.f. 1. köt. (1950)-ú.f. 37. köt. (1991); 3. f. [2006]-
 Megjelenés: Budapest : Franklin, 1881-
 Terj./Fiz. jell.: 23 cm
 Osztályozás: B
1
082.1
 Név/nevek: Bernát, Alexander (szerk.)
Bánóczy József (1849-1926) (szerk.)
Magyar Tudományos Akadémia (Budapest) (közread.)
 Megjegyzések: Változó sorozatszerkesztőkkel
 1950-től kiad. az Akadémiai Kiadó
 Változó mérettel
 ISSN : 0071-4984

54. ábra Könyvsorozat összefoglaló tétele (OSZK katalógus)

5.8 Bibliográfiai adatok a dolgozatban

A tudományos írásművek rendje szerint fel kell tüntetni a felhasznált forrásokat, meg kell adni az irodalomjegyzéket. Az irodalomjegyzék formai követelményei szakterületenként, tárgyaként, a dolgozat céljától függően más és más lehet. A főbb hivatkozási stílusokat a későbbiekben részletesebben ismertetjük (lásd a 10. fejezetet). Ebben a szakaszban csupán arra hívjuk fel a figyelmet, hogy míg a könyvtári katalógusok vagy a könyvtárak által készített szakbibliográfiák adatai *részletezők*, addig a dolgozat végi irodalomjegyzék *csak a legszükségesebb* adatokat közli. A katalógusokban alapértelmezetten rendszerint a *címkés* formátumot látjuk, dolgozatban a *sorfolytonos* leírás a követelmény. Dolgozatíráshoz használható, a könyvtári és dokumentációs rendszerekhez hozzákapcsolt *bibliográfiakezelő segédprogramok* már léteznek (RefWorks – előfizetéshez kötött, Zotero – szabad, Mendeley – részben szabad), azonban még kevésbé terjedtek el a társadalomtudományok és

bölcsészetek körében, s nem is alkalmazhatók teljes körűen (kézi átalakítások nélkül) a magyar nyelvű dolgozatok jegyzetelési szokásainak megfelelően.

Milyen adatokra van szükség a dolgozat irodalomjegyzékének összeállításához? A könyvtári rendszerekben látható adatelemeknél sokkal kevesebbre van szükség. A dolgozatoknak nem kell felépíteniük egy teljes bibliográfiai univerzumot adatkapcsolatokkal, kollokációs hozzáférési pontokkal, előzmények–folytatások jelölésével, tartalmi feltárással, osztályozási rendszerrel és más címkékkel felszerelve, ezért nincs is szükségük a bővebb, minden elemre aprólékosan kiterjedő címleírásokra. Annyi adatot kell feltüntetni, amennyivel az egyszerűsített leírás alapján is pontosan azonosítható és felkutatható egy dokumentum. (53. ábra)

Könyvek

Dolgozatba illesztett bibliográfiai adatoknak öt (vagy hat) alapvető elemére van szükség a *könyvek* esetében: (1) a szerző neve, (2) a mű címe, (3) a kiadás helye, (4) a kiadó neve, (5) a kiadás éve. (6) Ha sorozathoz tartozik a mű, akkor ezt is jelölni lehet. A mű címét több hivatkozási stílusban kurziválva közlik.

Babbie, Earl: *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*. 6. átd. kiad. Budapest, Balassi, 2008.

Könyvrészletek

Könyvrészleteknél a leírás két analitikus szerkezeti egységre tagolódik. (a) Először a tanulmány adatai, majd a tanulmányt tartalmazó (b) könyv adatai következnek: a szerző neve, a tanulmány címe; az „in” szócska után pedig a könyv adatai következnek, a legvégén a tanulmány kezdő és záró oldalszámaival.

Vizkelety András: A magyar líra első fennmaradt terméke, 1250-1300: Ómagyar Mária-siralom. In: Szegedy-Maszák Mihály (főszerk.): *A magyar irodalom története*. 1. köt., *A kezdetektől 1800-ig*. Budapest, Gondolat, 2007, 71–77. p.

Folyóiratcikkek

*Folyóiratcikkek*nél a leírás analitikus szerkezeti egységre tagolódik. (a) Először a tanulmány adatai (szerző, cím), majd a közlő (b) folyóirat címe és a számozási adatok (évfolyam, szám, év), oldalszám következik. Az „in” szócska elmaradhat, helyette vagy egyenlőséget („=”) szoktak használni, vagy kurziválják a folyóirat címét.

Horkay Hörcher Ferenc: Ottlik Budája: a mitikus város és az emlékezet városa. *Tisztaúj*, 62. évf. 9. sz. (2008), 105–119. p.

Az előzőekben bemutatott példák egyes adatelemei más elrendezésében, más központosítási jelekkel szerepelhetnek a könyvtári adatbázisokban – ezeknek az eltéréseknek a többsége az adatelemek jelölésének nemzetközi szabványaiból ered. E szabványok szerint például a főcím és alcím között kettőspont („:”) van, a kettős szóköz – balról és jobbról is – szándékos, a jelek mindig megelőzik az adatelemet, és jelentést hordoznak (például az alcím jele az azt megelőző „:”). A dolgozatok szakirodalmi jegyzékében az adott szakterületen szokásos jelölést és tagolást kell használni. (53. ábra) A dolgozatban sorfolytonos bibliográfiai leírással kell elkészíteni a felhasznált szakirodalom jegyzékét, egyszerűsített leírással. Modellje könyvek esetében (a tagolási jel vessző is lehet, valamennyi adatelem sorrendjére nincs általános szabály):

Szerző, szerkesztő (besorolási névalak): Cím: alcím. (Fordító a szépirodalmi műveknél, vagy ha fontos). Kiadás (ha többedik). Kiadási hely, év, Kiadó. (Sorozat címe, sorozatszám)

Általánosan érvényes az a szabály, hogy a kötetek adatait *ne a borítóról*, hanem a *belső címloldalról*, illetve a címnegyedív többi oldaláról vegyük. Ha innen hiányzik valamilyen fontos adat (például a megjelenés éve), akkor azt a kolofonból írhatjuk át. Ha utólag kell pótolnunk egy-egy adatelemet, akkor a kiegészítésekhez természetesen használhatjuk a könyvtári rendszereket.

5.9 Azonosítók, internetcímek

A könyvtári nyilvántartás kiterjed a kiadványokhoz rendelt nemzetközi azonosítókra is. A könyvekhez ISBN, a folyóiratokhoz és könyvsorozatokhoz ISSN, a zeneművekhez ISMN társul. A láthatáron azonban egy sor másfajta azonosító is megjelenik, amelyekkel találkozhatunk a kiadói honlapokon, a repozitóriumokban és más olyan rendszerekben is, amelyek a dokumentumok feltárását és információk szolgáltatását tűzik ki célul.

Internetes azonosítók: URI, URL, URN, IRI

Az URI (Uniform Resource Identifier) a karakterekkel megadható azonosítók gyűjtőfogalma; a weboldalak, web-helyek, web-dokumentumok különféle protokollokon keresztüli meghívására, interakciójára alkalmas erőforrás azonosító. Az URI kétféleképp azonosíthat: helymeghatározás alapján (ez az URL) és név alapján (URN).

Az URL (Uniform Resource Locator) hozzáférési útvonalat, internetes *helymeghatározást* jelöl. Az URL nem állandó, a kiszolgálók gyakran költöznek, cserélődnek, eltűnnek a hálózatról, így a könyvtári adatbázisokban is problémát jelent, ha az URL elhal, és frissíteni kell a hozzáférési útvonalat.

Az URN (Uniform Resource Name) *névvel* vagy valamilyen azonosítóval nevez meg egy objektumot, anélkül, hogy arról is árulkodna, az objektum hol helyezkedik el. Leggyakrabban az ISBN-t szokták példaként felhozni: az *urn:isbn 978-963-9985-14-8* azonosító az *Ottlik kadét története*i c. mű első kiadására utal, egyszerűen csak a létezésére, s nem árul el semmit sem arról, hogy egy-egy példánya hol található meg. Az *urn:isbn* elemet névtérnek is szokták nevezni. A névtérnek szemantikai funkciója van, azt jelöli, hogy a 978-963-9985-14-8 nem egy telefonszám, hanem a könyvészetben használatos azonosító.

Az URI-kat különféle web-alkalmazásokban és jelölőnyelvekben használják, informatikai szabványok is alapozódnak ezekre az azonosítókra. Könyvtári környezetben a linkfeloldóknak, irányítóknak van jelentősége. A Cool URI egyféle bejegyzett, adatbázisban törzskönyvezett és a hálózati kapcsolatokat frissíteni tudó internetcím, ennél fogva mindig a dokumentum aktuális szolgáltatási helyére mutat. Az állandósított internetcímeket *permanens* vagy röviden *permalink*nek is hívják. (56. ábra)

Az IRI az URI nemzetköziesített változata. Jellemzője, hogy az írásrendszerekben előforduló mellékjeleket képes digitális környezetben kezelni – míg az URI erre nem alkalmas. A technológia a kínai és japán kanji, valamint a koreai és a cirill jelkészlet teljes spektrumát hasznosítani tudja az internetes azonosítókban.

DOI

A DOI (Digital Object Identifier – digitális objektumazonosító) internetes környezetben azonosítja az elektronikus dokumentumot. Fizikai, digitális vagy absztrakt entitások azonosítására egyaránt használják. Az ISBN-hez és ISSN-hez hasonlítható nemzetközi rendszer, „új-generációs URL”, azaz egyfajta állandó internetcím.

Főként az internetes tudományos kiadás körében terjed, egyedileg azonosítja a könyvet, a könyvfejezeteket vagy a folyóiratcikkeket. Mint állandó azonosító, a dokumentum aktuális szolgáltatási helyére irányítja a használót. (57. ábra)

Az azonosításon kívül a web környezetében ezek az azonosítók egyben élő hipertext kapcsolatokká válnak, s az általános keresők segítségével egy cikk, könyv vagy könyvfejezet felkutatható anélkül, hogy a pontos internetes lelőhelyét ismernénk. A kiadók vagy szolgáltatók a DOI rendszer előnyeit kihasználva, szabadon átrendezhetik internetes oldalait vagy átköltözhetnek más szerverekre, ilyen esetekben elegendő alapbeállításokkal frissíteniük a DOI szolgáltatónál az új hozzáférési adatokat. Maga a DOI változatlan hivatkozási pont marad. Az elektronikus dokumentum akárhány e-példányban vagy változatban, akármennyi web-helyen vagy archívumban elhelyezhető ugyanazzal a DOI azonosítóval/hivatkozással, a DOI nem tesz mást, mint a dokumentum aktuális elérhetőségéhez irányítja át a felhasználót. A dokumentum hozzáféréseinek különböző típusú helyei lehetnek: kiadói honlap, könyvkereskedők, metaadatokat összegyűjtő adatbázisok, cikk-archívumok, cikk-szolgáltatók, ezeket akár több menüpontba is el lehet rendezni (Paskin 2010).

Először csak folyóiratcikknek adtak ilyen azonosítót. Előfordul, hogy a rovat kap DOI-t – ilyenek például a könyvismertetési rovatok (Review) az egyes szaklapokban. Az azonosítót 2000-től

kezdtek el alkalmazni. Könyvekre 2006-tól alkalmazzák, s nemcsak a könyv egészét jelölik vele, hanem az egyes fejezeteknek is külön egyedi azonosítójuk lehet. A könyvekben, folyóiratokban hivatkozott műveket, ha DOI-val hivatkozzák, akkor a „ki kit ismer”, „ki kit és mit idéz”, „melyik mű melyik másik művet idézi vagy utal rá” típusú kapcsolatok érdekes szövevénye bontakozhat ki a világhálón.

A rendszer nemcsak a tudományos világban könnyíti meg az automatikus és állandósággal hivatkozható metaadat-kezelést, hanem az új média-keverék elemek szerkesztését is elősegíti a web világában.

Szerzői azonosítók: ISNI, VIAF, ORCID

A fenti betűszavak mindegyike nemzetközi személyi (alkotói) azonosító. A rendszerezéshez, az objektumokhoz hasonlóan, a személyek identifikálása is elengedhetetlen. A könyvtári és az archívumi gyakorlatban mindeddig az egységesített névforma elvét használták. A következőes névírásnak bonyolult szabályai vannak, további nehézség, hogy minden egységesítő törekvés ellenére valódi egyöntetűséget még ugyanazon intézmény keresőrendszerében sem sikerül elérni, az adatbázisok egyesítése pedig szinte kezelhetetlenül kusza névállományt képez, jelentős problémát okozva a név szerinti kereséseknél. Manapság informatikai megoldásokkal, az adatkapcsolatok vektorteres elemzésével próbálnak „rendet tenni” a káoszban, az eredmények azonban – gondoljunk csak egy-egy kusza Google találati listára – nem megnyugtatóak. A gépek az azonosítókat tudják jól kezelni, ezért a tudományos adatbázisokban és a kulturális örökséget kezelő információs rendszerekben különféle nemzetközi azonosítók kezdenek el terjedni a szerzők, alkotók és a művek témájába beépülő személyek, és más, tulajdonnévvel jelölt entitás egyedi jelölésére.

Az ISNI (International Standard Name Identifier) – a nemzetközi szabványosító szervezet (ISO – International Organization for Standardization) által szabályozott azonosítórendszer (ISO 27729:2012). A természetes és jogi személyek nyilvánosság előtt ismert névalakjaihoz rendelhető hozzá. Az alkotói azonosító tehát csak azokkal a nevekkkel köthető össze, amelyek a tartalomterjesztési láncban előfordulnak.

A VIAF (Virtual International Authority File – Nemzetközi virtuális azonosító állomány) a világ jelentős nagy könyvtáraiban felhalmozódott tulajdonnevek egyesített, hatalmas adattárháza, melynek házigazda intézménye az OCLC, a WorldCat működtetője. A különböző forrásokból származó adatokat kapcsolattad-technológiával (Linked Data) kezelik és hasznosítják a szemnatikus weben. A projekt részvevőjeként a magyar nemzeti könyvtár is átadta névadatait, így sok magyarországi szerzőnek és szervezetnek van VIAF azonosítója, amit a könyvtári közös katalógusok hatékony működéséhez és más területekre is át lehet irányítani. A VIAF történelmi és kortárs személyek, szervezetek neveit és a földrajzi neveket is kezeli, továbbá művek egyedi azonosítására is generál azonosítót, amelyet összekapcsol a személyt leíró információikkal valamint a művek / kiadások adataival vagy a példányinformációkkal.

Pázmány, Péter, 1570-1637

Pázmány, Péter, card., 1570-1637

Pázmány Péter magyar jezsuita szerzetes, esztergomi érsek, teológus, bíboros, író, költő

Pazmany, Peter

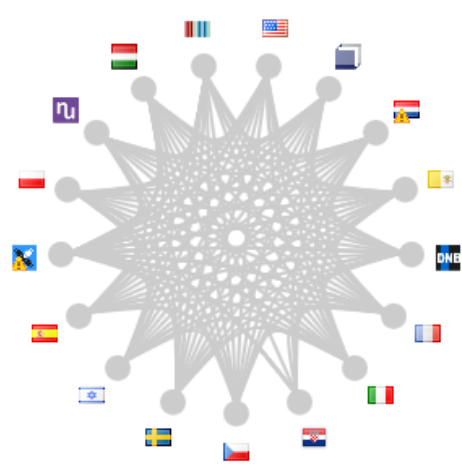
VIAF ID: 54189591 (Personal)

Permalink: <http://viaf.org/viaf/54189591>

ISNI: [0000_0001_2026_0107](http://www.isni.org/0000_0001_2026_0107)

Preferred Forms

- 100 1 _ [ta Pazmany, Peter](#)
- 200 _ 1 [ta Pázmány tb . Péter tf <1570-1637>](#)
- 200 _ | [ta Pázmány tb Péter tf 1570-1637](#)
- 100 1 _ [ta Pázmány, Péter td 1570-1637](#)
- 100 1 _ [ta Pázmány, Péter tc card.. td 1570-1637](#)
- 100 1 _ [ta Pázmány, Péter td 1570-1637](#)
- 100 1 _ [ta Pázmány, Péter td 1570-1637](#)
- 100 1 _ [ta Pázmány, Péter td 1570-1637](#)
- 100 0 _ [ta Pázmány Péter tc magyar jezsuita szerzetes, esztergomi érsek, teológus, bíboros, író, költő](#)

55. ábra VIAF: szerzői adatlap a világ könyvtárainak állományából és ISNI kapcsolattal (<http://viaf.org/viaf/54189591>)

Az ORCID (Open Researcher and Contributor ID – nyílt kutatói és közreműködői azonosító) a tudományos közösségben terjedő, egyéni regisztrációval ingyenesen igénybe vehető azonosító. A fenntartó non-profit szervezet meta-rendszer szintjén kívánja integrálni a világszerte elburjánzott azonosítóféléket. Tudományos elektronikus információk közegnek szánták, használható a közösségi kutatói profilokon, a nyílt hozzáférésű dokumentumok metaadataihoz. Sok kiadó már megköveteli a szerzőktől, hogy a cikkeken tüntessék fel ORCID jelüket. A források keletkezésének korai ciklusában a dokumentumok metaadataiba ágyazott azonosítók ugyanis aktivizálhatók a terjesztési láncban a kereskedelemtől a könyvtárakig és közösségi alkalmazásokig sokféle formában, jelentős emberi erőforrást takarítva meg az újbóli azonosítási és rendszerbe illesztési feladatokban.

Újabb trend a könyvtári adatbázisok web-láthatóságának és hasznosításának elősegítése. Az adattárak rendkívül szórta és áttekinthetetlenekké váltak a saját, „szigetszerű” valójukban. A másik nyomás ok a felhasználók „egyablakos”, a lehető legegyszerűbb és legkevesebb kattintással vagy erőbefektetéssel járó felfedezési hajlama a világhálón. További indok a hasonló adatokkal dolgozó ágazatok (kiadók, kereskedelmi szektor, jogkezelők, múzeumok, levéltárak, digitális bölcsészeti feldolgozások) erőforrásainak racionalizálása, adataik intelligens kezelése a szemantikus weben. Az újabb fejlesztések célja fölhozni a könyvtári hatalmas és jelentős tudásrendszerező képességű adatkincset a mély-webről a látható és érzékelhető webes kezelőfelületekre, a jól tagolt és a pontosság erejével is rendelkező adatvagyon a web változatos alkalmazásaiban hasznossá tenni a következő generációs technológiában és a szemantikus weben.

Példák

(1) URL, URN

A Magyar Elektronikus Könyvtárban alkalmazott URL és URN a *teljes szöveg* eléréséhez:

Falus Róbert (szerk.): *Görög költők antológiája*. Budapest, Európa, 1959. (A világirodalom klasszikusai)

URL: <http://mek.oszk.hu/07000/07081>

URN: <http://nbn.urn.hu/N2L?urn:nbn:hu-10264>

(2) A bibliográfiai tétel állandósított internetes útvonala (permalink)

A *Görög költők antológiája* (1959) c. könyv *bibliográfiai rekordjának*

Cool URI-ja, állandó linkje (OSZK katalógus):

<http://nektar.oszk.hu/hu/manifestation/1236246>

(3) Az *Irodalomtörténeti Közlemények* c. folyóirat összefoglaló rekordjában

- OSZK katalógus: összesen három permalinket találunk:
 - a) két archivált, teljes szövegre mutató URN-t és
 - b) a bibliográfiai tétel állandó linkjét, a Cool URI-t. (56. ábra)

The screenshot shows the OSZK e-dok. szolgáltatás interface. On the left, there is a logo for 'epa.oszk.hu' and a book icon. The main content area displays the following information:

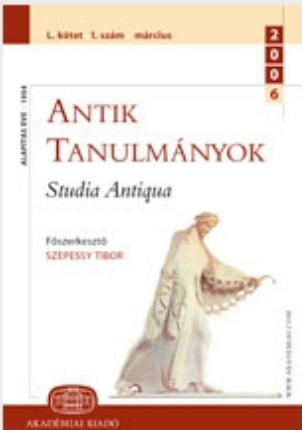
- EPA Teljes szöveg**
- Elektr. hozzáférés:** <http://nbn.urn.hu/N2L?urn:nbn:hu-8988> and <http://nbn.urn.hu/N2L?urn:nbn:hu-10685>
- Lelöhely:** B1 1(1891)-54/55(1945),56(1948),57(1953)-113(2009)
- Raktári jelzet:** MHA 1.791, HA 1.791, HA 1.791:2, HA 1.791:3, HA 1.791:4, HA 1.791, MHA 1.791, EB 1102, EPA-00001
- Bibliográfiai tétel**
- OpenURL:** [Linkszolgáltatás](#)
- Adás a kedvencekhez:** [BOOKMARK](#)
- OSZK borító:** Nincs borító!
- Google Books borító:** Nincs borító!
- Cool URI:** <http://nektar.oszk.hu/hu/manifestation/1002149>

56. ábra Az *Irodalomtörténeti Közlemények* folyóirat rekordjában látható állandó linkek (permalinkek)

(4) DOI

Az Akadémiai Kiadó *Antik Tanulmányok* c. folyóiratának egyik cikkét azonosító internetes objektum-azonosító (DOI). (57. ábra)

Takács László: Mit *nem* mondott Lucanus Persius költeményeiről. *Antik Tanulmányok*, 51. köt. 2. sz. (2007), 299–308. p.
DOI [10.1556/AntTan.51.2007.2.5](https://doi.org/10.1556/AntTan.51.2007.2.5)

		Mit <i>nem</i> mondott Lucanus Persius költeményeiről	
Folyóirat	Antik Tanulmányok		
Kiadó	Akadémiai Kiadó		
ISSN	0003-567X (Print) 1588-2748 (Online)		
Füzet	Volume 51, Number 2/December 2007		
Oldal	299-308		
DOI	10.1556/AntTan.51.2007.2.5		
Subject Group	Bölcsészettudomány, társadalomtudományok és jog		
Online dátum	2007. október 16.		

57. ábra DOI egy folyóiratcikkben (Akadémiai Kiadó)

A könyvtári információs tájékozottsághoz az is hozzátartozik, hogy különbséget tudjunk tenni link és link, hiperhivatkozás és hiperhivatkozás között. Minden esetben az állandóbbnak tűnő, a távlatilag stabilabb megoldásokat tanácsos választani. Így van ez a szakirodalmi hivatkozásokkal és a felhasznált dokumentumokkal, sőt azok csatolópontjaival is: ha van, akkor egy dolgozatban a változékony és esetenként hosszú URL típusú linkek helyett az állandó, szabványos internetes azonosítókat érdemes előnyben részesíteni.

Összefoglaló

A könyvtári honlapok sok hasznos útbaigazító információt nyújtanak a minőségi szakirodalom forráshelyeiről és a hozzáférésről. A katalógusok a legalapvetőbb tájékozási források a könyvtárban végezhető munkához. A felhasználói felületekről többféle módon indítható keresés, ezek a következők: (1) gyorskeresés, ez általában szabadszavas keresést jelent; (2) egyszerű keresés (lehet szabadszavas és mezőspecifikus is); (3) összetett keresés, adattípusonkénti mezőkkel; (4) parancsnyelvi keresés, összetettebb lekérdezésekhez.

A *szabad szavas keresés* szószűrést végez az adatbázisban. A keresés ilyenkor a megadott szó vagy szavak írásos képére, a betűk sorozatára, karaktorsorra irányul. Eredményként a megadott szó, pontos kifejezés vagy szavak előfordulásairól kapunk információt. A rendszer által érvényesített szempontok: a karakterhelyesség, a karakterek azonossága, hasonlósága a keresőkérdés és az adattár meglévő adatai között; esetleg a szavak sorrendje, közelsége, együttes előfordulása. A találatban tehát azok a katalógustételek jelennek meg, amelyek valamelyik adatmezőben tartalmazzák a keresett szót.

Ezzel a módszerrel nem lehet megkülönböztetni sem a Kovács Istvánokat, sem a Kovács István szerzőket, sem a művekben tárgyalt Kovács Istvánokat, és kérdésünket valamely teljes szöveges könyvtárban az István keresztnévű kovácsokra sem tudjuk vonatkoztatni. Ha a kifejezés nem túl specifikus, akkor nagy és kusza találati halmazra kell számítani.

A *mezőspecifikus kereséssel* a megadott kifejezéseket kategóriák szerint is értelmezni tudjuk, kérdéseinkre egy-egy adattípus köréből kapunk válaszokat. A keresőfelület megkülönböztetett mezői például a „Szerző”, „Cím”, „Tárgyszó”. A keresőpanelen a gombok feliratai legtöbbször: „Összetett keresés”, „Szempontok”, „Haladó keresés”. Ezzel a módszerrel nem lehet megkülönböztetni a Kovács Istvánokat, de meg lehet különböztetni a Kovács István szerzőket, és esetleg a művekben tárgyalt Kovács István nevű auktorokat is, abban az esetben, ha egy rendszer a művek témájául választott írókat is nyilvántartja.

A mutatók (indexek) felőli keresést a katalógusok általában *böngészésnek* nevezik. A rendszer betűrendes indexeket, mutatókat, szótárakat generál a szerzőkről, műcímeiről, a kulcsszavakról, tárgyszavakról. A könyvtári katalógusok általában megkülönböztetik a névalakhoz rendelt személyeket, de ez nem jellemző általánosan minden adatbázisra: a kurrens cikkeket, a médiát archiváló rendszerek vagy a tömeges feldolgozást végző indexelő szolgáltatásoknál előfordul, hogy kereséskor nem lehet precízen megkülönböztetni az egyes személyeket és más entitásokat. Ahol ezt lehetővé teszik, a beépített

szótárakban a szerzők identitásuk szerint is megkülönböztethetők, a névváltozatokról utalókat találunk és áttekinthetjük a tárgyszólistákat. Ezek a funkciók általában az „Index”, „Böngészés”, „Tallózás” menüpontokról érhető el.

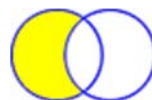
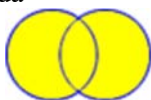
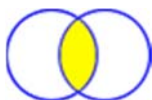
A könyvtári rendszerekben található rekordok (elektronikus bibliográfiai tételek) sokféle adatot tartalmaznak. A legfontosabb bibliográfiai adatok: a szerző(k) neve, a mű címe; könyveknél a kiadás helye, a kiadó neve és a megjelenési év. Ha a kiadvány sorozathoz tartozik, akkor ez is fel van tüntetve. Folyóiratcikkeknek a legfontosabb adatok: a szerző(k) neve, a cikk címe, a folyóirat címe és számozási adatai (évfolyam, szám, év), valamint a cikk helye a folyóiratszámban – az oldalszám. Könyvrészleteknél ugyanilyen tagolással, a befogadó könyv jelölésével. A könyvtári adatbázisok a művek tartalmát is feltárják tárgyszavakkal, osztályozási jelzetekkel; közlik a dokumentum lelőhelyét, példányadatait; nyilvántartják a nemzetközi azonosítókat. Hálózaton elérhető dokumentumok esetében megadják az elérhetőség útvonalát.

A könyvtári katalógusok bibliográfiai tételeihez hasonlítanak a tudományos írásművekben, dolgozatokban megadott irodalomjegyzékek a felhasznált irodalomról. Az ezekben alkalmazott leírások sokkal egyszerűbbek, mert csak a legszükségesebb címléírási alapadatokat kell tartalmazniuk.

5.10 Kérdések, feladatok

Hogyan kezdené el online könyvtári katalógus felületén a következő kérdésekhez, feladatokhoz kapcsolódó irodalomkutatását?

1. Shakespeare *Hamlet* c. drámájáról keresek irodalmat.
2. A *Művészettörténeti Füzetek* sorozat köteteiből szeretném megnézni, mi található meg a könyvtárban.
3. Mit írtak Konfuciuszról? Egy konkrét adatbázis esetében tájékozódjon, milyen névformával kereshet!
4. Mi van meg A. Jászó Annától?
5. Személyiséglélektan tárgyú, friss szakkönyvet keresek, amit ki is köcsönöznek.
6. A *Család Pápai Tanácsa* által kiadott, magyar nyelvre fordított dokumentumokat keresem.
7. A következő linkeknél melyik katalógusból mi jelenik meg?
<http://nektar.oszk.hu/hu/manifestation/1001828>
<http://nektar.oszk.hu/hu/manifestation/1016575>
8. Pilinszky Jánosról keresünk egyetemi katalógusban szakirodalmat. Nem szeretnénk a találati listába bevonni a szakdolgozatokat is. Mi a teendő?
9. Madách Imre *Ember tragédiája* c. művének 2005-ben megjelent kiadását keressük.
10. Melyik keresési művelethez melyik ábra illik?
 1. Ady VAGY Léda
 2. Ady NEM Léda
 3. Ady ÉS Léda

5.11 Kislexikon

adatmező – Meghatározott adattípus, például szerző, cím, kiadó, év stb.

bibliográfiai tétel – A dokumentumok bibliográfiai leírását és a rendezéshez, kereséshez szükséges normalizált besorolási adatokat tartalmazó információcsomag. Elektronikus környezetben elnevezése: *rekord*.

csonkolás – A keresendő szó, kifejezés karaktersorának határolása (esetleg rövidítése, „levágása”) jobbról, balról vagy mindkét oldalról. Másképp: a szó elejének vagy végének helyettesítése bármennyi karakterrel. Adatbázisok keresőfelületein a jobbról csonkolás sok esetben alapbeállítás (tavas*, tavas% = tavaszra, tavasszal, tavaszi stb.), a balról csonkolás viszont nem (*tavasz = koratavasz).

interaktív – az adatbázisrendszerekkel folytatható közvetett kommunikációs mód, amelynek során a felhasználó személyes döntéseivel befolyásolja a rendszerrel folytatott kommunikáció menetét; a rendszer a felhasználói szándékok szerinti módosításoknak megfelelően működtethető. A felhasználó bizonyos fokú önállósággal használhatja a rendszert, több választási lehetősége van a továbblépéshez. A rendszer működéséhez a felhasználó beavatkozása szükséges.

katalógustétel – A bibliográfiai tételt, a példány- és hozzáférési információkat tartalmazó egység.

keresőfelület – Az adatbázisok tartalmának feltárására, lekérdezésére szolgáló menürendszer és interaktív űrlapok, valamint kezelhető eredménylisták.

navigáció – web környezetben a hipertext hivatkozások, ikonok, menüpontok és keresőmotorok segítségével történő információs mozgás: lapozás, átlépés egyik weboldaltól a másikra, egyik információegységről a másikra, a weboldalon/webhelyen vagy az adatbázison belül egyik ponttól a másikra. *Szörfözésnek* (vagy szörfölésnek) mondjuk, amikor a felhasználó csak alkalmilag barangol az interneten; a céltudatos tájékozódást *keresésnek* nevezzük.

relevancia szerinti rendezés – súlyozáson alapuló keresési eredmény, amelyben a találatok megfelelőségük, fontosságuk szerint kerülnek a lista elejére vagy szorulnak hátrébb, a találati lista végére. A keresőszoftverek súlyozó eljárása azt vizsgálja, hogy a találatok mennyire felelnek meg a lekérdezésben megadott követelményeknek, a keresési feltételeknek. A rangsorolt eredményeket a rendszer általában csökkenő fontossági sorrendbe helyezi. A rangsorolásnál figyelembe veszik a keresett kifejezés előfordulásának gyakoriságát, a szövegben (dokumentum vagy bibliográfiai rekord szövege) jelzett fontosságát és szerepét (például, hol helyezkedik el a kifejezés: cím, dokumentum fejléc; mi az adatmezők fontossági sorrendje; milyen gyakoriságú a kifejezés a szövegben stb.). Egyes adatbázisoknál bizonyos rangsorolási elemek elsőbbségét a keresési folyamat közben is jelezni lehet (frissesség, tudományos színvonal, dokumentumtípus stb.).

új-generációs keresőrendszer – nagy adattömeget egyszerű keresési műveletekkel is lekérdezhető és áttekinthető szerkezetben megjelenítő program számos, a kreatív közösségi alkalmazásokban is hasznosítható funkcióval. Hasonló kifejezések: metakereső, szuperkereső, Discovery Service.

szemantikus web – Az adatokat jelentésük szerint összekapcsoló, kapcsoltadat-technológiát (Linked Data) alkalmazó web. A szemantikus webet az *adatok webjének* is szokás hívni (Web of Data), megkülönböztetve a web jelenlegi, a dokumentumok linkelésén alapuló eljárásától (ez utóbbi a dokumentumok webje, Web of Documents). Fő célja, hogy a különböző forrásokból származó adatokat integrálni és kombinálni lehessen, ezzel a web intelligensebben kezelje az adatokat. Az eljárás strukturált metaadatokra, ellenőrzött (szabályozott vagy kötött) szótárakra, formális ontológiára és az adatok összekapcsolására támaszkodik. A szemantikus web számít a könyvtárak és más archívumok jól tagolt és precíz adataira, többek között ezek átstrukturálásával és újrahasznosításával kívánja az általános web intelligenciáját fejleszteni. A szemantikus weben hatványozottan van szükség a forrásokat leíró, a gépek által értelmezhető metaadatokra.

5.12 Források, szakirodalom

Bakonyi Géza – Kokas Károly 2006: Bevezetés a könyvtári informatika alapjaiba. Szeged: JATEPress. (Habent Sua Fata Libelli, 2.), 66–76. p.

Buda Attila (2000): Könyvtári fogalmak kisszótára. Budapest: Korona

Gazdag, Tiborné (2008): ISSN útmutató. Budapest: OSZK. Online.
http://www.oszk.hu/sites/default/files/issn%20_utmutato.pdf

Horváth Tibor – Sütő Péter (2001): A tartalmi feltárás. In: Horváth Tibor – Papp István (szerk.): Könyvtárosok kézikönyve. 2. köt., Feltárás és visszakeresés. Budapest: Osiris. (Osiris Kézikönyvek), 148–158. p.

ISBN útmutató. Összeáll. Csirmazné Rezi Éva és Szabó Erika Zita. 5. átd. kiad. Budapest: OSZK, 2012. http://ki.oszk.hu/sites/ki.oszk.hu/files/dokumentumok/isbn_uj_utmutato_2012.pdf

Kinstler, Till (2013): Making search work for the library user. In: Chambers, Sally (ed.): Catalogue 2.0: the future of the library catalogue. London: Facet Publishing, 17–36. p.

Paskin, Norman (2010): Digital Object Identifier (DOI) System. In: Encyclopedia of Library and Information Sciences, 3. kiad.. Taylor and Francis, 1586 -1592. p. Online (DOI honlap) DOI 10.1081/E-ELIS3-120044418 http://www.doi.org/overview/DOI_article_ELIS3.pdf

Pogányné Rózsa Gabriella (2005): A bibliográfiai adatközlés szabályai és felhasználása a könyves szakmában. Budapest: Hatágú Síp Alapítvány. (A könyves szakképzés füzetei)

Ungváry Rudolf – Vajda Erik (2002): Könyvtári információkeresés. 2. kiad. Budapest: Typotex. Online változat: MEK. <http://mek.oszk.hu/05000/05030/>

Ungváry Rudolf – Vajda Erik (2003): Az információkeresés szavai. Tudományos és Műszaki Tájékoztatás 50. évf. 12. sz., 479–490. p.
http://tmt.omikk.bme.hu/show_news.html?id=3451&issue_id=446

6. A bibliográfia

6.1 A bibliográfiák típusai

A bibliográfia (görög βιβλιογραφία) lehet *műfaj*: jegyzék, összegyűjtött, rendszerezett irodalom, illetve más forrásdokumentumok lajstroma; a dokumentumok lelőhelyétől függetlenül összeállított rövidebb-hosszabb jegyzék. A bibliográfia célja számbavenni, azonosíthatóvá tenni és rendszerezni a forrásokat, biztosítani az áttekinthetőséget, az információk ellenőrzését és visszakeresését. Jelenthet *tevékenységet*, jelentheti a dokumentumok leírásának, feltárásának, rendszerezésének *mesterségét* és *tudományát*. Tágabban értelmezve kutatást segítő tudományos *tájékoztatási rendszert* értünk rajta, ilyen például a *nemzeti bibliográfia* vagy a *szakbibliográfiák rendszere*. Legszűkebb értelemben pedig a tudományos írásművek összesítő irodalomjegyzékét értjük rajta.

A rendszeres feltárást végző, új kiadványokat regisztráló úgynevezett *kurrens bibliográfiák* többféle eljárással készülnek, illetve frissülnek:

- (1) folyamatosan frissülő, önálló adatbázis épül;
- (2) többféle bibliográfiai adatállomány integrálódik, ha mondjuk egy könyvtár állománya alapján gyarapszik, akkor az a katalógus más adataival együtt kereshető (például a FSZEK magában foglalja a magyar szociológiai szakirodalom bibliográfiáját is);
- (3) a nemzetközi szakterületi szolgáltatások meghatározott kritériumokkal indexelik a tudományos szakirodalmat, egy-egy szakterületen belül vagy multidiszciplináris ötvözetben, komplex szolgáltatást építve. Ezekre egyre jellemzőbb, hogy teljes szövegekkel is frissülnek.

(1) Az elsőre példa lehet *A magyar ókortudomány bibliográfiája* külön adatbázisa <http://clph.elte.hu/bisah>.

(2) Információkereső rendszer más állományaival való valós vagy virtuális integrálódásra példa lehet a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárban készülő *szociológiai*, az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeumban készülő *pedagógiai szakbibliográfia* és a Szegedi Tudományegyetem gondozásában frissülő *Magyar nyelvű filozófiai irodalom* elektronikus adatbázisa, amely az ún. Cikk-MOKKA keretrendszerben együtt kereshető számos más adatállománnyal.

(3) Nemzetközi szakterületi szolgáltatások adatbázisaira példák lehetnek a külföldi szakbibliográfiák, amelyek védnökei rendszerint az adott területen elismert szakmai szervezetek. Ezek az adatbázisok általában előfizetéshez kötöttek. Példa: *Bibliography of the Modern Language Association* (MLA, nyelvészet, irodalom); *PsycInfo* (pszichológiai bibliográfia, illetve indexelő szolgáltatás), *L'Année philologique* (klasszika-filológia, ókortudomány). Hasonló szakbibliográfiai kiadványok nyomtatásban is léteznek, az 5. táblázatban egy-egy lezárt korszak, tudományterület vagy meghatározott kiadványtípus szerinti gyűjtést említünk.

Ezek nélkül a nyilvántartások nélkül nem lehetne eligazodni egy-egy témakör irodalmában, nélkülük sem a magyarországi könyvtermést, sem az egyes szakterületek tudományos irodalmát nem lehetne átlátni, sem hasznosítani. A bibliográfiák változatos formában és témakörrel jelennek meg, illetve épülnek folyamatosan adatbázisokban. Illusztráció gyanánt, táblázatban felsorolunk néhány ismertebb, folyamatosan frissülő ilyen alapforrást (5. táblázat, a bibliográfiák csak rövid főcímükkel szerepelnek).

valamennyi tudományterületet átfogó <i>nemzeti bibliográfiák</i>	Magyar Nemzeti Bibliográfia. Könyvek Bibliográfiája [online]
<i>retrospektív ciklusbibliográfiák</i> (visszamenőleges könyvészetek, egy-egy történelmi ciklusra, periódusra, évkörre terjednek ki, amelyek egymást követő sora átfogó regisztert, úgynevezett kumulatív bibliográfiát képez)	Régi Magyarországi Nyomtatványok. I., 1473–1600
<i>szakbibliográfiák</i>	Bevezetés Magyarország történetének forrásaiba és irodalmába; A magyar irodalom és irodalomtudomány bibliográfiája; A magyar ókortudomány bibliográfiája; Magyar néprajzi bibliográfia; A magyar sajtótörténet válogatott bibliográfiája 1705–1944; A magyar színházi folyóiratok bibliográfiája
<i>személyi bibliográfiák</i>	Babits Mihály bibliográfia; Bibliographie Platonicienne [online]; Pázmány Péter-bibliográfia; Magyar Tudományos Művek Tára – a magyarországi tudósok műveinek adatai [online], személyi bibliográfiákra épülő tudományometriai adatbázis
<i>helyismereti bibliográfiák</i>	Az erdélyi szász Nagyszeben (Hermannstadt) helytörténeti bibliográfiája; Győr-Moson-Sopron megye [online] [helyismereti szempontú kereséssel a Kisfaludy Károly Megyei Könyvtár adatbázisában]
<i>nemzetközi szakbibliográfiai szolgáltatás</i>	International Bibliography of the Social Sciences (IBSS) [online, előfizetési]; International Bibliography of Periodical Literature (IBZ) [online, előfizetési]
<i>rejtett bibliográfia</i>	a tudományos művek hivatkozási apparátusában, illetve a szakirodalomjegyzékben közölt bibliográfia; A Szépirodalmi Figyelő, a Budapesti Könyvszemle (BUKSZ) és más folyóiratokban megjelenő szép- vagy szakirodalmi bibliográfia

5. táblázat A bibliográfiák típusai

A különféle rendezési elvek és jellemzők szerint a következő szempontok alapján csoportosíthatók a bibliográfiák:

- a számbavétel idejének szempontjából: kurrens és retrospektív
- tartalmi szempontból: általános és szakbibliográfia
- nemzeti jellegtől függően: egyetemes, nemzeti és regionális
- dokumentumtípustól függően: könyv-, sajtó-, cikkbibliográfia; diszkográfia, filmográfia, kartográfia stb.
- a feldolgozás teljessége szerint: teljességre törekvő és válogató
- a tartalmi feltárás mélysége szerint: regisztratív (csak a legfontosabb bibliográfiai adatokat rögzítő) és magyarázatos (annotált)
- a felhasználás célját tekintve: tudományos, ajánló, kereskedelmi, szakterületi, helyismereti.

A csoportosítás egy-egy szempont kidomborítását jelenti. A Pázmány Péter munkásságát feltáró bibliográfia például személyi bibliográfiának nevezhető, mert egy személy életművét, valamint munkásságáról és műveiről szóló publikációkat gyűjti össze, ugyanakkor az irodalom-, a történelemtudomány és a teológia diszciplínáiba is besorolható szakbibliográfia.

6.2 Nemzetköziség, tájékoztatási rendszer

A világ összes kiadványának egységes számbavétele és kereshetővé tétele régi álma a bibliográfusoknak. Az első ilyen kezdeményezés *Konrad von Gesner* nevéhez fűződik, aki a könyvnyomtatás első évszázadában készült latin, görög és héber nyelvű könyveket kísérelte meg összeírni. Munkáját *Bibliotheca universalis* címmel négy kötetben adta ki (1545–1549). A teljes földkerekségre kiterjedő egységes számbavétel utópiának tűnik, a teljességre való törekvés azonban továbbra is szüntelenül kísért. 1973-ban az *Egyetemes Bibliográfiai Számbavétel (Universal Bibliographic Control, UBC)* program formálisan is meghirdette a világ kiadványainak számbavételi programját, az adatok közzétételét, kereshetőségét és könyvtárak közötti együttműködést célozva. A program alapelveként lefektette, hogy az egyetemesség az egyes nemzeti bibliográfiákon keresztül valósulhat meg, a nemzeti bibliográfiáknak ezért alapfeladata számbavenni a saját országuk területén megjelent dokumentumokat. Habár az UBC program a teljes bibliográfiai univerzum átfogására utópisztikusnak bizonyult és a kétezres évek elején kialudt, az egyetemes számbavételre való törekvés nem szűnt meg, folytatást nyer a gyűjtemények virtuális integrációinak folyamataiban. A nemzeti bibliográfiák beágyazódnak az egyetemes tájékoztatási rendszerbe, ezáltal is hozzájárulnak az információkhoz való szabad hozzáférés jogának érvényesítéséhez, a tudomány, a kutatás, az oktatás és művelődés területeinek információs ellátásához. A különféle virtuális és egyesített metaadat-csomópontok révén, valamint a kapcsolt adatok nyílt közzétételével a nemzetközi erőfeszítések valóban globálisan kiterjesztett tájékoztatási rendszerre szerveződnek.

6.3 A nemzeti bibliográfia

A nemzeti bibliográfia egy adott ország kiadványainak rendszerezett összeírását jelenti. A nemzeti bibliográfiák általában nem terjednek ki valamennyi dokumentumtípusra, országonként másképpen alakulhat, mire terjed ki a számbavétel. A legalapvetőbb regisztert a könyvek *területi elv* szerinti regisztrálása jelenti. A nemzeti bibliográfia különösen a művelődéstörténeti, tudománytörténeti, életrajzi, irodalmi és történelmi kutatások szempontjából fontos, ahol a kutatások alapfeltétele egy-egy időszak szellemi termésének teljességre törekvő áttekintése. Az új kiadványok folyamatos bejegyzését teszik közzé a *kurrens* bibliográfiai füzetek, míg a régi korszakok visszamenőleges munkálataival a *retrospektív* (visszatekintő) bibliográfiák foglalkoznak.

A gyűjtőkört különféle elvek, szempontok határozzák meg, ezek a következők:

- *területi* – A területi elv alapján a gyűjtőkört a „nemzeti impresszumú”, azaz egy adott ország területén, illetve a földrajzi-politikai államhatáron belül kiadott kiadványok képezik. Területi elv képezi az alapját egy szűkebb földrajzi térséget átfogó, regionális bibliográfiának is. A területi elv alapján az egyes országok a saját területükön megjelent kiadványokat nyelvtől, tartalomtól függetlenül teljeskörűen igyekeznek számba venni.
- *nyelvi* – Nemzeti bibliográfiák anyagában az országban kiadott bármilyen nyelvű kiadvány szerepel, ugyanakkor az országhatárokat átlépve, a külföldi magyar nyelvű kiadványok is sajátos szempontok lehetnek.
- *személyi* – A nemzeti bibliográfiák feltárják az adott országhoz, nemzethez, nemzetségekhez tartozó személyek műveit; és tekintettel lehetnek az egy nemzethez tartozó bárhol élő személyek műveire.
- *tartalmi* – Az adott országra, népre, történelmére, kultúrájára vonatkozó irodalom összegyűjtése.
- *bibliográfiai* küszöb – Bizonyos dokumentumtípusokat egyes nemzeti bibliográfiák nem regisztrálnak (például az általános iskolai és középiskolai tankönyveket); a regisztrált dokumentumtípusok körében is általában csak azokat, amelyeket legalább 50 példányban sokszorosítottak.

A nemzeti könyvtárak információkereső rendszerei magukban foglalják az adott ország kurrens nemzeti bibliográfiáját is, s fokozatosan a retrospektív bibliográfiáik anyagával is feltöltődnek. A nemzetközi együttműködéseknek köszönhetően pedig tovább terebélyesedik ez a hatókör, s már inkább a világméretű könyvtárhoz hasonlítható a hálózatról elérhető tartalom összessége.

6.4 A Magyar Nemzeti Bibliográfia

6.4.1 A retrospektív nemzeti bibliográfia

A *Magyar Nemzeti Bibliográfia* (MNB) közreadója, gondozója az Országos Széchényi Könyvtár. Kezdeti Czittinger Dávid 1711-ben megjelent *Specimen Hungariae literatae* c. latin nyelvű munkájához fűződnek. Czittinger Dávid a kor szokásának megfelelően *biobibliográfiát* készített, 269 magyar író sorol fel, röviden közli életrajzukat és műveik adatait, a függelékben pedig a Magyarország történetét feldolgozó hazai és külföldi irodalmat lajstromozza. Czittinger német egyetemeken tanult, a *Specimen* külföldi tartózkodása alatt állította össze, s csak szűk lehetőségekre szorítkozhatott. Munkájában az egyes életrajzok bemutatásának színvonala egyenetlen, *Szentmihályi János* bibliográfus jegyzi meg róla: „sem az irodalomtörténet, sem az irodalomkritika szempontjából nem bírnak értékkel. Igen bőkezűen bánik dicséretekkel, néha jelentéktelen írókat magasztal, neves írókról pedig megfélekedzik.” (Szentmihályi 1998, 1974, 4) A kezdeményezés azonban nem maradt folytatás nélkül, egymás után következtek ezután az összeállítások magyar szerzőkről és művekről. A *biobibliográfiák* az írók életrajzi adatait, műveik jegyzékét és a rájuk vonatkozó irodalmat közlik. Ma is nélkülözhetetlen alapforrás *Szinnyei József* 14 kötetes életrajzi összeállítása, a *Magyar írók élete és munkái*, amelyben közel 30.000 író életrajzát közli. Az 1914-ben lezárult nagy mű pótlásaira *Gulyás Pál* vállalkozott (*Magyar írók élete és munkái*, 1939–1944., A–D betűig), ezt a munkát azonban nem tudta befejezni. *Viczián János* munkájának eredményeként a sorozat kiegészült az *Özséb páter* szócikkig, a P betűtől a cédulaanyag pedig internetről érhető el a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központja honlapjáról (<http://gulyaspal.mtak.hu/>). A két biobibliográfia a könyvkereskedők körében, a könyvészetek szerkesztésénél és a kutatómunkában is jelentősnek bizonyult. Törzsadatként – a szükséges pontosításokkal, kiegészítésekkel – napjainkban felhasználják a XIX. századi retrospektív bibliográfiai feltáráshoz is.

A XIX. század végén kedvező feltételek alakultak ki a nagyobb lélegzetű bibliográfiai összegzések elkészítésére, több vállalkozás jelzi a korban kialakult érdeklődést a nemzeti múlt megismerése iránt, ezzel együtt a könyvészeti munkák iránt is. A rendszeres magyar könyvészet létrehozása elsősorban „a könyvkereskedelemnek vált szükségletévé, érdekévé.” (Varga 1996, 33) A nemzeti könyvtermés átfogó könyvjegyzékeinek sora *Szabó Károly Régi Magyar Könyvtár* (RMK) c. munkájának első kötetével indul: Szabó az 1531–1711-es időszakról készítette el a magyar nyelvű nyomtatványok könyvészeti kézikönyvét. A folytatásban a nem magyar nyelvű hazai nyomtatványok „czimás-gyűjteményeit” adta közre az 1473-tól 1711-ig terjedő időszakra vonatkozóan. A harmadik kötetet *Hellebrant Árpád* fejezte be, ez a rész a magyar szerzőktől külföldön 1480 és 1711 között idegen nyelven megjelent kiadványokat regisztrálja. A XX. századi korszerűsített retrospektív könyvészetnek az RMK III. kötete nem képezi témáját. Az RMK kötetek digitalizált adatai kereshetők a Nemzeti Kulturális Alap által fenntartott Hungaricana rendszer felületéről (<http://hungaricana.hu/>).

Az 1712–1920-ig terjedő időszak köteteit a *Magyarország bibliographiája* c. munka és későbbi folytatása, a *Magyar Könyvészet* jegyzi. A kötetek anyagának zömét *Petrik Géza* könyvkereskedő, antikvárius gyűjtötte össze és adta ki, csupán néhány közbeékelődő időszak kötődik más nevéhez (is): az 1876–1885 közötti korszakot *Kiszlíngstein Károly* szerkesztette, az 1901–1910 közöttit *Petrik Barcza Imrével* közösen állította össze, az 1911–1920 közötti időszakot pedig *Kozocsa Sándor* dolgozta fel. A sorozat jelentőségét jól szemléltetheti egy korabeli külföldi, londoni ismertetés, amely az egyes országok nemzeti bibliográfiáit szemlélve megjegyzi: „Magyarország büszke lehet arra, hogy az országok között övé az egyik legteljesebb nemzeti bibliográfia”. (Varga 1996, 42) Az idők folyamán az RMK és a Petrik-korszak bibliográfiáihoz is több kiegészítő kötet készült a pótlásokkal.

A nagy személyi vállalkozások korszaka után a XX. században már intézményesült keretek között folyt a retrospektív és a kurrens bibliográfiák készítése. A *Magyar Könyvészet* két világháború (1921–1944) közötti időszakának anyaga 1961-től több évtizedig készült, s csak néhány évvel ezelőtt, 2005-ben zárultak le a Horthy-korszak könyvészetének munkálatai a mutatókötet elektronikus megjelenésével. Az 1945-től 1960-ig terjedő időszakra is megjelent ciklusbibliográfia, 1946-tól azonban már megindul a *Magyar Nemzeti Bibliográfia* füzeteinek kiadása, s ettől kezdve már kurrens bibliográfiai rendszerben folyik a számbavétel. A füzetek 2003-tól már csak elektronikusan jelennek meg, az egyes tételek a hozzájuk tartozó példányadatokkal pedig természetesen integrálódnak az Országos Széchényi Könyvtár katalógusába.

Az 1970-es évektől kerül kiadásra a *Régi Magyar Könyvtár* új feldolgozása, a *Régi Magyarországi Nyomtatványok* (RMNY). Gyűjtőkörük a Magyarország történelmi közigazgatási határain belül megjelent bármilyen nyelven, illetve a külföldön egészében vagy részben magyar nyelven kiadott nyomtatványok. A kötetek korszakhatárai (zárójelben a kötet megjelenésének éve):

RMNY I. 1473–1600 (1971)

RMNY II. 1601–1635 (1983)

RMNY III. 1636–1655 (2000)

RMNY IV. 1656–1670 (2012)

Az RMNY kötetek magukban foglalják az időközben előkerült adatokat, megfelelnek a korszerű tudományos igényeknek, mélyebben is feldolgozzák az egyes kiadványokat, címlapfotóval, jegyzetekkel, szakirodalommal látják el a tételeket. Alapszerkezetük megmaradt Szabó Károly gyakorlatánál, a megjelenés időrendjét követik, és közlik az ismert lelőhelyeket. A mutatók köre viszont jelentősen bővült: tízféle mutató segíti a keresését (nyomdahelyek, nyomdák, személy- és helynév mutató, cím, incipit, zsoltárfordítások, verses szövegek, tárgy, nyelv, lelőhely/könyvtárak). A retrospektív bibliográfiákról jól áttekinthető összefoglalót nyújt a Magyar Nemzeti Bibliográfia honlapja (<http://mnb.oszk.hu/>), írásunk időpontjában elektronikusan csak a IV. kötet érhető el szabadon a Magyar Elektronikus Könyvtárból (<http://mek.oszk.hu/11900/11979/>)

6.4.2 Hungarikum

A Magyar Nemzeti Bibliográfia a *hungarikum* fogalma alá tartozó dokumentumok információit gyűjti össze. Az MNB honlapon közzétett meghatározás szerint:

„Hungarikumoknak tekintjük azokat a dokumentumokat, amelyek

- Magyarország mindenkori területén bármely nyelven jelentek meg,
- Magyarország mindenkori területén kívül magyar nyelven jelentek meg,
- magyar illetve magyarországi szerzőtől bárhol, bármilyen nyelven jelentek meg,
- tartalmukban magyar, illetve magyarországi vonatkozásúak.

Magyarország mindenkori területén az alábbiakat kell érteni

- Magyarország és Erdély 1918-ig (Horvátország és Szlavónia nélkül).
- Pozsega, Verőce és Szerém vármegyék 1868-ig.
- Fiume 1779-1918 között.
- Az 1919 után kialakult magyar állam területe, figyelembe véve az 1938 és 1941 között bekövetkezett határváltoztatásokat.” (MNB honlap, 58. ábra)

A nemzeti bibliográfiai számbavétel során tehát szigorúan tekintetbe veszik a történelem során bekövetkezett közigazgatási határok változásait. Ezek a határok egyben bonyolulttá is teszik a feltárást, hiszen a jelenlegi határokon kívül rekedt területek anyagának összegyűjtése, az ellenőrző munkák folytatása más munkamódszereket követelnek meg.

A kéziszajtó korában (a XVIII. század végéig) megjelent régi nyomtatványok alapján a magyar vonatkozást (hungarikum) a következő szempontok figyelembevételével jelölik ki, Borsa Gedeon megfogalmazásában ezek a következők:

„I. Nyelvi hungarikum az, amelynek nyelve – részben vagy egészben magyar.

II. Területi hungarikum az, amely Magyarország területén készült.

III. Személyi (intézményi) hungarikum az, amelynek szellemi létrehozásában „hungarus”, vagyis Magyarország szülötte működött közre.

IV. Tartalmi hungarikum az, amely a magyar nyelvre, Magyarországra, annak lakóira vonatkozólag érdemi adatot közöl.” (Borsa 2000: 86)

A fenti szempontok természetesen átültethetők más nemzetre is, így Lengyelországgal kapcsolatban *polonicumról*, Csehországban *bohemicumról*, Németországban *germanicumról*, Olaszországban *italicumról* szólhatunk.

6.4.3 A kurrens magyar nemzeti bibliográfia

Magyarországon az új kiadványokat feltáró anyag jelenleg elektronikus időszaki kiadvány-sorozatban jelenik meg, a regisztrált dokumentumok köre a Magyarországon kiadott és kötelespéldányként vagy más forrásból beszolgáltatott művek. Ez a nyilvántartás a következő dokumentumtípusokra terjed ki:

- nyomtatott és elektronikus könyvek (kéthetente megjelenő lista)
- periodikumok (sajtó, folyóiratok, egyéb időszaki kiadványok, negyedévenként)
- térképek (negyedévenként)
- kották (negyedévenként)
- hangfelvételek kiadványai (negyedévenként).

A kurrens magyar nemzeti bibliográfia *teljes adatbázisa* az OSZK katalógusában kereshető. (58. ábra)

The screenshot shows the homepage of the Magyar Nemzeti Bibliográfia. At the top, there are language options: English, Français, Deutsch, Русская версия, Українська версія, and Hrvatski, Magyar, Romána, Slovenian, Slovenský, Srpski, latinica. The main title is 'MAGYAR NEMZETI BIBLIOGRÁFIA'. Below the title, there are three main sections:

- DIGITALIZÁLT BIBLIOGRÁFIAI FORRÁSOK** (Digitalized Bibliographic Sources): Includes a list of sources with icons: RMK I. 1531-1711, RMK II. 1473-1711, Sztripszky Pótlások 1472-1711, RMNY I. 1473-1600, RMNY II. 1601-1635, RMNY III. 1636-1655, RMK I. Pótlások, and RMK II. Pótlások.
- A könyvtári gyűjtőkörbe tartozó hungarikumok** (Hungarian cultural heritage within the library collection): A text block explaining the collection and its digitalization, followed by a list of items: 'Magyarország mindenkori területén* bármely nyelven jelentek meg.' and 'Magyarország mindenkori területén* kívül'.
- BIBLIOGRÁFIÁK, ADATBÁZISOK** (Bibliographies, Databases): Includes a list of current bibliographies: 'KURRENS MAGYAR NEMZETI BIBLIOGRÁFIA', 'MNB WWW - Könyvek', 'MNB WWW - Periodikumok', 'MNB WWW - Térképek', 'MNB WWW - Kották', 'MNB WWW - Hangfelvételek', 'Új periodikumok 2002-2003', and 'Magyar Nemzeti Bibliográfia Adatbázisa (1921-)'.

58. ábra A Magyar Nemzeti Bibliográfia honlapjának részlete

6.4.4 Sajtóbibliográfiák, cikcrepertóriumok

Sajtóbibliográfiák

Az *időszaki kiadványokról* V. Busa Margit állított össze visszatekintő (retrospektív) sajtóbibliográfiákat, ezekben a kezdetektől tekinti át a sajtótermékeket (*Magyar sajtóbibliográfia 1705–1849*, MEK-ben <http://mek.oszk.hu/03500/03545/>; *1850–1867*, MEK-ben: <http://www.mek.oszk.hu/03500/03546/>). A régi magyar könyvészetek némelyike regisztrálja a folyóiratokat, de némelyikük nem. A hiányosságok felszámolására az Országos Széchényi Könyvtár Sajtótörténeti osztályán 2006-ban előkészületek kezdődtek meg a hírlapok és folyóiratok retrospektív adatbázisának létrehozására, amelybe a Magyarország területén, illetve magyar nyelven bárhol megjelent címek részletesebb adatfelvételét tervezték. A nagy horderejű munka célja az 1705–1985 közötti nagy ívű időszak sajtóanyagának módszeres feltárása (Vass 2011: 337–342), a program 2013-ban, sajnos, megszakadt.

Az új periodikumok rendszeres bejegyzése 1976-ban kezdődött a kurrens bibliográfiai rendszerben. Ma mind az új, mind a retrospektív munkálatoknak köszönhetően, az időszaki kiadványok összefoglaló leírásai (törzslapjai) fokozatosan egyre teljesebbé válnak. A periodikumok bibliográfiái

köréből említésre méltó még A *Magyar irodalmi folyóiratok* c. bibliográfia, amely Lakatos Éva összeállításában a Petőfi Irodalmi Múzeum gondozásában jelent meg 1972–2000 között.

Cikkrepertóriumok

A *folyóiratcikkek* rendszeres, nemzeti léptékű feltárásának előzményei Petrik Géza könyvszeteiben is jelen vannak az adott korszakokra vonatkozóan. Egyedülálló vállalkozást jelent a tudományos irodalom számbavételével a XIX. század utolsó harmadában Szinnyi József *Hazai és külföldi folyóiratok magyar tudományos repertórium*a c. kétrészes munkája (I. *Történelem és annak segédtudományai*, két kötetben, MEK: <http://mek.oszk.hu/12500/12586/>; II. *Magyarország természettudományi és matematikai könyvszete* MEK: <http://mek.oszk.hu/13100/13180/>).

Tervszerűen indult meg 1946-ban a *Magyar Folyóiratok Repertórium*a, füzetes megjelenése később beilleszkedett a nemzeti bibliográfiai kiadványok rendszerébe. 1977-től *Magyar Nemzeti Bibliográfia. Időszaki kiadványok repertórium*a címmel jelent meg. Ez a ma már lezárt, nem frissülő repertórium az IKER (Magyar Időszaki Kiadványok Repertórium Adatbázis, <http://w3.oszk.hu/rep.htm>) felületen online még mindig elérhető. 1993-tól épült, de 2002-es tárgyévvel le is zárult az időszakos frissítésekkel kiadott MNB CD-ROM, amely évente kétszer jelent meg. Az IKER adatbázis a Magyarországon kiadott és az Országos Széchényi Könyvtárba beérkezett társadalom- és természettudományi időszakos kiadványok *válogatott* cikkanyagát regisztrálta és tárgyszavazta. Az adatbázis humán szakterületekre vonatkozó anyaga beolvadt a HUMANUS adatbázisba, más része ugyanitt a „nem humántudomány” jelzésű állományrészbe került. Ezek az adatok új platformon, a Cikk-MOKKA keretrendszeren keresztül érhetők el. (59. ábra)

Legendás alakja a kézi repertóriumkészítés közismerten lélekölő, nagy kitartást és hangyaszorgalmat igénylő munkájának *Galambos Ferenc* (1910–1988), aki több mint ötven magyar folyóirat tartalomjegyzékét készítette el vagy teljes sorozatukra vagy nagyobb időszakokra. Ezek között van a *Nyugat*, az *Irodalomtörténet*, az *Irodalomtörténeti Közlemények*, a *Magyar Könyvszemle*. Az eredeti kézíratos folyóirat-mutatók az OSZK-ban találhatók meg, a digitalizált változatok a Magyar elektronikus Könyvtárból érhetők el (Vasné 2013, 2015).

The screenshot shows the HUMANUS website interface. At the top, there's a header with the text "ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR" and "HUMÁNTUDOMÁNYI TANULMÁNYOK és CIKKEK ADATBÁZISA". Below this is a navigation bar with links: "keresőfelület", "tételbejelentés", "konzorcium", "kutatóknak", "kiadóknak", and "könyvtáraknak". The main content area is divided into two columns. The left column contains a list of subject categories (TUDOMÁNYTERÜLETEK) with checkboxes: "irodalomtudomány", "nyelvtudomány", "történelemtudomány", "hadtudomány", "politikatudomány", "könyvtartudomány", "könyvtörténet", "filozófia", "vallás, teológia", "művészet", "neveléstudomány", "néprajztudomány", "helytörténet", and "kisebbségtudomány". The right column contains search results and navigation links. It starts with a search bar and a "folyóiratok, évkönyvek listája" link. Below this is a section titled "az ADATBÁZIS bemutatása" and a "SÜGŐ" link. The search results section contains text about the HUMANUS project, its goals, and its history. It mentions that the project was initiated by the Hungarian Academy of Sciences and the Hungarian Library Association, and that it aims to provide a comprehensive database of Hungarian humanities research.

59. ábra A HUMANUS honlapja

Az egyes folyóiratok összesítő (kumulált), nyomtatásban kiadott *mutatóiról*, azaz a repertóriumokról leggyakrabban az OSZK adatbázisában vezetett folyóirat-törzslapokról tájékozódhatunk.

Összefoglaló kézikönyvek is készültek az egyes folyóiratok kumulált repertóriumairól, annotált bibliográfiák formájában. Ezek köréből említjük meg Kertész Gyula *A magyar időszaki kiadványok egyedi repertóriumai* (1990) munkáját, melynek frissítéseit és folytatását Borsos Attila készítette el (2008, MEK: <http://mek.oszk.hu/13400/13481>).

Magyarországon jelenleg nincs teljes körű nemzeti cikkrepertórium program, amely ma már természetesen sokkal korszerűbb és összetettebb szolgáltatást kellene hogy megvalósítson. A cikkek feltárása részben más elvek mentén történik. Egy-egy kiemelt szakterületen a rendszeres feltárás a szakbibliográfiákra hárul, illetve a gyorstájékoztató egyik bevált módszerére, a tartalomjegyzék-szolgáltatásra. Tartalomjegyzék szolgáltatásunk a MATARKA, amely a könyvtárak, szerkesztőségek, kutatóintézetek közös munkájával és összefogásával épül.

Más törekvések is éreztetik azonban hatásukat: a kiadási láncban keletkező metaadatok automatizált, összesített tartalomjegyzékek generálására és integrálására is alkalmasak, ez főlegessé teszi a hagyományos kézi munkával végzett adatbevitelt. Ugyanakkor, a közpénzből támogatott folyóiratokat közvetlenül is kötelezhetik arra, hogy metaadataikat közös rendszerekbe töltsék fel, a teljes cikket pedig repozitóriumban archiválják. A Magyar Tudományos Akadémia Könyv- és Folyóirat-kiadó Bizottsága például már ezekkel a feltételekkel folyósítja a folyóiratok megjelentetésére odaítélt 2015-ös támogatásokat. A szerkesztőségnek a cikkek adatait rendszeresen fel kell tölteniük az MTMT rendszerére, a szövegeket pedig a REAL repozitóriumba – a nyílt hozzáférés 1–2 éves késleltetésének beállítása lehetséges (MTA pályázat). Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy más úton már létre is jött volna az ország szaklapjairól való áttekintő, korszerű szolgáltatás, a fejlemények mégis újszerű megoldások felé mutatnak.

Összefoglalás

A bibliográfia a kézikönyvek egyik fajtája, ma sok bibliográfiát már folyamatosan frissülő adatbázis formájában építenek. A bibliográfiák bizonyos szempontok szerint összegyűjtik, feltárják és rendszerezik a megjelent dokumentumokról szóló adatokat. Tartalmazhatnak ugyan lelőhelyadatokat, céljuk azonban mégsem elsősorban a lelőhelyek feltárása, hanem a művek számbavétele. A legátfogóbb bibliográfiák a *nemzeti bibliográfiák*.

A bibliográfiákat többféle szempont szerint csoportosíthatjuk: kurrens és retrospektív; általános- és szakbibliográfia; nemzeti- és patriotika; könyv-, sajtó-, cikkbibliográfia; diszkográfia, filmográfia, kartográfia; teljességre törekvő és válogató; tudományos, ajánló, kereskedelmi, szakterületi, helyismereti.

A magyar nemzeti bibliográfiai számbavétel több-kevesebb hiányossággal a magyarországi könyvnyomtatás 1473-tól napjainkig ívelő időszakait ciklusokban foglalja össze, a kurrens adatok a nemzeti könyvtár katalógusából és elektronikus füzetekbe szerkesztett sorozatból követhetők. Az egyes bibliográfiák egyre nagyobb számban érhetőek el elektronikusan vagy olvadnak be az integrált, közös rendszerekbe.

6.5 Kérdések, feladatok

1. RMK II., vegye kézbe a kötetet! Nézze meg az 1. számú tételt. Milyen kiadvány leírását tartalmazza, mit tud korábbi tanulmányai alapján erről a kiadványról és nyomdászáról?
2. Keresse meg az RMNY megfelelő kötetében a párhuzamos tételt. Milyen különbségeket tapasztal?
3. RMK I. kötete: Keresse meg Pázmány Péter *Kalauzának* kiadásait!
4. Keresse meg az RMNY megfelelő kötetében a párhuzamos Pázmány-tételeket. Milyen különbségeket tapasztal?
5. RMNY I. Tárgymutató: atlasz, haditudósítás, jog, szerelmi história versben – válasszon egy témát, azon belül egy tételt, és elemezze a leírás információit!
6. RMNY I. A nyomdamutató alapján tájékozódjon a kolozsvári nyomdászokról.
7. Mikor jelent meg az *Imádság és ének Sz. István király jobb kezének megtalálásáról* c. mű? Melyik mutatót kell használni a kérdés megválaszolásához?
8. MNB WWW – Könyvek (kurrens bibliográfia). Töltse le a legfrissebb füzetet, válasszon ki egy témakört, és tekintse át, milyen új kiadványok kerültek fel a jegyzékre!

9. MNB WWW – Könyvek. Az előző évfolyam utolsó számában melyik az utolsó regisztrált tételszám? Mit jelent ez?
10. Válasszon ki egy új kiadványt, az MNB honlapjára visszalépve a Gyorskeresővel tárja fel a tételt az OSZK katalógusában!

6.6 Kislexikon

annotált bibliográfia / annotált repertórium – Az egyes címtételek leírásán kívül rövid ismertetőket is közlő bibliográfia vagy repertórium.

hungarus – Régi kiadványok szöveggörnyezetében a Magyarországon született vagy az alkotás idején itt tevékenykedő személy, aki valamely 1801 előtti nyomtatványban legalább egy önálló rész megírásában közreműködött, továbbá az, aki Magyarországon született, de pályafutása során elszármazott hazájából (a származás helyére rendszerint a Hungarus, Pannonius jelölés utal). Hungarus szerző az is, akit történeti és irodalomtörténeti szakirodalmunk magyarként tart számon (például Zrínyi). (Borsa 2000: 87–88)

kumulált – Összesített, összegzett; másképp: kumulatív (összesített, összegző). A rendszeresen (negyedévenként, félévenként, évenként) megjelenő bibliográfiák, repertóriumok valamely nagyobb időszakra vonatkozó összesített jegyzékének jelzőjeként szokták használni, például egy folyóirat *kumulált repertórium*a; az éves könyvészetek *kumulatív bibliográfiája*.

kurrens – Jelenlegi, folyamatos; jelenleg megjelenő (új könyvek); folyamatosan, rendszeresen megjelenő (időszaki kiadvány) és az ilyen jellegű kiadványok folyamatos, rendszeres számbavételének jelzője.

repertórium – Rendszerezett jegyzék, adattár, címtár; könyvtári szöveggörnyezetben a folyóiratok hosszabb periódusait feltáró mutatók. Értik rajta az egyes folyóiratok szokásosan évenként kiadott tartalommutatóját is az elmúlt évben közölt cikkekről, valamint minden más hasonló összesítést: az időszaki kiadványok cikkeit feltáró bibliográfiát. A cikkbibliográfiákat/cikkrepertóriumokat ma már többnyire adatbázisokban építik.

retrospektív – Visszatekintő, a múltra vonatkozó; az elmúlt korok kiadványait egybegyűjtő és leíró bibliográfiák jelzője.

6.7 Szakirodalom

Borsa Gedeon (2000): A régi nyomtatott dokumentumok magyar vonatkozásai. In: *Könyvtörténeti írások IV. Módszertani cikkek és kutatási eredmények*. Budapest, Akaprint, 2000. (Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai, 10.), 85–96. Eredetileg: *Hungarológia* (1993) 1. 9–27. p.

[MTA pályázat] A Magyar Tudományos Akadémia [...] pályázati felhívása [...] 2015. évre vonatkozóan

http://mta.hu/data/cikk/12/95/44/cikk_129544/2015_KFBpalyazat_2015_folyoirat.pdf

Murányi Lajos (2001): A bibliográfiától az adatbázisig. In: Horváth Tibor – Papp István (szerk.): *Könyvtárosok kézikönyve. 2. köt., Feltárás és visszakeresés*. Budapest, Osiris. (Osiris kézikönyvek), 299–375. p.

Nagy Anikó (1996) (szerk.): *Petrik-emlékkötet*. Budapest, OSZK. (Az Országos Széchényi Könyvtár Füzetek, 8.)

Szabó Sándor (1996): *Általános tájékoztató. 2., A nemzeti bibliográfia: egységes jegyzet*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó

Szentmihályi János (1997): A magyar nemzeti bibliográfia (részletek). In: Hargittay Emil (szerk.): *Bevezetés a régi magyar irodalom filológiájába*. 2. átd. kiad. Budapest, Universitas, 211–239. p. az eredetileg 1974-ben megjelent írásból.

Varga Sándor (1996): A könyvkereskedelem – a nemzeti bibliográfiákért. In: Nagy Anikó (szerk.): *Petrik-émlékkötet*. Budapest, OSZK. (Az Országos Széchényi Könyvtár Füzetek, 8.), 33–42. p.

Vass Johanna (2011): Egy korszerű sajtóbibliográfia tervezésének szempontjai. *Könyvtári Figyelő*, 57. évf. 2. sz., 337–360. p.

http://epa.oszk.hu/00100/00143/00079/pdf/EPA00143_Konyvtari_Figyelo_2011_2_337-360.pdf

Vasné Tóth Kornélia (2015): Galambos Ferenc repertóriumok a MEK-ben. OSZK honlap, 2015/01/23

<http://www.oszk.hu/hirek/galambos-ferenc-repertoriumok>

Vasné Tóth Kornélia (2013): A magyar ex libris-szakirodalom óriása, Galambos Ferenc. *Könyv, Könyvtár, Könyvtáros*, 22. évf. 12. sz., 46–49. p.

http://epa.oszk.hu/01300/01367/00256/pdf/EPA01367_3K_2013_12_46-49.pdf

7. Információkereső nyelvek

A dokumentumok sokasága között szükség van olyan eligazító vagy navigációs információkra, amelyek segítségével megtalálhatjuk azt, amire szükségünk van. A könyvtári világ évezredek módszerei közé tartozik kétféle – formai és tartalmi – szempontból feltárni a dokumentumokat, ezt a gyakorlatot követi a többi memóriaintézmény is (könyvtárak, levéltárak, múzeumok stb.), valamint az indexelő/referáló és teljes szövegű tartalomszolgáltatások is beépítenek hasonló jellegű vezérlőegységeket a keresés folyamatának irányításához. A módszer lényege: *formai* és *tartalmi* leíró információkkal ellátni a dokumentumot, illetve magát az elsődleges tartalmat. A cél kettős: egyrészt a dokumentumok jellemzése, másrészt a tartalomhoz való hozzáférés segítése megfelelő metaadatok létrehozásával. A metaadatok – vagy másképp a bibliográfiai adatok –, ezek szerkezete valamint a keresésnél alkalmazott szintaktika külön nyelveknek tekinthető. Szakadát István a *formai – tartalmi* megkülönböztetést a következőképp magyarázza:

„arra vonatkozóan, hogy a dokumentum és a [az információkezelő rendszer] metainformáció között nincs szükségszerűen létező kapcsolat, hivatkozhatunk az otthoni videózás során létrejött dokumentumokra is, azokra a házi „videóetűdökre”, melyek esetében semmilyen kiegészítő információt nem találunk az eredeti, lényegi tartalom, a mozgókép-folyam kiegészítéseként. Ha nincs tartalom (tartalominformáció), akkor nem lehet dokumentum, de dokumentum létezhet metainformáció nélkül... A dolgokat kissé leegyszerűsítve azt mondhatjuk, hogy a formai leírásba az olyan információkat soroljuk, amelyek a dokumentumhoz képest külsődleges, formai viszonyban állnak, mint például a szerzőségi, alkotói viszony, a kiadás, sokszorosítás, értékesítést, terjesztést megvalósító szerepekkel, a címezéssel, a fizikai formai jellemezőkkel kapcsolatos információk. Míg a formai leíró metainformációt lényegük szerint nem a dokumentumból magából tudhatjuk meg, addig a tartalmi leíró metainformáció csak a dokumentum tartalmának ismeretében adható meg.” (Szakadát 2007: 117-118)

A dokumentumok ismerettartalmának (tudástartalom, kognitívum) kezelésére jöttek létre az *osztályozási és tárgyszavazási eljárások*, valamint a különféle szövegelemző és szövegkivonatoló eljárások – ez utóbbiak főként a referáló/indexelő szolgáltatásoknál és a nagytömegű szövegfeldolgozásoknál terjedtek el. Világszerte folynak kutatások a digitális szövegek automatikus feldolgozására és sokat foglalkoznak a web környezetben alkalmazható tartalomkezelési technológiák fejlesztésével is, többek között a *szemantikus web*bel. A web szemantikus rétegének kialakításában a könyvtári metaadatok, nyílt kapcsolt adatokként, jelentősen hozzájárulhatnak a web képességeinek és erőforrásainak erősítéséhez.

Az adatbázisokban a rögzítés és a tárolás meghatározott *adatszerkezetben* történik. A könyvtári adatbázisokban az adatokat előre definiált, kódolt mezőkbe, adatkategóriákba rendezve tárolják, s azokon belül is különféle kódolt információkkal látják el. Az információkereső nyelvek egyrészt a különféle áttételeket biztosítják az interaktív keresés menetének folyamatában, a tárolt információknak ugyanis az ismerettartalmak *viszanyerésére* és *átrendezésére* is alkalmasnak kell lenniük. Különösen érdekes kérdéseket vet fel az átrendezés és az újrahasznosulás a webes környezetben (Willer – Dunsire 2013).

A dokumentum – a dokumentum reprezentációja – ismeretfeldolgozás és ismeret-rendszerezés – a felhasználó információs igénye – a keresési folyamat támogatása – ezekkel a kulcskifejezésekkel jellemezhetjük azt a kommunikációs láncolatot, amelynek sikeres lebonyolításához összetett információs és megismerési (kognitív) folyamatokat támogató nyelvezet szükséges. Ezt a nyelvezetet nevezik információkereső nyelvnek. Leegyszerűsítve: az *információkereső nyelv* (IKNY) egyféle tartalomelemző, tartalomleíró és tartalomkezelő nyelv, a keresés céljára kifejlesztett szabályozott (mesterséges) nyelv.

Milyen szituációban van szükségünk a tartalom szerinti keresésre?

Mindenre kiterjedő választ természetesen nem adhatunk, ehelyett felvillantantunk néhány kutatási helyzetet:

- A gyermekvédelem kérdéseit tárgyaló aktuális irodalmat kell keresnünk.
- A gyermekvédelem kérdéseire kapott találati listát rendezni szeretnénk pszichológiai, szociológiai és etikai megközelítésből.

- Magyarországon 1945–1990 között milyen nyelvekről fordítottak le magyarra szépirodalmat, melyik szerzőktől, hány ilyen kiadvány jelent meg az országban?
- A Doberdo néven fogalommal vált I. világháborús eseményeket tárgyaló műveket keresem (megjegyezzük: az Isonzó vagy Soča név is szimbolizálhatja ezt a történelmi témát).
- Konrád György: *A városlapító* művéről szeretnénk bibliográfiát összeállítani (a mű 1977-ben jelent meg először).

A következő szakaszokban a tartalmi elemeket megragadó információkereső nyelvek főbb típusait tekintjük át. Ezek a nyelvek arra születtek, hogy segítsék a dokumentumok mélyebb feltárását, a tartalom szerinti keresést, a találati listák szelekcióját és támogassák a további rendszerezési folyamatokat.

7.1 Az információkereső nyelvek típusai

Az információkereső nyelvvel lehet kiküszöbölni a *többjelentésű* kifejezések okozta zavart, azaz a *poliszémia* jelenségéből adódó nehézségeket, a szavak jelentéstartalom szerinti megkülönböztetését. Ugyanakkor a természetes nyelv határtalan változatosságát is kezeli ez a nyelvezet: egy mederbe tereli a *szinonimikus* kifejezéseket, a *rokon értelmű* szavakat, utalórendszerrel nyújtva segítséget a felhasználáshoz. Ezeket a feladatokat az információkereső rendszerekben a keresőkifejezések ellenőrzött szótárai: témakörlisták, tárgyszólisták, tezaurusok és egyéb indexek kezelik. Minden besoroláshoz, kategorizáláshoz, azonosításhoz, jellemzéshez szolgáló, a rendszerek működését és a keresést irányító segédszótár az információkereső nyelv eszközszerének része.

Az információegységek tartalmi feltárására és jelölésére irányuló eljárások mind könyvtári környezetben mind a dokumentációs szolgáltatások adatbázisaiban kulcsfontosságú szerepet töltenek be. Ugyanakkor, bármilyen szakmában szükség lehet tematikai rendszerezésre; tárgyszólista, mutató készítésére; tudáskezelő szoftverben szakmai tezaurusz vagy kategóriarendszer (taxonómia) beágyazására, illetve kialakítására, adattípusok elkülönítésére stb. – ezért a kérdéskör a könyvtári információkeresés határain kívül is aktuálissá válhat. Ilyen megfontolásból a téma elméleti kérdéseinek megismerésére is szentelünk egy kis figyelmet.

7.1.1 Természetes és mesterséges nyelven alapuló IKNY

Aszerint, hogy a szabályozott információkereső nyelvi elemekhez a nyelv szavait vagy más kódokat használnak, két nagy csoportra oszthatjuk az információkereső nyelveket:

- természetes nyelven alapuló IKNY-ek – egy (vagy párhuzamosan több) nyelv szavaiból épülnek fel, kötött szótárba rendeződnek;
- mesterséges nyelven alapuló IKNY-ek – jelkészletük többnyire számjegyekből vagy más kódokból áll.

Pre- és poszt-koordinált IKNY

A szabályozottságuk szerint lehetnek:

- előre szabályozott (pre-koordinált) és
- előre nem szabályozott (poszt-koordinált) rendszerek.

A *pre-koordinált* nyelv előre kidolgozott tárgyszójegyzéket vagy a tárgyszavak közötti összefüggésrendszert is magában hordozó tezauszt használ, és ugyanilyenek a mesterséges nyelven nyugvó osztályozási rendszerek. Mindegyikükben az indextételek elemeit (a szótár vezérszócikkét, a deskriptort) előre meghatározzák, rendszerbe illesztik és összekapcsolják más elemekkel. A szótárban rögzített kifejezésekkel végzik a dokumentumok tartalmi jellemzését, tartalmi feltárását. Az előre kialakított tárgyszórendszer kötött szótárat képez. A szótár általában ellenőrizhető, („böngészhető”) az adatbázisok *tárgyszó-indexeiben*, a szótár kifejezései pedig felhasználhatók a keresésekhez. A hagyományos nyomtatott könyvekben ennek megfelelője a *név- és tárgymutató* és az egyéb mutatók.

A *poszt-koordinált* nyelvezet jelentheti a szabályozásnak nem alávetett adatokból utólag készült kulcsszó-indexeket és utólagos csoportosításukat (klaszterálás). Az interaktív keresési folyamatok alatt valójában ilyen típusú koordinálás történik. Kereshetjük a szerző nevének bármilyen előfordulását, a címsorok szavait, a cikkek szerzői által kötöttség nélkül megadható kulcsszavakat (a szerző által szabadon megadott kulcsszavak, szabad tárgyszavak) vagy az egyéb szövegek szavainak előfordulásait a cikkek ismertetőinek szövegeiben vagy a teljes szövegekben. A szabad szavas keresések, a kulcsszavas keresések, a „gyorskeresések” poszt-koordinációnak minősülnek. Sokszor a kétféle nyelvezetet kombináljuk: egy keresőrendszerben a kötött formájú tárgyszóval és egy szabadon megadott szóval egyszerre is kereshetünk. Ide sorolhatók a web 2.0 alkalmazásokban a felhasználói címkézések is. (60. ábra)

60. ábra Címkefelhő a MOKKA katalógus nyitóképernyőjén

7.1.2 Szerkezet szerinti típusok

- **mellérendelő**

A fogalmi kifejezések előre kidolgozott terminuslistákon alapulnak, amelyekben a kifejezések önállóak, egymáshoz rendelésüket nem szabályozza semmi sem. A kifejezések egyenrangúan kapcsolódnak a bibliográfiai tételekhez, hasonlóképpen, mint amikor egy-egy lényegi gondolati elemmel, a kulcsszavak felsorolásával jellemzünk egy dokumentumot. Esetleg mérsékelt hierarchizálást rejtjenek: egy-egy tárgyszó után az alárendelt fogalmak tűnnek fel, de csak a legszükségesebb kifejezések, amelyek származhatnak előre fixált, kötött listából vagy szabad tárgyszóként, például egy közösségi rendszerben a címkézéssel. A leggyakoribb címkék címkefelhőt rajzolhatnak ki. Így járunk el akkor is, amikor például a személyes irodalomkezelő szoftverünkbe gyűjtögetjük a dokumentumokat és saját igényünk szerint felcímkézzük a tételeket. (60. ábra)

- **hierarchikus**

A fogalmak közötti értelmi, jelentésbeli összefüggéseket tárják fel, elsősorban az általánosabb és speciálisabb fogalmak összefüggéseit jelölik. Az osztályozás az *általánostól a specifikusabb* (genus – species) fogalom felé haladva történik, egyre szűkítve a jelentéskört. Hierarchikus IKNY például a tudományfelosztáson alapuló ETO (Egyetemes Tizedes Osztályozás) vagy a természetes nyelv szavait használó, a fogalmi hierarchiát „gúlaszerű” rendszerbe leképező tárgyszójegyzékek. Ezek esetében „az információkereső nyelvi szavakból kiderül, hogy az általuk reprezentált fogalom mely másik fogalomnak specifikus fogalma, vagyis melyiknek van alárendelve.” (Ungváry – Vajda 2002, 25). A hierarchikus rendszerek egyben gyakorlati célú tudományrendszert is modellálnak.

Példa

pedagógia – nyelvoktatás – idegen nyelvek oktatása – magyar mint idegen nyelv oktatása

A keresőrendszerekben a tárgyszavak közül csak a témát jellemző tárgyszó szerepel, az illesztett kifejezések pozíciója a teljes fogalmi struktúrában külön megjelenítés kérdése, általában segédfájlból ez is megtekinthető (Tárgyszó, Tárgykörök, Tezaurusz / Böngészés menüből): így megállapítható, hogy melyek a tárgyszóhoz képest általánosabb és szűkebb jelentésű fogalmak. S ugyanígy járhatunk el a kereséskor is: a rendszer tárgyszókészletéből kiindulva kontrollálhatjuk a kereséshez felhasználható szókészletet; tájékozódhatunk az alkalmazott tágabb és szűkebb fogalmakról.

- **fazettás**

Nem a tárgykörök megnevezései kerülnek a fókuszpontokba, hanem a tárgykörök alkotóelemeinek kategóriái. A fazettás (vagy facettás) osztályozás alapgondolata az, hogy egyetlen kifejezéssel sem lehet teljeskörűen megragadni a tárgykört, ezért a megoldást abban keresi, hogy a tárgykörök összetevőinek leírásai együttesen reprezentálják a témát. Az összetevők a tárgykör fogalmának egy-egy lényegi vetületét, egy-egy jellemző fogalmi kategóriáját – fazettáját világítják meg. A tárgykört pedig a fazettákkal együttesen lehet megragadni. A fazettás osztályozás alapgondolatait *S. R. Ranganathan* indiai könyvtáros dolgozta ki az 1930-as években. (Horváth – Sütő 2001: 88–95) A mai könyvtári rendszerek ugyan nem vallják magukat tudatosan fazettás rendszereknek, a rögzített adatelemek alapján mégis alkalmasak lehetnek a fazettákba rendezett információk kezelésére és a fazettás elrendezésű megjelenítésre is.

Az online keresőfelületek segédgombjainál a különféle szűkítő/bővítő szempontokat vagy az aktív szűrők megjelenítését felfoghatjuk egy-egy fazettának is – a keresőkérdésre/találati halmazra vonatkoztatható vetületnek is, ilyen aktív szűrő lehet például a *kiadás dátuma*, a *nyelv*, a *szerző*, a *dokumentum típusa*, a *téma* stb. A korszerűsített felületek áttekinthetővé teszik a különféle adatkategóriák szerinti szűrés vagy rendezés lehetőségét.

Az intelligens keresőrendszer a kiinduló keresés lefutása után például a következő kérdésekkel segítheti a kutatást:

Forradalom?

- *Melyik forradalomra gondoltál? Őszirózsás; joghurt-forradalom..?*
- *Mikor? 1956; 1948; 1988...?*
- *Hol? Magyarország; Spanyolország; Franciaország; Kuba; Kína...?*
- *Milyen? Politikai; tudományos; ipari; kulturális; információs...?*
- *Kivel hozható kapcsolatba? Petőfi Sándor; Nagy Imre; Milosevics; Che Guevara; Mao Ce-tung; Thomas Kuhn...?*

Egy-egy fazettának tekinthető a *személyek* vetülete, a *fogalmakat* jelölő tárgyszavak fazettája, a témához köthető *dátumok*, *események*, a *földrajzi hely*, a *nyelvi* fazetta, a *dokumentumtípus*, a *műfaj* stb. Ez a rendszerezés egyensúlyozni tudja a hierarchikus osztályozási rendszerek rugalmatlanságát, logikus csoportosításokat tesz, a webes megjelenítéseknél és a vizualizációnál is előremutató szerepe lehet.

- **szemantikai** (relációs) IKNY

A hierarchikus IKNY egyik típusa, a fogalmakat többféle relációhoz kapcsolja (alá- és fölérendeltség, illetve nem–faj, rész–egész, ok–okozat, következmény stb.). A fogalmak szócikkek címszavaiként kötött szótárba rendeződnek miközben az egyes fogalmak közötti kapcsolatrendszert is feltárják. A szemantikai információkereső nyelvek tárgyszava így nem pusztán egy-egy magára hagyott, magyarázat és kontextus nélkül önmagában álló kifejezés, hanem összetettebb lexikai egység, amelynek egy tezauszrendszerben pontosan elfoglalt helye és szerepe van. A fogalom képviselőit kiválasztott szavakat *deszkriptoroknak* nevezik, szótáraikat pedig *tezauszoknak*. A szinonimikus kifejezéseket pedig, azokat, amelyek nem váltak a szótár címszavaiból felépülő törzsszókinsz elemeivé, *nemdeszkriptoroknak* hívják. Természetesen a deszkriptorokat a nemdeszkriptorokkal keresztutalások kapcsolják össze, jelezve, hogy a nemdeszkriptor helyett melyik kitüntetett szó, azaz deszkriptor használatos a bibliográfiai tételekben. (61. ábra)

OSZK TEZAUROSZ / KÖZTAURUSZ

– Az Országos Széchényi Könyvtár és a Közművelődési könyvtárak átfogó tezaurusza –

egyháztörténet keresés

egyháztörténet	
ETO	2-9
	27
	27-9
Lásd szinonimáját	felekezettörténet
Lásd még	keresztény egyháztörténet
Lásd még általánosabban	szakterületi történelem
	történeti teológia
Lásd még speciálisabban	dogmatörténet
Lásd még részletesebben	egyházszakadás
	hagiológia
	korai kereszténység
	őkeresztény egyház
	patrológia
Lásd még oksági összefüggésben	egyház
Lásd még egyéb összefüggésben	vallástörténet

61. ábra Teljes deskriptorcikk az OSZK tezaurusz/köztauruszból

7.2 Tárgyszavak, kulcsszavak, keresési taktikák

A bibliográfiai tételekben látható tárgyszavak utalnak a dokumentum tartalmára. A tárgyszavak az információkereső nyelv szavaiként egyúttal a kereséshez, rendszerezéshez is felhasználhatók. Valamennyi típusú, az emberi nyelv szavaira épülő szabályozott információkereső nyelvi szót vagy kifejezést – fogalmi fókusz, csomópont – általános megnevezéssel tárgyszónak nevezünk. A tárgyszavak a tematikus kereséseknél használhatók jól, olyan esetben, ha nincs konkrét kiindulópontunk egy téma irodalmához, ha tájékozódni szeretnénk egy-egy téma szakirodalmi feldolgozottságáról, ha bővíteni szeretnénk irodalomlistánkat további közlemények adataival. A megfelelő keresőpontok megtalálásával jelentős előnyökre tehetünk szert. (62. ábra)

Cím és szerzőségi közlés: **Csodálatos év / Forradalmi Ifjúság**

Speciális adatok: Kisnyomtatvány

Megjelenés: [S.l.] : Forradalmi Ifjúság, [1956]

Terj./Fiz. jell.: 1 p. : stencil ; 290x208 mm

Tárgyszavak: 1956-os forradalom
röplap
vers

Név/nevek: Forradalmi Ifjúság (közread.)

Megjegyzés: 1956. okt. 29.

Elektr. hozzáférés: http://mek.oszk.hu/04000/04056/html/roplap/roplap1956_0162.html
<http://nbn.urn.hu/N2L?urn:nbn:hu-22557>

Lelőhely: B1

Raktári jelzet: Apró.1956/162

62. ábra Tárgyszavak: esemény, dokumentumtípus, műfaj jelölése (OSZK katalógus)

A keresőrendszerek használatánál fontos lépés tájékozódunk arról, hogy milyen lehetőségeket és segítséget kínál fel az adatbázis a tartalom szerinti kutáskodáshoz. Az előzetes tájékozódást többféleképp végezhetjük, néhány javaslat:

- A keresés előkészületei: a téma körvonalazása után gyűjtsük össze a témához kapcsolódó *szakkifejezéseket*. Tájékozódjunk lexikonokból a tényadatokról: mérlegeljük, milyen dátumok, események, személyek, fogalmak hasznosíthatók a keresési folyamatban. Keressünk nagyon *speciális* és *tágabb, összefoglalóbb* kifejezéseket is. Készüljünk tehát fel a keresésre szögyűjtéssel, a szinonimákat se hagyjuk ki!
- Néhány *tesztkereséssel* – például *szabadszavas*an – tájékozódjunk az eredményhalmazról; egy-egy rekordot, annak szerkezetét és tartalmát közelebbről is megvizsgálva figyeljük meg, hogy milyen *tárgyszavak* fordulnak elő a tételekben. Figyeljük meg, hány tárgyszó szerepel, ezek milyen *fogalmi mélységet* reprezentálnak, összekapcsolódnak-e valahogyan. Próbáljuk ki, webes környezetben a hivatkozások mentén átléphetünk-e a tárgyszavakkal összefogott más találatokhoz.
- Egy-egy releváns rekordon belül végignézzük a többi *keresőpontot* is, és megvizsgáljuk, van-e közöttük olyan újabb kifejezés, amely további ötleteket adhat a keresés továbbgombolyításához.
- A *betűrendes tárgyszólistát* (index, böngészés) lapozzuk át néhány helyen; figyeljük meg a szavak felsorolása alapján a fogalmi köröket és a fogalmi mélységet.
- Ha a tárgyszavaknál bővebb *szócikk* is található (tezauruszcikk), tájékozódjunk a tezaurusz szókincséről, részletességéről, szerkezetéről, a fogalmi kapcsolatok feltárásának módjáról és mélységéről.
- A keresési feladathoz kapcsolódó témához keressünk *kulcsszavakat*, ezeket jegyezzük fel. Kétféle módon hasznosíthatjuk a saját megfogalmazásból eredő szavakat:
 - szabadszavas (kulcsszavas) kereséshez; ha szükséges, az első találatok alapján további ötletek merítéséhez;
 - keressük meg a tárgyszólistában, tezauruszban a legközelebbi olyan kifejezéseket, amelyek a legközelebb esnek a saját keresőszavainkhoz, és indítsunk keresést ezek szerint is.
- Elemezzük a tesztkeresések eredményét, és szükség szerint módosítsunk a keresőképen.

Ungváry Rudolf és Vajda Erik Könyvtári információkeresés c. összefoglaló könyvében ismerteti a keresési stratégiákat és a különféle keresési taktikákat. Az információkeresést megkönnyítő *általános taktikák* között szerepel a problémalebontás, áttekintés, kizárás, kiterjesztés; a *kérdés megfogalmazásával kapcsolatos taktikák* között a specifikusság megkeresése, a részletesebb és a szükségzavúbb megfogalmazásokkal való kísérlet, a hasonlóságok megtekintése és megengedése. A

fogalom- és szóhasználati taktikák hosszú sora közül fontosabbak a hierarchiaszintben való feljebb és lejjebb vagy más irányba való átlépés, a rokonsági kapcsolatok átgondolásával az asszociatív bővítés, a szomszédosság, nyomkövetés, variációk, az affixumok (elő-, utó- és köztes tagok) és toldalékok figyelembevétele (csonkoló parancsokkal kezelhetők), a szórendváltoztatás, az ellentét szerinti keresés, a helyesírási változatok. A „*képzelettaktikák*” többek között az új szemszögből való megközelítést, a gondolkodva keresést, az új variációk szabad kipróbálását, a böngészési lehetőségekből való ötletmerítést, a szűkítési és bővítési lehetőségek kreatív alkalmazását hangsúlyozzák. (Ungváry – Vajda 2002: 67–94)

7.3 Egyetemes Tizedes Osztályozás

Az *Egyetemes Tizedes Osztályozás* (ETO – *Universal Decimal Classification*, UDC) tudományfelosztáson alapuló, mesterséges nyelvű információkereső nyelv. Jelkészlete főként számjegyekből áll, a hierarchikus osztályozási rendszerek körébe sorolható.

A XIX. század utolsó harmadában *Melvil Dewey* alkotta meg a Tizedes Osztályozást (TO; az angol elnevezés *Decimal Classification* – DC). Dewey a közkönyvtárak számára dolgozott ki osztályozási rendszert, melyben az „emberiség teljes tudását” tíz *főosztályba* sorolta, 0–9-ig terjedő számozással. Dewey *Francis Bacon* tudományfelosztására támaszkodva, azt egy kicsit átformálva, a tudományterületek főosztályait 1–9-ig terjedő beosztásba helyezte.

A főosztályok sorát a 0-val jelölt *általános főosztály* előzi meg, amely a tudomány és kultúra általános kérdéseit, az általános műveket, az újabb kiadásban az informatikát is, és más egyéb, az élet és ismeretek valamennyi ágazatát érintő témákat foglalja magában. A főosztályok *alosztályokra* bontódnak, a jelzetelésben tovább érvényesítve a tizedes elvet. Így a rendszer elvileg korlátozás nélkül bővíthető a specifikusság irányába, újabb és újabb alosztások illeszthetők be. Balról az első számjegy a főosztályt jelöli, jobbra haladva, az általánostól a speciális felé aprózódik a jelzet. Minél speciálisabb egy jelzet, minél mélyebb az osztályozás, annál hosszabb lesz maga a jelzet. Három számjegyenként pont tagolja a karakterek csoportját. Dewey a tagolást a „háromjegyű minimum” elvével kombinálta, ebben az esetben, ha szükséges, a fő táblázati számok egy vagy két nullával egészülnek ki, így minimálisan három számjegy alkot egy-egy jelzetet. Közös alosztásokat is alkalmaz a rendszer: a szakjelzetek formái, földrajzi, nyelvi stb. alosztásokkal egészülnek ki.

Az ETO a Dewey-féle Tizedes Osztályozás európai változata, *Henry la Fontaine* és *Paul Otlet* dolgozta ki, 1905-ben adták ki először. Ma már konzorcium fejleszti, több európai ország, többek között Magyarország is használja; Európán kívüli alkalmazói közül Kanadát említjük meg.

Az ETO felépítése

Az ETO hasonlóképpen épül fel, mint elődje, néhány ponton viszont eltérések vannak. A főosztályok 0–9-ig terjedő számozásának rendszere változatlan, a jelzet szerkezetében azonban eltérnek a „háromjegyű minimum” elvétől. Az ETO-ban a *főosztályok* 1, az *osztályok* 2, az *alosztályok* pedig 3 számjegyből állnak; három számjegyenként pont tagolja a számsort. A dokumentumok tartalma több szempontból is jellemezhető a különféle jelzetekkel, a jelzetek összekapcsolhatók; egy-egy dokumentumhoz több jelzet is tartozhat, más-más szempontú feltárással. Az alosztások skálája változatos, ezek foglalják magukban a fazettás információkat, többek között a földrajzi, idő, nyelv, írásmód, műfaji jelleg, dokumentumforma, nép stb. jellemzőket kódolják.

A jelzetek balról jobbra haladva egyre specifikusabb tartalmat fejeznek ki, az általános kategóriától a specifikus felé haladva kialakul a hierarchikus osztályozási jelzet. Az osztályozási rendszer legfelsőbb hierarchiaszintjét alkotó főosztályokat a 6. táblázat mutatja be. A további sematikus táblázatok az ETO magyarországi középkiadása (ETO, 1990–1991) alapján illusztrálják a rendszer felépítését (6. táblázat, 7. táblázat).

GENERIKUS → SPECIFIKUS

Főosztály

Osztály

Alosztály

Szakcsoport

ETO fő táblázati főosztályok	
0	Általános tartalmú írásművek. Tudomány és kultúra. Ismeretek. Szervezetek. Információ. Dokumentáció. Könyvtár. Intézmények. Publikációk. Kiadványok
1	Filozófia. Pszichológia
2	Vallás. Teológia
3	Társadalomtudományok
4	(jelenleg betöltetlen)
5	Matematika. Természettudományok
6	Alkalmazott tudományok. Orvostudomány. Műszaki tudományok
7	Művészetek. Pihenés, kikapcsolódás. Szórakozás. Sport
8	Nyelvek. Nyelvtudomány. Irodalom
9	Régészet. Földrajz. Életrajz. Történelem

6. táblázat Az ETO szakrendszer főosztályai

A tudományok felosztása mellett, a különféle alosztások egyéb specifikusságokat is jelölnek, többek között a következőket:

nyelvi	jelzése: =	magyar nyelvű: = 945.11 fordítások =03 hozzákapcsolva az eredeti nyelv: fordítás klasszikus görögről =03.75
formai	jelzése: (0...)	szótárak (038) monográfiák (035.3) több szerző műveinek közös gyűjteménye (082) történelmi tárgyalásmódú (091) életrajzi tárgyalásmódú (092); az életrajz külön jelzete a fő táblázatban 929 történelmi források, történelmi kútfők (093) irodalmi források (093.3)
földrajzi	jelzése: (1/9)	egyetemes (100) Magyarország (439) Magyarország.Szeged (439Szeged) Duna (282.243.7) Júdeá. Szentföld (33) Mezopotámia (358)
etnikai	jelzése: (=...)	magyarok (=945.11)
idő szerinti	jelzése: „...”	a XIX. század “18” 1960-as évek “196” Pontos dátum “1948.03.15.” Az 1910-es évektől az 1940-es évekig „191/194”

Néhány főosztályon belüli osztályozási jelzet:

0	Általános művek
1	Filozófia, pszichológia
159.9.	Pszichológia. Lélektan
16	Logika
165	Ismeretelmélet
17	Erkölc. Erkölctan. Etika
2	Vallás, teológia
22	Biblia. Szentírás
23	Dogmatika. Rendszeres teológia
27	Általános keresztény egyháztörténet
271	Szerzetesség. Szerzetesrendek
28	Keresztény egyházak, felekezetek, szekták
281	Ósegyház. Óskereszténység. Keleti egyházak. Görögkeleti (ortodox) egyház
282	Római katolikus egyház
283	Anglikán egyház
284	Protestantizmus általában. Protestáns egyházak és felekezetek, szekták
288	Unitáriusok
3	Társadalomtudományok
30	Szociológia. Szociográfia
31	Statisztika
32	Politika
323	Belpolitika
323.1	Nemzeti mozgalmak. Nemzetiségi kérdés. Nemzeti kisebbségek
323.2	Állam és népesség
323.272	Forradalom
323.273	Ellenforradalom
33	Gazdaság. Közgazdaságtudomány
330.8	Közgazdasági elméletek és tanok
34	Jog. Jogtudomány
341	Nemzetközi jog
342	Államjog. Alkotmányjog. Közjog
35	Államigazgatás. Közigazgatás stb.
355.4	Hadászat. Hadművelet. Harcászat. Hadszínterek. Hadtörténelem
36	Szociális (népjóléti) gondoskodás
37	Nevelés és oktatás. A szabadidő felhasználása
37.013.83	A felnőttnevelés elmélete (andragógia)
37.014	Köznevelés
374.7	Felnőttnevelés és felnőttoktatás
377	Szakképzés, szakiskolák
378	Felsőoktatás. Egyetemek. Főiskolák
39	Néprajz. Etnográfia stb.
5	Matematika és természettudományok
528.9	Kartográfia
529	Kronológia. Naptárak. Időmeghatározás
7	Szépművészetek, iparművészetek, szórakozás, játék, sport
73	Szobrászat. Éremltan. Ötvösművészet
74	Rajz. Iparművészet
75	Festészet
76	Grafikai művészetek. Metszetek. Nyomatok
77	Fényképezés

78	Zene
791.43	Filmművészet
792	Színházművészet
8	Nyelv és irodalom
80	Nyelvtudomány. Filológia
801	Nyelvészet és filológia (általában)
801.2	Szótan. Szófajok
801.6	Verstan. Prozódia
802.0	Angol nyelvészet
807	Latin és görög. Klasszikus nyelvek. Klasszika filológia
82	Irodalomtudomány. Szépirodalom
82(091)	Irodalomtörténet
82.0	Irodalomelmélet
87	Klasszikus (görög-latin) irodalom
894.511	Magyar irodalom
9	Régészet. Földrajz. Életrajz. Történelem
902	Régészet
91	Földrajz
929	Egyéni életrajzok – névvel párosítva (929 Goethe)
929.2	Családtörténet
93/99	Történelem
930.22	Oklevéltan. Diplomatika
930.271	Epigráfia
930.272	Paleográfia
931	Ókori történelem (általában)
932	Az ókori Egyiptom története
933	A zsidó nép története
935	Az ókori Kelet története
937	Római birodalom története
938	Ókori Görögország története
939.86	Pannónia története
94	Középkori és újabbkori történelem (általában)
942.0	Anglia története
943.0	Németország története
943.8	Lengyelország története
943.9	Magyarország története

7. táblázat Specifikusabb ETO-szakjelzetek

Szerzőkről szóló írásművek jelölése:

1(091)Arisztotelész	Arisztotelészről szóló filozófiatörténeti írásmű
894.511(092)Radnóti M.	Radnóti Mikósról szóló magyar irodalomtörténeti, életrajzi jellegű írásmű
943.9(092)Széchenyi I.	Széchenyi Istvánról szóló, magyarországi vonatkozású történelmi mű

A földrajzi alosztások párhuzamosan képezik a földrajz és történelem osztályait. Magyarországgal kapcsolatos jelzetek:

(439)	Magyarország
914.39	Magyarország földrajzi leírása
943.9	Magyarország történelme
323.272(439)''1848.03.15''	Az 1848. március 15-ei események
943.9''1848/1849''	Az 1848/1849-es évek magyar történelme

Példa

Schmitz, Philibert
Histoire de l'Ordre de Saint-Benoît. Les moniales (magyar)
A bencés nővérek / Philibert Schmitz ; ford. Somorjai Gabi. – Pannonhalma : [Pannonhalmi Főapátság], 2007. – 392 p. ; 19 cm. – (Rendtörténeti füzetek, ISSN 1219-7440 ; 11.)
bencések - apácarend
történeti feldolgozás
271.1 - 055.2 (100) (091)

Az ETO jelzet feloldása a fenti példában:

- 271.1 bencések – a mű a bencésekről szól
- 055.2 női személyek – fogalmi rokonsági kapcsolat a főosztályban jelzett entitással
- (100) földrajzi vonatkozásában egyetemes, nemzetközi
- (091) történeti tárgyalásmódban íródott.

Az ETO néhány jellemzőjéről

A Magyar Nemzeti Bibliográfia, az OSZK, a magyarországi közkönyvtárak és sok más könyvtár is az ETO-t használja a tartalom feltárására. Az ETO azonban nehezen használható az önálló keresést folytatók számára, ezért jobbra csak a szakemberek segítsége marad, a könyvtári szaktájékoztatásban játszik fontos szerepet. Újabban a szemantikus web-alkalmazások fejlesztésére irányuló kutatásokban is felhasználják.

Az ETO-t gondozó konzorcium folyamatosan végez frissítéseket, legutóbbi kiadásának magyar változata 2005-ben jelent meg, amely sok újdonságot vezetett be. A magyar könyvtárakban viszont még nem tértek át az új jelzetek használatára, a változások követése, a régi jelzeteket az újakkal összekötő konkordanciák csak lassan kerülhetnek be a könyvtári kutatási segédletekbe, ezért huzamosabb ideig párhuzamosan, mindkét jelzetváltozattal külön-külön kell számolnunk.

Előnyei között tartják számon, hogy gyakorlati célból, átfogó rendszerbe helyezi az ismeretterületeket; egyetlen jelzet sok információt tömörít és fejez ki a tartalomról. A rendszerek összekapcsolása szempontjából további pozitívum, hogy *nyelvtől független*. Míg a tárgyszórendszereket le kell fordítani, és párhuzamos változatokban szükséges a karbantartás a többnyelvű keresés támogatása érdekében, addig az ETO jelzeteket nem szükséges lefordítani – csak a kísérőanyagot, amelyek a táblázatokhoz tartozó mutatókat, a jelzetek természetes nyelvű feloldását tartalmazzák.

Több nehézség miatt az ETO közvetlenül nem segíti a felhasználók keresési tevékenységét, az okok a következők:

- A jelzetek a használók számára túl bonyolultak.
- A kódok a felhasználók számára, segédletek nélkül megfejthetetlenek.
- Segédletekkel is általában csak az első néhány számjegyig életszerű a kódok felismerése.

Amivel a használók dolga valamelyest könnyíthető, azok a jelenleg szabadon hozzáférhető online segédletek:

- *OSZK Tezaurusz/Köztaurusz* (a kötőjel nélküli jelzetek a régi kiadás jelzetei, a kötőjelek az új kiadás jelzetei. A régi kiadás jelzeteivel, tehát a kötőjel nélküliekkel érdemes keresni a könyvtári katalógusokban, úgy hogy a Tezaurusz/Köztauruszban található régi ETO jelzeteket átemeljük a keresőürlap megfelelő mezőjébe, és ott ? használatával csonkolva futtatjuk a keresést) (63. ábra, 64. ábra).
- ETO összefoglaló – a konzorcium honlapján a fő táblázatok jelzetei 3–4 hierarchiaszintig megtalálhatók, valamint áttekinthetők az alosztások. A táblázat mutatója több nyelven, közöttük magyarul is olvasható. A segédlet arra használható, hogy áttekintsük a tudományok rendszerét (ETO szerinti felosztását), az egyes diszciplínákon belül az egyes részterületeket; kifejezéseket gyűjtünk a tematikus keresésekhez; ezeket megfeleltessük az idegen nyelvi párjukkal, valamint, hogy el tudjunk igazodni az ETO-iránytűt alkalmazó könyvtárak katalógusában és a szabadpolcok között. (UDC) (65. ábra)

jezsuiták	
Általános megjegyzés, magyarázat	Jézustársaság. Societas Jesu
T	Loyolai Szent Ignác alapítása (1534)
ETO	27-789.5
	271.5
Lásd szinonimáját	jézustársaság
Lásd még általánosabban	nyugati keresztény szerzetesrend

63. ábra Segítség az ETO jelzet megfejtéséhez (OSZK Tezaurusz/Köztaurusz)

Keresés

OSZK Katalógus - Amicus

Böngészés Egyszerű keresés Összetett keresés CCL keresés

Kulcsszavas kereséskor névelőt ne használjon!

Segítség ☐

Osztályozás: ETO

271.5?

Keresés Keresőkérdés törlése Keresőkérdés tárolása Mindent visszavon

64. ábra Keresés indítása ETO jelzettel (OSZK katalógus)

- [-] 21/29 Vallási rendszerek. Vallások. Hítfelekezetek
 - [+] 21 Történelem előtti és primitív vallások
 - [+] 22 Távol-keleti eredetű vallások
 - [+] 23 Az indiai szubkontinens vallásai. Hindu vallás általános értelemben
 - [+] 24 Buddhizmus
 - [+] 25 Ókori vallások. Kisebbségi vallások és kultuszok
 - [+] 26 Zsidó vallás. Judaizmus
 - [-] 27 Kereszténység. Keresztény egyházak és felekezetek
 - [-] 271/279 A keresztény egyházak és elnevezésük
 - 271 Keleti egyház általában
 - [-] 272/279 Nyugati egyház
 - [-] 272/273 Katolikus egyház
 - 272 Római katolikus egyház
 - 273 Nem-római katolikus episzkopális egyházak
 - 274 A protestantizmus általában. Protestánsok. Nonkonformisták
 - 275 Református egyházak
 - 276 Anabaptisták. Újrakeresztelők
 - 277 Szabadegyház. Nonkonformisták
 - 278 Egyéb protestáns egyházak
 - 279 Egyéb keresztény mozgalmak és egyházak
 - [+] 28 Az iszlám
 - 29 Modern spirituális mozgalmak

65. ábra Az új ETO új kiadásának online elérhető hierarchikus szerkezete (UDC)

7.4 Tezaurusz

A tezaurusz a szemantikus–hierarchikus tárgyszórendszerek egyik fajtája, a természetes nyelv kifejezéseire épül. Szemantikai információkereső nyelvnek is nevezik, minthogy a fogalmakat jelentéshálóba foglalja, a keresőkifejezések fókuszpontjait jelentésük kontextusába helyezve tárja fel. Egyszerűsített felfogásban a „tezaurusz hierarchikus felépítésű fogalomtár az adatbázisokban tárolt információ visszakeresésére.” (Szokolszky 2004: 557)

Az egyszerű tárgyszórendszertől abban különbözik, hogy a fogalmakat jelentésbeli összefüggésük alapján veszi figyelembe, fogalmi hálót épít fel, „a relációkat elemértékűnek tekintik. Másként szólva, a relációk ugyanolyan fontosak, mint maguk a lexikai egységek”. (Horváth – Sütő 2001: 96) A tezauruszok több szempontból rögzítik a fogalmak közötti szemantikai összefüggéseket, az egyik legalapvetőbb figyelembe vett reláció az *általánosabb* és a *speciálisabb* fogalom hierarchikus viszonya. Egy-egy kifejezés jelentése a vele kapcsolatban álló fogalmak megfelelő viszonyában ölti fel sajátos jelentését, ezért a tezauruszok a fogalmak jelentésbeli összefüggéseinek (relációinak) minél teljesebb kifejezésére törekcsenek. A relációk feltüntetése a reláció típusának megjelölésével együtt történik.

Lexikai egységei (tárgyszavai) a *deszkriptorok*, amelyeknek szócikkei, a *deszkriptorcikkek* feltárják a vezérszó más fogalmakhoz való kötődését. A deszkriptorcikkek tartalmazzák a *vezérdeszkriptort* (a szócikk vezérszavát), a vezérdeszkriptor *definícióját*, utalva a kifejezés használati/alkalmazási területeire is; valamint a vezérdeszkriptorral különféle értelmi, jelentésbeli, szemantikai összefüggésben álló *más deszkriptorokat*. A fogalmak összefüggéseit egyes leírásokban szabványos rövidítések jelölik. A tezauruszban a szinonimák, homonimák (rokon értelmű szavak, valamint az azonos alakú, többjelentésű szavak) – a *nemdeszkriptorok* – utalókkal vannak hozzákapsolva a deszkriptorhoz. Egy-egy tezaurusz felveszi a vagylagos fogalmakat is, és utalásokat tesz a logikai összefüggések jellegére, például az alá- és fölérendeltségi viszonyra.

A kapcsolatok fajtái:

- *generikus* (nem–faj) kapcsolat (genus–species; fölérendelt – alárendelt)
- *partitív* kapcsolat (totum–pars; egész–rész)
- *előfeltétel/kiindulás – rezultáns/következés* (ok–okozati) kapcsolat
- *rokonsági* kapcsolat
- *poliszémikus* – "Lásd más értelemben" kapcsolat utalás az azonos alakú, többjelentésű fogalmakra.

Egy deszkriptorcikk tartalmazza a vezérdeszkriptort és a kapcsolódó fogalmakat, kifejezéseket, jelezve az adott összefüggéseket is. (Ungváry – Vajda 2002: 30–36; Horváth – Sütő 2001: 96–111)

Fontos megjegyeznünk még, amire *Szokolszky Ágnes* is felfigyelt: „Egy-egy komolyabb tezaurusz egyben a szakma nyelvezetét alkotó fogalmak tárháza is. A PsycInfo adatbázishoz kifejlesztett *Thesaurus of Psychological Index Terms* például a pszichológia teljes szaknyelvét felöleli.” (Szokolszky 2004: 557) Sok hasonló példát is említhetünk: a *Getty* tezauruszok között van többféle művészeti és földrajzi fogalomtár és névtár. Magyarországon is több speciális szakterületi tezaurusz van, amelyek az adatbázisokba beépülnek, s az adatbázisokkal együtt a tezauruszt is állandóan fejlesztik.

Könyvtáron, illetve szakirodalmi adatbázison kívüli érdekes kezdeményezés az angol nyelv szavait összegyűjtő és csomópontokba rendező *WordNet*, a Princeton Egyetem szabadon elérhető szótára. Az egynyelvű angol szótár a főnevek, igék, melléknévek és határozószók lexikai elemeinek szemantikai hálózatát adja, fogalmi csomópontokkal (*synsetek*) kijelölésével, a szinonimák összegyűjtésével és szemantikai kapcsolatokkal. A szótár a szokásos értelmezési, egyértelműsítő és szócsoporthozó funkciói mellett a számítógépes nyelvészetre és a mesterséges intelligenciára irányuló kutatásokat is segíti. A programhoz több európai ország is csatlakozott saját nyelvű tezaurusz hozzákapsolásával. Az összekapcsolási programok folyamatban vannak, az elkészült állományok nem érhetőek el szabadon. A tezauruszok problémaköréhez kötődnek az úgynevezett *formális ontológiák* is, amelyek a fogalom-meghatározás kérdéseivel is foglalkoznak, és szintén a mesterséges intelligencia, a szemantikus keresések, a szemantikus hálók, tématerképek kialakítása, az ismeretreprezentáció, a tudásbázisok kezelése kérdéskörökben nyernek jelentőséget.

Összefoglalás

Az információkereső nyelvek biztosítják az áttételeket az interaktív keresés menetében a dokumentum ismerettartalma, az adatbázisban rögzített adatok és a felhasználó között. Segítik áthidalni a dokumentumokba foglalt változatos tudástartalom közvetítését a felhasználók felé. Leegyszerűsítve, az *információkereső nyelv* tartalomelemző, tartalomleíró és tartalomkezelő nyelv, a keresés céljára kifejlesztett szabályozott (mesterséges) nyelv.

A könyvtári információkereső nyelvek egy része természetes nyelven alapul, másik részük mesterséges nyelven nyugszik. Lehetnek előre szabályozottak, és lehetnek szabályozatlanok – ez utóbbi érvényesül a felhasználói címkézéseknél, míg a szabályozott nyelvek szókincsét szakmailag ellenőrzött, rendszerbe foglalt, szabványos szótárak alkotják, amelyek összhangban vannak a szaktudomány terminológiájával.

Szerkezetük szerint a prekoordinált IKNY-ek között meg szokták különböztetni a mellérendelő, a hierarchikus, a fazettás és a szemantikus információkereső nyelvet. Ezek egyike sem átmenet és átfedés nélküli kategória, inkább csak más-más szempontú megközelítése az IKNY-ek struktúrájának.

Az ETO (Egyetemes Tizedes Osztályozás) mesterséges nyelvű osztályozási rendszer tudományfelosztáson alapul. A számkóddal operáló osztályozó jelzetek szerkezetében egyjegyű szám reprezentálja a tudományterületi *főosztályt*, ezt követi jobbra haladva második számpozícióban az *osztály* majd a harmadik pozícióban az *alosztály* jelzete. A jelzetek elemei balról jobbra haladva egyre specifikusabb tartalmat fejezhetnek ki. Az általánostól a specifikus felé haladva kialakul a hierarchikus osztályozási jelzet. Alosztások jelzeteivel több más szempont is kifejezhető: a nyelv, dokumentumforma, földrajzi jellemző, történelmi időszak stb.

A tezausz a szemantikus és részben a hierarchikus tárgyszórendszerek csoportjába tartozik, a fogalmak közötti alá-fölérendeltséget, valamint más szemantikai relációkat is feltár. Lexikai egysége a *deszkriptor*, amelynek szócikkéből (deszkriptorcikkéből) ötleteket meríthetünk más keresőkifejezésekhez. A szócikkek ugyanis az adott kifejezés fogalmi hálóját tárják fel. A magyarországi katalógusokban széles körben alkalmazzák az *OSZK Tezausz/Köztauruszt*, kereséskor érdemes a saját megfogalmazásunkban föltett kérdést ennek a tezausznak a szókincséhez igazítani.

7.5 Kérdések, feladatok

1. Válasszon az alábbi kifejezések (témakörök) közül egyet, majd keresse meg az *OSZK Tezausz/Köztaurusból* a kifejezéshez rendelt ETO jelzetet (ha kötőjeles és kötőjel nélküli változatot talál, akkor a kötőjel nélkülire van szükség) <http://mek.oszk.hu/adatbazis/thes.htm>

Ikonográfia	Életmód
Kommunikációelmélet	Reneszánsz
Valláserkölc	Szociálpszichológia
Bencések	Homíliák
Hidegháború	Retorika

2. A következő lépésben az ETO megfelelővel keressen az OSZK katalógusból a témakörrel foglalkozó irodalmat!
3. Hányféle módon tudna irodalmat gyűjteni az OSZK katalógusból valamelyik szerzetesrendről?
4. Tekintse át saját szakterületének felosztását és diszciplináris környezetét az ETO új kiadásának webről elérhető főtáblázata alapján!
5. Foglalja össze az eddigi fejezetek alapján megismert lehetséges keresési kiindulópontokat!

7.6 Kislexikon

attribútum – Könyvtári rendszerekben: a bibliográfiai objektum tulajdonságát vagy állapotát jellemző adat, például egyetlen jel, kulcsszó, tárgyszó, osztályozási kifejezés.

deskriptor – Könyvtári tezauszban a vezérszó, illetve az a kifejezés, amelyik leírja a dokumentum témáját, és amely részt vesz a bibliográfiai tételek tematikai csoportosításában (a rendszerezésben). A csoportosításban nem részt vevő szinonimák a *nemdeskriptorok*.

entitás – Tárolási vagy információs egységként felmerülő dolog, létező.

fazetta (vagy facetta) – A dokumentum tartalmának és más jellegzetességének megragadása egy-egy szempont, tartalmi/jellegzetességbeli „vetület”, azaz kategória alapján. Egy-egy fazettának tekinthető a *személyek* fazettája, a *fogalmakat* jelölő tárgyszavak fazettája, a *dátumok (idő) események*, a *földrajzi hely*, a *nyelvi* fazetta, a *dokumentumtípus*, a *műfaj* stb.

hierarchikus IKNY – Tárgyszavak, illetve fogalmi jelzetek láncolata, amely feltárja az általánosabb fogalmak felé tartó és a specifikusabb fogalmak felé tartó jelentésviszonyokat is (genus – species / nem – faj). A hierarchikus rendszerek az ismeretek rendszerré szervezésére törekszenek, egyben gyakorlati célú tudományrendszert is modellálnak.

információkereső nyelv (IKNY) – Tartalomelemző, tartalomleíró és tartalomkezelő nyelv, a keresés céljára kifejlesztett szabályozott (mesterséges) nyelv.

tezausz (tézausz) – hierarchikus felépítésű fogalomtár az adatbázisokban tárolt információk visszakeresésére. Osztályozási, indexelő kifejezések szótára, olyan tárgyszórendszer, amelyben a relációkat (a fogalmak közötti viszonyokat) elemértékűeknek tekintik; a tárgyszavak és a relációk egyenrangúan fontosak.

7.7 Források, szakirodalom

Internetes adatbázisok, webhelyek

(ETO, 1990–1991) *Egyetemes tizedes osztályozás* : FID Publ. No. 691. Rövidített kiadás, változatlan utánnymás. Budapest: Országos Műszaki Információs Központ és Könyvtár; Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központ.

(ETO, 2005) *Egyetemes Tizedes Osztályozás*. UDC Publ. No. P057. 1–3. köt. Szerk. és bev. Barátné Hajdu Ágnes. Budapest: OSZK.

(UDC) *Universal Decimal Classification*. Summary. Online.

<http://www.udcc.org/udccsummary/php/index.php?lang=hu&pr=Y>

OSZK tezausz / Köztausz : *Az Országos Széchényi Könyvtár és a Közművelődési könyvtárak átfogó tezausza*. 3.0 változat. Főszerkesztő Ungváry Rudolf. Budapest: Magyar Könyvtárosok Egyesülete : Országos Széchényi Könyvtár, 2002. dec. 31. Online. MEK

<http://mek.oszk.hu/adatbazis/thes.htm>

WordNet. University of Princeton. Online. <http://wordnet.princeton.edu/>

Szakirodalom

Hajdu Ágnes – Babiczky Béla (1998): *Bevezetés az információkereső nyelvek elméletében és gyakorlatába*. Budapest: Universitas.

Horváth Tibor – Sütő Péter (2001): A tartalmi feltárás. In: Horváth Tibor – Papp István (szerk.): *Könyvtárosok kézikönyve*. 2. köt., Feltárás és visszakeresés. Budapest: Osiris. (Osiris Kézikönyvek), 37–186. p.

Pálvölgyi Mihály (2011): *Információkereső nyelvek I-II-III*. Eger: Eszterházy Károly Főiskola. Tankönyvtár <http://www.tankonyvtar.hu/>

Szakadát István (2007): *Egyben az egész: egytől egyig*. Budapest : Typotex
http://syi.hu/pdf/121_main.pdf

Szokolszky Ágnes (2004): *Kutatómunka a pszichológiában*. Budapest: Osiris. (Osiris Tankönyvek), 557–561. p.

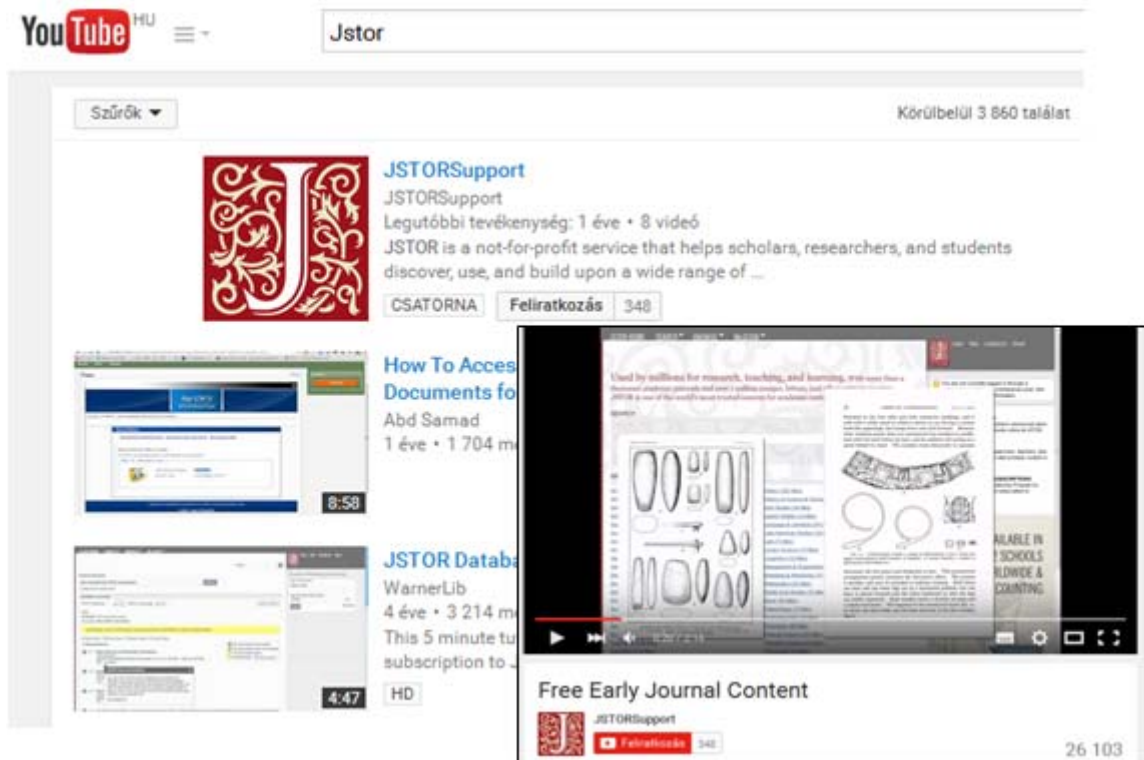
Ungváry Rudolf – Vajda Erik (2002): *Könyvtári információkeresés*. 2., jav. kiad. Budapest: Typotex, 17–36. p., 67–94. p. Online változat: MEK. <http://mek.oszk.hu/05000/05030/>

Willer Mirna – Dunsire Gordon (2013): *Bibliographic information organization in the Semantic Web*. Chandos Publishing, Oxford : Cambridge : New Delhi. (Chandos Information Professional Series)

8. Az adatbázisok jellemzői

Könyvtári katalógusokról mindenki hallott már, aki rendszeres könyvtárlátogató. Nem jellemző viszont, hogy valaki középiskolai tanulmányai alatt szakirodalmi – bibliográfiai és teljes szövegű – adatbázisokkal találkozzon. Ezekre a speciális információforrásokra a felsőfokú tanulmányok alatt van nagy szükség, amelyek hozzáféréséről a könyvtárak gondoskodnak. A látogatott könyvtár ilyen szolgáltatásairól és az adatbázisok elérhetőségéről legkézenfekvőbb a vonatkozó honlapokról tájékozódni.

Hogyan is fogjunk hozzá egy számunkra ismeretlen adatbázis feltérképezéséhez, megismeréséhez? Az önálló kutatáshoz nem árt először tájékozódni az adott forrás jellemzőiről, adattartalmáról és technikai lehetőségeiről. Első lépésként természetesen a különféle ismertetőkhöz lehet fordulni: a szolgáltatás bemutatkozó szavai eligazíthatnak a felölelt szakterületről, az átfogott időszakról, a feldolgozott adatok köréről. A kiadók, illetve az adatbázisok előállítói maguk is számos praktikus online útmutatóról és video-segédletről gondoskodnak, az ismerkedés ezek megtekintésével is kezdődhet, s folytatódhat egyéb oktatóanyag tanulmányozásával. A szöveges használati segédanyagok jellemzően a *Segítség*, *Súgó*, *Help & Support* vagy *Tutorials* és hasonló feliratoknál találhatók. Számos szemléltető videósegédlet nézhető meg a közösségi portálokon, többek között a YouTube-on vagy a Vimeón, ahová könyvtárak, oktatók és mások is feltöltik és megosztják saját készítésű bemutatóikat. Ezzel a professzionális előállítók, a közvetítők (könyvtárak, oktatók) és a használók közös, megosztott, tudásbázist hoznak létre a gyakorlati praktikák eléréséhez. További lehetőség virtuális tanfolyamokon, az ún. webinariumokon való részvétel.

66. ábra Videó-bevezetők a YouTube-on – JSTOR, részlettel a szabadon elérhető, régi folyóiratok ismertetőjéből

A fejezet a hazai és nemzetközi tudományos szakirodalmi adatbázisok önálló megismeréséhez nyújt segítséget néhány általános szempont kiemelésével. Ehhez, a magyarországi felhasználási lehetőségekhez igazodva, valamint frissebb információkkal kiegészítve, *Jacsó Péter* a szöveges adatbázisokról írt könyv terjedelmű kritikai elemzését vesszük alapul (Jacsó 2005: 24–171).

8.1 Hatókör

Az adatbázisokkal való ismerkedés közben olyan kérdésekre kell választ kapnunk, hogy mivel foglalkozik az adatbázis, mit fed le, mit ölel fel tematikai, területi, idő és nyelvi szempontból; milyen dokumentumtípusokra irányul és miért készítik. Ezeket az aspektusokat *hatókörnek* is szokták nevezni. Jacsó meghatározásában: a „cél, hatókör magába foglal olyan szempontokat, mint a szakterület, méret, összetétel, frissesség, a forrásdokumentumok és -tárgyak (folyóiratok, cégek, zenei hangfelvételek) feltártságának mértéke, nyelv és földrajzi eredet szerinti feltártság. Szűkebb értelemben a hatókör az adatbázis tárgyi lefedettségét határozza meg. Egyes feltételek, mint a szakterület, a méret, a források köre kölcsönös kapcsolatban vannak egymással és ebben az összefüggésben kell szemlélni őket.” (Jacsó 2005: 24)

A hatókör elemei:

(1) *Szakterületi* hatókör: a tárgyi lefedettség

A feltehető kérdések: Milyen tudományterületet fog át, mi az adatbázis tematikája, tárgya, milyen tartalomra terjed ki? Szó lehet általános gyűjtőkörű, multidiszciplináris – több tudományt átfogó vagy szűkebb szakterületre kiterjedő adatbázisról (nyelvészet, irodalom, filozófia és más területek).

(2) *Területi, nyelvi* szempontok

Milyen földrajzi területre vonatkozó anyagot gyűjt, földrajzi szempontból milyen kiadóktól fogad anyagot (bizonyos régióra terjed ki, nemzetközi, csak európai térségekre; csak magyar nyelvű, csak magyarországi, csak angol nyelvű anyagot tartalmaz-e, több nyelvet figyelembe vesz, de a rendszer keresőnyelve vagy a tárgyszórendszere angol).

(3) *Időszak*

Milyen időszakhoz kötődnek a feldolgozott dokumentumok, mi a közlő dokumentumok megjelenési ideje? Fennáll-e valamilyen időszaki behatároltság, időkorlát?

(4) *Dokumentumtípusok*

Milyen forrásokat tár fel az adatbázis? Milyenek a számbavett dokumentumfélések: könyvek, folyóiratok cikkei, e-dokumentumok, térképek, kép, hanganyag, film, multimédia, levéltári anyag, kéziratok, kódexek, vagy vegyes hordozókra terjed ki?

8.2 Kiadó, szolgáltató

Ahogy nagy jelentőséget tulajdonítunk a könyvek, folyóiratcikkek és más művek esetében a szerzőknek, szerkesztőknek, forgatókönyvíróknak, festőknek, színészeknek és más létrehozóknak, az adatbázisoknál is tájékozódni kell a készítőkről és a szolgáltatóról. Más hasonlatot is említhetünk: fontosnak szoktuk tartani a könyvek kiadóját, a folyóiratokat megjelentető intézményeket, a konferencia szervezőbizottságát stb. Ezek az információk is segíthetnek bennünket a korrekt tájékozódásban.

A professzionális adatbázisok úgynevezett folytatódó kiadványok. Jellemzően kollektív és rendszeres munka eredményeként jönnek létre fejlesztők, informatikai mérnökök, bibliográfusok, adatfeldolgozók és a szolgáltatás anyagi hátterét megteremtő vállalatok, konzorciumok vállalkozásaként. Rendkívüli erőforrások szükségesek a rendszeres frissülésükhöz és a rendszerezett információfeldolgozáshoz. Kulturális szolgáltatások vagy piaci feltételek között értékesített és igénybe vett termékek, amelyek hozzáférését felhasználási szerződések (licencek) szabályozzák. Minden esetben drága dolgok, még akkor is azok, ha a felhasználó közvetlenül nem érzékeli a zsebében azokat a kiadásokat, amelyek a hozzáférési engedélyek megszerzésével, az éves előfizetésekkel, illetve az előállításukkal, fenntartásukkal járnak. A kiadó, közreadó vagy a szolgáltató védjegye és névjegye – más termékek megítéléséhez hasonlóan – a termék (jelen esetben az adatbázis vagy tartalomszolgáltatás) minőségének is a védjegye és ismertetőjegye.

8.3 Típus

A szakirodalmi és tudományos adatbázisokat nagy vonalakban aszerint csoportosíthatjuk, hogy mi a céljuk és milyen jellemző adatokat tartalmaznak. Szempontjaink közé tartozhat a bibliográfiai adatok köre, a hozzáadott érték és a teljes forrásanyag elérhetősége is.

8.3.1 Folyóiratok tartalomjegyzéke

A folyóiratok szisztematikus feltárását az évfolyamok, az egyes számok, azokon belül az egyes cikkek szerint, tartalomjegyzék-adatbázisoknak nevezzük. Céljuk egyrészt a gyors, naprakész, friss tájékoztatás, másrészt a visszamenőleges tartalomjegyzékek integrálása. Az elsődleges célok mellett, a technológiai lehetőségeket kihasználva, a pusztán tartalomjegyzék-szintű információkon kívül számtalan kiegészítő elem is beépülhet – s ez sokszor nem kevesebb, mint a teljes szövegek szolgáltatása. Az egyik legismertebb nemzetközi tartalomjegyzék-szolgáltatás a *Current Contents* a cikkek kivonatait és teljes szövegeit is szolgáltatja. Hazai példa: MATARKA (*Magyar folyóiratok tartalomjegyzékeinek kereshető adatbázisa*) (67. ábra)

The screenshot shows the MATARKA website interface. At the top, there's a navigation bar with links: Keresés, Index, Folyóiratok, Kosár, and Súly. Below this, the main heading is 'Beszédkutatás' with a sub-link 'Honlap: www.nytud.hu/oszt/fonetika/bkutbibl.html'. The main content area is titled 'Folyóirat számainak listája évek szerinti bontásban'. It shows a list of years from 2015 down to 2005, with links to specific issues. A pop-up window shows the details for the 23rd issue of 2015, listing four articles with their authors and page numbers.

Év	Írás	Oldal
2015:	23. köt.	
2014:	22. köt.	
2013:	21. köt.	
2012:	20. köt.	
2011:	19. köt.	
2010:	18. köt.	
2005:		

Írás	Oldal
Neuberger Tilda Zöngétlen zárhangok időszervezete a fonológiai hosszúság függvényében	5
Honbolygó Ferenc - Kolozsvári Orsolya A hangsúly észlelésének akusztikai meghatározói	21
Kohári Anna - Markó Alexandra A megnyilatkozás végének jelzése felolvasásban: temporális szerkezet és zöngeminőség	35
Gösy Mária - Krepsz Valéria Magyarországi beszédhangok időszervezete a fonológiai hosszúság függvényében	53

67. ábra MATARKA (Magyar folyóiratok tartalomjegyzékeinek kereshető adatbázisa)

8.3.2 Bibliográfiai adatbázisok

Ezek az adatbázisok csak bibliográfiai adatokat dolgoznak fel, alapvetően a kétféle feltárás (formai és tartalmi) adatelemkészletével. A nemzetközi szolgáltatások azonban jellemzően *referátumot* is csatolnak a dokumentumok adatlapjaihoz, ezzel is növelve az áttekintési és a keresési hatékonyságot. Az ilyen produktumokat nevezik *indexelő/referáló* szolgáltatásoknak. A dokumentációs értelemben vett referátum szinonimái: *összefoglaló, tömörítvény, absztrakt, rezümé*.

A szolgáltatás összetettség szempontjából több fokozatú lehet. A következőkben tematikusan ismertetjük a feltárt és kereshető információs rétegeket.

(1) bibliográfiai alapadatok+ tárgyszó/tezaurusz

A szakirodalmi adatbázisok nélkülözhetetlen összetevői a bibliográfiai alapadatok és a tematikai keresésre szolgáló indexek. A tartalom feltárásához tárgyszórendszert, szaktezauruszt, tudományrendszertani besorolást vagy más osztályozási eljárást alkalmaznak. A magyarországi szakbibliográfiák zöme ezekre a kereshető adatelem-típusokra szorítkozik, s csak kisebbik hányada rögzíti a rezüméket is. Elterjedt és bejárodott gyakorlat viszont a teljes szövegek csatolása a bibliográfiai tételekhez. Mivel a számbavétel jellemzően egy-egy szakkönyvtár állománya alapján készül, a szakirodalom szisztematikus jegyzéke beleolvadhat az adatgazda szakkönyvtár katalógusába. Ilyenek például a következő hazai szakbibliográfiák:

- pedagógiai (Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, OPKM),
- nemzetiségi cikkek és műfordítások (Országos Idegennyelvű Könyvtár, OIK),

- magyar és külföldi jogi és sajtóbibliográfia (Országgyűlési Könyvtár, OGYK),
- szociológiai és irodalmi bibliográfia (Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, FSZEK).

(2) bibliográfiai alapadatok+ tárgyszó/tezaurusz+ referátum (absztrakt)

A dokumentumokat leíró tételek kiegészülhetnek további hozzáadott értékekkel, például a teljes szövegek linkjével, a folyóirat honlapjához vagy a kiadókhoz vezető csatolópontokkal, amelyek közvetlenül a dokumentumhoz visznek el. A hozzáférés a külső szolgáltatói licenctől függ: nyílt hozzáférés esetében a cikk azonnal látható, korlátozás esetében az engedélyektől függ a dokumentum elektronikus megszerzése. A szakbibliográfiák vegyesen tartalmazzák könyvek, könyvekben megjelent tanulmányok és folyóiratcikkek tételeit.

Példaként említhetjük az egy-egy ágazat nemzetközi szakirodalmát lefedő referáló/ indexelő szolgáltatásokat: *Philosopher's Index*, *L'Année philologique*, MLA bibliográfiai adatbázis. Céljuk a szakterület szakirodalmát nemzetközi léptékben áttekinteni, kísérni és az összegyűjtött információkat naprakészen szolgáltatni. Az ilyen típusú adatbázisok egy-egy szakterület irodalmát indexelik, de vannak aggregált, multidiszciplináris szolgáltatások is. Vegyesen tartalmazhatják könyvek, könyvekben megjelent tanulmányok és folyóiratcikkek bibliográfiai tételeit. Vannak területek, ahol elsősorban a kurrens folyóiratok anyagára korlátozódik a szolgáltatás.

(3) bibliográfiai alapadatok+ tárgyszó/tezaurusz+ referátum+idézetség

Ebben a szakaszban gyakori szavunk lesz az „idézés”, aminek szinonimájaként a hivatkozást is használni fogjuk. A hivatkozásokat is indexelő adatbázisokkal összefüggésben nem a szoros filológiai értelemben vett, a szöveg meghatározott tartalmi elemeire és pontjaira történő hivatkozásokról és idézésekről szokás beszélni, hanem általánosítva, az indexelő szolgáltatások gyakorlatára utalva, a következő értelemben használjuk a két kifejezést: a *hivatkozó* mű és a *hivatkozott* mű között bibliográfiai kapcsolat van, az előbbi az *idéző* (hivatkozó), az utóbbi az *idézett* (hivatkozott) mű. Az efféle „idézettséget” figyelő adatbázisok lépcsőzetes struktúrában, a folyóiratok több rétegű analitikus feltárással indexelik a tudományos közleményeket és az általuk hivatkozott szakirodalmat. Ez azt jelenti, hogy a (2) pontban ismertetett adatelemeknél kívül az indexelt folyóiratokban (vagy konferenciakiadványok cikkeiben/tanulmányaiban) közölt hivatkozott irodalmat is tételesen rögzítik. Az *idéző cikk* idéz egy (illetve több) másik cikket, könyvetben megjelent tanulmányt vagy könyvet; ez utóbbi az *idézett cikk* (mű). Az idő haladtával, az idézett szempontjából egy-egy friss idéző bekerülésével újabb hivatkozás kapcsolódik a közleményhez. A keresztkapcsolatokkal összefűzött idéző és idézett tételek sokaságából alakul ki a hivatkozási háló, amelynek jellegzetességeiből a tudományometriával foglalkozó szakemberek érdekes következtetések vonnak le a tudomány működéséről és a tudományos kommunikációról. A hivatkozási adatokat is rögzítő adatbázisokat nevezik *hivatkozási* (idézettségi) *indexeknek* (közkeletűen, nem túl választékosan, citációs indexnek is mondják).

A legismertebb ilyen, előfizetéshez kötött szolgáltatás a Thomson Reuters *Web of Science* (WoS) adatbázisa, amely a tudományterületek legjelentősebb nemzetközi folyóiratainak anyaga alapján hatalmas adatbázist épít a hivatkozások mélységében. Sok kiegészítő alkalmazás épül be a szolgáltatásba, praktikus lehetőség például az, hogy linkfeloldók segítségével tájékoztat a teljes szövegű hozzáférésekről. Hagyományosan három, folyóiratcikkeket indexelő sorozatot épít a kiadó, ezek képezik a szolgáltatás alapját:

- a természettudományokat felölelő Science Citation Index (SCS),
- a társadalomtudományokra figyelő Social Science Citation Index (SSCI) és
- a humántudományos, illetve a művészeti tárgyú szakcikkeket regisztráló Arts and Humanities Citation Index (A&HCI).

Kiegészíti az említett három alapszolgáltatást a konferenciapublikációk és újabban (2011-től) a könyvek hivatkozási mutatója; a globális kérdéseket tárgyaló szakfolyóiratok idézettsége alapján számított, a lapok hatását, presztízsét jelző, évente kiadott impaktfaktor mutató (Journal Citation Report), amely még az 1960-as évekből ered; és más egyéb, a korszerű tudományos kommunikációt segítő, elemző és értékelő alkalmazás.

Hasonló, az Elsevier kiadásában megjelenő, folyamatosan frissülő bibliográfiai és tudánymérési szolgáltatás a *Scopus*. A természettudományok területén mindkettő fontos forrása a tudományometriai elemzéseknek. A társadalom- és bölcsészettudományok vonatkozásában azonban a két vállalkozás korántsem fedi le oly mértékben az ágazatok folyóiratcikkeinek és egyéb dokumentumainak,

valamint a hivatkozásoknak a számbavételét, mint a természettudományok esetében. Alternatív lehetőség a *Google Scholar* és az olyan repozitóriumok, amelyek a hivatkozott irodalmat is indexelni tudják. Elszórtan nemzeti kezdeményezésekre is találunk példát, amelyek a regionális térségekkel foglalkoznak, illetve a nemzeti vagy a speciális kulturális orientáltságú diszciplínák adatait kívánják feltárni (Bővebben: Dudás 2012; 2013; 2015). A *Magyar Tudományos Művek Tárában* (MTMT) a magyarországi kutatók tudományos munkásságuk mellett az idézetségi hatást is bemutatathatják a személyi bibliográfiájukban. Mivel az MTMT a szerzők munkásságát intézményi összefüggésekben is regisztrálja, a portál az intézmények szintjén is képes prezentálni a publikációs teljesítményt és az idézettségben kifejezhető hatást.

8.3.3 Teljes szövegű tartalomszolgáltatás: folyóiratok, e-könyvek

A teljes szövegű tartalomszolgáltatások természetesen nemcsak a teljes terjedelmű dokumentumokat teszik hozzáférhetővé, hanem a keresésükhöz szükséges bibliográfiai és tartalomfeltáró segédapparátust, a metaadatokat is biztosítják. Rendszerint folyóiratcikkek, könyvek, könyvtanulmányok teljes szövegét szolgáltató adatbázisokról van szó, amelyek komplex bibliográfiai információkat is nyújtanak, számos hozzáadott, a keresést, tájékozódást segítő segédeszközökkel, barátságos kezelőfelülettel és kiegészítő szolgáltatással. Az új-generációs megismerő felületek (discovery services) a könyvtár által előfizetett teljes szövegű adatbázisokat a saját katalógussal együtt tudják bejárni, egy felületen lehetséges többféle információforrást használni, hatalmas információtömegben tudnak keresni, felületükkel pedig segítik a kiválasztást és a gyors hozzáférést. Magyarországon néhány könyvtár telepített korszerű megismerő felületet.

A digitális fordulat a folyóiratoknál szinte teljes egészében bekövetkezett, a könyvekre nézve pedig megkezdődött. Ez utóbbinál még nem hozott ugyan áttörést, a kínálat azonban érezhetően nő a tudományos kiadók részéről. A friss e-könyvek könyvtári szolgáltatásokba való szerves bekapcsolására a kiadók célzottan törekszenek, s különböző konstrukciókkal kísérleteznek. A nagy mennyiségű kiadványt tartalmazó tematikai csomagok időszakos előfizetésétől az egyedi címek örökidejű vásárlásáig és kölcsönzéséig több opciót kínálnak, néhány érdekesebb megoldást sorolunk fel:

- *Örök idejű birtoklás* – a megvásárolt e-könyvek a könyvtár tulajdonába kerülnek. A letöltés történhet az eredeti szolgáltatási platformról (ehhez év folyamatosan ügyfélnek kell maradni). Jellemzően az egyedi tudományos e-könyvek ára irreálisan magas, a szolgáltatók ezzel is jelzik: a csomagos konstrukciókat, az előfizetést, a folyamatos partnerséget ajánlják inkább.
- *Felhasználó által kezdeményezett beszerzés* – lehetőséget biztosítanak arra, hogy a vásárlást a használati igények alapján tehesse meg az intézmény.
- *Kölcsönzés* (a piaci szolgáltatóknál ez is pénzbe kerül, közvetlenül veheti igénybe az egyedi felhasználó, vagy intézmény is fizetheti)
- *Előfizetés* – nagy számú, tematikus csomagokba rendezett cím érhető el, az egy könyvre leosztott ár igen kedvező. A legfrissebb kiadványok is azonnal elérhetők online, mobil eszközökről is.
- *Egy-egy év* (copyright év) e-könyv-termésének a megvásárlása, tematikus csomagokban, ekkor minden évfolyamot külön kell megvásárolni.

Több e-könyves szolgáltatás digitális jogvédelmmel (Digital Rights Management, DRM) korlátozza az egyes eszközök közötti másolások számát. A digitális jogokat felügyelő elektronikus kódolás célja, hogy a tartalom a szolgáltató és a jogosult használó közötti kapcsolaton belül maradjon és ne kerüljön ezen kívüli harmadik fél kezébe, illetéktelenül ne tudja rögzíteni, másolni sem más módon használni arra nem jogosult személy. Többféle szigorúsági fokozatú és engedményekre skálázott DRM-megoldás létezik (Kerekes – Kiszl – Takács 2013: 190-192), ezek a megoldások azonban még nem kristályosodtak ki a gyakorlatban.

8.4 Az adatelemek készlete, kereshetősége, hozzáférés

Az egyes adatbázisok lehetőségeit mérlegelve érdemes közelebbről is megvizsgálni, mi mindenről közöl információkat a rendszer, az adatelemek melyik indexbe kerülnek, honnan kereshetők vissza.

A tudományos adatbázisok legfontosabb adatalemeinek körét képezik a (1) *bibliográfiai alapadatok*, (2) a *tárgyszavak*, (3) a *tartalmi összefoglalók* szövege, (4) az *idézettség* feltárása, (5) *kiegészítő elemek*, (6) *forrásdokumentum* – a teljes szöveg, azaz a dokumentum szolgáltatása teljes terjedelmében. (70. ábra) Részben összefoglalásként áttekintjük az adatalemek körét, egyben viszont utalunk a szélesebb, alternatív webes összefüggésekre is.

Bibliográfiai alapadatok

A rögzítés, dokumentálás, keresés, rendezés legelemibb alapfeltétele. Adatalemei: a folyóiratok alapadatai, egyes füzetei; az egyes cikkeknel pedig: szerző cím, megjelenés, oldalszám vagy más cikkazonosító (könyveknél a hely, kiadó, év; könyvrészleteknél: a forrásdokumentum adatai és az oldalszám). (68. ábra)

Publications		Alert / Save / Share
◀ Previous Record Next Record ▶		Search within this publication
Publication Details For "Phronesis"		
Title:	Phronesis	All Issues
ISSN:	0031-8868	-- 2011
Publisher Information:	Brill Academic Publishers Plantijnstraat 2 Leiden 2321 JC Netherlands	Vol. 56 Issue 3 - May2011
Bibliographic Records:	03/01/1991 to present	Vol. 56 Issue 2 - Feb2011
Full Text:	03/01/1991 to present (with a 12 Month delay) *Full text delay due to publisher restrictions ("embargo")	Vol. 56 Issue 1 - Jan2011
Publication Type:	Academic Journal	+ 2010
Subjects:	Ancient Philosophy	+ 2009
Description:	Scholarly journal for the study of ancient Greek and Roman thought (ancient philosophy, psychology, metaphysics, epistemology and the philosophy of science and medicine) from its origins down to the end of the sixth century A.D.	+ 2008
Publisher URL:	http://www.brill.nl/m%5Fcatalogue.asp?sub=3	+ 2007
Frequency:	5	+ 2006
Peer Reviewed:	Yes	+ 2005
		+ 2004
		+ 2003
		+ 2002
		+ 2001
		+ 2000

68. ábra Folyóirat adatlapja (EBSCO, Academic Search Complete)

Tárgyszavak, indexek

A könyvtári és dokumentációs tartalomfeltárás klasszikus eszközeivel készülő apparátus a tárgyszórendszer, a tudományrendszertani besorolás vagy a teauruszok alkalmazása. Újabb törekvés a szerzők által megadott kulcsszavak vagy az úgynevezett szabad tárgyszavak felvétele, valamint a felhasználói címkézés.

Tartalmi összefoglaló

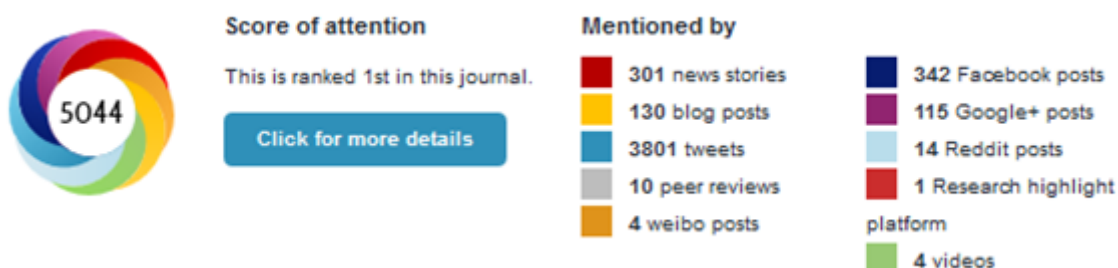
A cikkek rövid, tömör ismertetője, összefoglalója (referátum, absztrakt, rezümé). Az összefoglalók jelentősen hozzájárulnak az előzetes keresés során nyert információk hasznosításának sikerességéhez: lehetővé teszik a gyors tájékozódást; segítenek a kiválasztásban, szelekcióban, részt vesznek a kulcsszavas keresésben. Az összefoglalók szövege tartalmazhatja azokat a speciális kifejezéseket, amelyekbe sem a tárgyszavak, sem a szerzői kulcsszavak nem mélyülnek el. Közösségi felületeken hasonló funkciója lehet a felhasználók által hozzáfűzött véleményeknek, kommenteknek.

Idézettség (hivatkozottság)

A hivatkozási indexek a cikkekben hivatkozott irodalmat is tételesen rögzítik, bibliográfiai kapcsolatokkal megmutatják, melyik mű melyik másik műre hivatkozik. Egy-egy cikk idézettsége a cikkben közzétett kutatási eredmény más kutatásokba való beépülését és sikerességét, illetve a szerző(k) eredményeinek elismerését is jelentik. A hivatkozások nyomon követése a szakirodalom keresésének és követésének egyik fontos módszere. Az idézettségi indexben az adatbázis hivatkozási rendszerének

köszönhetően a téma első felbukkanásáig visszakövethetők az idézők, illetve megfigyelhető a kutatás iránti érdeklődés, az elágazások, az elért eredmények és a különféle hatások. A két nagy hivatkozási adatbázis (WoS, Scopus) különféle bibliometriai elemzésekre is alkalmasak (Hajnal Ward et al. 2011), bár nem elégítenek ki minden manapság felmerülő igényt, nem teljeseek sem az intézményi, sem az egyéni szakirodalmi publikációk szempontjából, s nem fednek le kiegyensúlyozottan minden szakterületet, dokumentumtípust, nyelvet, sem földrajzi régiót (Hajnal Ward – Bejarano – Dudás 2014: 297).

A kiadói platformok, a nyílt hozzáférésű rendszerek és a közösségi média ebben is alternatív megoldásokat kínál fel, ezeket összefoglalóan *altmetriának* hívják. A leggyakoribb altmetriai indikátorok egy-egy dokumentum neten kiváltott, számszerűsített hatására utalnak, rögzítik a dokumentum környékén történt eseményeket, ezek a megtekintések és a letöltések száma, linkelés más közösségi médiához, társszerzői kapcsolatok, követők, a rendszer által észlelt idézettség, hozzászólások, könyvjelzőzés (Hajnal Ward – Bejarano – Dudás 2015: 180-182). (69. ábra)

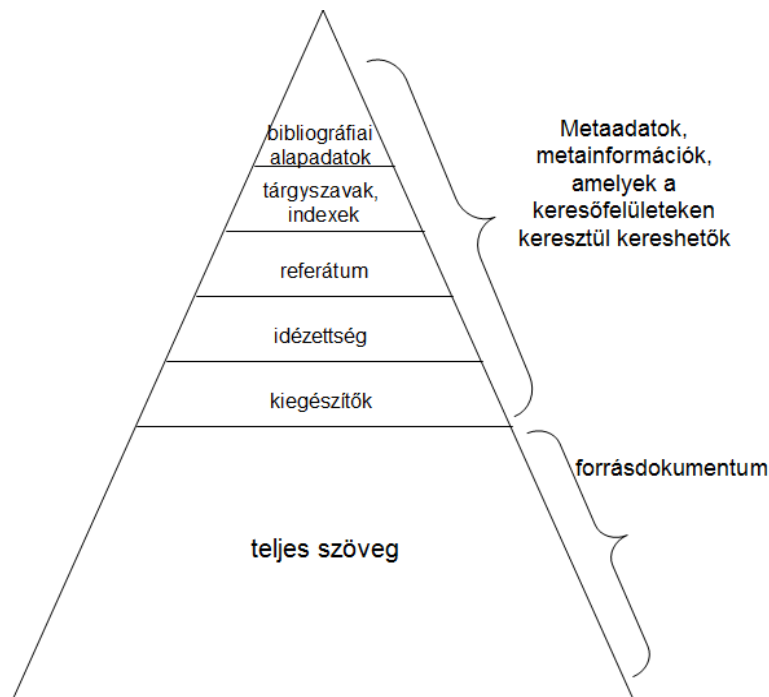
69. ábra Altmetriai mutatók egy cikk webes eseményeiről

Kiegészítők

Számos kiegészítő kapcsolódhat, illetve épülhet rá az alapszolgáltatásokra. Leghasznosabb talán a teljes szöveg közvetlen linkje, illetve a külső adatbázisokhoz való átkapcsolás a dokumentum hozzáférési helyéhez (linkfeloldó). További kiegészítő szolgáltatások még: linkek kiadói honlapokhoz, adatbázisokhoz; kontakt-információk; értesítés a frissítésekről; vizuális megjelenítés; képadatbázisok csatolása; köteget válogatás, például szűkítő eljárással a találatokat csak a tudományos folyóiratokban közzétett cikkekre lehet szorítani; időszám érvényesítése; a keresési történet mentése; tételek letöltése saját jegyzetelő szoftverbe (Zotero, RefWorks, Mendeley); mobil eszközök használata; személyes profil beállításai stb. Mindez együttesen intelligensebb keresőfelületet és könnyebb kezelési eljárásokat is jelent.

Teljes szöveg

Magának a forrásdokumentumnak a teljes tartalma. Mi érhető el teljes szöveggel? Sokban függ a hozzáférési jogosultságtól, a licencelés feltételeitől, a kiadói/szolgáltatási engedélyek és jogok érvényesítésétől, a nyílt hozzáférés lehetőségeitől. (70. ábra)

70. ábra A dokumentumokról szóló metainformációk a tartalomszolgáltató adatbázisokban

A séma letisztultabb a folyóirat-szolgáltatások esetében. Bonyolultabb a helyzete a könyveknek: a nemzetközi tartalomszolgáltatók rendszerint fejezetekre, sőt, az azokon belül is szakaszokra bontják a szöveget, s előfordul hogy nem lehetséges a letöltés egyetlen fájlban, így a teljes e-kötethez elég hosszadalmas és fárasztó munkával lehet csak hozzájutni. A felszabdalt tartalom az online használatnak kedvez inkább.

Külön kérdés lehet az is, hogy a szöveges dokumentumokat tároló adatbázisokban a szolgáltatási felületekről az adatelemeknek milyen köre kerestethető a panel mezői segítségével. A kérdések futtatása a szakirodalmi adatbázisokban rendszerint csak a metaadatok különféle csoportjaira és szintjeire terjednek ki. A dokumentum teljes szövege ugyan csatolva lehet, de együttesen a teljes szövegkorpusz nem kereshető vagy külön beállítással vonható be ebbe a folyamatba (lásd például a *Science Direct* vagy az *Academic Search Premier* / EBSCO adatbázis felületét). Ha a teljes szöveget a keresőmotor nem pásztázza, akkor a dokumentum teljes szövegén gépi eszközökkel csak a megnyitása után lehet a szavak szintjén szemeztetni. Ugyanakkor példákat említhetünk olyan rendszerekre is, amelyek a teljes szövegű archívumban is köröztetni tudják a keresőkifejezéseket (CEEOL, MEK, EPA stb.), illetve a globális keresőrobotokkal is indexeltetik a teljes tartalmat.

Szabadon elérhető vagy korlátozott?

Felhasználói hasznosítás szempontjából az egyik legfontosabb kérdés, hogy honnan tudjuk elérni a számunkra fontos teljes szövegű adatbázisokat. A hozzáférés opcióiról a 2. fejezetben foglalkoztunk részletesebben.

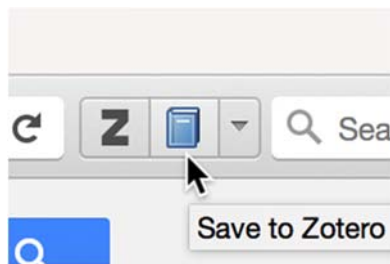
Kiegészítő elemek

A minimális bibliográfiai alapadatokhoz képest minden más információt *értéknövelő* tényezőnek tekinthetünk. Minőség, szerkezet, az adatfelvétel megléte/hiánya szempontjából is változatosak lehetnek. Ha rendelkezésre állnak, mindenféleképp növelik a szolgáltatás értékét és minőségét.

Kiegészítő elemek lehetnek többek között a következők:

- teljes szövegekre való szűrés
- nyelvi beállítási lehetőségek
- dokumentumtípus beállítása
- a tudományos/népszerűsítő/publicisztikai jellegű anyag szűrése
- időszám beállítása

- képi anyag, illusztrációk külön kereshetősége
- azonosítók, permanens link a tételhez
- navigáció, segédmenük
- értesítés a frissülésekről
- rendezési opciók
- a rekordok exportálása, listakészítés
- személyes használói felület és profil, személyre szabott beállítások
- felolvasztás lehetősége
- robot-fordítás
- személyi bibliográfiakezelőbe való letöltés ikonok segítségével (Zotero, Mendeley).

- könyvjelzőzés
- minden más egyéb, ami az intelligens, interaktív, egyénre szabható felhasználást segíti.

8.5 Egyedi vagy aggregált?

Figyelembe kell vennünk a keresési stratégia kialakításakor, hogy homogén, egyedi adatbázissal vagy több helyről ömlesztett, egyesített adatbázissal, illetve virtuálisan összetartozó adatbázisokkal állunk szemben, esetleg új-generációs, több különböző információforrást egyszerre áttekintő, relevancia-alapú keresőmotort aktivizálunk-e, amikor felfedező útra indulunk a szakmai adatbázisok birodalmában.

Az egyedi adatbázis

Egyetlen meghatározott szoftverrel készülő adatbázis, amelybe pontosabban körvonalazható gyűjtemény adatai kerülnek. Ilyen a legtöbb közgyűjtemény keresőrendszere, az általuk készített bibliográfiákkal együtt. Az adatfeldolgozás elve egységesen érvényesül, a keresésre szolgáló indexek is viszonylag egységesek.

Többféle adatbázis integrált rendszere (valós vagy virtuális)

Az adatok közös keresésének milyensége kétféle technika függvénye:

(1) a különböző források ömlesztése és egyesítése. Ekkor több adatbázis közös, centrális állománya jön létre. Ilyen központi adattár a hazai közös katalógus, a MOKKA, a HUMANUS (amelybe a régebben épült IKER-t integrálták), vagy a nemzetközi *Europeana*. Ami kellemetlenséget okozhat a használónak: a változatos adatfelvétel miatt eltérőek például a nevek és a tárgyszavak, ezért a szóródás nagyobb, a keresés nehezkesebbé válik, nagyobb figyelmet szükséges fordítani az adatelemek alaki változataira.

(2) A különálló adattárak egy közös motor alá helyezve *együtt is és külön-külön is* kereshetők. Számítani kell arra, hogy az al-adatbázisok például más-más tárgyszókészletet használnak, másképp

írják a szerzői neveket vagy más részletességgel tárják fel a dokumentumokat. A globális keresés elnagyolt, ha van lehetőség az al-adatbázisok elkülönítésére, akkor más típusú keresések hajthatók végre. Magyarországi példa a Cikk-MOKKA keretrendszer, amely több különféle szakirodalmi forrás közös keresőfelülete. (71. ábra) A nemzetközi, multidiszciplináris tartalomszolgáltatók adatbázis-csomagokra bontják szolgáltatásaikat, ezeken belül viszonylag egységes feldolgozásra és megjelenítésre törekszenek a kialakított platform, azaz a keretrendszer segítségével. Itt említhetjük meg a sok millió adatot kezelő nemzetközi *virtuális katalógusokat* is, amelyek számos nagy adatbázist képesek egyetlen felületről mozgósítani (*Karlsruhe Virtueller Katalog, WorldCat*).

71. ábra A Cikk-MOKKA keretrendszer keresőfelülete

8.6 Látja-e az adatbázis tartalmát a Google?

Attól függ, hogy az adatforrás megengedi, illetve lehetővé teszi-e, hogy adatait a Google indexelje. Nem titok, hogy az internethasználók jelentős többsége az információkeresést – így a könyvtári dokumentumok keresését is – először a népszerű web-keresőknél kezdi.

Ha otthoni netezés közben ráakadunk olyasmire, ami éppen meg is felelne, de a teljes dokumentum a nyilvános megtekintés elől zárva van, nem árt szétnézni, hogy mi is a tulajdonképpeni szolgáltatási forrás, és van-e esélyünk arra, hogy valahonnan mégis hozzájussunk a dokumentumhoz. Előfordul, hogy a fájl valamelyik professzionális adatbázisból származik, a Google felületen pedig link van az eredeti adatbázishoz, a dokumentum megszerzéséhez szükséges további lépéseket pedig már az adott adatbázis térfelén kellene megtennünk. Ha intézményünk előfizet a tartalomra, és távoli bejelentkezéssel is elérhető a szolgáltatás, akkor nagyon egyszerű a dolgunk: elegendő megejteni a bejelentkezést. Ha szigorúbb elvek miatt csak az intézmény hálózataról engedélyezett az elérés, akkor az anyaggyűjtésnél ehhez kell igazodnunk. Ha saját intézményből nincs hozzáférés, segítséget lehet kérni a szakemberektől, a könyvtárosoktól: ilyenkor mozgósítható a könyvtárközi kölcsönzés és el lehet jutni a dokumentumküldés „Eldoradójába” is. Ezekkel a lehetőségekkel a korábbi fejezetekben részletesebben is szoltunk.

A felhasználók nagy többsége a tanulmányaihoz szükséges információk és dokumentumok felkutatásához a Google általános keresőjét használja. A Google-óriás azonban specifikusabb alrendszereket is üzemeltet, irodalomkereséshez a következők lehetnek jelentősek:

- Scholar (Tudós)
- Books (Könyvek)
- News Archive (Hírlaparchívum)
- Art Project (Múzeumok, galériák).

A szakcikkeknél maradvá emlékeztetünk még arra, hogy a metaadat-szolgáltatások körében további változatos megoldásokra is van példa:

- Az utóbbi években egyre több teljes szövegű repozitórium jön létre, amelyek metaadatai szabványos protokollon keresztül learthatók (metadata harvesting) és egyesíthetők közös adattárakba. Mind az egyedi repozitórium adatok, mind az egyesített adattárak tartalma könnyen bekerül az internet keresők vérkeringésébe.

- A jelentősebb nemzetközi referáló/indexelő szolgáltatások és teljes szövegű tartalomszolgáltatók valamint a tudományos kiadók is, felfedezhetővé teszik anyagaikat a web-robotok előtt. Érdemes figyelni arra, hogy a Google Scholar számos, az otthoni emberi felhasználó előtt egyébként zárt tudományos tartalomszolgáltató és kiadó teljes adatbázisát (a metaadatokat és a teljes szöveget is) indexeli és egyenes átjárást biztosít a forráshoz, azaz a teljes szöveghez. Ha a link olyan forrásra mutat, amelyhez a saját intézményünkben hozzáférhetünk, akkor a felkereshetjük ezt a (hálózati) helyet, így a megfelelő adatbázisból már letölthető lesz a kiválasztott dokumentum. (72. ábra)

The economics of performing Shakespeare

JH Gapinski - The American Economic Review, 1984 - JSTOR

... work. This content downloaded from 66.249.79.142 on Mon, 18 May 2015

15:35:01 PM All use subject to JSTOR Terms and Conditions Page 6. VOL. 74

NO. 3 GAPINSKI: ECONOMICS OF PERFORMING SHAKESPEARE 463 ...

Idézetek száma: 104 Kapcsolódó cikkek Mind a(z) 8 változat Idézés Mentés

Where are the Mothers in Shakespeare? Options for Gender Representation in the English Renaissance

MB Rose - Shakespeare Quarterly, 1991 - JSTOR

... personae of the come- This content downloaded from 66.249.65.124 on Mon, 12

May 2014 18:33:37 PM All use subject to JSTOR Terms and Conditions Page 2.

292 SHAKESPEARE QUARTERLY dies and tragedies female ...

Idézetek száma: 87 Kapcsolódó cikkek Mind a(z) 3 változat Idézés Mentés

72. ábra A Google Scholar információközvetítése: JSTOR-ból elérhető cikkek

Összefoglalás

Egy számunkra új adatbázis önálló megismerése a szolgáltató honlapján található bemutatkozó szövegek áttanulmányozásával, az online útmutatók és video-segédletek megtekintésével kezdődhet. Fontos tisztában lennünk, milyen témakört fed le az adatbázis, milyen információk keresésére szolgál; milyen területi, idő és nyelvi megszorításai vannak, milyen dokumentumtípusokat tár fel, egyáltalán mit várhatunk el tőle.

Főként bibliográfiai alapadatokat jelenítenek meg a *tartalomjegyzék* adatbázisok; a *bibliográfiai* szolgáltatások az alapadatokon kívül tárgyszavas keresést tesznek lehetővé. További hasznos tartozék a dokumentum tartalmi összefoglalója. Számos adatbázis korszerű keresőfelületet fejlesztett ki, amelyeken keresztül a *teljes szöveg* vagy egyéb tartalom teljes terjedelmében elérhető. Több adattár egyidejű keresésénél, ezek közös platformjának használatánál előfordulhat, hogy a keresésbe vont adatbázisok nem ugyanolyan módon rögzítik az adatokat. Ezért az együttes keresés csak elnagyolt lehet. Ha részletesebb vagy pontosabb információkra van szükségünk, akkor ehhez fel kell keresnünk az eredeti forrásadatbázist. Váltakoznak a lehetőségek aszerint is, hogy mi érhető el az adatbázisok tartalmából korlátozás nélkül az internetről, és mit helyeznek a szolgáltatók fizetős fal mögé vagy hogyan szerveződnek meg az intézmények – jellemzően a könyvtárakon – közvetítésével biztosított licencek. Hogy a rejtőzködő, ám minőségi szakirodalomhoz hozzájussunk, széleskörűen kell ismernünk a források kínálatát és használatuk módját.

8.7 Kérdések, feladatok

Saját szakterületéről:

1. MATARKA: Tájékozódjon egy szakfolyóirat feldolgozott számairól!
2. EBSCO, Academic Search Complete: Tájékozódjon egy külföldi szakfolyóiratról!
3. Hasonlítsa össze a két konkrét példa alapján a folyóiratokról és a csatolt cikkekről nyújtott információkat a két adatbázisban!
4. Szabadon válasszon egy témát (kulcsszót), indítson keresést a JSTOR felületén és szűkítse a folyóiratcikkekre!
5. A választott kulcsszóval keressen a Google Scholar-on. Elemezze, milyen információkat közöl ez a keresőrendszer a dokumentumról, és milyen kiegészítő funkciókat használhatunk a felületén!

8.8 Kislexikon

altmetria – A tudományos irodalom megjelenése a weben új közösségi együttműködést, új kontroll-mechanismusokat és új mérési mutatókat keltett életre, amelyek utalnak a közzétett dolgozatok valós használatára és webes környezetben kiváltott hatására. A használatra vonatkozó, a számítógépek által naplózott adatokat, a belőlük generált mutatókat és elemzési módszereket nevezik átfogóan altmetriának.

bibliometria – A tudomány és a tudományos kommunikáció törvényszerűségeit a publikációk mennyiségi összefüggéseinek elemzésével megközelítő tudományág és vizsgálati módszer.

licenc – a tartalomhoz való hozzáférést és a felhasználást engedélyező szerződés, amely rögzíti, milyen feltételekkel, milyen körülmények között használható a szolgáltatás és a szolgáltatott tartalom.

linkfeloldó – a webről elérhető dokumentumok (vagy a róluk szóló információ) automatizált lokalizálása; automatikus átkapcsolás oda, ahol az információ van.

8.9 Szakirodalom

Dudás Anikó (2012): Hivatkozások a bölcsészet- és társadalomtudományokban, In: Networkshop 2012. Budapest: NIIFI, 2012. 1-10.p. <http://nws.niif.hu/ncd2012/docs/ehu/028.pdf>

Dudás Anikó (2013): Hivatkozásokra vezérlő kalauz – bölcsészet- és társadalomtudományok. In: Networkshop 2013. Budapest: NIIFI, 2013. 1-15. p. <http://nws.niif.hu/ncd2013/docs/ehu/045.pdf>

Dudás Anikó (2015): Folyóirat – ismertség, elismertség, indexelés. *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás* 62. évf. 7–8. sz., 251–274. p. <http://tmt.omikk.bme.hu/tmt/article/view/236>

Hajnal Ward Judit – Bejarano, William – Dudás Anikó (2014): Tudományos szelfi. *Könyvtári Figyelő* 60. évf. 3. sz., 290–304. p. <http://epa.oszk.hu/00100/00143/00094/pdf/>

Hajnal Ward Judit – Bejarano, William – Dudás Anikó (2015): Scholarly social media profiles and libraries: A review. *LIBER Quarterly* vol. 24. no. 4., 174–204. p. <http://liber.library.uu.nl/index.php/lq/article/view/URN%3ANBN%3ANL%3AUI%3A10-1-117130>

Hajnal Ward Judit – Candon, Paul – Cox, James – Stewart, Molly – Frisone, Nicole (2011): Gyakorlati bibliometria: a tudományos tevékenység értékelése könyvtári eszközökkel. *Könyvtári Figyelő* 57. évf. 1. sz., 107–131. p. <http://epa.oszk.hu/00100/00143/00078/pdf/>

Jacsó Péter (2005): Szöveges CD-ROM és webes adatbázisok tartalmának elemzése. Ford. Murányi Péter. Budapest: Könyvtári Intézet. MEK <http://mek.oszk.hu/03000/03040/>

Kerekes Pál – Kiszl Péter – Takács Dániel (2013): *E-könyvészet: a digitális könyvkultúra alapvonásai*. Budapest: ELTE BTK Könyvtár- és Információtud. Int.

9. Hivatkozási stílusok

Bibliográfiai adatokkal a kutatómunka egész fázisában találkozunk, a kezdeti, tájékozódó lépések megtételekor éppúgy, mint a dolgozat megírásakor. A kutatás kezdetén elsősorban a bibliográfiai keresésben, a kapott adatok értelmezésében, az anyaggyűjtésben és annak dokumentálásban kell rutint szerezni, a dolgozat írásakor pedig a címleírási stílusok, azaz a formázás és a bibliográfiai jegyzék készítésének kérdései kerülnek elő.

A most következő fejezet első része összefoglalja a szakirodalmi forráskutatás szakaszait, jelezve a könyvtári információkeresés szerepét és összefüggéseit az előzőekben már tárgyalt kutatási lehetőségekkel. A fejezet második részében pedig néhány karakterisztikus, elterjedtebb hivatkozási stílus bibliográfiai tételleírásaira következnek példák.

9.1. A szakirodalmi forráskutatás szakaszai

Egy-egy téma feldolgozásához nagyon sok ponton van szükség szakirodalmi forráskutatásra. Leegyszerűsített sémánk a témaválasztástól a dolgozat megírásáig azokra a pontokra helyezi a hangsúlyt, amelyekhez irodalomkeresési feladat kapcsolódhat.

A szakirodalmi kutatás folyamata

1. Témaválasztás

- Válaszd ki a témát!
- Azonosítsd a terminológiát!
- Gyűjtsd össze a háttérinformációkat!
- Körvonalazd a témát és fogalmazd meg a legfontosabb kérdéseket!

2. A forrásanyagok felkutatása

- Könyvek
- Cikk
- Bibliográfiák
- Egyéb forrásanyagok (levéltári anyag, fotó stb.)
- Teljes szövegű adatbázisok
- Internetes szakportálok, intézmények webhelyei

3. A források értékelése, válogatása

4. A tanulmány megírása, hivatkozások

1. Témaválasztás

Válaszd ki a témát!

A témaválasztás során először is meg kell bizonyosodni afelől, mit tártak fel a tudósok a témáról; mi az, ami már ismert; mit fogadhatunk el axiómaként; milyen nyitott kérdések maradtak megválaszolatlanul vagy feltáratlanul. Ha az előzetes tájékozódás során túl sok irodalomra bukkanunk, akkor a kérdéskört le lehet bontani altémákra vagy pedig le lehet szűkíteni speciális kérdésekre. Ha túl kevés forrás van, akkor ajánlatos tágabb nézőpontot választani. Lerágott csonton ne keresd a húst!

Terminológia, terminus technicusok

A források sikeres felkutatásának egyik alapfeltétele a megfelelő tárgykörök elkülönítése, és a vonatkozó terminusok ismerete. A kulcsfontosságú műszavakra a szakirodalom felkutatásakor is szükségünk lehet, amikor az információkereső rendszerekben téma, tárgykör vagy kulcsszó (szövegszó) szerint keresünk. Igen célravezető lehet, ha a körvonalazódó témáról szójegyzéket készítünk a legfontosabb fogalmakról, összegyűjtve a szinonimákat, és az idegen nyelvű olvasmányokra is gondolva, párhuzamosan más nyelven is utánanézzünk a szükséges terminológiának.

A könyvtári katalógusok legtöbbje különválasztja a „tárgyszó” és „kulcsszó” szerinti keresést. A „böngészés” funkcióval tanácsos ellenőrizni az adatbázis indexeit, azaz szótárkészletét. Mérlegelni kell a tágabb vagy szűkebb kifejezéseket és a szinonimákat. Kulcsszavas keresés esetén a toldalékokkal,

szóösszetételekkel is számolni kell. Egyes adatbázisokban a tárgyszavak a navigálást is lehetővé teszik. A megfelelőnek tűnő találatok tárgyszavaiból további ötleteket lehet meríteni az információkereséshez. Táblázatban néhány nyelvre vonatkozóan összegyűjtünk néhány szinonimát, amivel a téma szerinti keresést az adatbázisok felületén kezelni lehet. Az üres sorokba további nyelvi megfelelőket lehet gyűjteni! (8. táblázat)

Nyelv	Tárgyszó	Kulcszó
magyar	tárgy, tárgyszó, téma, deskriptor	keresés a teljes szövegben, gyorskeresés, szövegszó, szabad tárgyszó
angol	subject, subject term, subject heading, descriptor	keyword, catchword, catchphrase
német	Schlagwort	Stichwort
olasz	sogetto	parole chiave
francia	sujet	mot-clef

8. táblázat Tárgyszó, kulcsszó – szinonimák, nyelvi változatok

Gyűjts háttérinformációkat

... a témakör miliőjéről: az adott korszakról, személyekről, eseményekről, stílusjegyekről, szellemi áramlatokról stb. Ehhez az általános vagy speciálisabb szakirodalmi segédkönyvek és a faktografikus (tényadatokat közlő) kézikönyvek/adatbázisok, más szóval: a referenszművek lehetnek segítségünkre. Az efféle tájékoztató források leggyakoribb típusai a következők: enciklopédiák, lexikonok, szótárak, életrajzi lexikonok, adattárak, kronológiák, statisztikák stb.

Körvonalazd a témát és fogalmazd meg a legfontosabb kérdéseket!

Mi a téma lényege és melyek a vele kapcsolatos legfontosabb kérdések? Mi az, amivel a dolgozat már nem foglalkozik? A szélesebb körű tájékozódás, a fogalmak tisztázása, a fő- és al- vagy melléktémák meghatározása után a lényegbevágó kérdésekre vonatkozó forráskutatás következik. Előzetesen tájékozódhatunk a témára vonatkozó legfontosabb könyvekről, cikkekről, s ezek irodalomjegyzékéből is sok hasznos információt meríthetünk és további szakirodalmat írhatunk ki.

2. A forrásanyagok felkutatása, anyaggyűjtés

Anyaggyűjtésünk alatt is dokumentálnunk kell az átnézett, tanulmányozott forrásokat. Jegyzeteink gondosan adatolt forráslistája az alkotómunka minden fázisát megkönnyíti. A kutatómunkához felhasználható alapvető könyvtári források:

- előzetes források: könyvtári katalógusok, bibliográfiák; indexelő/referáló szolgáltatások, amelyek a cikkek összefoglalóit is tartalmazzák
- kézikönyvek, segédkönyvek: lexikonok, enciklopédiák, más kézikönyvek
- szövegforrások: eredeti szövegek (vagy eredeti más dokumentumok), hiteles szövegkiadások (reprodukciók stb.)
- szakirodalom: a kutatási eredményeket, tudományos megállapításokat közlő cikkek, szakkönyvek, tanulmányok.

Az információforrások, dokumentumok főbb típusai:

- könyvek, könyvrészek, cikkek
- bibliográfiák és bibliográfiai adatbázisok, katalógusok
- egyéb forrásanyagok (levéltári anyag, autográf iratok, fotó stb.)
- teljes szövegű adatbázisok
- hálózati elektronikus dokumentumok, amelyek a nyomtatott publikációkhoz hasonlóan lehetnek: összefoglaló művek (monográfiák), összefüggő, szerkesztett kiadványban képezhetnek egy részt, fejezetet, tanulmányt; lehetnek folyóiratcikkek, recenziók, de jelentősen el is térhetnek a hagyományos dokumentumoktól

- internetes forráshelyek (szakportálok; minősíthető, ellenőrizhető intézmények webhelyei)
- az ún. *szürkeirodalom* – kutatási jelentések, repozitóriumban elhelyezett nyers adatok, kéziratok, blogok és más hasonló, a formális publikációs csatornákon kívül eső források.

3. A források értékelése, válogatása

A témától és a kutatási céltól függetlenül nehéz általános szempontokat felsorakoztatni. A lényegbe vágó forrásokat és szakirodalmat érdemes felkutatni; tájékozódjunk, kik a legjelesebb szakértők, milyen publikációkat (könyveket, cikkeket, tanulmányokat) jelentettek meg a témával kapcsolatban. Mindenféleképp előnyben kellene részesítenünk a tudományos forrásokból és adatbázisokból származó információkat és a minőségi tartalomszolgáltatásokat, amelyeket elsősorban a könyvtárak segítségével szerezhetünk meg. A szabadon, bárki által alakítható internetes tárhelyekkel vagy a diákközösségek által gondozott, a virtuális „felhőbe” fellőtt forrásokkal kapcsolatosan sok esetben kétségek merülhetnek fel a megbízhatóságról, a teljességről, az eredetről, jogszerűségről vagy az időtállóságról. A hitelesség mérlegelésénél érdemes tájékozódni a közreadókról és a közvetítőkről: a tudományos kiadók, szervezetek, a felsőoktatási intézetek és a könyvtárak által gondozott honlapok, szakportálok, linkgyűjtemények, elektronikus könyvtárak elsőbbsége jó stratégiának bizonyulhat.

A föltehető ellenőrző kérdések egy-egy kézre került információforrás, dolgozat megítéléséhez:

Milyen jellegű a megtalált információ?

Tudományos vagy népszerűsítő?

Esetleg hemzseg a megbízhatatlan adatoktól?

Lábjegyzetek, bibliográfia és a mellékelt dokumentumok bizonyítják-e a forrás megbízhatóságát, hitelességét?

A folyóirat lektorált-e?

Ki a dokumentum szerzője?

Milyen intézményekkel van kapcsolatban a szerző, milyen más munkákat írt, ezeknek milyen visszhangjuk, társadalmi és tudományos elfogadottságuk van?

Melyik forrásmunka foglalkozik a leglényegretörőbbben a választott témával?

Mit tudok a legegyszerűbben beszerezni, megszerezni?

4. A tanulmány megírása, hivatkozások, szakirodalom-jegyzék

A szakirodalom beépítésének módja és a szakirodalmi források ismerete sok mindent elárul magáról a dolgozatról. A tudományos írásművek jellegzetessége, hogy át vannak szöve szakirodalmi utalásokkal, amelyek egyrészt a kutatási előzményeket mutatják be értékelő megjegyzésekkel – ezzel is bizonyíthatja valaki jártasságát, rálátását és ismereteit a témakörrel –, másrészt a tanulmányban végigvitt gondolatmenetek részletei köré szövődnek a mások műveiből ismert, a tárgyalta problémához kapcsolódó hivatkozások.

Minden tudományos igényű dolgozatban alapkövetelmény az olvasott és felhasznált forrásokra és a szakirodalomra való pontos, ellenőrizhető hivatkozás. Ezeket a forrásokat bibliográfiai adataikkal nevezzük meg. A forrásokból idézhetünk szó szerint (idézőjelek közé foglalva az eredeti mű részletét) vagy parafrázálva (saját szavainkkal elmondva). Ezekkel az eljárásokkal utalunk egy-egy máshol található állításra, problémára, témára stb., azaz könyvre, fejezetre, annak bekezdésére, tanulmányra, tanulmány részletére, folyóiratcikkre, törvényre, statisztikai forrásra, kutatási eredményre.

Az írásművekben a hivatkozásokat az adott mű rövidített bibliográfiai leírásával (közkeletűen: címléírásával) és a hivatkozott szöveg (kép, ábra vagy más tartalom) helyének megjelölésével adjuk meg (oldalszám). Erre különféle jegyzetelési technikák alakultak ki, amelyeknek gyakorlata szakterületenként változik. A dolgozat írójának a szaktudomány konvencióihoz, a tanulmányozott szak követelményeihez vagy – ha cikk megjelentetéséről van szó – az aktuális kiadó vagy folyóirat által támasztott követelményekhez kell igazodnia. Ami fontos: egy dolgozaton belül csak egyféle hivatkozási és jegyzetelési módszert vigyünk végig következetesen, utalásaink pedig mindig legyenek megbízhatóak.

Az egyes szakterületeken szokásos jegyzetelési és hivatkozási eljárások részletkérdéseit sok más kiváló írástechnikai és kutatómódszertani kézikönyv és segédlet tárgyalja, néhányukat felsoroljuk

az irodalomjegyzékben. E helyütt csak a bibliográfiai tételek megformálásának általános kérdéseire és a főbb dokumentumtípusok bibliográfiai stílusának modelljére térünk ki.

9.2. Hivatkozási stílusok

A hivatkozási stílus a felhasznált forrásokra, művekre, mások gondolataira eredményeire való utalási és hivatkozási eljárás következetes megformázását jelenti. Általában kétféle helyen kell foglalkozni a hivatkozás módjának formai kérdéseivel: (1) a *szövegközi utalásoknál*: a szöveget írva, a szövegközi utalások szövegének kialakításánál, a jegyzetanyag írásánál, valamint (2) a *dolgozat végi irodalomjegyzék összeállításánál*. A szövegközi utalás és a szó szerinti hivatkozás forrásának jelölésére többféle technika alakult ki. Ezekre a kérdésekre nem térünk ki, csupán a hivatkozott művek rövidített bibliográfiai leírásának lényegesebb kérdéseit érintjük. A szövegközi hivatkozások módját, a lábjegyzetek, végjegyzetek kezelésének technikáját, egyszerű megfigyeléssel is el lehet sajátítani a szakirodalmi olvasmányok jegyzetanyagát figyelve, illetve számos jó segédkönyv is fellelhető (lásd az irodalomjegyzékben).

A *hivatkozási stílus* kifejezésen ebben a szakaszban magának a címtétel adataimeinek a leírását, megszerkesztését és alaki megformálását értjük. A címléírások külsőalakja többféle lehet, egy-egy stílust követhet. A hivatkozási stílus tárgykörébe egyébként beletartozik a szövegközi utalások kérdésköre, jegyzetekben való kezelése, a rövidítések feloldásának technikája és a felhasznált irodalomjegyzék összeállítása is.

9.2.1. Általános formázási kérdések

A leírásokat sorfolytonosan, az adatalemek meghatározott sorrendjében kell közölni. Az egyes tételekben annyi adatot kell feltüntetni, amennyivel egy dokumentum a leírás alapján *pontosan*, minden kétséget kizáróan azonosítható és felkutatható, amennyi adat ehhez szükséges és elégséges. Ennél többet lehet, kevesebbet azonban nem. Ez az elv azért is fontos, mert egyre több nem hagyományos dokumentum vesz körül bennünket, amelyek hivatkozási módja még nem alakult ki, és sokszor rögtönzött megoldásokhoz kell folyamodnunk.

Mindenkinek tájékozódnia kell az általa művelt szakterület hivatkozási konvencióiról. Vannak ágazatok, ahol ezek a szokásrendek egységesek, ám van, ahol változatos megoldásokkal találkozunk a kiadványokban, folyóiratokban, kézikönyvekben. Ilyenkor jó megoldás az, ha valamelyik nevesebb szakfolyóirat szerzőknek szánt kézirat-benyújtási utasításait követjük. A további általános tájékozódást segíti az itt következő összeállítás.

A hivatkozási alapadatok modellje

Könyvek

Szerzői művek

Adatalemek: a szerző neve, a *mű címe*, a kiadás száma és jellemzője, a kiadás helye, a kiadó neve, a kiadás éve, sorozat, sorozati szám, a hivatkozott rész oldalszáma – ha egy részt használtunk fel belőle

A mű címét több hivatkozási stílusban kurziválva közlik. Formalizálva:

Szerző(k): *Cím: alcím*. Közreműködő. Fordító. Kiadás. Kiadó, Év, Kiadási hely. (Sorozati cím és szám), tól-ig oldal

Gyűjteményes kötet

Az adatalemek: a szerkesztő neve a szerepkörrel, a mű címe, a kiadás helye, a kiadó neve, a kiadás éve, sorozat, sorozati szám, a hivatkozott rész oldalszáma

Formalizálva:

Szerkesztő neve (szerk.): *Cím: alcím*. Közreműködő, Fordító. Kiadás helye, Kiadó neve, kiadás éve. (Sorozat, sorozati szám), tól-ig oldal

vagy

Cím: alcím. Szerkesztő, Közreműködő, Fordító. Kiadás helye, Kiadó neve, kiadás éve. (Sorozat, sorozati szám), tól-ig oldal

Könyvrészlet

Adatelemek: a szerző neve, a tanulmány címe. In: a könyv adatai, oldalszám, a tanulmány oldalszáma.

Kurziválva szokták megadni a befoglaló könyv címét, az „in” szócska után.

Szerző(k): *Cím: alcím.* In: *Cím: alcím.* Szerkesztő ... Kiadás. Kiadó, Év, Kiadási hely. (Sorozat, sorozati szám), tól-ig oldal

Folyóiratcikk

Adatelemek: a szerző neve, a tanulmány címe, *a folyóirat címe*, számozási adatok (évfolyam, szám, év), oldalszám, a hivatkozott rész oldalszáma.

Az „in” szócska általában elmarad (ha használjuk, nem hiba), helyette vagy egyenlőségjelet („=”) szoktak használni, vagy kurziválják a folyóirat címét.

Szerző(k): *Cím: alcím = Folyóiratcím*, évfolyam, szám, (év), tól-ig oldal

Az összefoglaló bibliográfiában a teljes cikk vagy tanulmány oldalszáma szerepel (tól-ig), a szövegek közötti idézetben csak a pontosan hivatkozott oldalszám szerepel.

Más dokumentumformák

Ha a dokumentum a tudományos közlésben nagy általánosságban használt típusoktól eltér – azaz nem nyomtatott kiadvány, illetve nem emlékeztetnek a hagyományos formák digitális hasonmására –, akkor erre utalni szoktunk. A leírás adatait a fenti modellek alapján a szerzők, előállítók, a szellemi tartalom létrehozói, a megjelenési, közreadói információk, a megjelenés ideje, médium és egyéb speciális jellemzőkből valamint kiegészítő információkból alakíthatjuk ki.

A különleges hordozót vagy tartalmi forma jelöléséhez használatos terminológia:

• Levéltári anyagnál: a levéltár és a fondjelzet	• CD, DVD
• Térkép	• Hanganyag
• Mikroforma	• Video
	• Internet / web / online

Web

Az internetről használt források esetében is a nyomtatott dokumentumok leírásához hasonlóan járunk el: feltüntetjük a mű eredetét, keletkezésére, kiadására / közreadására utaló adatokat:

- a dokumentum szerzőjét (összeállítóját, szerkesztőjét) és címét
- az MLA ajánlás szerint: ha a webhely címe eltér a mű címétől, akkor a webhely címét is tüntessük fel
- a használt verziószám
- a webhely kiadója, közreadója vagy fenntartója (szponzora)
- a publikáció közreadásának dátuma
- médium (Web)
- a megtekintés dátuma.

Ha a web-dokumentum

monografikus mű:

- a közreadó (intézmény) / kiadó nevét
- ha kideríthető: a közreadó székhelyét.
- ha kideríthető: a közreadás, frissítés dátumát

folyóiratcikkeknel:

- a közleményt tartalmazó folyóirat nevét
- a cikk melyik évfolyamban, számban vagy milyen dátummal jelent meg

- ha pdf változat elérhető: az oldalszám.

Ha a forrás repozitórium vagy más web-archívum:

- az adattár neve, egyéb fontos, rá vonatkozó információ
- hozzáférési útvonal, egyéb internet azonosító: az MLA nem javasolja megadni
- ha mégis szeretnénk: a permanens (állandó) linket adjuk meg, ha van ilyen (URN, Cool URI, DOI)
- a nem nyilvános hozzáférésű dokumentum web-címével semmiféleképp sem terheljük a dolgozat szövegét
- a nyilvánosan elérhetőknél, ha kéri, meg lehet adni a webcímet (URL és rokonai), de nem elegendő pusztán ezt feltüntetni!

A letöltés dátumát általában számonkérjük a dolgozatokban. Tapasztalataink szerint, azonban, ez számos nehézséget vet fel. Bevált megoldásnak bizonyult az a módszer, hogy a dolgozat benyújtása előtt a szerző ellenőrzi a hivatkozott linkek működését, és általános megjegyzést fűz a bibliográfiához arról, hogy az internetes forrásokat mikor ellenőrizte legutóbb – így nem szükséges a megtekintések dátumaival teletűzdelni a listát. A használat idejének rögzítése igazából gesztus értékű és csak pótcselekvésnek fogható fel a webes tartalmak bizonytalanságai során keletkező hiányérzetek enyhítésére, nem jelent megnyugtató megoldást a webes dokumentumok hivatkozhatóságának problémájára.

9.2.2. Internetes dokumentumok

Az „internetes” azt jelenti ebben az esetben, hogy az interneten közzétett, onnan elérhető anyagról van szó. Szabatos kifejezés a „hálózati dokumentum”, vagy „elektronikus dokumentum” ám ezek egy kicsit hosszúak. Az utóbbi félreérthető, mert magában foglalhatja az összes olyan dokumentumot, amelyik lejátszásához elektronikus berendezés kell. Az MLA kézikönyv a „web-forrás”, „webes közlemény” vagy egyszerűen csak a „web” megjelölést (Web source; Web publication, Web) javasolja. (MLA⁷ 2009, 1.4.8; 5.6)

Eaves Morris, Robert Essick, and Joseph Viscomi, eds. *The William Blake Archive*. Lib. Of Cong., 28 Sept. 2007. Web. 20 Nov. 2007.
< <http://www.blakearchive.org/blake/>>. (MLA⁷ 2009, 5.6.1, p. 182.)

A web-dokumentumok néhány tulajdonsága és problémája:

- A változékonyság: a dokumentum megléte, formája, tartalma, föllelhetősége nem garantált oly módon, mint a nyomtatott kiadványok esetében. Gyakori az, hogy az URL (az internetcím) megváltozik: egy-egy oldal elköltözik más szerverre és más címen lesz elérhető. De egyik napról a másikra változhat a szöveg tartalma is. Egy-egy e-írás pedig örökre el is tűnhet a hálóról.
- Az eredetileg nyomtatott szövegek digitalizálása során sok és jelentős, a szöveg jelentését is érintő hiba, szövegromlás, -torzítás keletkezhet.
- Ugyanakkor a nyomtatásban megjelentetett eredeti műhöz képest a digitalizált verzió javított is lehet, vagy más módosításokat is tartalmazhat.
- A hivatkozás problematikussága: amikor internet dokumentumra hivatkozunk, előfordulhat, hogy megváltozik az a tartalom, ahová a hivatkozásunk mutat. Technikailag nézve is, pedig, egy-egy linkszakadás (megszűnt oldal vagy nem az eredeti dokumentumra mutató link) sehogyan sem elégíti ki a tudományos igényű művek iránt támasztott követelményt, miszerint a közlésnek megbízható és ellenőrizhető utalásokon kell alapulni.
- A szöveghelyre való utalást sem tudjuk minden esetben pontosan jelölni. Kivételt képeznek a nyomtatott dokumentumok digitális hasonmásának is tekinthető, az oldalszámokat is feltüntető pdf-formátumú fájlok.
- A weboldalakat gyakran – más elégséges adatok hiányában – a szerző/címmel, az internet címmel (URL) és a megtekintés dátumával adják meg. Ezt a módszert a tudományos közlésben nem tartják elfogadhatónak, ez a „hivatkozási mód” csak kényszermegoldás, de igazából nem oldja fel a problémát.

- A megőrzés és olvashatóság problémája: ha a dokumentumokat el is mentjük egy adott időpillanatban az akkor épp aktuális tartalmában és formájában, nem biztos, hogy hosszú ideig olvasható lesz. Az elektronikus tartalmak megjelenítéséhez sok esetben speciális szoftver, adatbázis-kezelő, hozzáférési engedély stb. is szükséges.
- Számítanunk kell arra a nehézségre, hogy egy-egy használhatónak tűnő részdokumentumra adatbázis vagy valamelyik keresőmotor segítségével találtunk rá, így elkerüli figyelmünket az, hogy tulajdonképpen folyóiratcikk, elektronikus könyvfejezet, tanulmány akadt horogra.
- A web-megjelenítés nem mindig ad biztos támpontot annak kiderítéséhez, mi van „belül” és mi van „kívül”, mi az egész, mi a rész, hol kezdődik és hol ér véget egy-egy mű. Sokszor hosszadalmas és fáradságos nyomozással lehet csak kideríteni valamely egészhez vagy valamely tartalmi kerethez tartozás tényét.
- A dokumentum közzétételének idejét sokszor homály fedi, mert – hacsak nincs feltüntetve magán a dokumentumon – bizonytalan, mikor került internetes nyilvánosságra a mű. Ajánlatos viszont a megtekintés dátumát megadni: ez ahhoz ad némi támpontot, hogy egy adott időpillanatban a dokumentum – abban a formájában és tartalmában, amit mi láttunk – létezett és elérhető volt a világhálón.
- A megjelenési adatokat sokszor nehéz, de nem lehetetlen kideríteni: az adatokat megállapíthatjuk a főoldal impresszumából, névjegyéből. A hiányos impresszumú webhelyeket nem lehet komolyan venni.
- Összemosódnak a határvonalak kiadó, közreadó, sugárzó, terjesztő, őrző és szolgáltató könyvtár vagy más szövegarchívum között. Általában a megjelenésért vállalt felelősség szintje is másodlagos és nehezen ellenőrizhető. A tudományos információk egyik ismertetőjegye viszont a megbízhatóság és ellenőrizhetőség, ezért a tudományos igényű közreadott dokumentumok minőségi követelménye az, hogy a források és felelősségvállalók ellenőrizhetők legyenek.

Az MLA kézikönyv hetedik kiadása eltér az eddigi gyakorlattól és már *nem javasolja* az URL-hivatkozást. Bebizonyosodott ugyanis, hogy az internetcím feltüntetésének csak csekély jelentősége van a következők miatt:

- az internetcím gyakran változhat
- előfizetéshez kötődhet
- az adott keresési folyamatban generálódik, később érvénytelen
- a hosszú és bonyolult címeket képtelenség begépelni a böngészőbe, sok tévesztéssel is járhat, a téves cím meg sem hívja a dokumentumot
- az olvasók inkább a szerző és cím begépelésével szokták a weben megkeresni a konkrét műveket és nem az URL-ek begépelésével.

Ezért az MLA úgy tartja, az internetcímeket csak kiegészítő elemként érdemes megadni, olyan esetekben, ha nem vagyunk biztosak abban, hogy az érdeklődő a leírásunk alapján meg tudja találni a webhelyet. Hallgatói dolgozatokban nem követelmény, csak akkor kell webcímet megadni, ha egy témavezető tanár ezt kifejezetten kéri. A hivatkozás formája URL *nélkül*: (MLA⁷ 2009, 5.6.1-2)

García Landa, José Ángel, comp. *A Bibliography of Literary Theory, Criticism and Philology*. 13th ed. U. de Zaragoza, 2008. Web. 15 May 2008.

URL-lel, egy verziószámozással ellátott dokumentum:

Hecht, B., and C. Richman. *CrossRef Glossary*. Version 1.0. CrossRef Institutional Repository Committee. Crossref.org. DOI for Research Content, 2006. Web. 20 August 2015.

http://www.crossref.org/08downloads/cr_glossary_1.pdf

Akarmelyik változatról is legyen szó – internetcímmel adatolt vagy anélkül készített bibliográfiai leírásról –, fontos hangsúlyoznunk, hogy minden esetben a dolgozatíró feladata a szerzősége, a dokumentum rész-egész mivoltára, a közreadási adatokra, a mű eredetére vonatkozó részleteket kideríteni. Ha az összefüggések egyértelműen megállapíthatók, fel kell azokat ismernie, és fel kell tüntetnie a felhasznált irodalomjegyzék tételeinek adatai között.

9.3. Elterjedtebb hivatkozási stílusok

9.3.1. Magyar irodalomtudomány

2018-tól a szakterület áttért a *Chicago Manual of Style* 16. kiadása (2010) szerinti bibliográfiai formázásra.⁴ Három előírás tekintetében térnek csak el a Chicago-stílustól, ezek a következők:

- Az idegen nyelvű címek esetében nem a cím nyelve szerinti tipográfiai konvenciókat érvényesíti, hanem a befoglaló szöveg nyelvének megfelelő tipográfiai konvenciókat tekinti elsődlegesnek.
- A *Chicago* a szerzők és közreműködők nevét kurrens antikvával szedi, ezzel szemben a hazai szabvány a szerzők és közreműködők vezetéknévét kiskapitálissal különbözteti meg.
- a *Chicago* a lapszámokat rövidíti, a hazai szabvány ezzel szemben a kezdő és a záró lapszámokat teljességükben rendeli kiírni.

Monografikus kiadványok

BÍRÓ Yvette. *A hetedik művészet: a film formanyelve, a film drámaisága*. Osiris könyvtár, Film. Budapest: Osiris, 2003.

BOJTÁR Endre. *A nyelvújítás*. Budapest: Typotex, 2008.

HARGITTAY Emil, *Filológia, eszmetörténet és retorika Pázmány Péter életművében*. Historia litteraria 25. Budapest: Universitas, 2009.

HÉRÓDIANOSZ: *A római birodalom története Marcus Aurelius halálától*, ford. FEHÉR Bence és KOVÁCS Péter, Budapest, Osiris, 2005.

PÁPAI PÁRIZ Ferenc: *Dictionarium Latino–Hungaricum et Hungarico–Latino–Germanicum*. Sajtó alá rendezte HARGITTAY Emil, KECSKEMÉTI Gábor és THIMÁR Attila. Hasonmás kiadás. Budapest: Universitas, 1995.

RADVÁNSZKY Anikó, szerk. *Retorika – irodalom – poétika*. Pázmány Irodalmi Műhely, Tanulmányok 10. Piliscsaba: PPKE BTK, 2011.

Könyvrészlet

FRIED István. „Goethe und Kazinczy”. In. *Rezeption Der Deutschen Literatur in Ungarn, 1800–1850*, herausgegeben von László TARNÓI, 47–90. Budapester Beiträge Zur Germanistik 17. Budapest: Eötvös University, 1987.

KATONA Gábor. „A novellák motivikus összefüggése”. In. *Motívumkutatás és mítoszkritika: komparatistikai tanulmányok*, szerkesztette GÖRETITY József, 17–87. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 1998.

KOSZTOLÁNYI Dezső. „Johann Wolfgang Goethe”. In. KOSZTOLÁNYI Dezső. *Szabadkikötő: esszék a világirodalomról*, 42–51. Osiris Klasszikusok. Budapest: Osiris, 2006.

Folyóiratcikk

KÁRPÁTI Zoltán Endre. „A pálos rend elleni 1951-es koncepciók per formálása és előzményeinek bemutatása”. *Egyháztörténeti Szemle* 11 (2010): 1:88–117.

⁴ A 2017. év végéig hatályos, a magyar irodalomtudomány körében konvencionális hivatkozási forma, az Irodalomtörténeti Közlemények folyóirat sajátos elvű jegyzetelési eljárása vált elterjedté: „A rendszer lényege az ’egy hivatkozás = egy, vesszőkkel tagolt mondat’ elve: minden szakirodalmi vagy forráshivatkozás egyetlen mondatot alkot, ahol minden tag vesszővel van egymástól elválasztva.” (Kecskeméti 2003: 9) A leírások sajátossága volt a szerzői családnevek kiskapitális szedése, a közreműködői szerepkörök, kiadók, helynevek rövidítése és egyéb más, specifikus megkötés, amely csak a magyar irodalomtörténeti szakterületek kiadványaiban nyert alkalmazást.

NYILASI Balázs. „Irányzatok a 19. század második felének Arany-recepciójában”. *Irodalomtörténeti Közlemények* 103 (1999): 561–583.

PÉTER I. Zoltán. „Iszlám építészet Váradon”. *Történeti Tanulmányok* 10 (2002): 145–158.

9.3.2. A Magyar Nyelv és a Magyar Nyelvőr

Mindkét nyelvészeti folyóirat az irodalomjegyzéket név + évszám kiemeléssel rendezi. A folyó szövegben három elemmel, rövid formában szerkeszti az utalást (a szerző családneve, az évszám, az oldalszám).

Magyar Nyelv

A főbb szabályok: a címeket a lap a főszövegben nem kurziválja, a bibliográfiában viszont a kötet- és folyóiratcímeket igen. KISKAPITÁLIS: a törzsszövegben, a hivatkozásban és a bibliográfiában említett szerzők családnevét jelölik, az összesített jegyzékben a név minden elemét kiskapitálissal szedik. Szakirodalmi hivatkozást kér mindenre, ami az általánosan ismert tudásanyagon kívül esik. Szöveg közben a rövid utalás zárójelben a szerző családnevével, a közlemény megjelenési évével (utána kettősponttal) és a szöveg helye lapszámaival történik. A tól-ig oldalszámokat hiánytalanul kell kiírni a jobb oldali szám esetében is, a szöveközi hivatkozás jelölésénél az oldalszám adatelemet nem zárja pont (RUOFF 1973: 18–25; ÉDER 2005: 385). A társadalomtudományok legtöbbjéhez hasonlóan nem használ jegyzeteket: a mellékgondolatokat be kell építeni a törzsszövegbe vagy röviden, zárójelben megadni a főszövegbe ékelődően. Az elkerülhetetlen jegyzetek lábjegyzetbe kerülnek, végjegyzetet nem alkalmaznak. Az általánosan elterjedt gyakorlat szerint, csak a ténylegesen hivatkozott források feltüntetését várják el.

A tanulmány végén kéri az irodalomjegyzéket, amelyben a teljes bibliográfiai tételek szerepelnek a felhasznált tanulmányok oldalszámával, egy-egy bibliográfiai tételt pont zár le. Csak a hivatkozott szakirodalom tüntetendő fel. A rendezés: szerzői betűrend (családnév szerinti ABC), azon belül időrendi növekedés szerint.

A szerkesztett kötet tanulmánya: a tanulmány szerzője, címe után „In:” formula következik, majd a befoglaló kötet adatai, a végén a tanulmány lapszámaival. A kiadó a kiadás helye előtt szerepel (a sorrend: Kiadó, Kiadás helye).

Periodikum: a rendszeresen megjelenőknél a kötetszám mellőzhető; ha az évi több füzet folytatólagos lapszámozású – mellőzhető a kötetszám; évi több füzet, nem folyamatos lapszámozás: a kötetszámot jelölni kell. Internetes forrásnál kerek zárójelben kéri feltüntetni a letöltés dátumát.

Adatközléseknél vagy kollektív alkotásokban megjelenő kollektív véleményekre való hivatkozások során a szerzői név elmaradhat, a szótár, adattár, kézikönyv, folyóirat pedig közismert rövidítésével hivatkozható (AO., ÚMTsz., ÉrtSz., ÉKsz.², TESz., EWUng., MMNyR., TNyt., StrNyt., MGr., NyK., MNyj., NéprLex. stb.). A bibliográfiában azonban a rövidítéseket fel kell oldani az irodalomjegyzék megfelelő betűrendi helyén.

Újdonság, hogy az interneten megjelenő változatok jobb elérhetőségéért a szerkesztőség a lapban közölt tanulmány, illetve cikk jellegű közleményeket DOI (digitálisobjektum-)azonosítóval látja el. A DOI kezeléséhez a CrossRef szolgáltatást veszi igénybe, amelynek DOI szabályai szerint az így közzétett cikkek bibliográfiájában is minden olyan szakirodalmi tételnél, amely maga is rendelkezik hasonló DOI azonosítóval, fel kell tüntetni ezt az azonosítót. A DOI ezzel bekerült a *Magyar Nyelv* hivatkozási szabályzatába. Ez kitér arra is, hogy ha az adott bibliográfiai tételnek DOI azonosítója és egyéb internetes elérhetősége is van, elegendő csak az állandó elérhetőséget biztosító DOI azonosítót közölni, hiszen a DOI is linkként működik: állandó azonosítóként elvezet az dokumentum aktuális elérési helyéhez.

Példa a lista összeállítására – a szerkesztőség honlapján található útmutatóból:

BÁRCZI GÉZA 1975a. A magyar nyelvatlaszkutatás története. In: DEME LÁSZLÓ – IMRE SAMU szerk., *A magyar nyelvjárások atlaszának elméleti-módszertani kérdései*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 13–49.

BÁRCZI GÉZA 1975b. A tárgyas -ja ~ -i személyrag. *Magyar Nyelv* 129–132.

CULPEPER, JONATHAN 1996. Towards an anatomy of impoliteness. *Journal of Pragmatics* 25: 346–367. [http://dx.doi.org/10.1016/0378-2166\(95\)00014-3](http://dx.doi.org/10.1016/0378-2166(95)00014-3)

DIA. = Digitális Irodalmi Akadémia. <https://pim.hu/hu/dia> (2018. június 7.)

KISS JENŐ – SZÜTS LÁSZLÓ szerk. 1988. *A magyar nyelv rétegződése*. 1–2. Akadémiai Kiadó, Budapest.
MGr. = *Magyar grammatika*. Szerk. KESZLER BORBÁLA. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2000.

RUOFF, ARNOLD 1973. *Grundlagen und Methoden der Untersuchung gesprochener Sprache*. Max Niemeyer Verlag, Tübingen.

SIPTÁR, PÉTER – TÖRKENCZY, MIKLÓS 2000. *The Phonology of Hungarian*. Oxford University Press, Oxford.

Magyar Nyelvőr

Kiskapitális kiemelés nélkül alkalmazza a név – évszám rendszert, nem tesz írásjelet a név és az évszám közé. Az összesítő irodalomjegyzékben több szerző esetén kötőjel kerül a nevek közé és kettőspont után következik a cím. Az egyes adatsortok elválasztására pontot használ. Az irodalomjegyzékben szintén kurzívval szedi a kötetek és a folyóiratok címét. Érdekessége a rendszernek, hogy a 'szerző évszám' kiemelés után, valamint a kiadás helye és a kiadó neve között is pont szerepel. A könyvrészleteket itt is az „In:” formula köti össze a forrásdokumentummal.

A folyóiratok oldalszámozásától függő bibliográfiai dokumentálás specifikus konvencióját követi: megkülönböztetett módon kezeli a) az egy évfolyamon belül folytatódó oldalszámozással közreadott és b) a számonként újrakezdődő oldalszámozású folyóiratok adatolását: ha a lap azonos évfolyamon belül az új füzetekben folytatja az előző füzet oldalszámozását, akkor a füzetszámot a bibliográfiai dokumentálásánál nem tüntetik fel, ha viszont a lapszámonként kezdi újra az oldalszámozást, akkor a füzetszámot kiírják. E specifikusság nehezen követhető a szakmai tanulmányok kezdetén álló diákok vagy kutatók számára, akik az egyes folyóiratok hasonló formai megoldásait nehezen látják át. Javasolhatjuk ezért a konkrét szaklapok gyakorlatától független egységes évfolyam (kötetszám) és füzetszám-jelölést, mind a két elem következetes feltüntetését. Ez a megoldás számos előnnyel jár az elektronikus adatbázisokból való visszakeresés, ellenőrzés alkalmával is.

A példákat a szerkesztőségi honlapról vettük át:

Benkő Loránd 1988a. *A történeti nyelvtudomány alapjai*. Tankönyvkiadó. Budapest.

Benkő Loránd 1988b. Irodalmi nyelv – köznyelv. In: Kiss Jenő–Szüts László (szerk.): *A magyar nyelv rétegződése*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 15–33.

Jakab István 1989. A magyar nyelv szlovákiai változatai. *Magyar Nyelvőr* 140–9. [évenként újrainduló oldalszámozás]

Kulcsár Szabó Ernő 1987. Csokonai Lili: Tizenkét hatyúk. *Kortárs* 12: 159–64. [számonként újrainduló oldalszámozás]

9.3.3. Fons

Általános jellemzők: a szerző neve után kettőspont szerepel, az adatsortokat pont tagolja, azokon belül az elemeket vessző választja el. A történelemtudomány szakterületén kívül sok más ágazatban alkalmazzák, ha nem is teljesen ugyanúgy, de nagyon hasonlóan.

Monografikus kiadványok

Bodashina, Olga: Valódi színek: érzékelés és észlelés az autizmus spektrum zavarokban. 2. kiad. Budapest, AOSZ, 2009.

Émile Zola fotográfus, Mai Manó Ház, Budapest, 1999. Kiállítási katalógus

Lélekvilág. Pszichológiai tanulmányok a vallásról, az erkölcsről és az én-ről. Szerk. Horváth-Szabó Katalin. Piliscsaba, PPKE BTK, 1998.

Lord, Catherine – Rutter, Michael: Autizmus és pervazív fejlődési zavarok. Budapest: Kapocs, 1996.

R. Várkonyi Ágnes: Európa Zrínyije. Válogatott tanulmányok. Budapest, Argumentum, 2010.

Könyvrészlet

Horváth-Szabó Katalin: Intimitás és elköteleződés. In: A családról. Szerk. Bánlaky Éva, Karczub Gyula. Budapest, Faludi Akad., Katolikus Pszichológusok Baráti Köre, 2000. 71-86. p. (Pszichológusok, Teológusok)

Kahler Frigyes – M. Kiss Sándor: Rejtett dokumentumok: forrásszemelvények az 1956-os forradalom és szabadságharc történetének tanulmányozásához. Budapest, Mundusz, 2006. 3-15. p. (1956/2006)

Őze Sándor: Szárma. In: Summa. Tanulmányok Szelestei N. László tiszteletére. Szerk. Maczák Ibolya. Piliscsaba, PPKE BTK, 2007. 238-242. p. (Pázmány Irodalmi Műhely. Tanulmányok, 7.)

Folyóiratcikk

Kárpáti Zoltán Endre: A pálos rend elleni 1951-es koncepció per formálása és előzményeinek bemutatása. In: Egyháztörténeti Szemle, 11. (2010) 1. sz. 88-117. p.

Király Erzsébet: Gálans ünnepség. Rokokó reminiscenciák a magyar festészetben 1870 és 1920 között. In: Művészettörténeti Értesítő, 40. (1991) 3-4. sz. 135-155. p.

Körösényi András: Politikai kultúra Magyarországon. In: Szociológiai Figyelő, (1997) 1-2. sz. 86-99. p.

Péter I. Zoltán: Iszlám építészet Váradon. In: Történeti Tanulmányok, 10. (2002) 145-158. p.

Streitman Krisztina, Velich Andrea: Az angol reformációtól Oliver Cromwellig. In: Aetas, 22. (2007) 1. sz. 192-196. p.

Szilágyi Veronika, Szakmány György, Gyarmati János: Inka kori kerámiák petrográfiai vizsgálatának előzetes eredményei. In: Archeometriai Műhely, (2005) 2. sz. 42-47. p.

Tusor Péter: A magyar hierarchia és a pápaság a 17. században. Problémák és fordulópontok. In: Századok, 136. (2002) 527-545. p.

9.3.4. MLA

A *Modern Language Association of America* szervezet által gondozott hivatkozási stílus széles körben használatos az irodalomtudomány és a nyelvészet valamint más bölcsészeti ágakban. A kutatás dokumentálásához nyújt konszenzuson, tapasztalaton nyugvó segítséget. Az elvek: a szerző neve teljes alakjában szerepel, az idegen nyelvű, a természetes nyelvben szokásos keresztnév+családnév sorrendet megcserélve, a névelemek invertálva kerülnek a jegyzékbe: *családnév, keresztnév* alakban. Az eljárás a családnév szerinti abc-rendezést könnyíti meg. A címek írásánál megtartja az adott nyelv eredeti helyesírását, azaz az angolban a nagybetűs helyesírást.

A jelenleg érvényben lévő kézikönyv a hetedik kiadásánál tart. Figyelemre méltó, hogy nemcsak a hagyományos kiadványformákra, hanem számos más dokumentumra is kidolgozza a hivatkozás formáját (hang, kép, térkép, jogi források névtelenek művei, kéziratok, weboldalak stb.) Rugalmasan járhat el a dolgozatíró a létrehozók, szerzők feljegyzésénél: egy filmre való hivatkozásnál például elegendő megadnia a dolgozat szempontjából lényeges készítő, ha a dolgozat történetesen a rendezést tárgyalja, akkor a műjegyzékben a rendező nevével említhető a film, míg ugyanazt a filmet egy színész-szempontú cikk a színész nevével jegyezheti. A már megszokott adatelemekén kívül minden dokumentumtípusra bevezeti a *médium* adatelemet (angolul: Print, Web, CD, Film, Radio stb.).

Az MLA kézikönyv hetedik kiadása, mint már említettük, eltér az eddigi gyakorlattól és *nem javasolja* az URL-hivatkozást, s csak kivételesen indokolt esetben látja szívesen az internetcímet egy dolgozatban. (MLA⁷ 2009, 5.6.1-2)

Amennyiben az MLA stílust magyar vagy más nyelvű művekben is alkalmazzuk, tanácsos egy kicsit hozzáidomítani az adott nyelv helyesírási szokásaihoz. Magyar nyelvi közegben az MLA stílus

valamennyi eleme jól hasznosítható, kivétel ez alól a címek idézőjeles írása. Az MLA az analitikus tételek címét (a folyóiratcikk és a könyvben megjelent tanulmány címét) idézőjelek közé teszi – a magyarban viszont soha sem szoktuk a címeket ilyen módon jelölni, a kiemelés vagy megkülönböztetés efféle funkcióját általában a kurziválás veszi át.

Monografikus kiadványok

Beowulf. Trans. E. Talbot Donaldson. Ed. Nicholas Howe. New York: Norton, 2001. Print.

Breidlid, Anders. *American Culture: An Anthology*. 2nd ed. New York: Routledge, 2008. Print.

Campbell, Patrick. *Wordsworth and Coleridge, „Lyrical Ballads”: Critical Perspectives*. London: Macmillan, 1991. Print.

Sociocultural and Historical Contexts of African American English. Ed. Sonja L. Lanehart. Amsterdam: Benjamins, 2001. Print. Varieties of English Around the World. General Series 27.

Könyvrészlet

Bordo, Susan. “The Moral Content of Nabokov’s *Lolita*.” *Aesthetic Subjects*. Ed. Pamela R. Matthews and David Bruce McWhirter. Minneapolis: University of Minnesota Press, 2003. 125-52. Print.

Surányi, Balázs. “Focus Structure and the Interpretation of Multiple Questions.” *On Information Structure, Meaning and Form: Generalizations Across Languages*. Ed. Kerstin Schwabe, Susanne Winkler. Amsterdam: Benjamins, 2007. 229-253. Print. *Linguistik Aktuell* 100

Folyóiratcikk

Eberhardt, Maeve. “The Low-Back Merger in the Steel City: African American English in Pittsburgh.” *American Speech* 83 (2008): 284-311. Print

Yerkes, David. “Chaucer’s Twelve “Long” and “Short” Vowels: The Evidence from the Rhymes in *Troilus and Criseyde*.” *The Chaucer Review* 45.3 (2011): 252-74. Project Muse. Web. 22 Aug. 2011.

Sorabji, Richard. “Aristotle on Demarcating the Five Senses.” *The Philosophical Review*, 80.1 (1971): 55-79. JSTOR. Web. 22 Aug. 2011.

Web

A példákban URL hivatkozásokkal kiegészített leírásokat és internetcím nélküli leírásokat is bemutatunk.

Digitalizált művek:

Jókai Mór. *Az aranyember*. Kritikai kiadás. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1964. *Magyar Elektronikus Könyvtár*. Web. 2011. augusztus 23. < <http://mek.oszk.hu/05500/05571> >

Nemes Nagy Ágnes. *Szó és szótlanság*. Budapest, Magvető, 1989. *Digitális Irodalmi Akadémia*. Petőfi Irodalmi Múzeum, 2010. Web. 2011. augusztus 23.

Webhelyek:

Eaves Morris, Robert Essick, and Joseph Viscomi, eds. *The William Blake Archive*. Lib. Of Cong., 28 Sept. 2007. Web. 20 Nov. 2007. < <http://www.blakearchive.org/blake/> >.

Vass Norbert. Törtételek: A Bárga Színház Éjféli mesék című előadásáról. *KuK, Kultúra és Kritika, a PPKE Esztétika Tanszék kritikai portálja*, 2011. július 6. Web. 2011. augusztus 23.

9.3.5. Chicago Style

Kétféle rendszert dolgoz ki: (1) jegyzetek és irodalomjegyzék valamint (2) a szerző-évszám rendszert. Az irodalomtudományban, a történeti diszciplínákban a folyó szövegnek és a bővebb jegyzeteknek nagyobb szerepe van, ezt tudja kiszolgálni az első rendszer. A második a friss szakirodalmat szemléletesebben érzékelteti, s olyan dolgozatokba való, ahol nincs szükség a megjegyzések, gondolatok vagy mellékszálak jegyzetekbe való beleszövésére vagy magyarázatára. Az első rendszer formai elemei nagyon hasonlítanak az MLA rendszerre, néhány ponton van eltérés:

- a szerző neve után vessző áll
- a könyvek megjelenési adatai zárójelbe kerülhetnek: (New York: Penguin, 2006) – de megengedett a zárójel nélküli forma is: New York: Penguin, 2006
- a könyvrészleteknél az oldalszám a megjelenési adatok elé kerül
- a szerző – évszám szisztémánál a megjelenés éve a szerző neve után következik, zárójelben, és elmarad a leírás többi részéből.

Monografikus kiadványok

Gattei, Stefano, *Thomas Kuhn* (Aldershot, England: Ashgate, c2008).

Kontopodis, Michalis, 2011, *Children, Development and Education: Cultural, Historical, Anthropological Perspectives* (Dordrecht: Springer Science Business Media B.V).

Lanehart, Sonja L., ed. 2001. *Sociocultural and Historical Contexts of African American English*. Amsterdam: Benjamins.

Könyvrészlet

Bordo, Susan, "The Moral Content of Nabokov's *Lolita*". In *Aesthetic Subjects*. Ed. Pamela R. Matthews and David Bruce McWhirter, 125-52. Minneapolis : University of Minnesota Press, 2003.

Surányi, Balázs, "Focus Structure and the Interpretation of Multiple Questions". In *On Information Structure, Meaning and Form: Generalizations Across Languages*, edited by Kerstin Schwabe, Susanne Winkler, 229-253. Amsterdam: Benjamins, 2007.

Folyóiratcikk

Eberhardt, Maeve, "The Low-Back Merger in the Steel City: African American English in Pittsburgh." *American Speech* 83 (2008): 284-311.

Sorabji, Richard, "Aristotle on Demarcating the Five Senses." *The Philosophical Review*, 80 (1971): 55-79, JSTOR

Yerkes, David, "Chaucer's Twelve "Long" and "Short" Vowels: The Evidence from the Rhymes in *Troilus and Criseyde*." *The Chaucer Review* 45 (2011): 252-74, Project Muse DOI: 10.5325/chaucerrev.45.3.0252

Web

A webhelyekről, e-levelelben közölt információról, levelezőlistás archívumokból, blogokról származó kisebb jelentőségű információk említéséhez nem kötelező külön tételben is hivatkozni, elegendő a folyó szövegben megemlíteni: „... honlap ... napon olvasható információi szerint ...” A folyóiratok, e-könyvek és könyvrészletek tételei a nyomtatottnaknál ismertetett adatokkal szerepelnek, a kereskedelmi adatbázisból származó forrásoknál feltüntetik az adatbázis nevét. Digitális archívumok esetében nem szerepeltetik a megtekintés dátumát.

Eaves Morris, Robert Essick, and Joseph Viscomi, eds., *The William Blake Archive* (Lib. of Cong.), 28 Sept. 2007, <http://www.blakearchive.org/blake/> accessed 20 Nov. 2007

Vass Norbert, Törtéletek: A Bárga Színház Éjféli mesék című előadásáról, *KuK, Kultúra és Kritika, a PPKE Esztétika Tanszék kritikai portálja* 2011. július 6.
<http://kuk.btk.ppke.hu/hu/content/t%C3%B6rt-%C3%A9letek> hozzáférés 2011. augusztus 23.

9.3.6. APA

Kidolgozója az Amerikai Pszichológiai Társaság (American Psychological Association), de a szoros szakterületen kívül más határtudományok is előszeretettel használják. A szerző – év szisztémát alkalmazza; a címeket a könyvtári rendszerekhez hasonlóan kisbetűsre írja át. A szerzők nevét rövidíti, a kiadók nevét azonban nem. A Magyar Pedagógia (a Magyar Tudományos Akadémia Pedagógiai Bizottságának folyóirata) a magyar nyelv sajátosságaihoz igazítva honosította ezt a hivatkozási stílust.

Monografikus kiadványok

Gattei, S. (2008), *Thomas Kuhn*. Aldershot, England: Ashgate.

Lanehart, S. L. (Ed.) (2001). *Sociocultural and historical contexts of African American English*. Amsterdam: Benjamins.

Kontopodis, M. (2011). *Children, development and education: cultural, historical, anthropological perspectives*. Dordrecht: Springer Science Business Media B.V.

Könyvrészlet

Bordo, S. (2003). The moral content of Nabokov's *Lolita*. In Matthews, P. M. & Bruce, D. (Eds.), *Aesthetic Subjects* (pp. 125-152). Minneapolis: University of Minnesota Press.

Surányi, B. (2007). Focus structure and the interpretation of multiple questions. In Schwabe, K. & Winkler, S. (Eds.), *On information structure, meaning and form: generalizations across languages* (pp. 229-253). Amsterdam: Benjamins.

Folyóiratcikk

Eberhardt, M. (2008). The low-back merger in the Steel City: African American English in Pittsburgh. *American Speech* 83, 284-311.

Sorabji, R. (1971). Aristotle on demarcating the five senses. *The Philosophical Review* 80 (1) 55-79. JSTOR

Yerkes, D. (2011). Chaucer's twelve "long" and "short" vowels: the evidence from the rhymes in *Troilus* and *Criseyde*. *The Chaucer Review* 45 (3) 252-74, Project Muse DOI: 10.5325/chaucerrev.45.3.0252

Web

Teljes webhelyről nem szükséges külön tételt készíteni, elegendő a folyó szövegben megnevezni a honlapot. Webhelyek különálló dokumentumait a címmel, évvel, a webhely nevével, típusával írják le, kiegészítő információként a megtekintés dátuma és az internetcím szerepel. Ha korlátozott hozzáférésről van szó, akkor feltüntetik az adatbázist.

Morris, E., Robert Essick, and Joseph Viscomi (Eds.) (2007), *The William Blake Archive*. Lib. of Cong., 28 Sept. 2007, <http://www.blakearchive.org/blake/> accessed 20 Nov. 2007

Összefoglalás

Míg az előző fejezetekben a források keresése, az adatok és a dokumentumleírások értelmezése állt a figyelem központjában, itt már arra összpontosítottunk, hogyan kell „csinálni”, milyen apró részletekből áll a bibliográfiai formázás. Türelmpróbáló munka a források dokumentálása, a tudományos írásműveknek viszont ez nélkülözhetetlen velejárója. Az ismertetett sematikus modellek és az elterjedtebb hivatkozási stílusok közelebbi vizsgálata megalapozza a forrás-reprezentációs technikai rutin megszerzését. A monoton, kézi adatolási folyamat jelentős részét kiváltják az ingyenesen használható hivatkozáskezelő alkalmazások, amelyekről a következő fejezetben lesz szó.

9.4 Kérdések, feladatok

1. Készítse el a szakterületén használatos címleírási stílus „kaptafáját” a könyvek, könyvrészletek, folyóiratcikkek leírására.
2. Választott témához gyűjtsön szakkifejezéseket és kulcsszavakat két nyelven (magyarul és idegen nyelven).
3. A 2. feladat szavait használja fel adatbázisok keresésénél (tárgyszavak, kulcsszavak).
4. Gyűjtsön szakirodalmat könyvtárból, tanulmányok olvasásával vagy tartalomszolgáltatások segítségével, 10–20 tétel terjedelemben.
5. A konkrét hivatkozási stílust követve rendezze a szerzők betűrendi sorrendjébe a válogatott bibliográfiát! Ha szükséges, alkalmazzon más csoportosítást is (például: Forrásművek, Szakirodalom, Fotók stb.)

9.5 Források, szakirodalom

Címleírási és jegyzetelési ajánlások

Chicago-Style Citation Quick Guide. Chicago Manual Style Online.

<http://www.chicagomanualofstyle.org>

Fons. <http://www.c3.hu/~fons/hivatk.htm>

Gyurgyák János (1997): *Szerkesztők és szerzők kézikönyve*. Budapest: Osiris, 121-149. p.

Irodalomtörténeti Közlemények

Kecskeméti Gábor (1997) (összeáll.): *Az Irodalomtörténeti Közlemények címleírási és jegyzetelési alapelvei*. In: ItK, 1997/1-2, melléklet. További kiad. in: Hargittay Emil (2003) (szerk.): *Filológia : bevezetés a régi magyarországi irodalom filológiájába*. 3. átd. kiad. Budapest : Universitas, 9–15. p. Megtalálható az ItK honlapján is <http://itk.iti.mta.hu/szabvany.htm>

MTA BTK Irodalomtudományi Intézet. A címleírás és jegyzetelés az MTA BTK Irodalomtudományi Intézet kiadványaiban V 1.00 (2017. szept. 30.)

<https://www.iti.mta.hu/szabvany-iti.pdf>

<http://iti.btk.mta.hu/hu/21-hirek/404-az-irodalomtudomanyi-intezet-uj-cimleirasi-rendje>

Magyar Nyelv

Szerzőink figyelmébe <http://www.c3.hu/~magyarnyelv/>

Magyar Nyelvőr. A Magyar Nyelvőr szerzőinek figyelmébe. Nyr. 120 [1996]: 121–3. nyomán

<http://www.c3.hu/~nyelvor/figyelm.htm>

Magyar Pedagógia (az APA stílusát honosítja) <http://www.magyarpedagogia.hu/?pid=50>

MLA Handbook for Writers of Research Papers (2009). 7th ed. New York, The Modern Language Association of America.

Történelmi Szemle

Az egyes folyóiratszámok hátoldalán található a hivatkozási stílusra vonatkozó elvárások.

Kutatásmódszertani kézikönyvek

Aczel, Richard (2000): *Hogyan írjunk esszét?* Budapest: Osiris. (Osiris Diákkönyvtár. Elmélet)

Eco, Umberto (1996): *Hogyan írjunk szakdolgozatot?* Szentendre: Kairosz.

Eszenyi Miklós (2000): *A történettudományi szakirodalmi kutatás módszerei: kalauz főiskolai és egyetemi hallgatók, fiatal kutatók számára*. Miskolc: Rónai Művelődési Központ.

Falus Iván (2002) (szerk.): *Bevezetés a pedagógiai kutatás módszereibe*. Budapest: Műszaki Kvk.

Fóris Ágota (2008): *Kutatásról nyelvészeknek: bevezetés a tudományos kutatás módszertanába*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Hargittay Emil (2003) (szerk.): *Filológia: bevezetés a régi magyarországi irodalom filológiájába*. 3. átd. kiad. Budapest: Universitas.

Havasréti József (2006): *Tudományos írásmű*. Budapest: Bölcsész Konzorcium.

Kozma Tamás – Sike Emese (2004) (szerk.): *Pedagógiai informatika: a neveléstudomány szakirodalmi alapjai*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó. Utánny. 2006, 2008.

Majoros Pál (2004): *A kutatómódszertan alapjai: tanácsok, tippek, trükkök (nem csak szakdolgozat-íróknak)*. Budapest: Perfekt.

Szabó Katalin (2001): *Kommunikáció felsőfokon: Hogyan írjunk, hogy megértsenek? Hogyan beszéljünk, hogy meghallgassanak? Hogyan levelezzünk, hogy válaszoljanak?* 2. átd., bőv. kiad. Budapest: Kossuth. 5. utánny. 2009.

Szokolosky Ágnes (2004): *Kutatómunka a pszichológiában*. Budapest: Osiris. (Osiris Tankönyvek)

Voit Pál (2004): *A diplomamunka-készítés módszertana: praktikum*. Tatabánya: Tri-Mester.

10. Hivatkozáskezelő segédprogramok

Az internetes források gyűjtését, címkézését és rendszerezését számos egyszerű, közösségi együttműködésben is használható alkalmazás könnyíti meg. A legegyszerűbbek ezek között a közösségi oldalak linkmegosztó funkciója és az osztott webes környezetre fejlesztett könyvjelzős alkalmazások. Az összetettebb bibliográfia-kezelő programok nemcsak az anyaggyűjtést és a címkézést teszik lehetővé, hanem magát a dolgozatírást is segítik. A fejezet áttekinti ezeket a lehetőségeket majd részletesebben is bemutatja a Zotero hivatkozáskezelő jellemzőit.

10.1 Tudásszervezés közösségben: a címkézés

A közösségi *linkmegosztó* és *könyvjelzőző* alkalmazások (*social bookmarking*) a web önszerveződésének elemei, fontos szerepet játszanak a keresőmotorok számára a relevancia alapján történő rendezésében és a link-marketingben is. A linkmegosztás sokszor *címkézéssel* is együtt jár, a felhasználók így maguk kategorizálják azt, amit megnéztek, elolvastak vagy feltöltöttek és megosztottak a weben. Mintegy kiválogatják és a saját érdeklődésüknek megfelelően releváns kifejezésekkel címkézik fel a számukra hasznos és érdekes weboldalakat, véleményt formálnak, kommentárral látják el a tartalmat, újabb kulcsszavakat helyezve el a tartalomról, ezzel egyúttal össze is kapcsolják a hasonló jellegű dokumentumokat. A *taggelés* (*tagging*) a *felhasználók által létrehozott tartalom* (*user generated content*) velejárója. A tevékenység tartalomszervező erejét kétségbe vonók viszont, a weben tapasztalható efféle nyüzsgésre ironikusan inkább azt mondják: „loser generated content” (a vesztesek/balekok által létrehozott tartalom).

Címkékkel könnyebb a visszakeresés, a webes közösség tagja pedig a kiemelési technikával a saját értékrendje szerint válogatja az internetes oldalakat, jelöli és egyben strukturálja a webet. A

Most popular tags

[available online](#) [book](#) [fr tom books](#) [ucbchem](#)
[research](#) [keep](#) [sell](#) [rda](#) [jack schwem cds](#) [teoría](#)
[cello music collections at uncg](#) [genealogy](#)
[architecture](#) [history](#) [social emotional](#) [deaccession](#)
[art](#) [satirical non-fiction](#) [documentación](#) [english](#) [read](#)
[exhibition catalog](#) [fiction](#) [romance](#) [documentation](#)

73. ábra WorldCat - címkefelhő

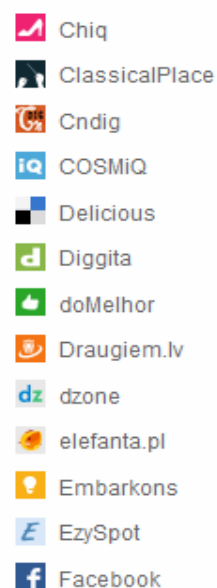
érzékelhetők a népszerűbb tagek, a gyakorisági értékük szerint címkefelhőbe rendeződnek (Szakadát 2007: 147-148).

Információkereső rendszerekre is telepíthetnek címkefelhős vizualizációt: ezek a leggyakoribb tárgyszavakat vagy a legnépszerűbb keresőkifejezéseket emelik ki, egyben linkelnek a kapcsolódó találati halmazhoz. (73. ábra)

Gyűjteménykezelő programoknál ma már nem ritka dolog az, hogy a felhasználók közvetlenül is részt vehet a tartalom efféle jelölésében, ehelyütt csak egyetlen frissebb hazai példát említünk. 2014-ben tizenegy európai ország együttműködésével indult a *Civic Epistemologies* program, mely elősegíti az európai civil szféra és az öreg kontinens állampolgárainak bevonását a digitális kulturális örökség, valamint a bölcsészettudományok kutatásába és feldolgozásába. A projekt előtérbe helyezi a nyílt hozzáférésű adatok és források használatát, támogatja az ún. „crowdsourcing” és „citizen science” jellegű együttműködést a kulturális intézmények, a digitális állományok adatgazdái és a társadalom többi tagja között. Az Ausztrál Nemzeti Könyvtár például a hírlapok digitalizálásánál, a szövegfelismerő program által vétett hibák javításában veszi igénybe az önkéntes résztvevők munkáját (<http://www.nla.gov.au/content/newspaper-digitisation-program>). Az OSZK pedig a mintegy

félmilliónyi digitalizált gyászjelentés-gyűjteményének feldolgozásába szeretné bevonni az állampolgárokat (<http://www.oszk.hu/civic>).

A w2-es címkéző rendszerek böngészőkre telepíthető kiterjesztésekkel, ingyenes regisztrációval működnek. Egy-egy oldal meglátogatásakor a segédgomb megnyomásával az oldal linkjét egyszerű mozdulattal menthetjük el a saját fiókba. A felbukkanó kezelőablakban rögzíthető az eredeti vagy a saját igényre szabott, módosított cím, megjegyzést fűzhetünk az oldal tartalmáról és tageket – címkéket tapaszthatunk az elmentett linkhez. A címkék utólagos rendezéssel esetleg tovább kategorizálhatók, mappákba csoportosíthatók. Ehhez hasonló alkalmazás a *Digg*, a *Symbaloo* vagy a hangsúlyt inkább a képi elemekre helyező testvéreik: a *Pinterest*, a *Zootool*. Hátrányuk, hogy ha például a szolgáltatás piaci üzemeltetője cserélődik, akkor ez magának a szolgáltatásnak az arculatát és belső szerkezetét is jelentősen megváltoztathatja, a felhasználónak kényelmetlenséget okozva az újregisztrálással, a régi adatok konvertálásával, esetenként az adatok elvesztésével, ilyen sorsra jutott például a Delicious címkéző. Jópofa, hirtelen népszerűvé vált alkalmazások a divat változásával jönnek-mennek, ötvöződik bennük a szórakozás, a kikapcsolódás, a közéleti tájékozódás és a net-lét utáni vágy, meg bármi más, többek között a tanulnivaló felcsipegetése, ezen túl pedig a szakcikk és más olvasnivalók gyűjtögetése is.

74. ábra Linkmegosztók ikonjai
(OSZK katalógus)

10.2 Személyes irodalomgyűjtés: hivatkozáskezelők

A kutatómunkát és az írásművek megszerkesztését is szorosabban támogatják a *hivatkozáskezelő* vagy másképp *bibliográfia-kezelő* szoftverek. Angol nyelvű megfelelői: *reference management software*, *citation management software*, *personal bibliographic management software*. A írásos tanulmányok, cikkek jegyzetapparátusának kezelését támogató alkalmazások célja, hogy már a kutatómunka kezdeti szakaszaitól segítsék az anyaggyűjtést, és praktikus eszköztárat biztosítsanak az írás folyamatához. Segítségükkel közvetlenül a webről gyűjthetők össze a munkához szükséges dokumentumok, linkek, tananyagok és más források. Többféle funkcióval rendelkeznek, a személyes könyvtár egyes elemei megoszthatók a munkatársak között, egy-egy gyűjtemény pedig közös munkával is gyarapítható.

Az előtanulmányok során összegyűjtött források bibliográfiai adatait a hivatkozáskezelővel egységes szerkezetben, előre definiált stílus szerinti formázással fel lehet használni a jegyzetapparátus és a szövegközi hivatkozások elkészítésére, s ugyanígy gombnyomásra legenerálható a felhasználtirodalom jegyzéke.

Az adatok megmaradnak a rendszerben: ha történetesen egy következő mű megírásába fogunk, a saját kis könyvtárunkban lévő metaadatokat a témának megfelelően át lehet csoportosítani, ki lehet egészíteni újakkal, és a régebbi gyűjtéssel együtt újra felhasználni. A már egyszer rögzített bibliográfiai adatokat nem szükséges másik alkalommal ismételtelen leírni. Az egyéni felhasználáson kívül más célokra is kiválóan hasznosíthatók ezek a bibliográfiai alkalmazások, többek között egy-egy tantárgy kötelező irodalmának közzétételére vagy közösen végzett kutatás anyagainak dokumentációjára, a felhasznált források csoporttagok közötti megosztására.

A személyes bibliográfiakezelő segédprogramok fő komponensei a következők:

- a rendszer kezeli az összegyűjtött adatok és irodalom teljes adatbázisát
- algyűjtemények alakíthatók ki, amelyekbe új és már meglévő tételek is felvehetők, a más mappában meglévő tételeket egyszerű behúzással is lehetséges átcsoportosítani,
- exportálási funkciókat teljesít különféle bibliográfiai formátumokban – egyes rendszerek több ezer kiadók és a tudományos folyóiratok által definiált hivatkozási stílust képesek kezelni,

- a hivatkozott bibliográfiai adatok beépíthetők a szöveges szerkesztőprogramokba, a felhasznált irodalom összesített jegyzéke automatikusan meszúrhat a dolgozat kívánt pontján,
- a webről közvetlenül, egyetlen gombnyomással teszik lehetővé az adatok gyűjtését, legyenek szó weblapokról, online könyvtári, bibliográfiai vagy teljes szövegű adatbázisokról. Ennek feltétele természetesen az, hogy a forrás legyen kompatibilis a hivatkozásgyűjtő program metaadat-felismerő detektorával.

Az első személyes bibliográfiakezelőt, megvásárolható termékként, a Thomson Reuters elődje, az Institut of Scientific Information kínálta a szerzőknek 1984-ben az előfizetéshez kötött indexelt adatállomány mellé, akkoriban mágnesszalagról és online is lehetett használni a kész adatokat. A Web

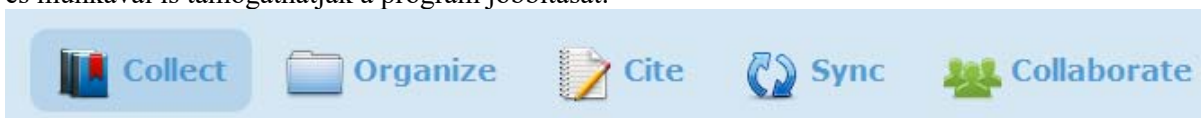
75. ábra Hivatkozáskezelők

of Science korszerűbb felület létrejöttével még könnyebbé vált a hivatkozások beépítése a cikk testébe. A hivatkozási adatbázisok piacvezető cége ma az *EndNote* szoftverrel segíti a dolgozatírást (előfizetés szükséges). A másik vezető tartalomipari szolgáltató, az Elsevier, a *Mendeley* rendszert fejleszti. A rendszerben a felhasználók számos kiadói és könyvtári, valamint más tartalomipari adattárból kereshetnek és vehetik át a metaadatokat, amelyekből a Mendeley a saját központi adatbázisát építi, a rendszert használó közösség tagjai a már a rendszerbe került adatokat pedig újrahasznosíthatják, illetve saját adataikkal is gazdagíthatják. Olyan adatbázis épül tehát, amely a ténylegesen élő irodalmat regisztrálja, ezért az adattár már önmagában is az altmetriai elemzések kincsesbányája lehet. Mindkét itt említett korszerű hivatkozáskezelő alapfunkciói szabadon használhatók, egyéni regisztrációval bizonyos tárhely is rendelkezésre áll, a teljes jogú használatért fizetni kell – egyénileg, vagy intézményesen. (75. ábra)

Hasonló, előfizetéshez kötött, félig szabad vagy teljesen szabadon használható szoftverek tucatjai érhetők el a világhálóról. Hasznos áttekintés található az ismertebb rendszerekről az angol nyelvű Wikipédián, a szócikk 2018. június 4-ei állapota szerint összesen harminckét személyesen építhető hivatkozáskezelő rendszer adatai található meg több szempont szerinti összehasonlításban, (kimeneti és bemeneti formátumok, a kezelt hivatkozási stílusok száma, szövegszerkesztőbe integrálása, adatbázisokhoz való kapcsolódás stb., ld. a *Comparison of reference management software* szócikket <https://en.wikipedia.org>).

10.3 Zotero

A szabadon elérhető hivatkozáskezelők között említjük a *Zotero* névre keresztelt rendszert. Ezzel a szabadon letölthető, a böngészőprogramba beágyazódó alkalmazással könnyedén gyűjthetjük a dokumentumokat és adataikat, a gyűjteményt pedig magunk kezelhetjük. Írás közben az egyszer már rögzített elemeket könnyűszerrel átemelhetjük a dolgozatba. Az adatok szinkronizálhatók a helyi, a közösségi és a távoli tárhellyel, és mindezt személyes vagy osztott környezetben is lehetséges. (76. ábra) A Zotero az ún. „plugin”-ek kategóriájába tartozik, olyan kiegészítő, mely más programok elemeire épül és a keretrendszert kiegészíti sajátos célokra fejlesztett praktikus funkciókkal. Fejlesztői a Roy Rosenzweig Center for History and New Media (George Mason University, Fairfax, Virginia) speciális programjának munkatársai. Nyílt forráskódú, fejlesztéséhez bárki hozzáfoghat, az önkéntesek ötletekkel és munkával is támogathatják a program jobbítását.

76. ábra A Zotero fő funkciói: gyűjt, rendez, idéz, szinkronizál, együttműködik

A Zotero „lelke” a *metaadat-érzékelő* (*site translator*), amelyik elemzi a weboldalon található metaadatokat, „lefordítja” a Zotero informatikai nyelvére, és gombnyomásra utat nyit a hasznosítható elemek elmentésére. A mechanizmus letapogatja, azaz felismeri a weboldalakon strukturált formában közreadott metaadatokat, „lefordítja” a saját adatbázisnyelvére, majd áttölti és elmenti a saját

rendszerébe. Egyszerűen és gyorsan, egy-két kattintással a megtekintett vagy letöltött dokumentum metaadatai átkerülnek rendezhető, címkézhető, jegyzetelhető rendszerbe, egy perszonális, saját igényre kialakított elektronikus könyvtárba. Az alkalmazás tehát a weboldalakon megjelenő információk között felismeri a szabványos adatmodellt és abból importál saját magába, azaz a szükséges adatelemeket letölti saját adattárába.

A weboldalon felismert, bibliográfiai adatként hasznosítható metaadatok egyetlen kattintással bekerülnek a személyes könyvtárba. A gyűjthető adatok köre dokumentumtípusok szerint is automatikusan kategorizálódik, ha a weboldal erre vonatkozóan is tartalmaz megfelelő metaadat-információt. A professzionális tartalomszolgáltatók, cikkgyűjtemények, könyvkiadói portálok, repozitóriumok, elektronikus könyvtárak, könyvtári katalógusok és más bibliográfiai adatbázisok jellemzően minőségi bibliográfiai adatokat szolgáltatnak, az innen származó metaadatok a saját elektronikus könyvtárunkban is rendszerezetten fognak beérkezni. Formátumok tekintetében bármi gyűjthető, amit számítógép kezelni tud. Az egyes tételekhez jegyzeteket lehet írni vagy linkeket lehet megjegyeztetni, mindez kiegészülhet a saját igény szerinti címkékkel. Ötvözi a hagyományos bibliográfiai nyilvántartást (szerző, cím, kiadási adatok és ezek különféle hivatkozási stílus szerint megformázott exportálása) és az új webes alkalmazások lehetőségeit (címkézés, közösségi megosztás, interakció). Szoros kapcsolatban áll a webbel – ő maga is webes eszközökből építkezik. Kifinomultan ismeri fel a dokumentumtípusokat (könyv, könyvfejezet, folyóiratcikk, blog, szócikk, e-mail, video, zene stb.) és gombnyomásra automatikusan elmenti ezeket az adatbázisba. (77. ábra) (80. ábra)

77. ábra Elektronikus könyv Zotero ikonja (MEK)

A Zotero legkidolgozottabb verziója Mozilla Firefoxon fut, de párhuzamosan fejlesztik a Chrome és a Safari böngészőkre telepíthető csomagokat is. Az itt bemutatott illusztrációk Mozilla Firefox környezetből származnak.

A Zotero kétféle alkalmazási környezetben fut: közvetlenül a böngészőprogram kiegészítő sávjába ágyazódva, valamint a saját számítógép környezetében, ahol offline és online módban is fut.

Az adatgyűjtést nagyszerűen támogatják a böngészőre telepített ikonok. Aktivizálásukkal a rendszer begyűjti a weboldalon felismert metaadatokat és rendszerezetten letölti számítógépre telepített adatbázisba (*Zotero Standalone*). Internetkapcsolatra csak a webről történő adatgyűjtéskor és szinkronizáláskor van szükség. A program többi része (adatrendezés, cédulázás/jegyzetelés, címkézés, bibliográfia exportja stb.) offline üzemmódban kezelhető.

A Zotero működése

A telepítőcsomag és a hozzá tartozó útmutatás a Zotero honlapjáról érhető el (<https://www.zotero.org/>). Az egyes böngészőkre fejlesztett verziókon kívül a programról, a frissítésekről is itt olvashatunk bővebben, a részletes használati útmutatóért is ide érdemes visszatérni. A Zotero online környezetét szemlélteti a 77. ábra.

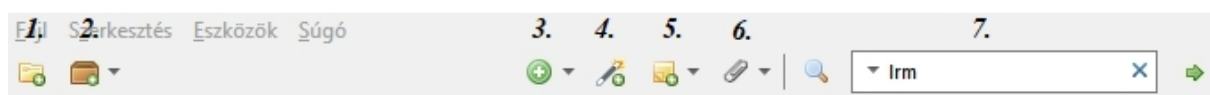

A böngésző sávjára feltelepedő Zotero ikon kattintásra aktivizálódik, és letölti a kezelőrendszerbe a metaadatokat. A számítógépen megnyitott adatbázis kezelőfelülete három hasábra bontódik (80. ábra):

- A bal oldalon mapparendszer alakítható ki – ez ugyanúgy működik, mint bármelyik számítógép fájlkezelője: átfogóbb témakörök szerint hozhatunk létre mappákat, azokon belül algyűjteményeket, s később itt tekinthetjük át a kialakított könyvtárszerkezetet, szükség szerint módosíthatjuk, átnevezhetjük a korábbi „polcok” feliratait. A hasáb alsó felében megtekinthető a címkefelhő, külön keresőablakkal.
- A középső hasábra rendeződik címlista, rövid kiegészítő adatokkal (a megjeleníteni kívánt adatelemek igény szerint állíthatók).
- A jobboldali területen a címlista kijelölt tételének részletei jelennek meg: a címleírás adatmezői, a jegyzetek, kapcsolt dokumentumok.

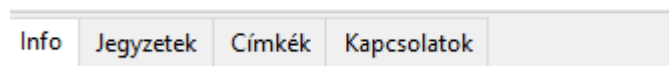
Az alapfunkciók kezelőgombjait a 78. ábra tekinti át. A következő fontosabb tevékenységek kezdeményezhetők a segítségükkel, az ikonok balról jobbra haladó sorrendjében:

- (1) új gyűjtemény létrehozása – itt hozhatunk létre új mappát vagy módosíthatjuk a meglévőket
- (2) új csoport létrehozása
- (3) új űrlapválasztó dokumentum-típus szerint –kézi adatfelvitelhez
- (4) ISBN, DOI vagy más azonosító alapján dokumentumkeresés a weben, az internetről megkeresi a tételt és importálja
- (5) jegyzet készítése (cédula)
- (6) a teljes dokumentum, illetve a fájlra mutató link csatolása
- (7) haladó keresés – megadhatók a szűrési feltételek
- (8) egyszerű keresés.

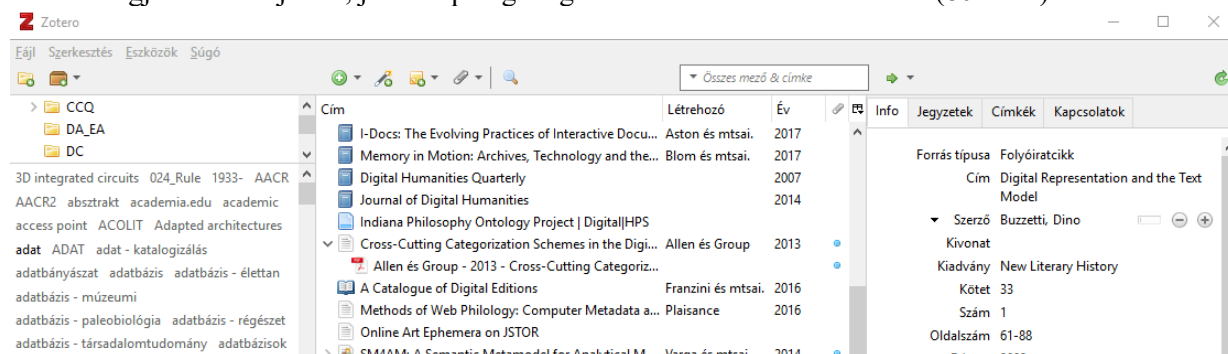
78. ábra A baloldali és a középső hasáb alapfunkcióit jelző ikonok

Az bibliográfiai tétel, a jegyzetek, adatkapcsolatokat részletező adatlap a jobboldali hasábra került (79. ábra).

79. ábra A jobboldali hasáb megjelenítő gombjai

A bibliográfiai adatgyűjtés lépései a következők: a keresés során kiválasztottuk a megfelelő bibliográfiai tételt. Mivel az adatokat a Zotero-ba is szeretnénk volna elmenteni, a böngésző dokumentum-ikonjára kattintva elindítottuk az importálást. A Zotero felületén a TESZT mappát választottuk ki, ide fogjuk irányítani az importálást. Elindítjuk a honlapon lévő adatok mentését a Zotero-ba. A Zotero középső részén megjelenik az új tétel, jobbról pedig megtekinthetők a részletes adatok. (80. ábra)

80. ábra A Zotero kezelőfelülete

Címkézés

A címkézést a jobb oldali részletes adatlap felső szegélyén látható „Címkék” gombnál lehet kezdeni. Egy-egy tételhez tetszőleges számú címke társítható. A rendszer a már korábban használt címkéket felkínálja, de újakat is hozzá lehet adni a listánkhoz. A már használt címkék felajánlásával a rendszer ugyan könnyít valamelyest „tárgyszavaink” következetes alkalmazásában, ám a szótár karbantartása, ha már nagyobb tételemnység gyülemlik fel, akkor összetettebb feladat lesz. Ha nem szeretnénk, hogy címkéink közé a külső rendszerekből importált kulcsszavak és tárgyszavak is belekeveredjenek, akkor a beállításoknál ki kell iktatni az automatikus átvételt.

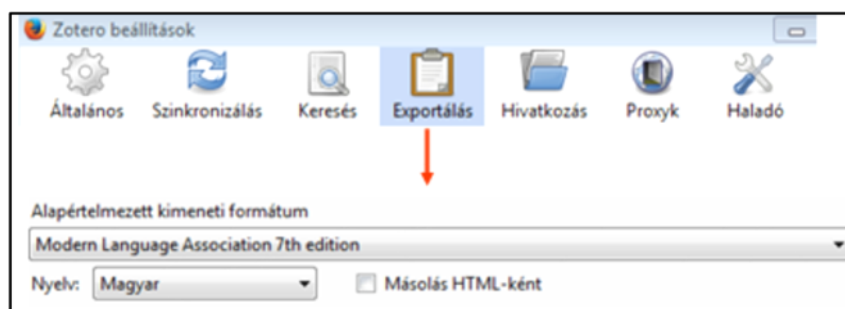
Hasznos beállítási lehetőség a weboldal archiválása pillanatfelvétel készítésével, valamint a tételekhez kapcsolódó PDF és más fájlok automatikus csatolása. Ha a weblapokat linkként csatoljuk, akkor a megtekintés pillanatában felcsatlakozunk az internetre és a külső linkkel meghívott, élő lap nyílik meg (ha már nem él az oldal, akkor természetesen linkszakadás történt), míg a weblapról készített pillanatkép, az ahhoz tartozó elemekkel együtt készít egy másolatot – archiválja az oldalt az adott időpillanat szerinti állapotában, így az később offline is megtekinthető lesz. Ám közvetlenül, a saját számítógép bármely könyvtárából is csatolhatunk teljes szöveget egy-egy Zotero-tételhez. Az automatikus adatkezeléssel és a szükséges kézi igazításokkal kiegészítve alakítható ki a saját e-könyvtár és saját keresőrendszer.

A jobb hasámban, a dokumentum bibliográfiai tétele saját jegyzetekkel bővíthető („Jegyzetek” fül). Egy-egy jegyzet egy-egy cédula. Ezek a cédulák is címkézhetők és összekapcsolhatók a Zoteróban tárolt egyéb adatelemekkel („Kapcsolatok”). Önálló tételként is létrehozható jegyzet, más szóval cédula („új önálló jegyzet” és az az alá besorolható aljegyzetek), az ilyen feljegyzések a középső hasámban önálló tételként – témacédulaként, idézcédulaként stb. – sorakoznak, és a „Kapcsolat” funkcióval rendelhetjük hozzájuk a forrást vagy az egyéb, valamilyen módon hozzá tartozó szakirodalmat.

A hivatkozási stílus beállításai

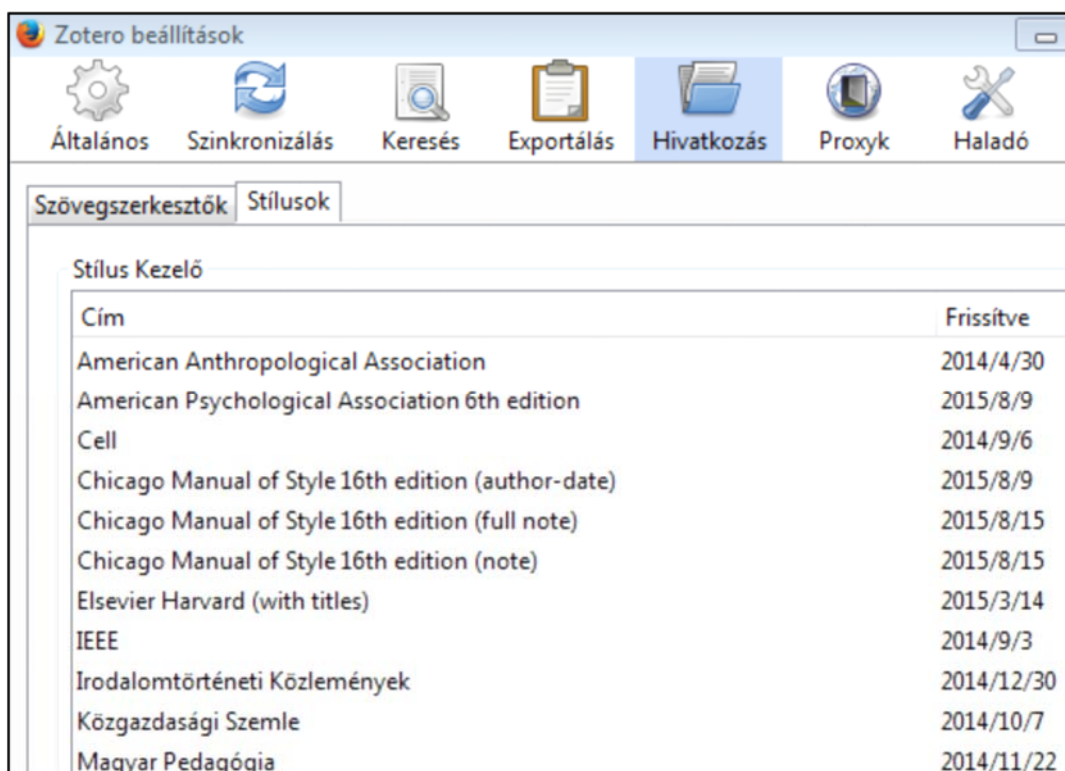
A rendszerben dokumentált tételek drag-and-drop módszerrel – egyszerű áthúzással is beilleszthetők a szövegszerkesztő programba. Ehhez a középső hasámban kijelöljük a tételt és az egér bal fülét lenyomva, egérmozgatással áthúzzuk a szövegbe. Hogy milyen formázással kerül a szövegbe a tétel, az a beállításoktól és a telepíthető hivatkozási stílusoktól függ. Az adatok kiviteli formázásának beállításai:

a) a *Szerkesztés/Beállítások* fülnél az *Exportálást* választva adható meg több hasznos dolog: az alapértelmezett nyelv, valamint itt választható ki a több ezer, már kidolgozott és a rendszer által kezelt hivatkozási stílus közül az, amelyiket éppen kiszemeltük. (81. ábra)

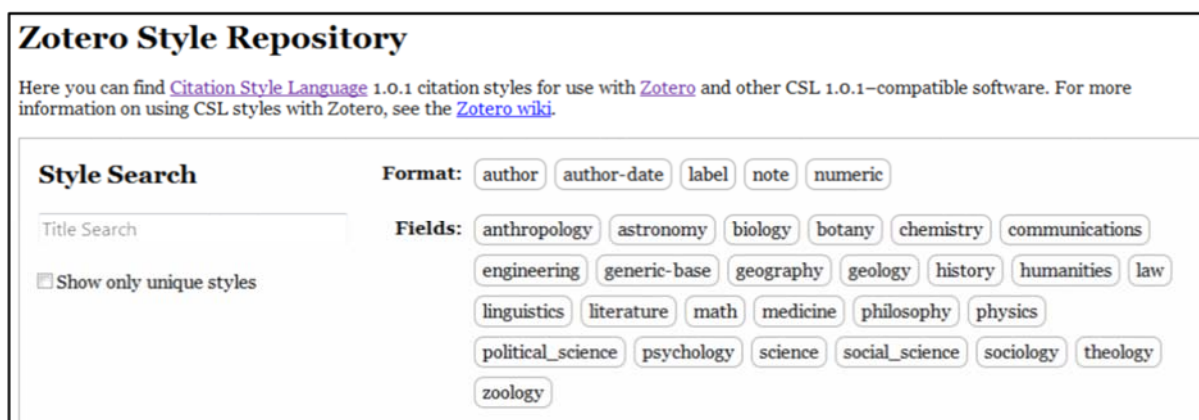
81. ábra A hivatkozási forma kiválasztása az adatok kimeneti oldalán

b) A „Hivatkozás” menüpontot választva telepíthetünk már kész hivatkozási stílusokat, amit az exportnál is használhatunk. (82. ábra)

82. ábra Egyénileg telepített hivatkozási stílusok

A rendszerbe illeszthető stílusok listája egyre gyarapszik az önkéntesek, a kiadók és folyóiratok közreműködésének köszönhetően. Az aktuális választék megtekinthető a Zotero stílustárában (Zotero Style Repository, <https://www.zotero.org/styles>). (83. ábra) Kidolgozottabb formákkal elsősorban a külföldi ismert hivatkozási stílusok büszkélkedhetnek. Magyar szakfolyóiratok egyelőre szórványosan érdeklődnek e lehetőségek iránt, ennek oka valószínűleg abban is keresendő, hogy igen összetett feladat a különféle ágazatok változatos dokumentumtípusait és a jegyzetapparátus formai szempontból is összetett elemeit elfogadható gépi formázással kielégíteni. Egy-egy ilyen vállalkozás megközelítően jól működhet a könyvek és a folyóiratcikkek esetében, de nehezen valósítható meg az egyszerűsített adatlapokra szorítkozó rendszerekben, például a könyvekben megjelent tanulmányok vagy a többkötetes munkák tekintetében.

83. ábra Zotero hivatkozásistílus-tár

A Zotero ettől függetlenül remek lehetőségeket rejt magában az adatgyűjtéshez és a dokumentálásához, mégha egy-egy dolgozat megírásakor az adatokat az írásmű szerkezetéhez igazodóan néhol ki is kell egészíteni vagy jelentősebb mértékben módosítani szükséges egy-egy összetettebb bibliográfiai leírást.

Összefoglalás

A források és a szakirodalom jelentős túláradásának kezelését megkönnyítik a szabadon vagy licencekkel használható hivatkozáskézelő rendszerek. Ezek nemcsak a hagyományos bibliográfiai adatkezelést és a jegyzetelés hagyományos műveleteit ültetik át digitális környezetbe a személyes kutatómunka során építhető adattár kialakításával, hanem számos korszerű, a web lehetőségeit ötletesen kiaknázó funkciót is felkínálnak, mint például a címkézés, az adatok megosztása vagy a csoportmunka.

10.4 Kérdések, feladatok

1. Telepítse a Zoterót vagy a Mendeley! (A további lépések a Zoteróhoz kapcsolódnak, Mendeley esetén próbálja meg végigjárni a hasonló útvonalat.)
2. Választott témához gyűjt majd szakirodalmat, ezért a Zoteróban hozzon létre egy erre a célra szolgáló mappát!
3. A választott témához keressen külső adatbázisokból legalább tíz szakirodalmi forrást – bibliográfiai adattal vagy teljes szöveggel. Javasolt adatbázisok: FSZEK, OSZK MATARKA, HUMANUS, külföldi adatbázisok, ld. például innen:
<https://ppke.hu/egyetemunk/tudomanyos-informaciok/adatbazisok>

4. Töltse fel az adatokat a Zoteróba kézi bevitellel vagy importálással!
5. Rendezze a gyűjteményt: címkék, linkek, helyi fájl tárolása, jegyzetek/címkék... Próbálja meg feltérképezni a többi hasznos funkciót!
6. Exportálja a tíz tételt szövegszerkesztőbe!

10.5 Kislexikon

idézetcedula – Pontos, egyenes, szó szerinti idézet feljegyzése a forrás pontos megjelölésével. A hasonló feljegyzések arra szolgálnak, hogy dolgozat írásakor a gondolatvezetést, ha szükséges, jól dokumentált saját adatbázisunkból könnyűszerrel alá tudjuk támasztani idézőjelbe tett, más forrásból származó szöveghű részlettel.

folkszonómia – Internetes tartalom (weboldalak, információk, dokumentumok, fájlok) közösségi kategorizálása címkézés segítségével.

plugin – Más programba beépülő, annak elemeit használó, funkcióit kiegészítő, önállóan nem működő segédprogram.

témacedula – Meghatározott témához más forrásokból gyűjtünk adatokat, szakirodalmat. A kapcsolódó adatokat vagy a témáról más forrásban közölt eredményt egy-egy önálló információegységként külön-külön cédulákra vezetjük. A forrást megjelöljük, a cédulára további címkéket vezethetünk rá, és a saját megjegyzéseket, gondolatokat és az egyéb kapcsolódó jegyzeteinket is feljegyezzük. Íráskor a cédulákat áttekintjük, a különféle szempontok alapján rendezzük és felhasználjuk a mű megalkotásánál.

Web 2.0 vagy w2 – Az internet meghatározott technológiai fejlettségének szintje, amely lehetővé teszi a közösségi közreműködést a tartalom létrehozásában, alakításában és szolgáltatásában. A szolgáltató csak a keretrendszert biztosítja, a tartalmat pedig rendszerint regisztrált felhasználók hozzák létre vagy egészítik ki címkékkel, bejegyzésekkel, megosztják egymás információit vagy más tevékenységgel járulnak hozzá a szolgáltatás működéséhez, akár programok írásával is.

10.6 Források, szakirodalom

Zotero honlap <https://www.zotero.org/>

Mendeley honlap <https://www.mendeley.com/>

Szakadát István: *Egyben az egész: egytől egyig*. Budapest: Typotex, 2007.

11. Szakterületi adatbázisok

Az adatbázisok egyenkénti megismerése időigényes feladat. Nincs szükség valamennyi adatbázis rendszerét teljes egészében, a legapróbb részletekig megismerni, viszont annál fontosabb megtapasztalni, jártasságot és rutint szerezni abban, hogy a saját szakterületünkre vonatkozó információkhoz vagy a konkrét kérdés megválaszolásához az adatbázisok segítségével hogyan juthatunk el. Hosszabb idő alatt alakulhat csak ki megfelelően széleskörű rálátás a fizikai és virtuális kutatóhelyek lehetőségeire. Erre azért van szükség, hogy a kellő pillanatban, a konkrét feladattól függően, megtaláljuk a számunkra legmegfelelőbb forrást.

A fejezet kiindulópontokat nyújt az adatbázisok eléréséhez és a róluk való ismeretek szélesítéséhez. A bölcsészet- és társadalomtudományok szempontjából legfontosabb, webről elérhető hazai és nemzetközi szakirodalmi, illetve általános gyűjtőköri információforrások és teljes szövegű tartalomszolgáltatások válogatott jegyzékét tekinthetik itt át az érdeklődők. Egyéni feladata marad a jegyzék tanulmányozójának a saját szakterületét és érdeklődését mérlegelve közelebb kerülni a legmegfelelőbb információs rendszerekhez és kiszemezgetni a legszükségesebbeket. Az egyablakos belépéssel aktivizálható *megismerő felületek* (*discovery services*) ugyan megkönnyítik a szerteágazó források adatainak keresési folyamatát, az egyedi szolgáltatások megismerésére mégis szükség van. A saját kezű válogatás elvégezhető akár valamelyik könyvjelzős, linkmegosztó vagy hivatkozáskézelő felületen is, ahol hasonló érdeklődésű társakkal közösen lehet testre szabni az adattárat és megosztva gyűjtögetni a hasznosnak tűnő dokumentumokat, linkeket, információkat.

Az adatbázisok bizonyos köre általános gyűjtőköri, egyesített vagy multidiszciplináris adatbázis, ezekben, ha lehetőség van rá, a megfelelő témakörre, tárgyszóra vagy jelzetre szűkítve juthatunk el a speciálisabb területek és témakörök irodalmához. Vannak ugyanakkor specifikusabb szakadatbázisok is, amelyek egy-egy szakterületet fognak át nemzetközi vagy hazai léptékben, ezeket a jegyzék a domináns területnél tünteti fel.

Egy-egy adatbázis olykor több területhez is tartozik, ezeket az ágazatokat nem kívántam mindenre kiterjedően jelezni, hiszen a tudományterületi határok nem is vonhatók meg élesen, sokszor még elmosódóan sem. A lista linkgyűjteményként is használható – legalábbis addig, amíg a szolgáltatások és az internetcímek meg nem változnak. A lexikonszerű fejezet egyben a korábbi fejezetek kiegészítője és gyakorlóterepe is lehet. A feladat: ki-ki találja meg az őt érdeklő információs forrást, állítson össze magának olyan adatbázis-jegyzéket, linkgyűjteményt, amely a tanulmányait a legjobban segítheti.

11.1 Multidiszciplináris, általánosabb gyűjtőköri könyvtári források

11.1.1 Nemzetközi tájékozási pontok

- **Európa Könyvtár / The European Library (TEL)**
<http://search.theeuropeanlibrary.org/portal/en/index.html>
- **Nemzeti könyvtárak a világban**
http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_national_libraries
- **Virtuális közös katalógus – Karlsruher Virtueller Katalog (KVK)**
<http://www.ubka.uni-karlsruhe.de/kvk.html>

Digitális folyóiratok adatbankja: Elektronische Zeitschriftenbibliothek (EZB)

<http://rzblx1.uni-regensburg.de/ezeit/ezb.phtml>

A Regensburgi Egyetemi Könyvtár adatbázisa az elektronikusan, teljes szöveggel elérhető tudományos folyóiratokról szolgáltat adatokat. A regiszter multidiszciplináris. A zöld fénnel jelzett folyóiratok tartalma bárki számára elérhető, a piros színnel jelzett csak jogosultsággal érhető el. Cím, témakör, kiadó és más bibliográfiai adatok szerint kereshető.

Die Volltexte der Zeitschriften sind			
☒	●○○○	frei zugänglich	
☒	○○●	nicht frei zugänglich	

Nyílt hozzáférésű tájékoztató pontok

- **The Directory of Open Access Repositories (OpenDOAR)** – Nyílt hozzáférésű repozitóriumok címtára <http://www.opendoar.org/>
- **Directory of Open Access Journals (DOAJ)** – Nyílt hozzáférésű folyóiratok címtára <http://www.doaj.org/>

Metaadatokat arató keresőrendszerek

- **BASE** – a Bielefeld Egyetemi Könyvtár üzemeltetésében <http://base.ub.uni-bielefeld.de/>
- **MeIND** – Metadata on Internet Documents, üzemeltetője: Észak-Rajna-Vesztfália Egyetem Központi Könyvtára (Hochschulbibliothekszenrum des Landes Nordrhein-Westfalen, HBZ) <http://www.meind.de/>
- **OAIster** – a WorldCat amerikai fejlesztésű, kiterjedt könyvtári hálózatot kezelő keresőrendszerébe is integrálódik <http://oaister.worldcat.org/> (OAIster) ; <http://www.worldcat.org/> (WorldCat)
- **Creative Commons** – a digitális tartalom jogkezelését támogató közösség, keresője a közkinccs-deklarációk érzékelése alapján működik <https://creativecommons.org/>

11.1.2 Hazai általános gyűjtőkörű információforrások

(Katalógusok, bibliográfiai adatbázisok, általános gyűjtőkörű elektronikus könyvtárak)

Az általános gyűjtőkörű adatbázisok többféle olvasói közösségnek szánt, valamennyi szakterület anyagát, a kultúra széles spektrumában fogadják be. Tudományos, irodalmi, ismeretterjesztő, oktatási és más jellegű anyagokat is őriznek. Információs rendszereikben kifejezetten a tudományos dolgozatokra nem szűrhetünk, egy-egy témakör megjelölésével viszont feltárulkoznak a szakirodalmi források, tárgyszóra vagy jelzetre (lásd az ETO szakrendszerét) szűkítve az adott szakterület általánosabb vagy speciálisabb információihoz juthatunk el. Egyes adatbázisok tezauruszrendszerrel a nagyobb témaköri csoportosítások mellett speciálisabb terminusokkal is jelölik a dokumentumokat.

Az Országos Széchényi Könyvtár adatbázisai

http://www.oszk.hu/oszk_katalogusok

- **OSZK katalógusok** – tartalmazzák a törzsgyűjteményt, a Kézirattár, a Régi nyomtatványok tára és egyes különgyűjtemények anyagát. Külön kereshető az Antiqua katalógus.
- **Nemzeti periodika adatbázis** – A Magyarországon fellelhető külföldi folyóiratok (1665-től napjainkig) lelőhelyjegyzéke; a magyarországi folyóiratok lelőhelyei (2005-től indult meg a regisztrálás, fokozatosan töltődik fel). Integrálódik a MOKKÁ-ba. Ajánlat folyóiratcím szerinti tesztkereséshez: *Apeiron, Linguistic Inquiry, Shakespeare Quarterly, Goethe-Jahrbuch, Cuadernos Cervantes de la lengua española, Beijing Review.*
- **Magyar nemzeti bibliográfiák (MNB)** <http://mnbn.oszk.hu/>
A kurrens és retrospektív bibliográfiák hálózatról elérhető kiadványai (lásd hozzá a 6. fejezetet).
- **Magyar Elektronikus Könyvtár (MEK)** <http://mek.oszk.hu/>

1994-től néhány lelkes könyvtáros kezdeményezése során alakult meg, 1999-től az OSZK ad otthont a projektnek. A könyv formájú elektronikus dokumentumokat gyűjti. Ide kerül sok alaplú digitalizált változata. Felajánlásokból, önkéntes munkával készült darabokkal is gyarapszik, de a tervszerű digitalizálási projektek eredményei is itt kapnak elhelyezést. Nagy szerepet vállal az elektronikus megőrzés és tárolás ügyének előmozdításában. (Zimányi – Moldován – Drótos 2010). A keresőmezőkön

kívül használni lehet a tematikus „polcokat” is, valamint keresni lehet a tárolt dokumentumok teljes szövegében is. Hangos felolvastatás is lehetséges az Új Világhalló szolgáltatással; a Beszélő könyvek oldalról MP3 formátumú letöltésre van mód. A könyvek e-olvasókra is áttölthetők.

- **Elektronikus Periodika Archívum (EPA)**

<http://epa.oszk.hu/>

A 2003-ban a MEK-ből elágazó szolgáltatás a magyar nyelvű vagy magyar vonatkozású elektronikus folyóiratokról készít nyilvántartást, s jelentős részüket teljes szövegükkel is archiválja. A gyűjtemény megalapítását az vezérelte, hogy az internet folyton változó világában az elektronikus időszaki kiadványoknak is legyen országos, hosszú távon szolgáltató központja. (Renkecz 2005) Az EPA vállalja az interneten nyilvánosan megtalálható magyar elektronikus lapok összegyűjtését, archiválását és nyilvános szolgáltatását. Az archívumban található e-folyóiratok számára stabil hozzáférést, megjelenés- és formátumbeli egységet biztosít tartalomjegyzékkel, a web-keresőkkel is jól látható metaadatokkal.

Az EPA három jelet használ a különféle hozzáférési módok jelölésér: *A* (archivált) jelzi, ha a folyóirat szövege az archívumban kapott elhelyezést, és onnan teljes szövegével is kereshető. *T* (távoli) megjelöléssel a csak a külső szolgáltatóknál elérhető kiadványokat regisztrálja. Ezekből van a legtöbb, s mivel itt csak külső linkek szerepelnek, nem mindig garantált a hozzáférés. Az „O” (offline) azt jelenti, hogy az EPÁ-ban nyilvántartott kiadvány nem férhető hozzá az interneten, de létezik elektronikus formában, a nemzeti könyvtárban kutatható.

Az archívumok általában, a biztonságosabb szolgáltatás céljából, *tükörszervereket* is fenntartanak. A hasonló szolgáltatásokat nem célunk módszeresen feltüntetni, példaként az EPA tükröződéseit mutatjuk csak be:

- Magyarország, az NIIF hálózatról <http://epa.niif.hu>
- Ukrajna, Kárpátalja: <http://www.epa.uz.ua/>
- Látássérültek számára a három helyről fut a szolgáltatás: http://epa.oszk.hu/new_index.phtml; http://epa.niif.hu/new_index.phtml; <http://www.efolyoirat.uz.ua/>

- **Digitális Képtár (DKA)** <http://dka.oszk.hu/>

Az elektronikusan elérhető képanyagot gyűjti. 2007-ben nyitotta meg kapuit. Gyűjteményegységei: könyvillusztrációk a MEK különféle gyűjteményeiből; magángyűjtemények; internetes gyűjtemények; közgyűjtemények anyaga. Állóképek, animációk, mozgóképek egyaránt bekerülnek. Tematikus polcokról is ki lehet indulni, innen áttekinthető például a térképek és kották részlege is.

- **Magyar Digitális Képkönyvtár (MDK)** <http://www.kepkonyvtar.hu/>

2008-tól, a magyarországi könyvtárakkal együttműködve épülő, kereshető képadatbázis. Magyarországon sok könyvtárban folyik digitalizálási munka. Nem minden könyvtár nyújt ezekből önálló szolgáltatást. Az MDK gyűjti a képként digitalizált könyvtári dokumentumokat (kéziratok, kódexek, például a Terentius-kódex), és a dokumentumokban található képeket, metszeteket, illusztrációkat, portrékat, fotókat stb. Önálló egységekként kezeli az egyes képeket, minden egységhez kereshető leírások, metaadatok fűződnek.

Hungaricana közgyűjteményi portál

<http://hungaricana.hu/>

Az állami támogatással (Nemzeti Kulturális Alap) készülő digitalizálások eredményeit összefoglaló portál, amely áttekintést ad a pályázatokról és elküld az elkészült adatbázisokhoz. A múzeumi és levéltári programok mellett a könyvtárak által digitalizált anyagok forráshelyeit is meg lehet találni erről a portálról. Amit érdemes innen kiindulva keresni: képeslapok, régi és újabb helyi lapok, iskolai értesítők, lakcímkönyvek, egyházi gyűjtemények digitalizált dokumentumai és kiadványai, címtárak, oklevelek, úrbéri összeírások, jegyzőkönyvek, közjegyzői iratok, történelmi térképek korszerű térinformatikai feldolgozásban és sokféle másféle dokumentum.

Lectio - olvasmánytörténeti források

<http://www.eruditio.hu/lectio>

A Kárpát-medence olvasmányműveltsége (1500-1700) program adatbázisa (Szegedi Tudományegyetem) és több más, a régi könyves kutatásokhoz kötődő adatbázis gyűjtőhelye. Elérhető innen a magyarországi muzeális könyvtári dokumentumok nyilvántartása, a régi magyarországi szerzők személynévtára, helynévtár stb.

Magyar Folyóiratok Tartalomjegyzékeinek Kereshető Adatbázisa (Matarka)

<http://www.matarka.hu/>

A magyarországi és magyar vonatkozású folyóiratok tartalomjegyzékét dolgozza fel tételesen. Célja általánosan elérhető, gyorsan frissíthető, visszamenőleges adatokkal is feltölthető szolgáltatás biztosítása, amely a tartalomjegyzékeken keresztül tájékoztatást nyújt a folyóiratok teljes tartalmáról. 2002-ben indult, kezdeményezője a Miskolci Egyetem Könyvtár, Levéltár, Múzeum, a szolgáltatás koordinálása és üzemeltetése jelenleg is innen folyik. Konzorciumban működik, sok könyvtár és folyóirat-szerkesztőség közreműködésével közösen épül, gyarapszik az adatbázis. Folyamatos az adatátvitel az Elektronikus Periodika Archivumból és az Akadémiai Kiadótól. 2002-ben 8 intézmény – 97 folyóirat – 57.616 cikk, 2015 augusztus végén 35 intézmény, továbbá szerkesztőségek és önkéntesek vesznek részt a feldolgozásban – 1614 folyóirat, 2 milliót meghaladó cikk tétele és félmilliónál több teljes szövegre mutató ugrópont van az adatbázisban.

A folyóiratcímek a betűrendes indexben tekinthetők át szakterületi bontásban. A Matarka össze van kötve az EPÁ-val: amennyiben ott megtalálható a teljes szövegű archivált cikk, akkor csatolja a cikk MATARKÁ-s tételéhez. A keresőfelületen be lehet állítani, hogy a találati halmaz csak az EPÁ-ban megtalálható cikkekre korlátozódjon. A cikkek kiválasztása és egyéni mappába való összegyűjtése a „Kosárba rakom” funkcióval működik. A kosarat egyénileg összeállított lista készítésére, fájlba mentésre és cikkmásolat megrendelésre lehet használni. A Matarka tételei letölthetők a Zotero jegyzetelőbe.

A Matarka csak a bibliográfiai alapadatokat közli az egyes cikkekről. A cikkek kereshetők a szerző nevével, a cím szavaival, a cím részlete szerint és ezek kombinációjával; szűkíthetünk évre, EPA-archívumra stb. Indexek: szerző; cím (a címek szavait egyenként indexeli, a szólista betűrendben kereshető); folyóiratcím. Vigyázat: a cikkeket nem tárgyszavazza egyenként – ez a feladat már túlmutatna a tartalomjegyzék típusú adatbázis küldetésén. Ezt a jellemzőt viszont figyelembe kell vennünk a találati lista értékelésénél. Nem tudjuk visszakeresni az ilyen típusú tételeket – egy kitalált példával érzékeltesse: azokat a cikkeket keressük, amelyek témája az 1956-os forradalom. Hasonló kérdés felmerülésénél csak a CÍM mezőt tudjuk mozgósítani: 'CÍM: 1956' vagy CÍM: 1956-os forradalom'. Ha lefut a keresés, a kapott tételekből kimarad a *Csodálatos világ!* c. cikk, amelyik szintén az 1956-os forradalom egyik rész kérdéséről szól. Szakterület választása csak a *folyóiratok besorolási szintjén* lehetséges.

EPA+Humanus+Matarka+ ... közös kereső (EHM) <http://ehm.ek.szte.hu/ehm>

Folyóiratcikkek és humántudományi könyvtanulmányok közös keresője. 2011 nyarán nyílt meg, kezdetben a címben jelzett három adatbázis kapcsolódott be a közös keresőbe, a lista azóta tovább bővült. A bibliográfiai adatok keresésén kívül a fejlesztők a teljes szöveges keresést is célul tűzték ki, ennek köszönhetően az EPÁ-ban tárolt archívum teljes szövege is pásztázható a felületen keresztül.

Magyar Országos Közös Katalógus (MOKKA)

<http://www.mokka.hu/>

Mintegy 100 magyarországi könyvtár együttműködésével az országos központi katalógus szerepét tölti be. Célja, hogy egyetlen helyről lehessen információt szerezni a hazai és a magyarországi gyűjteményekben fellelhető külföldi könyvekről és ugyanígy a folyóiratok lelőhelyeiről. Két alapkérdésre ad választ: (1) Mi van meg az országban? és (2) Egy konkrét könyv vagy más könyvtári dokumentum hol van meg? Az általános tájékoztatáson túl a könyvtárközi kölcsönzést (Országos Dokumentumellátó Rendszer) is információkkal és technikai háttérrel szolgálja ki.

Magyar Országos Közös Katalógus, Régi Nyomtatványok Tagozat (MOKKA –R)

<http://www.eruditio.hu/lectio/mokka-r>

Az országos közös katalógus program régi nyomtatványok számbavételét és lelőhelyadatainak nyilvántartását célzó adatbázisa. Könyvtárak közös katalogizálásra is használhatják, ezzel is könnyebbé és gyorsabbá válhat a régi nyomtatványok feldolgozása. A nyilvános felületen a kereshető indexek: teljes szöveg, szerző, cím, kiadás helye, nyomdász, kiadás ideje, formátum, tárgyszó, nyelv, possessor, hivatkozás, raktári jelzet. Gyűjtőköre tág: minden olyan, a tagkönyvtárak állományában lévő 1450–1850 között készült nyomtatvány, amely ma a Kárpát-medencében van.

A muzeális könyvtári dokumentumok nyilvántartása (MKDNY)

<http://www.eruditio.hu/lectio/mkdny>

Bibliotheca Vetus Hungariae – a muzeális könyvtári dokumentumok országos nyilvántartására szolgáló rendszer. A muzeális dokumentumokat a könyvtáraknak be kell jelenteniük az Országos Széchényi Könyvtárnál. A bejelentés egyúttal a bibliográfiai adatokat, a régi könyvekre vonatkozó speciális adatszolgáltatást is jelenti, az egyes példányokra vonatkozó jellegzetességek leírását is tartalmaznia kell. A rendszer egyben a MOKKA-R részét is képezi.

Múzeumi könyvtárak katalógusa

<http://www.muzeumikonvrtarak.hu/>

A múzeumi könyvtárak külön projekt keretében hozták létre közös katalógusukat. Jelenleg 10 gyűjtemény kapcsolódik a rendszerhez, közöttük van a Hadtörténeti Intézet és Múzeum, a Néprajzi Múzeum, Ludwig Múzeum – Kortárs Művészeti Múzeum, a Szépművészeti Múzeum, a Múcsarnok Könyvtára, a Petőfi Irodalmi Múzeum.

UNITAS – az egyházi könyvtárak közös katalógusa

<http://www.unitas.hu/>

Az Unitas a magyarországi egyházi könyvtárak közös katalógusa és portálja. Evangélikus, görög-katolikus, izraelita, református, római katolikus és unitárius közösségek működtetik, jelenleg több mint 20 tagkönyvtára van.

Magyar Tudományos Művek Tára (MTMT)

<http://www.mtmt.hu/>

keresőfelület: <https://vm.mtmt.hu/www/index.php?scid=21>

A Magyarországon aktív kutatók tudományos közleményeit regisztráló országos adatbázis, 2015-től a nemzeti tudományos bibliográfiai

adattár rangjára emelkedve információs közszolgáltatásként működik (2015. évi CXXXI. törvény). Több célra hasznosítható: a kutatók itt tartják nyilván publikációs tevékenységüket; az intézmények intézeti szinten kimutathatják, milyen publikációs hozadéka van az intézményben folyó kutatásoknak; a közleményeken keresztül követhetők a kutatási irányvonalak és az elért eredmények, áttekinthető egy-egy szakember munkássága, hosszú évek múltán pedig teljes életműve. A szerzők vagy intézményeik feltölthetnek hivatkozásokat is, amennyiben egy-egy publikációról ilyen adatok rendelkezésre állnak, a kutatási eredmények visszhangját ily módon is meg lehet becsülni. A diákok megnézhetik, mimindent írtak kedvenc tanáraik és mit volna érdemes elolvasniuk neves szakemberektől.

Az MTMT elnevezése kissé megtévesztően utal arra, hogy a rendszer teljes műveket tárol és kezel. Esetében nem erről van szó, az MTMT maga nem valamiféle elektronikus szövegarchívum, ettől függetlenül hozzájárul a nyílt hozzáféréssel elérhető dokumentumok könnyű eléréséhez azzal, hogy közli az elektronikus azonosítót (DOI) vagy a teljes szöveg internetcímét.

11.2 Szakterületi adatbázisok – itthon

Humanus – Humántudományi Tanulmányok és Cikk Adatbázisa)

<http://www.oszk.hu/humanus/>

Magyar vonatkozású tanulmányok bibliográfiai adatait adja közre rendszeres frissítéssel. A tematikus keresést tárgyszavas feldolgozással segíti. Amennyiben a teljes szöveg elektronikus archívumból elérhető, a megfelelő csatolókat is elhelyezi. Többféle adatbázis állománya kereshető a rendszerben, az adat eredeti forrásáról is tájékoztat. A lefedett területek:

• irodalomtudomány	• filozófia
• nyelvtudomány	• vallás, teológia
• törtélemtudomány	• művészet
• hadtudomány	• neveléstudomány
• politikatudomány	• néprajztudomány
• könyvtartudomány	• helytörténet
• könyvtörténet	• kisebbségtudomány

A Humanus az úgynevezett Cikk-MOKKA keretrendszerben több más adattárral együtt is kereshető a Szegedi Tudományegyetem szerverén, ám ha több adattárist vonunk be a lekérdezésbe, akkor kevesebb adatelemmel kereshetünk ellenőrzöten. Ha a Humanusban rejlő intelligensebb lehetőségeket szeretnénk kiaknázni, azaz a tagoltabb leírások elemeit szeretnénk bevonni a keresőprofilba, akkor tanácsos a keresést egyedül erre az adattárra korlátozni.

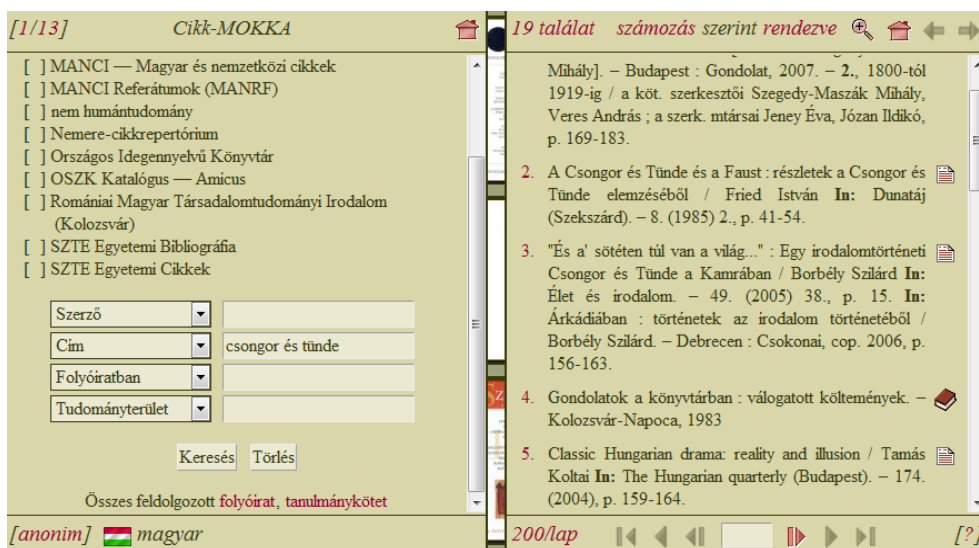
A felhasználói felület a szokásos adatmezős szerkezetet kínálja fel, a keresőprofilban alkalmazni kívánt mezők típusa egyedileg is beállítható a választólista legördítésével. Egy-egy tétel megtekintésekor *címkés* és *cédulás* bibliográfiai forma jeleníthető meg, ez utóbbi nézetet az ISBD felirat alatt találjuk. A cédlás formázást, az adatelemek szabványos sorrendjét és a szabványos központosási jeleket nemzetközi szabvány írja elő (International Standard Bibliographic Description), a cédlás nézetet ez alapján keresztelték el ISBD formátumnak. Az átlagos felületekhez képest a Humanus képernyője kissé rendhagyó, ugyanis kétablakos, könyvszerűen nyíló, jobb és bal oldalféltekre (ablakra) tagolódo lapokon dolgozhatunk. A két ablak a találati lista kétféle szintjének státuszát jeleníti meg: ha például a bal oldalon a találati listában szemezgetünk, a jobb oldali ablakban, párhuzamosan, a kiválasztott tétel részletes adatai jelennek meg. A lépegetés pozíciójától függően a jobb félteken egyre mélyebb és egyre kisebb egységeket megjelenítő adatszintekre jutunk, ahol a kért eredményt részleteiben nagy „felbontásban” is megtekinthetjük. A tételek indexelt adatelemeire kattintva (szerző, folyóiratcím, tárgyszó, név / tárgyi melléktétel, forrásdokumentum stb.) továbbléphetünk más adatok és listák felé.

Az adatmezők közül magyarázatot fűzünk a következőkhöz:

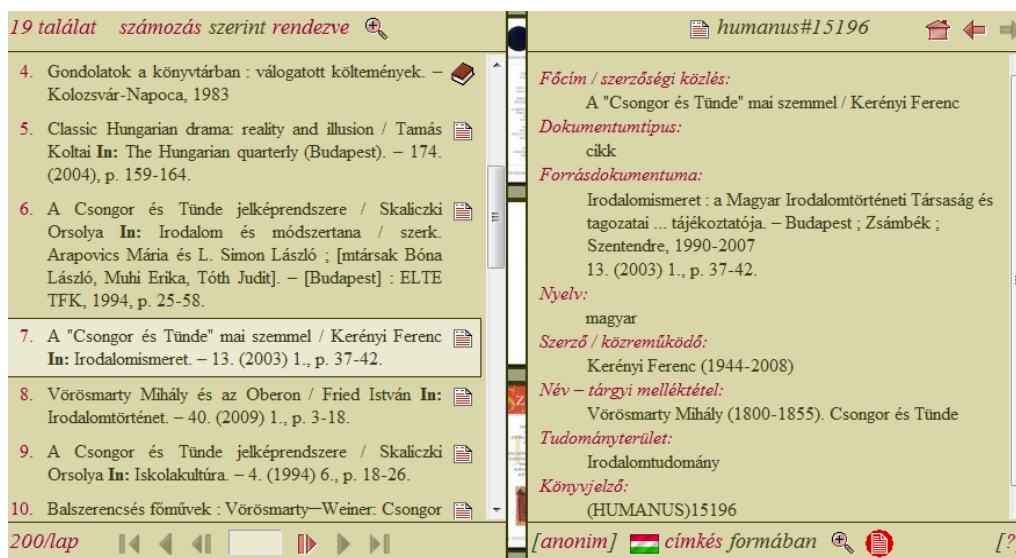
- „Teljes szöveg”: a Humanus bibliográfiai tételeinek szövegét jelenti (azaz a külső linkeknél található dokumentumok ebben a rendszerben nem kereshetők teljes szövegükkel)

- „Név (tárgyi mt.)” és „Cím (tárgyi mt.)” – kiolvasva: Név/Cím (tárgyi melléktétel): a „rőla szőló” típusú keresésekhez használható. Személyekről, intézményekről, társaságokról, illetve a művekről, folyóiratokról írt szekunder irodalmat térképezik fel.

A találati halmazokat év, szerző, füzettség és több más szempont szerint rendezhetjük (Rácz 2008). A válogatott tételset letölthetjük szővegesen vagy beilleszthetjük jegyzetelő programba (például Zotero). Közösen kereshető az EHM-felületen (EPA, Humanus, Matarka). (84. ábra, 85. ábra)

84. ábra A Humanus adatbázis kéttablakos felülete: keresőpanel – találati lista

85. ábra Humanus adatbázis kéttablakos felülete: találati lista – egy kibontott tétel

Magyar nyelvű filozófiai irodalom elektronikus adatbázisa

<http://bodza.bibl.u-szeged.hu:9802/human/philobibl>

Kurrens verziója a Humán szakirodalmi cikkadatbázis / Cikk-MOKKA felületen is elérhető, a „Magyar Nyelvű Filozófiai Irodalom” menüpontról kiindulva. (Ez nem azonos a *Humanus* → *Filozófia* témakör jelölésekor futtatott találat állományával!)

A szegedi egyetemi könyvtár társadalomelméleti gyűjteménye és a SZTE BTK Filozófia Tanszéke készíti több hazai és határokon túli partnerintézmény közreműködésével. Az adatbázis ismertető szővegéből: „1881-től kezdődően rögzíti a magyar nyelven megjelent filozófiai könyvek, illetve időszaki kiadványokban publikált tanulmányok és kisebb-nagyobb közlemények bibliográfiai

adatait. Az adatbázis jelenleg mintegy 40 000 magyar nyelvű filozófiai publikáció bibliográfiai adatait tartalmazza. Lehetővé teszi a szerző, cím, tárgyszó, 'teljes szöveg', (a keresett kifejezés a bibliográfiai leírás bármelyik elemében előfordulhat, a legnagyobb találati pontossággal itt lehet keresni) és a kiadási adatok (stb.) szerinti visszakeresést, illetve a hatékony szakirodalmi tájékozódást. Az adatbázis részét képező filozófiai folyóirat-repertóriumok, illetve szakirodalmi bibliográfiák adatállományát szöveges formában külön is elérhetővé teszi.”

Irodalmi bibliográfia

A magyar irodalomtudomány nyomtatott bibliográfiai ciklusai az ezredfordulóig követik a forráskiadásokat és a szakirodalmat, ezután átveszik a terepet az elektronikus adatbázisok (Dudás 2011: 289-298). A magyar irodalomtudomány anyagának regisztrálása több adatbázishoz kapcsolódik: kiemelkedő szerepet tölt be az OSZK katalógiusa, amely a könyveket fedi le, a tanulmányok és cikkek pedig, az utóbbi tíz-húsz évről a Humanus adatbázisból deríthetők fel. Harmadik ajánlható forrás a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár gyűjteménye alapján készülő *irodalmi bibliográfia*. Ez utóbbi a szépirodalmi alkotókról és az egyes műveikről szóló írásokat (monográfiák, tanulmányok, kritikák, regény-, dráma-, novella- és verselemzések), valamint a klasszikus színpadi művek bemutatásáról írt cikkeket, továbbá a filmkritikákat külön is számbaveszik az irodalmi bibliográfia csoportjában. Ez az adattár a FSZEK katalógusában a teljes könyvtári gyűjtemény „céduláival” együttesen is, és külön szegmensként – csak erre a témakörre szűkítve – is kereshető (Összetett keresés → Szakbibliográfia → Irodalmi bibliográfia). (86. ábra)

86. ábra FSZEK – szakbibliográfiák

A FSZEK felületén a szerző/cím szerinti keresés más rendszerekhez hasonlóan működik. Hasznos lehet viszont, ha tudjuk, hogy ebben a rendszerben személyről, színházról, egyéb testületről, társaságról úgy kereshetünk, hogy a nevet ilyenkor a „Tárgyszó” mezőbe írjuk. A „Kulcszó” mező adja a legtöbb és legkuszább találati listát, a „Tárgyszó” már célzottabban juttat el a megfelelő művekhez. Az indexek ismerete nélkül azonban könnyen előfordulhat, hogy ha például a költő Arany Jánosról szóló irodalmat a tárgyszó mező segítségével keressük, de különösebben nem határozzuk meg, hogy más „Arany János” nevű elem nem érdekel bennünket, akkor az eredményhalmazba fog özönleni a költő nevét viselő színházról, iskoláról, társaságról és egyebekről írt cikk is. Ha ezt ki szeretnénk kerülni, akkor más egérutat ajánlunk: induljunk inkább a „Böngészés” fülről, és nézzük át a betűrendes tárgyszólistát! Könnyen észre lehet venni, hogy nemcsak Arany János személyére, hanem a konkrét műveiről írt elemzésekre, tanulmányokra is célzottan kereshetünk. Az 'Arany János (1817-1882) A walesi bárdok' karaktersorral például a balladát elemző tanulmányokról szerezhetünk információkat. (87. ábra)

Megjegyezzük: míg a hazai könyvtermést nemzeti bibliográfiai feladatai révén az OSZK szinte teljes mértékben átfogja, nem ugyenz a helyzet az ún. „részdokumentumok” esetében, így az irodalomtudomány vonatkozásában egyik fent említett nyilvántartás sem fedi le teljességében az összes létező, magyar vonatkozású könyvben megjelent tanulmányt sem a folyóiratokban publikált összes releváns cikkanyagot. Kisebb-nagyobb hézagok akadhatnak, azonban az egyes adattárak – ha nem is

teljesen hiánytalanul – jól kiegészítik egymást, alkalmanként pedig érdemes az általános gyűjtőkörű adatbázisoknál említett forrásokat is bevonni a feltérképező munkába.

Böngészés		
Találatok egy oldalon: 10		
Kijelöl	Találatok	Tárgyszó
☐	2	Arany János
☐	3	Arany János 1.06
☐	573	Arany János (1817-1882)
☐	3	Arany János (1817-1882) A hamis tanú
☐	2	Arany János (1817-1882) A honvéd özvegye
☐	1	Arany János (1817-1882) A kép-mutoqató
☐	1	Arany János (1817-1882) A két apród

87. ábra Böngészés (mely a FSZEK katalógusában nem szűkíthető csak az Irodalmi bibliográfiára) → Tárgyszó (FSZEK katalógus)

A Petőfi Irodalmi Múzeum adatbázisai (PIM)

Keresőrendszer: <http://pim.hu/object.af20b1dd-d9ea-413e-9dc6-ee65dfbb72e4.ivy>

Irodalmi kutatásokhoz számos forrást és online kereshető adattárakat nyújt a PIM. Könyvtára gyűjti a magyar szépirodalom, a magyar irodalomtörténet és irodalomtudomány körében megjelenő nyomtatott dokumentumokat, aprónyomtatványokat, lapkivágatokat és gépiratokat, valamint a magyar írók és az irodalmi élet neves személyiségeinek könyvtári hagyatékát. A könyvtár állományán kívül a következő fontosabb gyűjtemények és adattárak anyaga kereshető a 2011-től egyesített adattárban: (1) Gyűjteményi katalógusok, bibliográfiák; (2) Névter (Magyar életrajzi index), irodalmi adattárak; (3) Irodalmi évfordulók; (4) Magyar Digitális Múzeumi Könyvtár. Az adatok integráltan kereshetők: beépülnek a személyek rekordjába, ikonokkal vezérelve az egyes elemekről bővebb információkhoz jutunk. A tematikus honlapok között található a Digitális Irodalmi Akadémia (DIA), a kortárs magyar írók szerzői honlapján közzétett művekkel.

Információs rendszere több bibliográfiai és életrajzi típusú adattárat egyesít, többek között a *Magyar életrajzi indexet*, amely mintegy 230 ezer személyről tartalmazza a legalapvetőbb azonosító adatokkal. Ehhez több mint 800 adatforrást (lexikont, évkönyvet, schematizmust stb.) használtak fel, ezzel a sokféle és nehezen beszerezhető nyomtatott kézikönyvek címszavai egy helyen váltak kereshetővé, a kutató egyetlen helyen foghat hozzá adatok gyűjtéséhez, ellenőrzéséhez. Kumulált indexről van tehát szó, amely a több száz forrás anyagának összesített és egyeztetett mutatója. „A rekordok olyan adatsorból épülnek fel, amelyek segítségével egy személy önmagával azonosítható: születés, halálozás helye és ideje, foglalkozás, névvariánsok. A helynév mindig a születés, illetve halálozás időpontjában érvényben lévő, hivatalos névalakot tükrözi, pontosításához pedig feltüntetik a nagyobb közigazgatási egység (megye, szék, ország stb.) nevét is. A források adatbeli eltéréseit az Adatforrások ikon mezőjében közlik (* a születés, + a halálozás adataira vonatkozik). Az adatok autentikusságát erősíti a korabeli nekrológok, valamint gyászjelentések felhasználása. A Magyar életrajzi index a faktográfiai tájékoztatás egyik legfontosabb internetes forrása, amely segíti a könyvtárosok, bibliográfusok, illetve biobibliográfiát készítő kutatók munkáját” – olvashatjuk a honlap ismertető szövegében. (88. ábra)

Gyűjteményi katalógusok, bibliográfiák **Névtér, Irodalmi adattárak** Díjak

Név	Babits Mihály	És
Születési hely		És
Születési/Halálzási dátum		És
Halálzási hely		És
Foglalkozás/Életrajz		

Találatok száma egy oldalon: 10 Keres Töröl

[Adatbázis leírások](#)

☒ **Életrajzi típusú adattárak**

- ☒ Magyar Életrajzi Index
- ☒ Magyar Emigráns Írók és Műveik
- ☒ Kortárs magyar írók (1945-2004)
- ☒ Díjazottak
- ☒ Becsületrend magyar kitüntetettjei
- ☒ Diplomások adattára
- ☒ Magyar főnemesség genealógiája
- ☒ Magyar családtörténeti adattár
- ☒ Budapest topográfia / Lakók
- ☒ Budapest topográfia / Intézmény
- ☒ Magyar írók sírjai

88. ábra A PIM múzeumi információs rendszere

A múzeumi rendszer kezeli a kéziratár anyagát (főként 19–20. századi kéziratos dokumentumok: magyar írók kéziratai, levelezései, személyi dokumentumai, irodalmi szervezetek, intézmények levelezései, iratanyagai). A dokumentumok között, a PIM Médiatárában őrzött hangzó- és mozgókép felvételek is találhatók az 1930-as évektől napjainkig, feldolgozásuk folyamatos, az anyag több mint fele kereshet. Érdekes gyűjteményegység a *Művészeti és Relikviatár*, a magyar irodalom művészeti anyaga: nevezetes irodalmi személyiségekről készült festmények, grafikák, szobrok, fotók. Különlegességek a magyar írók és költők művei által ihletett műalkotások, az irodalmi művekhez készült illusztrációk. A relikviagyűjteményben a magyar irodalom tárgyi emlékeit őrzik: bútorokat, egyéb berendezési és használati tárgyakat, dísz tárgyakat, írói rekvizitumokat. A digitalizált elemek kapcsolódnak az információs rendszerhez (Bánki 2007).

Digitális Irodalmi Akadémia (DIA)

Az 1998-ban létrejött program 2000 őszétől került a PIM gondozásába. A legújabbkori és kortárs magyar irodalom kiemelkedő szerzőinek életművéből tesz közzé válogatást. A művek szövegén kívül a szerzők életrajza, bibliográfiája, másodlagos irodalom, tehát műelemzések is helyet kapnak. A múzeum gyűjteményeiben őrzött festmények, fényképek, kéziratok, hanganyagok, egyéb dokumentumok egészítik ki az írók és művek bemutatását.

MTA Nyelvtudományi Intézet könyvtárának katalógusa

<http://konyvtar.nytud.hu/index/index.html>

A nyelvtudomány ágazatainak szakirodalmát mélységében gyűjti az MTA Nyelvtudományi Intézetének könyvtára. Az előzetes tájékozódást segíti a katalógus és a folyóiratok jegyzéke.

Pedagógiai Adatbázis (PAD)

<http://opac.opkm.hu/>

Az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum (OPKM) katalógusa egyben pedagógiai szakbibliográfia is. A Pedagógiai Adatbázis tartalmazza 1989-től a *Magyar Pedagógiai Irodalom* c. nemzeti szakbibliográfia teljes anyagát, valamint az OPKM-ben feldolgozott idegen nyelvű szakkönyvek és válogatott folyóiratcikkek adatait. Integrálódik az OPKM katalógusába. A katalógusban a pedagógiai tárgyszójegyzék kifejezéseivel is lehet keresni.

Szociológiai bibliográfia, SzocioWeb

A magyar vonatkozású szociológiai irodalom válogatott bibliográfiai adatbázisaként 2006-ig önálló adatbázisban épül, 2007-től FSZEK katalógusával összevontan készült, majd 2014-ben a korai SzocioWeb anyagát is áttelepítették a katalógus állományába. Külön kereshető a szakbibliográfiák között (Összetett keresés → Szociológiai bibliográfia)

<http://saman.fszek.hu/WebPac/CorvinaWeb?action=advancedsearchpage>

A FSZEK adatbázisai az oktatással és általánosabban a pedagógiával kapcsolatos szociológiai határterületeket is lefedik, például a pedagógusok szociális helyzetéről, az iskolarendszer jellemzőiről vagy az olvasáskutatásról is találunk hasznosítható cikkeket. (Karch 2009)

Nemzeti Audiovizuális Archívum (NAVA)

<http://nava.hu/>

A digitális műsортár a sugárzott médiatartalmak archívuma. Elsősorban a televízió- és rádiós műsorok nemzeti kötelespéldányaiból gyarapszik. A magyar közszolgálati csatornák, valamint a két legnagyobb kereskedelmi televíziós csatorna magyar gyártású és magyar vonatkozású műsorait archiválja, összegyűjti a rádiós műsorszámokat is, feladata ezek megőrzése és kezelése. Az archívum az M1, M2, Duna, RTL Klub és TV2, valamint a három közszolgálati rádiócsatorna műsorait gyűjti, katalogizálja és teszi hozzáférhetővé. 2006-tól épül teljesebb körűen, korábbiakból csak műsoradatok, kisebb számban letölthető, tematikus archivált produkciók találhatók.

A gyűjtemény teljes tartalmához az úgynevezett NAVA-pontokon keresztül lehet hozzáférni. NAVA-pontok magyarországi könyvtárak, oktatási tevékenységet folytató intézmények, muzeális intézmények, kép- és hangarchívumok lehetnek. A felhasználás oktatás és kutatás céljából engedélyezett.

A NAVA a nyomtatott és más írásos műveket regisztráló nemzeti bibliográfiákhoz hasonlít – a dokumentumtípusok köre itt azonban más: az elektronikus műsorokra terjed ki. Hasonló feladatköre van a Magyar Nemzeti Digitális Archívum és Filmintézet (MaNDA) filmarchívum részlegének is, ez a magyar filmek számára létesített nemzeti őrző- és kutatóhely. A NAVA több tematikus és különgyűjteményt tart fenn, ezek között vannak szabadon megtekinthető egységek is, például 1988–1989-es híradórészletek vagy a Mindentudás egyetem előadásai (2002–2007), egyetemi vizsgafilmek és a Mediawave fesztivál rövidfilmjei.

Jog- és politikatudomány, sajtófigyelő adatbázisok: az Országgyűlési Könyvtár adatbázisai

<http://www.ogyk.hu/>

Az Országgyűlési Könyvtár a magyar parlament dokumentumainak országos feladatkörű tudományos, nyilvános szakkönyvtára és információs központja. Értelmeszerűen a jogtudomány, a közigazgatás és a politika szakmai dokumentumait gyűjti, a törvényhozási szervek munkáját segíti korszerű információforrásokkal, egyben szélesebb könyvtári szolgáltatásokat is nyújt. A magyarországi jogforrásokról külön portál készül (*Corpus Juris Hungarici* <http://1000ev.hu/>), digitalizálási program keretében a XIX-XX. század meghatározó dokumentumainak egyre nagyobb köre online is elérhető a *Digitalizált Törvényhozási Tudástár* portálról (<http://dt.ogyk.hu/hu/>). A könyvtár gyűjtőkörébe tartozik a XX. századi egyetemes történelem, és a külföldi parlamenti dokumentumok, valamint az Európai Unióval és a nemzetközi szervezetekkel kapcsolatos információforrások.

Katalógusa 2015-től egységes feltételekkel teszi kereshetővé az egyes jogi részadatbázisokat: a magyar jogi irodalmat regisztráló és a válogatott külföldi folyóiratcikkek gyűjtő adattárakat. Két további, szélesebb érdeklődésre is számot tartó sajtófigyelőt is fenntart: a *Pressdok* a hazai politikai,

gazdasági és részben jogi sajtóadatbank, mely mintegy 150 napi- és hetilap figyelésével készül a megjelent cikkek szelektív feltárásával; a *Hundok* pedig mintegy félszáz mértékadó külföldi napi- és hetilap anyagát szemlézi, annotációk és kulcsszavak hozzáadásával. A sajtófigyelés célja, hogy naprakészen és visszamenőlegesen is nyomon követhetők legyenek a belpolitikai és gazdasági folyamatok, a vezető politikai, gazdasági és kulturális személyiségek nyilatkozatai, továbbá a pártok, politikai, gazdasági és érdekvédelmi szervezetek állásfoglalásai, értékelései.

Hogyan állíthatjuk össze a saját szakterületünk forrásainak „menüjét”?

Az eddig elmondottakból is kitűnik, hogy nincs egyetlen varázsszó, amit egy-egy kutatási feladat teljesítésére kimondhatnánk, nincs egyetlen „terülj asztalkám”, amelyik gondolatolvasó módjára összegyűjti, kiválogatja az éppen megfelelő forrásanyagot. A következőkben a történelemtudományos kérdések könyvtári forrásainak lehetőségeit vázoljuk, a módszer más ágazatok esetében is hasonlóan átgondolható. A történelemtudomány szempontjai lehetnek regionálisak és nagyobb térségre kiterjedőek, a felmerült kérdésnél ezt a szempontot is figyelembe kell venni. Kutatóhelyként, a levéltárakon (kiindulópont lehet a Magyar Nemzeti levéltár portálja <http://mnl.gov.hu/>, Körmendy 2009) és a múzeumokon kívül jelentősek ezen a területen is a nemzeti könyvtárak, a specifikus kutatóintézeti és szakkönyvtárak, valamint a helytörténeti gyűjtemények. A nemzeti könyvtárak honlapjaikon közzéteszik a digitalizálási programok archívumainak anyagát, amelyek kiterjedhetnek a kódexekre, a folyóiratokra, a könyvek gyűjteményeire és más dokumentumokra is: képekre, aprónyomtatványokra, térképekre.

A digitalizálási projektek száma végelethetetlen: a releváns, nemzetközi forráshelyek megtalálásához segítséget nyújthatnak az általános internetkeresők és a szerkesztett, átfogó európai vagy nemzetközi projektek portáljai, mint a TEL (Európa Könyvtár, Europeana) valamint a nyílt hozzáférésű források és az adataikat közösen kereső rendszerek.

A könyvtári adatbázisok osztályozási rendszerét is érdemes olykor mozgósítani: a történelem az ETO 9-es főosztályának szakcsoportjaiban szerepel, illetve más főosztályok történeti vonatkozásainál is megjelenhet (például a 329 *Politikai pártok és mozgalmak (szervezetek)* vagy a 355 *Hadtudomány* osztályánál stb.), emellett tárgyszavas keresésekkel is lehet tájékozódni. A régebbi könyvek adatai a retrospektív bibliográfiák kiadványaiból kutathatók fel, de jó szolgálatot tehetnek az átfogóbb és a speciálisabb témakörökre összpontosító nyomtatott bibliográfiák is. Az újabb és régebbi folyóiratcikkek feldolgozó adatbázisok, mint a Matarka vagy a gyűjteményes kötetekben megjelent tanulmányokat is gyűjtő Humanus, a történelemtudomány kategóriáját is folyamatosan frissítik az újabb szakirodalommal. A fejlesztéseknek köszönhetően együttesen kereshető az EPA, a Humanus és a Matarka (EHM). Más országok és kultúrák vonatkozásában hasonló tájékoztató források felkutatása szükséges. Az általánosabb gyűjtőkörű adatbázisokban a témaköri és egyéb adatelemre történő szűkítésekkel, míg a specifikusabb rendszerekben a mélyebb információk feltárása lehetséges. A speciálisabb kutatóhelyeket a kutatómódszertani tankönyvek ismertetik.

11.3 Külföldi szakirodalmi források

A következő szakaszban, a teljesség igénye nélkül néhány példát említünk a könyvtári digitalizálási programok eredményeként született adatbázisokról, forráshelyekről, amelyek teljes vagy részleges állománya korlátozás nélkül elérhető a világhálóról.

Angol nyelvterület

- British Library Digital Collections <http://labs.bl.uk/Digital+Collections>
- Digital Public Library of America (DPLA) <http://dp.la/>, az Egyesült Államokban digitalizált kultúrkincsek, sok adatbázist egy helyen kezelő rendszer, kezdeményezők: Kongresszusi Könyvtár, a HathiTrust Digitális Könyvtár; Internet Archive; Harvard Egyetem.

Gallica – a francia e-könyvtár

<http://gallica.bnf.fr/>

A francia kulturális – és sok szempontból – világörökség hihetetlen tempóban gyarapodó, sok dokumentumot szabadon hozzáféréssel szolgáltató digitális könyvtára. 2015-ben több mint három és félmillió dokumentum található benne: a könyvek száma meghaladta a hatszáztezret; térképek, kéziratok, képek, periodikumok, kották, hangfelvételek alkotják a legfőbb dokumentumtípusokat. Korszerű, kellemes felhasználói web-környezetben tájékozódhatunk. Fazetták sora segíti irányítani az információkeresés lépéseit, a felkínált szempontok: dokumentumtípus, szerző, a keletkezés/kiadás ideje, nyelv, hozzáférési mutató, lelőhely.

Lengyel digitális könyvtár <http://polona.pl/>

Német nyelvterület

- **Austrian Newspapers Online (ANNO)** <http://anno.onb.ac.at/>

Az ANNO (AustriaN Newspapers Online) az Osztrák Nemzeti Könyvtár digitális folyóirat-olvasója, a XIX. és a XX. század folyamán Ausztriában megjelent sajtótermékek egyre bővülő adatbázisa. A kiadványok címe, illetve megjelenési ideje alapján lehet böngészni a jó minőségben digitalizált korabeli sajtótermékek között. A 2015 augusztus végi adatállományban 1568-ból való a legrégebbi dokumentum, a legkésőbbi pedig 1944-ből került a gyűjteménybe. Ausztria kulturális örökségének tanulmányozására, illetve a közös közigazgatási történelmi korszakok miatt Magyarország szempontjából elsősorban dualizmuskori politika-, művelődés-, életmódtörténetéhez nyújt kiváló forrásokat a szolgáltatás az érdeklődők számára. A fenntartó tervei között szerepel, hogy a későbbiek folyamán a jelenleg pusztán kép-fájl formájában hozzáférhető újságokban teljes szövegű keresés is végrehajtható legyen.

- **Austrian Literature Online (ALO)** – Die digitale Bibliothek <http://www.literature.at/>

Egyetemi összefogással erőteljesen gyarapodó digitális könyvtár, a tiroli, grazi, linzi és innsbrucki egyetemek közös munkája. A XI. századtól napjainkig könyvek, újságok, kéziratok, képeslapok szerepelnek benne, magában foglalja a német disszertációk digitalizálásának hatalmas vállalkozását is.

- **Bibliographie der deutschen Sprach- und Literaturwissenschaft (BDSL)** <http://www.bdsl-online.de/>

Bibliográfiai adatbázis a német nyelv- és irodalomtudományról. Az 1985–1995 közötti időszak adatai nyitottak a felhasználók előtt, a frissebb adatok viszont csak előfizetés keretében érhetők el. A tíz éves időszakra vonatkozóan, amennyiben teljes szöveg is kapcsolódik a tételekhez, az egyes rekordoknál ikon jelzi a folyóirat elektronikus elérhetőségét: *piros* a korlátozott hozzáférést, *sárga* az intézményes hozzáférést, a *zöld* jel a korlátozás nélkül is elérhető folyóiratcímekhez linkel. Szerencsés esetben az ikon zöld fényt jelez egy rekord mellett. Az adatbázis össze van kapcsolva az elektronikus folyóiratok adatbázisával (Elektronische Zeitschriftenbibliothek), a folyóiratok elérhetőségéről szóló információt innen integrálja.

- **Német e-könyvek** <https://www.ngiyaw-ebooks.org/>

Spanyol nyelvterület

- **Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes** <http://www.cervantesvirtual.com/>
- **Dialnet** <http://dialnet.unirioja.es/> – cikkek, tanulmányok, könyvek, értekezések szakirodalmi keresőrendszere és portálja
- **Portal de Portales Latindex** <http://www.latindex.ppl.unam.mx/> – a térség bibliográfiai rendszereinek portálja
- **Red ALyC (Red de Revistas Científicas de América Latina y El Caribe, España y Portugal)** <http://www.redalyc.org/> – az ibero-amerikai térség nyílt hozzáférésű tudományos folyóiratainak cikkszámban kereshető elektronikus könyvtára.

11.4 Előfizetett szolgáltatások országos programja (EISZ)

A tudományos tartalomipar piacán számos nélkülözhetetlen szakirodalmi adatbázis található. Előfizetésükhöz jelentős anyagi forrásokra van szükség. Az egyetemeken, a szakkönyvtárakban ezért rendkívül változó, hogy mi érhető el, ugyanakkor az előfizethető csomagok és a kapcsolódó szolgáltatások egyféle univerzalizmust is hoznak magukkal, az egyes könyvtárak által nyújtott lehetőségek több szempontból kiegyenlítődnek, a gyűjteménynek csak bizonyos része lesz egyedi, sajátos arculatformálója az intézménynek.

A szaktudományos tartalom beszerzését segíti Magyarországon az EISZ (*Elektronikus Információs Szolgáltatás*) nemzeti program (<http://eisz.mtak.hu/>). Jelenlegi koordinátora a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központja. A 2002-ben létrehozott program célja a magyarországi felsőoktatás és a tudományos kutatás euroatlanti integrációjának segítése, a nyugati információellátáshoz való felzárkóztatás volt. A kezdeti célok fokozatosan beteljesedtek, a program folyamatossá vált. Immár másfél évtized távlatából úgy értékelhetjük, hogy a hazai tartalomellátás valóban javult, szélesedett, bár továbbra is jelentős terhet jelent mind az országos, mind az intézményi költségvetési keretek megteremtése. A minőségi tudományos tartalom elérhetősége azonban alapfeltétel az eredményesebb kutatási teljesítmények eléréséhez, a szolgáltatások választékának biztosítása egyúttal a színvonalas oktatás fokmérője is, ezért az intézmények igyekeznek beszerezni az érdeklődési területüket lefedő forrásokat. A program a hazai közösségek számára egyrészt a nemzetközi szakirodalmi információ elérését teszi lehetővé, másrészt a hazai jogvédett minőségi tartalomszolgáltatások körével kívánja támogatni e közösségekben a tanulást és a kutatást. Ezt célozza többek között az Akadémiai Kiadó tudományos folyóiratainak és szótárainak online szolgáltatása az intézmények polgárai számára, valamint más kézikönyvek, digitalizált folyóiratok és egyéb források jogszerű szolgáltatásának megszervezése.

11.5 Korlátozott hozzáférésű szakirodalmi adatbázisok

A következő szakaszban, erősen válogatva, néhány kivételtől eltekintve, főként az EISZ országos program körébe vont bölcsészeti- és társadalomtudományok területeit érintő adatbázisokat ismertetjük. Hozzáférésük rendszerint IP-cím alapján történik a jogosult intézmény hálózataról. Néhány esetben, az EduID szervezeti tagságnak köszönhetően, távoli használat is lehetséges egyéni azonosítással (Shibboleth-belépés). Az aktuális hozzáférésekről az intézmények / könyvtárak honlapján érdemes tájékozódni.

Nem említjük külön az egyes ismertebb folyóiratkiadók (és újabban e-könyvterjesztők) adatbázisait. Ezeket az egyetemek rendszerint tematikus csomagokban rendelik meg, szükség szerint, további egyedi előfizetésű címetek adva a szolgáltatáshoz. Ilyenek például a Cambridge University Press, a Springer Link vagy a Taylor&Francis Online. A kiadói keresőfelület rendszerint nyilvános, az összes terméket kínálja, a felhasználó viszont fizetős falba vagy belépésköteles figyelmeztetésekre botlik, attól függően, hogy intézménye mit fizet elő.

Akadémiai Kiadó folyóiratai <http://www.akademiai.com/> <http://akademiai.com/>

2000-ig visszamenően a folyóiratok nagy része teljes szövegesen elérhető. Előfizetéstől függ, hogy mi: az EISZ nemzeti programban biztosított címeken kívül más folyóiratokat egyedi előfizetés esetén papír- és online (vagy csak papír / csak online) kombinációban is lehet jártni. Ennél a kiadónál is terjed az a

gyakorlat, hogy az eleve nyílt hozzáféréssel közölt publikációk akadálytalan letöltése váltakozik az előfizetési konstrukcióval. Néhány szaklap az EISZ-csomagból: *Acta Antiqua*, *Acta Archeologica*, *Acta Historiae Artium*, *Acta Juridica Hungarica*, *Acta Linguistica Hungarica*, *Antik Tanulmányok*, *Archeológiai Értesítő*, *Magyar Terminológia*, *Művészettörténeti Értesítő*, *Review of Sociology*, *Társadalom és Gazdaság*, *Társadalomkutatás*. Keresőfelület: nyilvános.

Akadémiai kiadó – szótárak, lexikonok

Egy és kétnyelvű értelmező- és szakszótárak, magyar helyesírási szabályzat, lexikonok. Szimultán keresési lehetőség az összes kiadvány anyagában; a címszavakban és a teljes szócikk szövegében.

Keresőfelület, tartalom: jogosultsághoz kötött, IP-cím alapon vagy Shibboleth-bejelentkezéssel is lehetséges.

Arcanum digitális tudománytár (ADT)

<http://adt.arcanum.hu/>

<http://adtplus.arcanum.hu/> (ADT Plusz, bővített tartalom)

A hazai digitalizáló cég számos régi folyóiratot, kézikönyvet, térképet és más dokumentumot konvertált elektronikus formátumokra, ezek egy része alapszolgáltatásként országosan elérhető az arra jogosult intézményekből, másik részük (ADT Plusz) más tudományos és kulturális tartalommal tesz elérhetővé könyveket, kézikönyveket és más forrásokat. Használata előfizetéshez kötött, az EISZ tagintézményekben, állami támogatásnak köszönhetően, szélesebb körben a bővebb ADT Plusz szolgáltatás érhető el.

EBSCO platform

<http://search.epnet.com/>

Az EBSCO a világ legnagyobb folyóiratterjesztőjeként a cikkek gazdag tárházát kínálja a tudományok minden területéről. Az adatbázis-csomagok kínálata rendkívül bő, de a teljes rendszer – a keresőmotor és a tartalom is – előfizetéshez kötött. Magyarországon legtöbb egyetem a tudományos cikket folyósító Academic Search Complete gyűjteményt biztosítja. További jelentősebb előfizethető szolgáltatása többek között az angol nyelvű sajtó elektronikus gyűjteménye (Newspaper Source Plus) vagy a pedagógiai irodalom bibliográfiai és teljesszövegű gyűjteménye (ERIC), az orvostudománnyal foglalkozó Medline, az üzleti tudományokat figyelő EconLit, a környezetismeret és környezettudatosság ágazataira fókuszáló Greenfile, a könyvtár- és információtudományi LISTA. A felhasználói portál belépésköteles, a teljes keresőrendszer is jogosultságokhoz kötött. A használatot könnyíti, hogy nemcsak a jogosult intézmények hálózatról, hanem Shibboleth-bejelentkezéssel is kapcsolódni lehet a rendszerhez. Bibliográfiai adatok, absztraktok, hivatkozási adatok érhetők innen el. A választékban található adatbázisok keresőfelülete az egyszerű és összetett keresést és az indexhasználatot is felkínálja; beállítható a keretrendszer nyelve; angol nyelvű beépített teaurusz segíti a felderítési folyamatokat. Számos kiegészítő szolgáltatást lehet aktiválni: értesítés az újdonságokról, keresések mentése saját fiókba stb. Válogatás az EBSCO által fogalmazott adatbázisokból:

- **Academic Search Complete**

Tudományos igényű folyóiratok bibliográfiai adatokkal, kivonatokkal, teaurusszal stb. Bizonyos részük teljes szöveggel elérhető az alapszolgáltatásban.

- **Newspaper Source Plus**

Több mint 800 amerikai, brit és ausztráliai hírlapot indexel és teljes szöveggel is olvashatóvá tesz, többek között: *New York Times*, *Christian Science Monitor*, *Irish Times*, *San Francisco Chronicle*, *The Sydney Morning Herald* (Australia), *The Times* (UK), *Toronto Star*, *USA Today*, *The Washington Post*, *The Washington Times* (DC) stb.

- **SocIndex with Full Text**

A szociológiai kutatások eredményeinek legátfogóbb adatbázisa, teljes szöveggel. Domináns az angol, de több tízezer német, francia spanyol és kisebb számban más nyelvű tanulmány is az adatbázis részét képezi (lásd: Összetett keresés → Nyelv). Összesen több mint kétmillió tételt tartalmaz, szakmai teaurusz segíti a tematikus keresést. 2015-ben több mint 820 folyóirat teljes szövegű hozzáférését biztosítja 1908-ig visszamenőleg. Emellett több mint 830 könyv és monográfia, valamint közel 15.000 konferenciacikket közvetít. A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár rendszeres előfizetője az adatbázisnak, a könyvtár távoli hozzáférést is biztosít a saját olvasóinak. A FSZEK → EBSCO belépéskor a kereséshez használhatjuk az EBSCO Discovery Service motort is, amely számos csatlakoztatott forrásban kutat, de választhatjuk speciálisan az EBSCOhost Web belépési pontot is, ahol az egyes adatbázisok külön-külön tanulmányozhatók.

Egyes szakterületi adatbázisokat több szolgáltató is forgalmazza, így más platformokkal is találkozhatunk ugyanazon adatbázistartalom után kutatva. Széles ismertségnek örvend például a **ProQuest** aggregáló, amely hasonlóképp több kiadótól gyűjti be a folyóiratokat és szolgáltatja a cikkeket elektronikusan elérhető tematikus csomagokban vagy multidiszciplináris adatbázisban, s amely a tudományos tartalomszolgáltatásban hasonlóképp vezető piaci szerepet vívott ki magának.

Néhány további jelentősebb szakadatbázis, amely több magyarországi intézményben, illetve egyetemen is fellelhető: ATLAS (vallástudomány, teológia), SocIndex with Full Text (szociológia), PsycInfo (bibliográfiai index, pszichológia).

ATLA Religion Database, ATLASerials (ATLAS)

Az Amerikai Teológiai Könyvtárak Egyesületének nemzetközi vallástudományi adatbázisa. A teológiai területek kutatásának és szakirodalmának fontos segédeszköze. Folyóiratcikket, könyvismertetéseket és tanulmányokat regisztrál bibliográfiai adatokkal, összefoglalókkal, tematikai rendszerezéssel. Az ATLASerials folyóiratok full-text cikkeivel bővíti a lehetőségeket, többszemponú visszakeresést biztosít az 1949-től napjainkig feldolgozott teljes szövegű adatbázisában.

ERIC (Education Resource Information Center)

Pedagógiai, oktatásmódszertani, oktatásügyi információforrások.

Kétféle változat érhető el:

- a) szabadon használható részleg <http://www.eric.ed.gov/>
- b) licencelt változat

Teljes szövegű cikkeket tartalmazó kiadását az intézmények különféle forgalmazóknál rendelhetik meg, ilyenkor a regisztrált intézmények hálózatról, illetve, amelyik intézményben az megoldott, egyedi, távoli bejelentkezéssel érhető el a tartalom. 1966-ig visszamenően az oktatás, nevelés kérdésköréről tartalmaz – főként amerikai orientáltságú – szöveges cikkeket. Több nyelven fogad be anyagokat, teaurusza viszont csak angol nyelvű.

JSTOR

<http://www.jstor.org/>

Régi és újabb folyóiratok teljes szövegének szolgáltatója, elektronikus könyveket is közvetít.

Multidiszciplináris, a filozófiától a zoológiáig sokféle területet érint. A JSTOR a magyarországi egyetemek számára elsősorban az előfizethető folyóirat-szolgáltatása miatt fontos. Folyóirat-kollekciókra bontva szervezi meg az intézményes hozzáférést. Nagy egyetemi folyóirat-gyűjteményeket digitalizál a lapok kezdetéig visszanyúlva, a mai aktuális címeket pedig már elektronikusan gyűjti be. A friss számokat visszatartja, 4-5 éves késleltetéssel teszi csak hozzáférhetővé.

A keresőrendszer nyilvános, a JSTOR-cikkeket a Google Scholar is „látja”, a cikkek azonban a legtöbb esetben nem tölthetők le szabadon. Személyes regisztrációval a MyJSTOR fiókban korlátozott számú cikk ingyenesen is letölthető. Magyarországon több könyvtárban elérhető ez a szolgáltatás, de intézményenként változik, hogy mennyi a ténylegesen elérhető tartalom. Erről a könyvtári honlapok nyújtanak tájékoztatást, de a szolgáltatási felületen is lehetőség van áttekinteni, de a szolgáltatási portálon a keresés futtatásánál is lehetőség van megjelölni, hogy csak az intézmény által hozzáférhető tartalomra szűrjön a rendszer.

Hozzáférés és időszak szempontjából a folyóiratállomány három fő részre bontható:

- **JSTOR Archive:** a kollekciók archivált folyóiratszámait intézményes előfizetéssel érhetők el, de lehetőség van egyéni cikk-kontingens vásárlására és letöltésére (JPASS). A szaklapok anyaga visszamenőlegesen olvasható, a frissebb évfolyamok 4-5 éves késleltetéssel kerülnek a rendszerbe teljes szöveggel.
- **Current Journals:** Újdonság a szolgáltatásnál, hogy kurrens folyóiratokat is forgalmaz, a hozzáférés feltételei az archív állományhoz hasonlóak.
- **Early Journal Content** gyűjtemény: az USA-ban 1923, egyébként az 1870-nél régebbi folyóiratok digitalizált cikkei szabadon használhatók.

MLA és LRC

A Modern Language Association nemzetközi nyelvészeti, irodalmi és kultúratudományi bibliográfiája, összekapcsolva a Literature Resource Centre (kiadó: Cengage Learning) teljesszövegű adatbázissal.

Témája: nyelvészet, irodalom, kultúratudomány, film-média.

A Gale szolgáltatás két adatbázist kapcsol össze:

1. MLA International Bibliography

Nemzetközi bibliográfia - nyelvészet, irodalom,

2. **LRC - Literature Resource Center** - irodalmi portál: forrásszövegek, életrajzok, tanulmányok, kritikák, irodalmi műelemzések, folyóiratok adatbázisa. Keresőfelület és adatletöltés: az intézményi hálózatról, intézményenként más-más linkről.

Újítás a Gale által szolgáltatott adatbázisok intelligens keresőmotorja, az *Artemis Literary / Primary Sources* felület, amely az intézmények által aktuálisan licencelt tartalmat keresztkapcsolatokkal, a találatokat pedig vizualizációs elemekkel teszi áttekinthetővé.

Project Muse

<http://muse.jhu.edu/>

Amerikai tudományos és egyetemi kiadók, valamint tudományos társaságok minősített szakfolyóiratainak számait teljes terjedelemben szolgáltatja, közel félszáz lapcímmel a bölcsészet- és társadalomtudományok területéről. A legfrissebb tartalmat is terjeszti, így a folyóiratok új számai megjelenésükkor már elérhetők. Újabban könyveket is terjeszt, a magyarországi intézményes előfizetések viszont jellemzően csak a folyóirat-cikkekre korlátozódnak. Keresőfelülete szabadon elérhető, a teljes szöveg előfizetéshez kötött, így az intézményi hálózatokról közvetíthető. Előnye, hogy otthonról, karosszékből és akár mobil eszközökről is használható Shibboleth-bejelentkezéssel.

Science Direct

<http://www.sciencedirect.com/>

Az Elsevier kiadó színvonalas, multidiszciplináris, teljes szövegű folyóirat-portálja. Nagyonbbrészt a természettudományok eredményeinek rangos megjelenési helye, de társadalomtudományok és bölcsészettudományok területeiről is hoz nemzetközi érdeklődésre számot tartó folyóiratokat. Ez utóbbiakat a következőterületekre rendezi: Művészetek, bölcsészettudomány; Üzlet, menedzsment, számvitel; Vezetéstudományok; Gazdaságtudomány, ökonometria, pénzügy; Pszichológia; Társadalomtudományok. Keresőfelülete nyilvános.

Scopus

<http://www.scopus.com/>

Multidiszciplináris, bibliográfiai és idézettségi adatbázis, elsősorban az empirikus területeken hasznosítható. Szakirodalom-keresésre és idézettség követésére is használható forrás. Keresőfelülete csak a jogosultak számára érhető el.

Web of Science (WoS)

<http://webofknowledge.com/>

A Thomson Reuters, korábban ISI (Institute for Scientific Information) indexelő szolgáltatása: bibliográfiai adatbázis cikkek összefoglalóival és idézettségével. Interdiszciplináris, anyaga az egész tudomány területére kiterjed, de elsősorban a globális témákat lefedő, angol nyelvű szaklapokat indexeli. Tudományos szempontok szerint rendszerez és sokoldalú keresést biztosít. Keresőfelülete csak a jogosultak számára érhető el.

A WoS három nagy tudományterület szerint rendszerezi külön-külön adatbázis csomagokba a feltárt folyóiratok, konferenciaanyagok cikkeit:

- *Arts & Humanities Citation Index*, AHCI – bölcsészettudományi területekkel és művészetekkel foglalkozó index,
- *Social Sciences Citation Index & Social SciSearch*, SSCI – társadalomtudományi index,
- *Science Citation Index* – a természet- és alkalmazott tudományok indexe.

Az indexelt hivatkozási háló alapján állítják össze és adják ki évente a folyóiratok hivatkozottsági indexét, a Journal Citation Reports-ot (JCR), amely folyóiratokra bontva tartalmazza a folyóiratok úgynevezett hatástényezőjét (impaktfaktor, IF).

11.6 Webes tudományos keresőmotorok

A Google a legismertebb webes keresőmotor. Általános keresője a weboldalak linkjeit használja fel ugródeszkának, weboldalaról weboldalra haladva gyűjti össze a lapokat és indexeli tartalmukat, a kereséshez pedig relevancia-alapú algoritmust (PageRank) vet be – a pontos eljárás üzleti titok. Sokan ismerik és használják a napi élet információinak megszerzéséhez, egyéni fiók létrehozásával számos személyre szabható praktikus funkcióval kecsegtet, többek között a meglátogatott oldalak gyűjtéséhez, címkézéséhez, megosztásához.

A cégóriásnak több más specifikus szolgáltatása van, amelyeket kifejezetten a weben fellelhető szakmai tartalom keresésére lehet használni. Ezek közül kiemeljük a következő specialitásokat:

- **Könyvkereső: Google Books** <https://books.google.com/>

Hozzáférés a Google nagyszabású könyves tartalomszolgáltatásához, amely két forrásból gyarapszik: a digitalizálásból és a kiadókkal való együttműködésből. A könyvdigitalizálási programban főként nagyobb amerikai egyetemi könyvtárak anyagát dolgozzák fel nagy teljesítményű könyvszkennerekkel. Ezekben a gyűjteményekben szép számmal van például magyar nyelvű könyv is. A régebbi kiadások, a XX. század első harmadánál korábban nyomtatott művek teljes egészében letölthetők, a szerzői jogvédelem hatálya alá eső könyvek esetében pedig többféle bepillantási opció váltakozik.

A könyves rendszer háromféle betekintést enged meg: (1) a szöveg egészének olvasását, letöltését – a régebbi dokumentumok esetében, (2) előnézetek tekinthetők meg: a szabadon le nem tölthető művekből hosszabb-rövidebb részleteket, mutatóoldalt villant fel, (3) a szöveg el van fedve, előnézet sem jelenik meg, csak az alapvető bibliográfiai adatok jelzik a mű létezését, miközben a keretrendszer külső szolgáltatásokhoz vezet át és egyéb hasznos funkciókkal kecsegtet. Ilyenek például: kapcsolat a kereskedelmi oldalakhoz, esetleg könyvtárakhoz, könyvjelző, mentés saját könyvtárba, címkézés, jegyzetelés stb. A kiadói engedélyektől függően számos friss kiadvány is átlapozható, körülbelül úgy, mint egy könyvesboltban.

- **Google Art Project** <http://www.googleartproject.com/>

Az online művészeti program több száz művészeti gyűjtemény digitalizált anyagát használja fel és adja közre. A webes környezetben sajátos beállításokkal jeleníthetők meg a művészeti alkotások, s maga a projektum is kísérlet az új média és technológia lehetőségeinek kreatív kiaknázására.

- **Régi hírlapok: Google News Archive** <http://news.google.com/archivesearch>

Digitalizált újságok és a mai, friss hírekkel szolgáló webes hírportálok anyagát indexeli és keresi a szolgáltatás.

- **Tudományos információk:** Google Scholar <https://scholar.google.hu/>

Az egyetemi tanulmányok alatt talán a leginkább hasznosítható szolgáltatás. A tudományos tartalomra szűrve folyóiratokat, könyveket, a repozitóriumokba feltöltött nyílt hozzáférésű anyagokat vonja be a keresésbe. A kiadókkal szoros együttműködésben a friss tudományos cikkek szövegében és metaadataiban is keres, a hozzáférésnél természetesen élnek a jogosultsági szabályozások. Ha a kereséshez nem tudunk specifikus kulcsszavakat találni, akkor a finomításához használjuk az összetett keresőt: itt megadhatunk kötött szókapcsolatokat, folyóiratcímet, időszakot.

A találati lista tartalmazza a dokumentum rövid azonosító adatait (cím, szerzők, év, kiadó/forrás), a keresőszóval összhangban a rövid részletet a szövegből. Az „Idézés” gomb többféle hivatkozási stílusban jeleníti meg a bibliográfiai leírást, exportálható formátumokat kínálva fel. A „Mentés” a saját Google fiókba szortírozza a tételt. Az „Idézetek száma” olyan cikkekhez vezet, amelyek hivatkoznak a tanulmányra. A „Kapcsolódó cikkek” más, hasonló tematikájú cikket csatolnak. További funkciógombokkal rendezhető a kiinduló lista. Online hozzáférés esetén a szolgáltató forrás linkje is megjelenik. (89. ábra)

Cikkek	Az 1745-ös magyar királyi boszorkányper és császári vonatkozásai J Jakab - 2015 - dea.lib.unideb.hu	
Saját könyvtár	Nagykárolyban 1745-ben tizennyolc tanú vallomása alapján elítéltek és máglyán elégettek két császlói asszonyt Rekettye Pilát és Varga Annát. Szakdolgozatom célja volt, hogy ennek a pernek a hátterét megvizsgáljam és bemutassam azt a társadalmi mikrokörnyezetet ... Idézés Mentés Tovább	
Bármikor		
2015 óta		
2014 óta		
2011 óta		
Egyéni tartomány...	[IDÉZET] A magyarországi boszorkányság forrásai. 1 (1997) J Bessenyei - 1997 - Balassi Idézetek száma: 5 Kapcsolódó cikkek Idézés Mentés	
	Néphit, vallás, mentalitás. Kézírtatos és nyomtatott források, 16-19. század. Forrásfeltárás,-kiadás és kutatás= Folk belief, religion, mentality. Hand-written and printed ... É Pócs, D Bárh, I Boross, IÁ Gebauer... - OTKA Kutatási ..., 2008 - real.mtak.hu ... A boszorkányper -jegyzőkönyvek feltárása és egyben boszorkányper -adatbázisunk összesen – tevéinket kissé túl is szárnyalva – mintegy 1500 oldallal gyarapodott. Feltáró munkánk során kis mértékben el kellett térnünk terveinktől. ... Mind a(z) 2 változat Idézés Mentés	mtak.hu [PDF]
Rendezés relevancia szerint		
Rendezés dátum szerint		
☒ szabadalmak is		
☒ idézetek megjelenítése	[PDF] Az idősebb Filippo Beroaldo és Váradi Péter barátsága könyvajánlások tükrében V János - MKSz, 2006 - epa.hu Page 1. VEBER JÁNOS Az idősebb Filippo Beroaldo és Váradi Péter barátsága könyvajánlások tükrében Váradi Péter és a bolognai humanista, az idősebb Filippo Beroaldo kapcsolata régóta ismert a magyar kutatás előtt, mivel ... Idézetek száma: 1 Kapcsolódó cikkek Mind a(z) 4 változat Idézés Mentés Tovább	epa.hu [PDF]
☒ Értesítés létrehozása		

89. ábra Google Tudós

11.7 Kérdések, feladatok

1. Készítsen válogatást a releváns adatbázisokból a saját szakterülete szempontjából!
2. Válasszon ki egy hazai adatbázist, fogjon hozzá önállóan a közelebbi megismeréséhez, tájékozódjon részletesebben is adattartalmáról. Néhány tesztkeresés után egy aktuális feladat feldolgozásához végezzen bibliográfiai adatgyűjtést, illetve keressen dokumentumokat!
3. Válasszon ki egy külföldi adatbázist, tájékozódjon részletesebben az adattartalmáról. Néhány tesztkeresés után egy aktuális feladat feldolgozásához végezzen bibliográfiai adatgyűjtést, illetve keressen dokumentumokat!
4. Egy választott témához gyűjtsön idegen nyelvű kulcsszavakat. Valamelyik előfizetett külföldi adatbázisban keressen ezekkel a kifejezésekkel lektorált, tudományos folyóiratokban közreadott, teljes szöveggel elérhető cikkeket. A kiválasztott cikkek adatait és a hozzá kapcsolódó dokumentumot mentse el a Zotero hivatkozáskezelőbe, majd készítsen bibliográfiai listát a cikkekből!
5. A Google Scholar segítségével keressen a választott témáról cikkeket, adja hozzá a Zotero adataihoz, majd szerkessze újra a bibliográfiai jegyzékét!

11.8 Kislexikon

Mendeley – szövegszerkesztővel kompatibilis, adatok megosztására alkalmas bibliográfiai segédprogram, a kutatók körében közösségi oldalként is funkcionál. Független szolgáltatásként indult, 2013-ban megvásárolta az Elsevier, azóta a programnak csak bizonyos része szabad felhasználású.

platform – Olyan informatikai környezet, amely közös keretfelületet és összehangolt adatkezelést biztosít különféle programok együttes kezeléséhez. Például közös platformon kezelhetők a különféle adatbázisok különböző szoftverei, miközben a rendszer kezelni tudja a hozzáférési jogosultságokat is.

RefWorks – Bibliográfiai segédprogram, általában könyvtárak által előfizetett szolgáltatásként, egyéni regisztrációval használható. A segédprogrammal a professzionális adatbázisokból lehet saját célra összegyűjteni és szövegszerkesztőben kezelni a bibliográfiai adatokat és a szöveg hivatkozásait.

tükörszerver – Elektronikus tartalomszolgáltatások másolata; az eredendően kívül másik kiszolgálóról (szerverről) is biztosítja ugyanazt a tartalmat, amit az alapszolgáltatás nyújt.

Zotero – Ingyenes bibliográfiai segédprogram, amellyel saját könyvtárunk és olvasmányaink katalógusát készíthetjük el; jegyzeteket készíthetünk; felcímkézhetjük az elemeket, mappákba rendezhetjük a tételeket és számos más praktikus funkciót aktivizálhatunk. Bővebben lásd a 10. fejezetet.

11.9 Források, szakirodalom

A Humanus súgója <http://www.oszk.hu/humanus/bodza/bodzasugo.html>

Bánki Zsolt István (2007): Digitális múzeum: Egységes múzeumi elektronikus szolgáltatási környezet kialakítása a Petőfi Irodalmi Múzeumban. *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás*, 54. évf. 9. sz., 395–401. p. http://tmt.omikk.bme.hu/show_news.html?id=4776&issue_id=486

Bánki Zsolt István (2010): Múzeumok az Europeanban - az ATHENA projekt. Hozzáférés az európai kulturális örökség hálózataihoz. In: *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás*, 57. évf. 9. sz., 381–388. p. http://tmt.omikk.bme.hu/show_news.html?id=5367&issue_id=519

Dudás Anikó (2011): Metaadat-kultúra életre keltése: az Irodalomtörténeti Közlemények EPA-tartalomjegyzéke. *Könyvtári Figyelő* 57. évf. 2. sz., 287–307. p. http://epa.oszk.hu/00100/00143/00079/pdf/EPA00143_Konyvtari_Figyelo_2011_2_287-307.pdf

Karbach Erika (2009): A magyar szociológiai bibliográfiai feltárás 40 éve : hagyomány és megújulás. In: *Könyvtári Figyelő*, 55. évf. 4. sz., 647–657. p. http://epa.oszk.hu/00100/00143/00073/pdf/kf_00143_2009_04_647-657.pdf

Körmendy Lajos (2009) (szerk.): *Levéltári kézikönyv*. Budapest: MOL. (Osiris Kézikönyvek)

Rácz Ágnes (2008): A Humanus adatbázis kifejlesztése, különös tekintettel a könyvtártudományi és könyvtörténeti dokumentációra. *Könyvtári Figyelő* 54. évf. 2. sz., 207–221. p. <http://www.epa.oszk.hu/00100/00143/00067/113.htm>

Renkecz Anita (2005): Elektronikus időszaki kiadványok nyilvántartása és archiválása: az EPA-szolgáltatás. *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás* 52. évf. 2. sz., 59–69. p. http://tmt-archive.omikk.bme.hu/show_news.html?id=3848&issue_id=459

Zimányi Magdolna – Moldován István – Drótos László (2010): Mérföldkövek a Magyar Elektronikus Könyvtár életében. In: *Könyv, könyvtár, könyvtáros* 19. évf. 9. sz., 31–36. p. <http://ki.oszk.hu/3k/2011/07/merfoldkovek-a-magyar-elektronikus-konyvtar-eleteben/>

Függelék

1.1 Ábrajegyzék

1. ábra A személyes információs kultúra rétegződésének sematikus modellje (Karvalics 2012: 23)	3
2. ábra Az információ fogalmi térképe (Floridi 2010: 20 alapján).....	3
3. ábra Az információ tipikus életciklusa (Floridi 2010: 5 alapján).....	6
4. ábra Az információs műveltség hét alappillére, körkörös és pilléres modell (SCONUL 2011: 4)	8
5. ábra Olvasás a weben: a Nielsen által vizsgált weblap-olvasási hőtéreképek (Nielsen 2006).....	13
6. ábra A szem mozgása online feladat olvasása közben (Qayyum – Smith 2015)	14
7. ábra Kéziratos vers (Babits Mihály: Jónás könyve) és Gutenberg 42 soros Bibliájának részlete	20
8. ábra Shibboleth-beléptetés: intézményválasztó – Project MUSE	22
9. ábra Shibboleth-beléptetés: Hungarian eduID Federation – EBSCO.....	23
10. ábra A kommunikáció szakterület összefonódása más ágazatokkal (Hérubel 2010: 32).....	25
11. ábra A tudományos diszciplínák makro-mintázata a Web of Science (2005–2010) és a Scopus (2006–2008) időablakai alapján (Börner [et al.] 2012)	26
12. ábra Részlet könyvtári katalógus kiadókat felsoroló indexéből (PPKE BTK).....	27
13. ábra Szövegváltozatok a kiadási folyamatban.....	28
14. ábra A kiadási folyamat sémája a hagyományos üzleti modellben	29
15. ábra Az „olvasó fizet” üzleti modell	30
16. ábra A „szerző fizet” üzleti modell	32
17. ábra Nyílt hozzáférésű kiadványokat megjelentető kiadók – a Sherpa/RoMEO jegyzék	32
18. ábra Katalóguscédula	45
19. ábra Europeana – aggregált metaadatokon alapuló találati lista.....	59
20. ábra A SOAR repozitórium.....	60
21. ábra REAL a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információ Központ repozitóriuma ..	60
22. ábra A dokumentumtípusok választólistája, OSZK katalógus	71
23. ábra Dokumentumtípus szűrők a Magyar Országos Közös Katalógusban (MOKKA).....	74
24. ábra E-könyv-olvasó eszközök: iPad, e-olvasó; notebook	79
25. ábra Az e-könyvek néhány aspektusa.....	80
26. ábra Egy kapcsos könyv részei (Buda 2000: 292).....	82
27. ábra A Litera.hu első archivált változata az Internet Archívumban	86
28. ábra Az Ókorblog egyetlen archív felvétele az Internet Archívumban	86
29. ábra A Magyar Könyvszemle 1. évf. 1. füzetében (1876 január–február) közzétett ismertető az induló folyóiratról	87
30. ábra Plos ONE – egy korszerű szolgáltatási felület (http://journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371/journal.pone.0118093)	89
31. ábra Folyóiratok: cím és számozás (évfolyam/kötet és lap/füzetszám).....	91
32. ábra Könyvsorozat egy-egy kötetének borítóképe: Penguin Classics, Matúra Bölcsélet.....	91
33. ábra OSZK – honlap: belépési pont a katalógusba vs. keresés a honlapon.....	99
34. ábra A WorldCat katalógus adatainak láthatósága a weben, Google kereséssel.....	100
35. ábra Keresési lehetőségek (OSZK katalógus)	101
36. ábra Linkek – fókuszpontok a katalógustételben	102
37. ábra Böngészés szerzői indexben – a nevekre kattintva a kapcsolódó tételek listája jelenik meg (PPKE BTK katalógus)	104
38. ábra Böngészés tárgyszólistában – a személyek vagy a földrajzi nevek is „témát” jelentenek (FSZEK katalógus).....	105
39. ábra Böngészés tárgyszólistában – szerzők vagy szerzői művek szakirodalmának felkutatása; földrajzi helyekről szól irodalom (PPKE BTK katalógus).....	106
40. ábra Az adatbázisokban használt leggyakoribb logikai műveletek – Boole-operátorok	107
41. ábra Szövegszavas keresési lehetőség a MEK-ben	108
42. ábra Keresés pontos karaktersorra idézőjel segítségével (Google)	109
43. ábra A <i>pedagógus</i> tárgyszó szócikke (OPKM katalógus).....	110
44. ábra Keresés szinonimákkal (OGYK Sajtóadatbázis).....	110

45. ábra Egy könyv tétele címkés nézetben (OSZK katalógus)	113
46. ábra Diafilm tétele (OSZK katalógus).....	114
47. ábra Cédula formátumú tétel, a besorolási adatok a továbbiakban rövidítve: BA (OSZK katalógus)	114
48. ábra Elektronikus dokumentum (DVD lemez) cédula formátumú tétele (OSZK katalógus).....	115
49. ábra Többkötetes mű összefoglaló tétele az egyes kötetek tételaznosítóival (OSZK katalógus) ..	116
50. ábra Többkötetes mű első kötetének analitikus tétele.	116
51. ábra Egy kötet monografikus leírással, címkés formátumban (Huntéka, PPKE BTK).....	117
52. ábra Közös katalógus: MOKKA – könyvek, tanulmányok, cikkek, egyéb dokumentumok.....	118
53. ábra Könyvtári adatbázis vs. dolgozat irodalomjegyzéke: Mi kell egy folyóiratcikk adataiból a dolgozatban?.....	121
54. ábra Könyvsorozat összefoglaló tétele (OSZK katalógus).....	121
55. ábra VIAF: szerzői adatlap a világ könyvtárainak állományából és ISNI kapcsolattal (http://viaf.org/viaf/54189591).....	125
56. ábra Az Irodalomtörténeti Közlemények folyóirat rekordjában látható állandó linkek (permalinkek)	126
57. ábra DOI egy folyóiratcikk (Akadémiai Kiadó).....	127
58. ábra A Magyar Nemzeti Bibliográfia honlapjának részlete	136
59. ábra A HUMANUS honlapja	137
60. ábra Címkefelhő a MOKKA katalógus nyitóképernyőjén	143
61. ábra Teljes deszkriptorcikk az OSZK tezaurusz/köztzauruszól.....	145
62. ábra Tárgyszavak: esemény, dokumentumtípus, műfaj jelölése (OSZK katalógus)	146
63. ábra Segítség az ETO jelzet megfejtéséhez (OSZK Tezaurusz/Köztzaurusz)	152
64. ábra Keresés indítása ETO jelzettel (OSZK katalógus)	152
65. ábra Az új ETO új kiadásának online elérhető hierarchikus szerkezete (UDC).....	152
66. ábra Videó-bevezetők a YouTube-on – JSTOR, részlettel a szabadon elérhető, régi folyóiratok ismertetőjéből.....	157
67. ábra MATARKA (Magyar folyóiratok tartalomjegyzékeinek kereshető adatbázisa).....	159
68. ábra Folyóirat adatlapja (EBSCO, Academic Search Complete).....	162
69. ábra Altmetriai mutatók egy cikk webes eseményeiről.....	163
70. ábra A dokumentumokról szóló metainformációk a tartalomszolgáltató adatbázisokban	164
71. ábra A Cikk-MOKKA keretrendszer keresőfelülete	166
72. ábra A Google Scholar információközvetítése: JSTOR-ból elérhető cikkek	167
73. ábra WorldCat - címkefelhő	186
74. ábra Linkmegosztók ikonjai (OSZK katalógus).....	187
75. ábra Hivatkozáskezelők.....	188
76. ábra A Zotero fő funkciói: gyűjt, rendez, idéz, szinkronizál, együttműködik.....	188
77. ábra Elektronikus könyv Zotero ikonja (MEK).....	189
78. ábra A baloldali és a középső hasáb alapfunkcióit jelző ikonok	190
79. ábra A jobboldali hasáb parancsgombjai.....	190
80. ábra A Zotero böngészőablakban megnyíló kezelőfelülete (HUMANUS-átöltés).....	190
81. ábra A hivatkozási forma kiválasztása az adatok kimeneti oldalán	191
82. ábra Egyénileg telepített hivatkozási stílusok	192
83. ábra Zotero hivatkozásstílus-tár	192
84. ábra A Humanus adatbázis kétablakos felülete: keresőpanel – találati lista	201
85. ábra Humanus adatbázis kétablakos felülete: találati lista – egy kibontott tétel	201
86. ábra FSZEK – szakbibliográfiák	202
87. ábra Böngészés (mely a FSZEK katalógusában nem szűkíthető csak az Irodalmi bibliográfiára) → Tárgyszó (FSZEK katalógus).....	203
88. ábra A PIM múzeumi információs rendszere.....	204
89. ábra Google Tudós	213

1.2 Táblázatok jegyzéke

1. táblázat Az információs műveltség középszintű formái (Karvalics 2012: 33).....	3
2. táblázat Az információ általános definíciója (Floridi 2010: 21).....	4
3. táblázat Az információs kompetencia hét pillére és a tartalmi elemek (SCONUL 2011).....	11
4. táblázat A tartalom előállításának technikái.....	19
5. táblázat A bibliográfiák típusai	132
6. táblázat Az ETO szakrendszer főosztályai	148
7. táblázat Specifikusabb ETO-szakjelzetek	150
8. táblázat Tárgyszó, kulcsszó – szinonimák, nyelvi változatok	170

1.3 Az adatbázisok és a kislexikonok fogalmainak* mutatója

* A fogalmak félkövérrel vannak szedve

Academic Search Complete, 167, 209, 213	DOI , 27, 34, 123, 127, 174, 177
adattbázis , 62	domain , 17
adatmező , 129	EBSCO, 162, 164, 167, 209, 213
ADT , 209	e-Corvina, 202
Akadémiai kiadó – szótárak, lexikonok , 209	EHM, 199, 201, 206
Akadémiai Kiadó folyóiratai , 208	EISZ, 208, 212
ALO, 207	Elektronische Zeitschriftenbibliothek, 195, 207
altmetria , 168	entitás , 68, 124, 155
AMICUS, 52	EPA, 58, 164, 197, 198, 199, 206, 214
annotált , 132, 138, 139	ERIC, 77, 78, 210
Archaeology Data Service, 59, 64	ETO , 70, 96, 143, 147, 148, 150, 151, 152, 154, 155, 196, 206
ATLA, 78	Europeana, 49, 50, 53, 54, 58, 59, 62, 63, 165, 206
ATLAS, 210	fazetta , 144, 155
attribútum , 155	fogalmi térkép, 3, 5, 6, 17
Austrian Newspapers Online , 207	folkszonómia , 194
BASE, 196	Gallica, 50, 207
BDSL, 207	Google, 110, 166
BHA, 78	Google Art Project, 166, 212
bibliográfia , 62	Google Books, 166, 212
bibliográfiai adatok , 34	Google News Archive, 166, 212
bibliográfiai tétel , 129	Google Scholar, 47, 161, 166, 167, 210, 213
bibliometria , 25, 168	hierarchikus IKNY , 144, 155
Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes, 208	Historical Abstracts, 78
Bibliotheca Corviniana, 41, 66	History and Life, 78
Bibliotheca Vetus Hungariae, 199	HUMANUS, 53, 118, 120, 137, 199, 200, 206, 214
Big Data , 2, 16	Hundok, 206
BLOnline, 78	Hungaricana közgyűjteményi portál, 134, 198
CEEOL, 164	hungarikum , 42, 52, 135
Cikk-MOKKA, 137, 166, 200, 201	hungarus , 135, 139
címnegyedív , 83, 96, 122	Huntéka, 117
copyright , 5, 16, 31, 51, 83, 96, 161	IBSS, 132
csonkolás , 103, 129	IBZ, 132
dedikált hálózat , 62	idézetcédula , 194
deszkriptor , 144, 154, 155, 170	IKER, 137
DIA, 203, 204	impresszum , 34, 96
Dialnet, 208	
DKA, 58, 197	
DOAJ, 196	

információkereső nyelv, 40, 141, 142, 145, 147, 154, 155
interaktív, 129
 Internet Archive, 41, 85
interoperábilis, 2, 17, 32
 Irodalmi kritikák és tanulmányok bibliográfiája, 202
ISBN, 27, 34, 79, 80, 83, 84, 90, 91, 98, 121, 123, 130
ISSN, 27, 34, 83, 85, 90, 91, 92, 97, 114, 120, 121, 123, 130, 151
 JSTOR, 77, 167, 180, 181, 183, 210
katalógus, 62
katalógustétel, 129
keresőfelület, 129
korlátozott hozzáférés, 21, 34
könyvtár, 62
könyvtárközi kölcsönzés, 39, 53, 63, 166
kumulált, 137, 139
kurrens, 50, 52, 53, 120, 127, 131, 132, 133, 134, 136, 138, 139, 160, 196
különgyűjtemény, 63
 KVK, 195
 L'Année philologique, 131, 160
 Latindex, 208
 Lectio, 198
levéltár, 63, 76, 173, 206
 LibriVision, 52, 115, 126
licenc, 34, 168, 209
linkfeloldó, 163, 168
 Literature Online, 207
 LLBA, 78
 LRC, 211
 Magyar Elektronikus Könyvtár, 58, 196, 214
 Magyar nyelvű filozófiai irodalom elektronikus adatbázisa, 201
 MaNDA, 51
 MATARKA, 120, 138, 159, 167, 198, 199, 206
 MDK, 58, 197
MeIND, 196
Mendeley, 121, 165, 188, 193, 194, 214
metaadat, 17, 59, 124, 133, 166, 188
 MKDNY, 199
 MLA International Bibliography, 78, 131, 160, 175, 179, 184, 211
 MNB, 134, 137, 138, 139, 196
 MOKKA, 40, 53, 56, 64, 199, 201
 MOKKA-R, 56, 64, 199
 MTMT, 59, 161, 199
múzeum, 63, 76, 204, 214
Múzeumi könyvtárak katalógusa, 199
 NAVA, 39, 51, 53, 205
navigáció, 129
 NEKTÁR, 52
 Nemzeti periodika adatbázis, 196
 Newspaper Source Plus, 209
 OAIsTer, 196
 ODR, 53
OPAC, 63
 Open Access Law Program, 59, 64
 OpenDOAR, 61, 64, 196
 OSZK, 43, 49, 50, 51, 52, 66, 67, 71, 78, 96, 97, 101, 106, 113, 114, 115, 116, 120, 121, 126, 128, 130, 136, 137, 139, 140, 145, 146, 151, 152, 154, 155, 196
ősnymtatvány, 41, 63
 PAD, 49, 205
pamphlet, 88, 96
paradigma, 34
 Philosopher's Index, 78, 160
 PhilSci-Archive, 59, 64
 PIM, 203, 204
platform, 2, 34, 166, 214
plugin, 188, 194
possessor, 63, 199
 Pressdok, 205
prézens, 40, 49, 63
 Project Muse, 180, 181, 183, 211
 Proquest, 210
 PsycInfo, 78, 88, 131, 153, 210
 PsyDok, 59, 64
 REAL, 59
 Red ALyC, 208
referáló/indexelő, 77, 88, 96, 141, 167
 RefWorks, 121, 163, 214
relevancia szerinti rendezés, 129
repertórium, 137, 139
repozitórium, 29, 34, 46, 57, 59, 60, 166, 174
reprográfia, 63
retrospektív, 50, 53, 132, 133, 134, 135, 136, 138, 139, 196, 206
 Science Direct, 164, 211
 ScientificCommons, 196
 Scopus, 160, 163, 211
 SocIndex, 210
 SSCI, 212
 SSOAR, 59, 64
számozási adat, 96
 szemantika, 4, 17
szemantikus web, 129, 151
Szent Jeromos, 37, 63
 Szociológiai bibliográfia, 49, 205
 SzocioWeb, 49, 205
témacédula, 194
tezaurusz, 78, 96, 142, 145, 146, 153, 154, 155, 159, 160, 209, 210
 The European Library, 195
tükörszerver, 214
új folyam, 96, 120

új-generáció, 45, 102, 111, 123, 129, 161, 165

Unitas, 57, 199

virtuális, 63

web 2.0, 63, 143

Web 2.0, 46, 186, 194

Web of Science, 160, 163, 188, 212

WorldCat, 196

Zotero, 47, 63, 121, 163, 165, 186, 188, 189, 190, 191, 192, 194, 198, 201, 213, 214